

T Ü R K T A R İ H K U R U M U

---

# BELLETEN

ÜÇ AYDA BİR ÇIKAR

Cilt : XXXIX

No : 156

Ekim 1975



TÜRK TARİH KURUMU BASIMEVİ — ANKARA

1 9 7 5

**Sahibi : TÜRK TARİH KURUMU**

**Yazı işlerini yöneten sorumlu yönetmen : ULUĞ İĞDEMİR**

## İ Ç İ N D E K İ L E R

<b>Makaleler, İncelemeler :</b>	<b>Sayfa</b>
ATLAN, PROF. DR. SABAHAT: Side'de Basılan Amyntos Sikkeleri. (8 levha ile birlikte) .....	575
———— : Die Münzprägung des Amyntos in Side (Mit 8 Tafeln) .....	597
TİGREL, GÜLAY: Alanya yöresinde Antik bir Liman (12 resimle birlikte) ..	613
———— : İngilizce özeti .....	629
BOYLE, JOHN ANDREW: The Evolution of Iran as a National State .....	633
———— : Türkçeye çeviren, DOÇ. DR. BERİN U. YURDADOĞ: İran'ın Millî bir Devlet olarak gelişmesi .....	645
UZUNÇARŞILI, ORD. PROF. İSMAİL HAKKI: Sancağa çıkarılan Osmanlı Şehzadeleri (18 fotokopi ile birlikte) .....	659
NUTKU, PROF. DR. ÖZDEMİR: Eski Bir Yazmadaki Meddah Hikâyeleri (7 resimle birlikte) .....	697
BÜYÜKTUĞRUL, AMİRAL AFİF: Osmanlı (Türk)-Yunan Deniz silahlanma yarışı.	725
<b>Nekroloji:</b>	
İĞDEMİR, ULUĞ : Ölümünün Birinci Yıldönümünde Orgeneral Fahrettin Altay'ı anıyoruz. (3 fotokopi ile birlikte) .....	775
<b>Bibliyografya :</b>	
<i>Koşay, Dr. Hamit</i> : Materialia Turcica No: 1 .....	781
<b>Haberler :</b>	
ALP, SEDAT: Uluslararası Akademiler Birliğinin Münih toplantısı .....	783
ORHONLU, CENGİZ: V. Türk Sanat Tarihi Kongresi .....	785
<b>Kapaktaki Resim :</b> Kültepe'nin IB katında bulunmuş olan M. Ö. XVIII. yüzyıla ait pişmiş topraktan bir vazo.	



**B E L L E T E N**

**Sahibi : TÜRK TARİH KURUMU**  
**Yazı işlerini yöneten sorumlu yönetmen : ULUĞ İĞDEMİR**

**Propriétaire : LA SOCIÉTÉ TURQUE D'HISTOIRE**  
**Directeur responsable : ULUĞ İĞDEMİR**

**Kapaktaki Resim :** Kültepe'nin IB katında bulunmuş olan M. Ö. XVIII. yüzyıla ait pişmiş topraktan bir vazo.

**Sur la couverture :** Vase en terre cuite du XVIII<sup>e</sup> siècle av. J. Chr., découvert à la couche IB de Kültepe.

T Ü R K T A R İ H K U R U M U

---

# BELLE TEN

ÜÇ AYDA BİR ÇIKAR  
PÉRIODQUE TRIMESTRIEL

Cilt : XXXIX — Tome : XXXIX  
Sayı : 153-156 — No : 153-156



TÜRK TARİH KURUMU BASIMEVİ — ANKARA

1 9 7 5





## İÇİNDEKİLER

Makaleler, İncelemeler :	Sayfa
AKOK, MAHMUT: Konya Şehri İçindeki Alâeddin Tepesinde Türk Tarih Kurumu adına Yapılan Arkeolojik Kazıların Mimarî Buluntuları (37 resim ve planla birlikte) .....	217
ATLAN, PROF. DR. SABAHAT: Side'de Basılan Amyntos Sikkeleri. (8 levha ile birlikte) .....	575
—————: Die Münzprägung des Amyntos in Side (mit 8 Tafeln) .....	597
AYDA, ADİLE: Le nom Grec des Etrusques .....	413
—————: Etrüsklerin Yunanca adı .....	421
BAKIRER, ÖMÜR VE FAROQHI, SURAIYA: Deddiği Dede ve Tekkeleri (24 resimle birlikte) .....	447
—————: İngilizce özeti .....	468
BİLGİ, ÖNDER: Kültepe Kazılarında Bulunmuş olan İnsan Figürleri (16 resimle birlikte) .....	201
—————: Anthropomorphic Representations from the Mound of Kültepe (with 16 fig.) .....	209
BOYLE, JOHN ANDREW: The Evolution of Iran as a National State .....	633
—————: Türkçeye çeviren, DOÇ. DR. BERİN U. YURDADOĞ: İran'ın Millî bir Devlet olarak gelişmesi .....	645
BÜYÜKTUĞRUL, AFİF: İstiklâl Savaşında Türk Sularında Yabancı Devlet Donanma Harekâtı (1918-1922) .....	77
—————: Osmanlı (Türk) - Yunan Deniz silahlanma yarışı .....	725
CLOGG, RICHARD: A further note on the French Newspapers of Istanbul during the Revolutionary Period (1795-97) .....	483
EYİCE, PROF. DR. SEMAVİ: Anadolu'da "Karamanlıca" Kitâbeler (9 resimle birlikte) .....	25
—————: İstanbul Arkeoloji Müzesinde Bizans - Türk Çeşmesi (51 resimle birlikte) .....	429
—————: İngilizce özet) .....	445
HAFIZ, NİMETULLAH: Prizren'de Yeni Bulunan Birkaç Türk Yazıtı (6 resimle birlikte) .....	225
KURAT, DOÇ. DR. YULUĞ TEKİN: Elli Yıllık Cumhuriyetin Dış Politikası 1923-1973 .....	265
NUTKU, PROF. DR. ÖZDEMİR: Eski Bir Yazmadaki Meddah Hikâyeleri (7 resimle birlikte) .....	697
SONYEL, DR. SALÂHİ R.: Son Osmanlı Padişahı Vahidettin ve İngilizler (4 fotokopi ile birlikte) .....	257
TARHAN, DR. M. TANER VE SEVİN, DR. VELİ: Urartu Tapınak Kapıları ile Anıtsal Kaya Nişleri Arasındaki Bağlantı (12 resimle birlikte) .....	389
—————: İngilizcesi .....	401

TİGREL, GÜLAY: Alanya yöresinde Antik bir Liman (12 resimle birlikte) ..	613
—————: İngilizce özeti .....	629
UZUNÇARŞILI, ORD. PROF. İ. HAKKI: Tosyalı Ebûbekir Ratib Efendi (7 resimle birlikte) .....	49
—————: Sultan III. Selim ve Koca Yusuf Paşa (4 fotokopi ile birlikte) ..	233
—————: Fatih Sultan Mehmed'in Ölümü (5 fotokopi ile birlikte) .....	473
————— Sancağa çıkarılan Osmanlı Şehzadeleri (18 fotokopi ile birlikte).	659

**Nekroloji :**

İsmet İnönü'nün I. Ölüm Yıldönümü .....	1
Başbakan Ord. Prof. Dr. Sadi Irmak'ın Konuşması .....	2
Prof. Dr. Afet İnan'ın Konuşması .....	11
Ord. Prof. Enver Ziya Karal'ın Konuşması .....	17
AKURGAL, ORD. PROF. DR. EKREM: Ord. Prof. Dr. Arif Müfid Mansel ...	309
ALKIM, U. BAHADIR: Ord. Prof. Dr. Arif Müfid Mansel'in Yayınları .....	323
DARGA, MUHİBBE: Yitirdiğimiz Büyük Değer .....	319
İĞDEMİR, ULUĞ: Mansel'in Ardından (3 resimle birlikte) .....	313
İĞDEMİR, ULUĞ: Ölümünün Birinci Yıldönümünde Orgeneral Fahrettin Altay'ı anıyoruz. (3 fotokopi ile birlikte) .....	775
TANER, HALDUN: Bir Hocanın Ölümü .....	315

**Bibliyografya :**

BALCIOĞLU, BURHAN: Harry, A. Hoffner, Jr. <i>Alimenta Hethaeorum, Food Production in Hittite Asia Minor</i> .....	339
1973 yılının ikinci yarısında Kitaplığımıza gelen Kitap ve Dergiler .....	97
1974 yılının ilk yarısında Türk Tarih Kurumu Kitaplığına gelen Kitap ve Dergiler .....	357
1974 yılının ikinci yarısında Kitaplığımıza gelen Kitap ve Dergiler .....	501
FAYDA, DR. MUSTAFA: Mehmed Fuad Köprülü, <i>Kıyâmu'd-Devleti'l-Osmaniyye</i> .....	347
FIRATLI, DR. NEZİH: Prof. Dr. Zafer Taşlıklıoğlu, <i>Trakya'da Epigrafya Araştırmaları</i> .....	493
—————: Sencer Şahin, <i>Neufunde von antiken Inschriften in Nikomedeia (Izmit) und in der Umgebung der Stadt</i> .....	499
KOŞAY, DR. HAMİT: Materialia Turcica No: 1 .....	781
ŞAKIROĞLU, MAHMUT H.: Hasan-Âli Yücel, <i>Kültür Üzerine Düşünceler</i> ....	351

**Haberler :**

AFETİNAN, PROF. DR. A.: Urfa'da 1917'de yapılmış M. Kemal Paşa Anıtı — Çeşmesi ve Ellinci Yılda Kemal Atatürk Anıtı 1973 (4 resimle birlikte) .....	195
ALP, SEDAT: Uluslararası Akademiler Birliğinin Münih toplantısı .....	783
EYİCE, PROF. DR. SEMAVİ: Uluslararası Balkanlarda Ortaçağ Camcılığı Sanatı Konferansı .....	197
ORHONLU, CENGİZ: V. Türk Sanat Tarihi Kongresi .....	785
Türk Tarih Kurumu Genel Kurul toplantısı .....	537



## TABLE DES MATIÈRES

Articles, Études :	Page
AKOK, MAHMUT: Trouvailles architecturales faites aux fouilles de Alaeddin Tepe (Konya) exécutées au nom de la Société Turque d'Histoire (37 fig et plans, en turc) .....	217
ATLAN, PROF. DR. SABAHAT: Les monnaies d'Amyntos à Side (8 planches en turc) .....	575
—————: La traduction en allemand de l'article ci-dessus .....	597
AYDA, ADİLE: Le nom grec des Etrusques (en français) .....	413
—————: Le même, en turc .....	421
BAKIRER, ÖMÜR ET FARUQHI, SURAI: Dediği Dede et ses "tekke" (en turc, 24 fig.) .....	447
—————: Résumé en anglais du même .....	468
BILGI, ÖNDER: Figures humaines trouvées aux Fouilles de Kültepe (en turc, 16 fig.) .....	201
—————: Traduction en anglais de l'article ci-dessus mentionné .....	209
BOYLE, JOHN ANDREWS: The Evolution of Iran as a National State .....	633
—————: L'article ci-dessus mentionné, traduit en turc par le Doçent Dr. Berin Yurdadoğ .....	645
BÜYÜKTUĞRUL, AFİF: Mouvements navals des puissances étrangères dans les eaux turques, durant la Guerre de l'Indépendance (1918-1922) (en turc) .....	77
—————: Course aux armements navals entre les Ottomans (Turcs) et les Grecs (en turc) .....	725
CLOGG, RICHARD: A further note on the French Newspapers of Istanbul during the Revolutionary Period (1795-97) (en anglais) .....	483
EYİCE, PROF. DR. SEMAVİ: Inscriptions en "Karamanlı" en Anatolie (en turc; 9 fig.) .....	25
—————: La fontaine turco - byzantine se trouvant au Musée d'Archéologie d'Istanbul (en turc; 51 fig.) .....	429
—————: Résumé en anglais du même .....	445
HAFIZ, NİMETULLAH: Inscriptions en turc, dernièrement découvertes à Prizren (en turc, 6 fig.) .....	225
KURAT, DOÇ. DR. YULUĞ TEKİN: La Politique Etrangère des cinquante Ans de la République - 1923 - 1973 (en turc) .....	265
NUTKU, PROF. DR. ÖZDEMİR: Histoires de 'Meddah's (en turc, 7 fig.) ....	697
SONYEL, DR. SALÂHİ R.: Vahidettin, dernier sultan ottoman, et les Anglais (4 photocopies, en turc) .....	257
TARHAN, DR. M. TANER ET SEVİN, DR. VELİ: Relations entre les portails de temples urartéens et les niches monumentales rupestres (en turc; 12 fig.) .....	389
—————: Dito en anglais .....	401
TİGREL, GÜLAY: Un port antique dans le district d'Alanya (12 fig., en turc).	613

	<b>Page</b>
—————: Résumé en anglais de l'article ci-dessus .....	629
UZUNÇARŞILI, ORD. PROF. İ. HAKKI: Ebûbekir Ratib Efendi de Tosya (en turc, 7 fig.) .....	49
—————: Le Sultan Selim III et Koca Yusuf Paşa (en turc, 4 photocopies) ..	233
—————: La mort de Mehmed le Conquérant (en turc, 5 photocopies) ..	473
—————: Princes impériaux ottomans, nommés chefs de Sancaks (en turc, 18 photocopies) .....	659

### **Nécrologie :**

Premier anniversaire de la mort d'İsmet İnönü (en turc) .....	1
Allocution du premier ministre, Professeur Dr. Sadi Irmak (en turc) .....	2
Allocution du Professeur Dr. Afet İnan (en turc) .....	11
Allocution de l'Ord. Professeur Enver Ziya Karal (en turc) .....	17
AKURGAL, ORD. PROF. DR. EKREM: Ord. Prof. Dr. Arif Müfid Mansel ...	309
ALKIM, O. BAHADIR: Les Publications de l'Ord. Prof. Arif Müfid Mansel ..	323
DARGA, MUHİBBE: Le grand savant que nous venons de perdre .....	319
İĞDEMİR, ULUĞ: In Memoriam Mansel (3 fig.) .....	313
—————: Premier anniversaire de la mort d'Orgeneral (Général d'Armée) Fahrettin Altay (en turc, 3 photocopies) .....	775
TANER, HALDUN: La Mort d'un Maître .....	315

### **Bibliographie :**

BALCIOĞLU, BURHAN: Harry A. Hoffner. <i>Alimenta Hethaeorum, Food Production in Hittite Asia Minor</i> .....	339
FAYDA, DR. MUSTAFA: Mehmed Fuat Köprülü, <i>Kiyâmu'd-Devleti'l Osmanîyye</i> ..	347
FIRATLI, DR. NEZİH: Prof. Dr. Zafer Taşlıkılıoğlu, <i>Trakya'da Epigrafi Araştırmaları</i> .....	493
—————: Sencer Şahin, <i>Neufunde von antiken Inschriften in Nikomedeia (İzmit) und in der Umgebung der Stadt</i> .....	499
KOŞAY, DR. HAMİT: <i>Materialia Turcica No. 1</i> .....	781
Livres et Périodiques reçus à la Bibliothèque de la Société Turque d'Histoire durant la première moitié de l'an 1973 .....	97
Livres et Périodiques reçus à la Bibliothèque de la Société Turque d'Histoire durant le 1 <sup>er</sup> semestre de 1974 .....	357
Livres et Périodiques reçus à la Bibliothèque de la Société Turque d'Histoire durant la seconde moitié de l'année 1974 .....	501
ŞAKIROĞLU, MAHMUT H.: Hasan-Âli Yücel: <i>Kültür Üzerine Düşünceler</i> .....	351

### **Information :**

AFETİNAN PROF. DR.: Monument - Fontaine M. Kemal Paşa, et Monument Atatürk du Cinquantenaire érigés à Urfa 1973 (4 fig, en turc) ..	195
Assemblée Générale de la Société Turque d'Histoire .....	537
ALP, SEDAT: Réunion à Munich de l'Union Académique Internationale (en turc) .....	783
EYİCE, PROF. DR. SEMAVİ: Conférence internationale sur l'art de la Verrerie dans les Balkans au Moyen - Age (en turc) .....	197
ORHONLU, CENGİZ: Le V <sup>e</sup> Congrès d'Histoire de l'Art Turc (en turc) ....	785

## B E L L E T E N

Cilt : XXXIX

EKİM 1975

Sayı : 156

## SİDE'DE BASILAN AMYNTAS SİKKELERİ

Prof. Dr. SABAHAT ATLAN

Üçüncü Mithridates harbini (M.Ö. 88-85) bitirmek üzere Küçük Asya'ya gelmiş olan Roma kumandanı Pompeius, Pontos kralı Mithridates VI. Eupator'u (M.Ö. 111-63) yendikten sonra 64'de Küçük Asya'ya yeni bir şekil verirken Galatia bölgesini de ele almış ve burada oturmakta olan üç büyük Galat kabilesinden Tolistobogların başına tetrarh Deiotaros'u; Tektosagların başına tetrarh Kastor Tarkondarios'u; Trokmilerin başına ise tetrarh Brogitaros'u getirmiştir. Bu esnada bunlardan yalnız Deiotaros kral ünvanını almış<sup>1</sup>, 59'da bu ünvan Roma senatosu tarafından da onaylanmıştır<sup>2</sup>. Brogitaros'un bu ünvanı aldığı tarih 58 senesidir (T. Burgon, Num.Chron. 1846, s. 70. Wroth, BMC Galatia s. XVII). Pompeius bunları, bu sırada Galatiada yaşamakta olan 12 tetrarh ailesinin içinden seçmişti ki bundan böyle her kabilenin başında bulunan 4 tetrarh'ın yerine birisi hüküm sürecekti<sup>3</sup>. Pontos topraklarından bazı parçalar da alan Deiotaros, kısa bir zaman sonra Küçük Ermenistanı da almış ve Pompeius daha hayatta iken Galatia'nın tamamını kendi hâkimiyeti altında toplamıştır<sup>4</sup>.

<sup>1</sup> Büchner, RE VII 1, süt. 519 v.d. D. Magie, Roman Rule in Asia Minor. s. 389. H. Buchheim, Die Orientpolitik des Triumvirn M. Antonius. Heidelberg 1960, 56. Cl. E. Bosch, Quellen zur Geschichte der Stadt Ankara in Altertum. Ankara 1967. 47, 3. H. Volkmann, Der Kleine Pauly 2, 670.

<sup>2</sup> W. Wroth, BMC Galatia . . . XVIII. Magie, a. y. 1238.

<sup>3</sup> Buchheim, a. y. 56.

<sup>4</sup> RE VII 1, süt. 519 v.d. Brandis, RE VII 1, 548. Buchheim, a. y. 57. Magie, a. y. 373/74 v.d.



M.Ö. 48 tarihli Pharsalos muharebesinde Deiotaros, Pompeius tarafını tutmuş ve 6000 atının başında bizzat kendisi harbe katılmıştır<sup>5</sup>. 47'de ise Mısır'dan Küçük Asya'ya gelen Caesar'a Zela muharebesinde yardım etmiş, ve zaferden sonra yine onunla birlikte Batı Anadolu'ya hareket etmiştir. Buna rağmen Caesar Nikaiada bu bölge işlerini yeniden tanzim ederken, ona karşı pek sert davranmakla beraber, Küçük Ermenistan'ın büyük kısmını Kappadokia'ya; Galatia'nın Trokmilere ait olan kısmını da dostu Bergama'lı Mithridates'e vermiştir<sup>5a</sup>. Fakat Deiotaros kısa bir zaman sonra Mitridates'in ölümü üzerine, bu toprakları tekrar Galatia'ya bağlamıştır<sup>6</sup>.

M.Ö. 44'de Caesar'ın öldürülmesinden sonra Triumvir M. Antonius ilerde Doğuda dostlara ihtiyacı olacağını düşünerek Galatia'nın o andaki durumunu olduğu gibi kabul etmiş ve Deiotaros'un ölüm tarihi olan 41 veya 40 senesine kadar Galatia'yı idare etmesine razı olmuştur<sup>7</sup>. Deiotaros öldükten sonra, yine Antonius tetrarh Kastor Tarkondarios'un oğlu Kastor'u Galatia kralı yapmıştır. Kastor aynı zamanda başındaki prens Attalos'un ölümü üzerine, Paphlagonia'yı da işgal etmiş ve bu durumu Roma senatosu da onaylamıştır<sup>8</sup>.

Kastor'un ölümünden sonra, 37/36 da Galatia'nın başına yine Antonius tarafından getirilen kral, sikkeleri bu etüdümüze konu teşkil eden Amyntas'dır<sup>9</sup>.

Amyntas'ı Galatiada ilk defa Kral Deiotaros I'in özel kâtibi, sivil ve askerî idarede yardımcısı ve onun güvenini kazanmış bir kişi olarak görüyoruz<sup>10</sup>. Kendisi aslında Galatialı değildir. Vatani olan Pisidia'da Antiochia ile Apollonia arasındaki topraklarını baba-

<sup>5</sup> Magie, a. y. 402 (Deiotaros).

<sup>5a</sup> Buchheim, a. y. 57.

<sup>6</sup> Magie, a. y. 1235, 40.

<sup>7</sup> Bosch, Quellen... 47,3. Buchheim ise ölüm tarihini 40 olarak kabul eder. a. y. 58. Magie, a. y. 433 e de bak.

<sup>8</sup> Buchheim, a. y. 58. Bosch, Quellen... 47,3.

<sup>9</sup> Duc de Luynes, Rev. Numism. 1845, 253-265. Th. Burgon, Numis Chron. VII/1846, 69 v.d. W. Wroth, BMC Galatia... XVIII. P. V. Rhoden, REI<sub>2</sub>, 2007 (Amyntas). Brandis, RE VII 1, 549. G. F. Hill, Historical Greek Coins, 168. Magie, a. y. 426/27, 433, 434, 438, 443, 453, 1291; Buchheim, a. y. 19, 58, v.d. 66, 93 v.d. Bosch, Quellen... 47,3. Volkmann, Der Kleine Pauly 2, s. 669 (Galatia).

<sup>10</sup> Bak. not. 9.

sından tevariüs etmiş, zengin ve kuvvetli bir adamdır<sup>11</sup>. 42 de Deiotaros İ'nin bu sırada Küçük Asya'da bulunan Caesar katillerinden Brutus'a gönderdiği Galatia'lı askerlerden müteşekkil yardımcı kuvvetlerin kumandanı Amyntas'dı<sup>12</sup>. Fakat daha Philippi muharebesi yapılmadan, başka milletlerden oluşan diğer bazı kuvvetler gibi, o da emrindeki askerlerle birlikte, Antonius ile Octavianus tarafına geçmiş ve bu harpte onlara yardım etmiştir<sup>13</sup>.

Bundan sonra Amyntas'ı Pisidia kralı olarak görüyoruz. Bu görev ona Antonius tarafından bir yandan Philippi muharebesinde yaptığı yardım için mükâfatlandırma, diğer taraftan 40 senesinde bütün Suriye ve Ionia'ya kadar Küçük Asya'yı işgal eden Partların geriye atılmasından sonra bu bölgenin yeniden tanzim edilmesi gerekeceğine inanmış olmasındandır. Antonius Octavianus ile yaptığı Brundisium (40) ve Misenum (39) anlaşmalarından sonra 40/39 kışını Atina'da geçirirken Parth mes'elesinin halledilmesi üzerine Suriye'ye gelmiş ve 39 senesinde yapılan diğer tayinlerin yanında<sup>14</sup> Pisidia'da yaşayan barbar ve çapulcu kabilelerin itaat altına alınması nedeniyle Amyntas'ı da Pisidia krallığının başına getirmiştir<sup>14a</sup>.

M.Ö. 37'de Octavianus ile Tarent anlaşmasını yapan Antonius Suriye'ye dönünce, 36 senesinde Parth'lara karşı yapmayı plânladığı harpten önce, Küçük Asya'da yine bazı değişiklikler yapmış ve bu arada 37/36 kışında, Galatia'nın ölen kralı Kastor'un yerine, onun çocuklarından birini değil, Pisidia kralı Amyntas'ı kral yapmış (Magie, a.y. s. 434), ayrıca Lykaonia, İsauria ve Pamphyliadan bazı kısımları da bu krallığa eklemiştir<sup>15</sup>. Böylece Amyntas'ın krallığı, Galatia'nın kuzey dağlarından Akdeniz kıyılarına kadar uzanmış

<sup>11</sup> Buchheim, a. y. 58. Amyntas'ın Makedonia'lı veya Galatia'lı olduğunu kabul edenler için: Magie, a. y. XVII, 61 e bak.

<sup>12</sup> Burgon, a. y. 72. Magie, a. y. 426.

<sup>13</sup> Buchheim, a. y. 58. Magie, a. y. 427. Amyntas'ın ilk çarpışmadan sonra geçtiğini yazar. Burgon, Numis. Chron 1846, 72.

<sup>14</sup> Buchheim, a. y. 66, 93.

<sup>14a</sup> Domaszewski'ye göre (Geschichte der römischen Kaiser I s. 117) Antonius bunu daha 40/39 kışında Atina'da bulunduğu sırada planlamıştı. BMC Galatia .... XVIII.

<sup>15</sup> Buchheim, a. y. s. 59, 93. Der Kleine Pauly 2. 669. Jones, Cities of the eastern Roman provinces. Oxford 1937, 133, 413, not. 20. Rhoden, REI<sup>3</sup>, 2007. Magie, a. y. 434 ve 1284, 21.



olacaktı. Pamphylia'dan verilen kısım, bu bölgenin Side limanını içine alan doğu parçası idi. Bununla Antonius bundan sonra cereyan edecek olaylarda müttfeği Amyntas'ın kendisine hem kara hem deniz yoluyla yardım etmesini güven altına almak istemişti<sup>15a</sup>. Ayrıca Amyntas'ın, Toroslar'da yapacağı harpler için kolaylıkla yardım alabileceği bir limana ihtiyacı da vardı<sup>16</sup>.

Bundan sonra Amyntas, 35 senesinde Mytilene (Midilli)'den Küçük Asya'ya geçen Sex. Pompeius'un takibi işinde vazife almış<sup>16a</sup>, 31 de Antonius'un orduları yanında Actium savaşına katılmıştır<sup>17</sup>. Fakat Amyntas savaştan önce Octavianus tarafına geçtiği için<sup>18</sup>, savaştan sonra tek başına hükümdar kalan Octavianus onun Pisidia ve Galatia krallığını olduğu gibi bırakmış, ayrıca Batı, yani dağlık Kilikia'yı da bu krallığa katmıştır<sup>19</sup>. Görüyoruz ki Amyntas savaşlarda hep zayıf taraftan kuvvetli tarafa geçerek ölümüne kadar idaresi altındaki toprakları elinde tutmasını bilmiştir.

Amyntas M.Ö. 30-25 arasındaki hayatını, Kilikia ile Pisidia dağlarında yaşayan ve zaman zaman ovalık kısımlara inerek yağma ve çapulculuklarda bulunan barbar kabileleri itaat altına almak için yaptığı savaşlarla geçirmiştir. Buralarda kendisine en son verilen ödev, bu kabilelerin içinde en önemlisi olan ve Toroslar'da İsauria'nın batısında veya güney batısında yaşayan Homonadens'leri ortadan kaldırmaktı<sup>20</sup>. Çünkü bunlar Lykaonia ve İsauria ile Side limanı

<sup>15a</sup> Suriye ile Pamphylia limanları arasındaki deniz yolu Hellenistik devrin erken yıllarında, özellikle Antiochos III (M.ö. 223-187) zamanında büyük bir önem taşımakta idi. Kral Antiochos III, bu deniz yolunu emniyet altına almak için büyük bir ihtimalle Pamphylia şehirleri ile bu hususta bazı anlaşmalar imzalamıştı. Bu anlaşmalara göre Suriyeden Pamphylia'ya gönderilen eşya, daha sonra buradan kralın Batı Anadolu'daki mütteliklerine kara yolu ile gönderiliyordu: Chr. Böhringer, *Zur Chronologie Mittelhellenistischer Münzserien 220-160 v. chr.* 67 v. d. Yine Hellenistik devirlerde ve hattâ daha eski zamanlarda Suriye ile Pamphylia arasındaki deniz yolunun askerî ve ticarî önemi için: Cl. E. Bosch, *Pamphylia tarihine dair tetkikler*. Türk Tarih Kurumu yayınlarından V seri-No. 17 Ankara 1957. I. Pamphylia'nın deniz stratejisi bakımından önemi. 3 v. d.

<sup>16</sup> W. M. Ramsay, *Early History of province Galatia*. *Anatolian studies for Buckler*. 201 v. d.

<sup>16a</sup> Magie, a. y. 438. Domaszewski, a. y. 133. Buchheim. a. y. 59.

<sup>17</sup> Plut. Antonius, XI, 2.

<sup>18</sup> Plut. Ant. XIII, 3. Domaszewski, a. y. 154.

<sup>19</sup> *Der Kleine Pauly* 2. 669. Jones, a. y. 413, not. 20 (Cilicia Tracheia).

<sup>20</sup> Yaşadıkları yer hakkında çeşitli teklifler için: Magie, a. y. 1302, ve 453 e bak.



arasında uzanan ve şehrin zenginliğini sağlayan unsurlardan birisi olan (Magie, a.y. s. 261) kara yolunu tehdit ediyorlardı. Amyntas bu kabilenin topraklarının büyük bir kısmını zaptetmiş ve başkanlarını öldürmüştü. Fakat 25'de yine bu harplerden birinde kendisi de esir edilerek öldürülünce, Galatia krallığı son bulmuş ve İmparator Augustus bu krallığın asıl Galatia ile Lykaonia kısmını birleştirerek yeni bir eyalet meydana getirmiş<sup>21</sup>, dağlık Kilikia, Kappadokia kralı Archelaos'a verilmiştir. Pamphylia'nın durumu ise, hâlâ münakaşalıdır<sup>22</sup>.

Galatia krallarından sikke basmış olanların başında Deiotaros (64-40) gelir. Deiotaros'un bastırıldığı ve zamanımıza kadar gelen sikkeleri bronzdandır<sup>23</sup>. Pompeius tarafından Trokmilerin başına geçirilmiş olan Brogitaros'un bastırmış olduğu tek sikkesi ise gümüş-tendir<sup>24</sup>. Her ikisinin sikkeleri üzerinde "kral" ünvanları da yer almıştır.

Amyntasın ilk sikkeleri de bronzdandır<sup>25</sup> ve bunların bir kısmı, bir çok Numizmat'ın kabul ettiği gibi, Antonius'un onu Pisidia kralı yaptığı 39 senesinde veya bunu takibeden yıllarda, bir Pisidia şehri olan Kremna'da basılmıştır<sup>26</sup>. Bu sikkelerin bazıları üzerinde Amyntas'ın ismi ve kral ünvanı mevcuttur. Fakat bazılarında yoktur.

<sup>21</sup> Der Kleine Pauly 2, 669. Bosch, Quellen... 47, 3.

<sup>22</sup> Bu husustaki teklif ve tartışmalar için: Magie, a. y. 453 ve 1303, 2.

<sup>23</sup> V. Sallet, ZfN XII, 371. Mionnet, IV, 406, 16. BMC Galatia... XVII ve I, 1. Lev. I, 1. Head, HN<sup>2</sup>, 746. SNG V. Aulock, 6099-6103. Nachträge IV, Heft 18, 8719.

<sup>24</sup> Mionnet IX, 12; Suppl. VII, pl. XIII 3. Reinach, Rev. Numis. 1891, 385. BMC Galatia... XVII. Head, HN<sup>2</sup>, 747. Magie, a. y. 1235, XV, 40 a da bak.

<sup>25</sup> Imhoof-Blumer, Monnaies grecques. 416, 176. KM II s. 498, 1. BMC Galatia... XVIII, 3/4, 8-16. Head, HN<sup>2</sup> 707 (Kremna) ve s. 747. Macdonald, Hunterian Cat. III, 507, 1-5. Forrer, Weber Cat. III, 7763-7767. SNG Cop. 96-103. SNG v. Aulock 6106-6112. Nachträge IV 8920.

<sup>26</sup> BMC Galatia... XVIII, 4, 10, Lev. I 9. BMC Lycia... CI. HN<sup>2</sup>, 707 747. M.Ö. 39 da Kremna Amyntas'ın elindedir: Strabon XII, 569. Ruge, REX, 1, 2, 1708 (Kremna). Magie, a. y. 458. Hem Kremna, hem de Amyntas'ın müşterek tipli sikkelerinin önyüzlerinde, Petasos'lu Hermes başı, arka yüzlerde kanatlı Kerykeion vardır: BMC Galatia... 4, 6. Head, HN<sup>2</sup>, 774. SNG v. Aulock 5081. Amyntas'ın diğer bronz sikkelerinde sağa d. yürüyen vaziyette resmedilmiş arslan (BMC Galatia... 3, 8-13) Kremna sikkelerinde (SNG v. Aulock 5076-5079) sağa sıçrayan arslanın ön kısmı şeklindedir.

Buna rağmen bu sikkelerin yine de Amyntas'a ait olduklarının kabul edilmesinin sebebi, sikkelerin üzerindeki tiplerin eşitliği ve ön veya arka yüzlerindeki monogramların "kral Amyntas" şeklinde çözülmüş olmasıdır<sup>27</sup>.

Kral Amyntas'ın stater ve hekte olarak basılmış tipleri, tetradrahmilerininkilerle eşit olan altın sikkeleri ise, genellikle modern zamanlarda yapılmış sahte sikkeler olarak kabul edilmektedir<sup>28</sup>.

Amyntas'ın asıl önemli olan sikkeleri, krallığının en önemli şehri olan Side'de, bu şehrin bu sırada basmakta olduğu tetradrahmilerinin tipleri ve sistemiyle (Attika sistemi) basılmış olan gümüş tetradrahmi-leridir. Side'nin çok meşhur ve yaygın olan bu tetradrahmi ve drahmilerinin ön yüzünde İskender staterlerinde olduğu gibi, şehrin baş tanrıçası olan Athena'nın sağa dönük, üç sorguçlu korinth miğferli başı vardır. Bu tanrıça'nın limana hâkim bir yerde (Mermerlik) ve Apollo tapınağı yanındaki tapınağı, 1947-1967 yılları arasında yapılan kazılarla (A. M. Mansel, Die Ruinen Von Side, s. 77) ortaya çıkarılmıştır. Sikkelerin arka yüzünde ise, sola doğru bazen hızla, bazen daha yavaş yürüyen, hiton ve himation ile giyimli zafer tanrıçası olan Nike tasvir edilmiştir. Nike'nin ileriye uzattığı sağ elinde çelenk, sol eli Nike'nin kalça kısmını saran ve uçları sol tarafta toplanmış olan himation'u tutar. Sol boşlukta şehrin simgesi olan mar (= Side) ve yıllık memurlarının isimlerinin ilk iki, üç dört veya beş harfi yer almıştır (Lev I A-H, II I-K). Bu tetradrahmilerin ilk basılmış olanlarının bazılarında memur isimlerinin yanında miğfer, çelenk ve şimşek demeti gibi semboller de yer almıştır.

Sidenin bu meşhur tetradrahmilerinin kısa bir zaman öncesine kadar hemen bütün Numizmatlar tarafından M. Ö. 190-36 arasında basıldıkları kabul edildikleri için, hemen belli başlı bütün sikke kataloglarında bu tarihler arasına konmuşlardır<sup>29</sup>. 190 tarihi, bütün Küçük Asya'ya hâkim olan Seleukoslar kralı Antiochos III (223-187)

<sup>27</sup> BMC Galatia ... 3, 12, 13 ve not. Amyntas bronz sikkelerinin tipleri ve bu tiplere göre çeşitli şehirlerde basılabilecekleri hususundaki teklifler için, Rev. Numis. 1845 260 v.d.

<sup>28</sup> BMC Galatia ... XVIII v. d. Head, HN<sup>2</sup>, 747. Babelon, Cat. de la Collection de Luynes III, 2793, 2794. Weber Cat. III, 7761. BM. A Guide to the principal Coins of the Greek. Londra 1932. 80, 13. Bak. ZfN I/1874, 334.

<sup>29</sup> BMC Lycia ... 146-150. No. 20-58; 293/94, No. 28A-58A. Head, HN<sup>2</sup>, 704. Hill, Historical Greek Coins. Chikago 1966, 169.



ile Romalılar arasında Manisa (Magnesia ad Sipylum) ovasında yapılan meydan muharebesinin tarihidir<sup>30</sup>. Suriye kralı bu muharebede büyük bir yenilgiye uğramış ve 188 de yapılan Apameia (Dinar) barış anlaşması ile Torosların kuzeyinde kalan bütün topraklarını kaybetmiştir. Bu muharebeden önce Roma, Yunanistan ve Küçük Asya'daki grek şehirlerine kendi taraflarına geçtikleri takdirde savaştan sonra özerkliklerine kavuşturulacaklarını vaatmiş olduğu için, Apameia'dan sonra buna kavuşmuş olan Yunanistan ve Küçük Asya'daki 40'a yakın şehir bu özerkliği belirtmek maksadıyla, büyük gümüş tetradrahmiler basmışlardır<sup>31</sup>. İşte Numizmatlara göre Side'nin tetradrahmileri de aynı nedenlerle bu tarihlerde basılmaya başlamıştır. 36 tarihi ise, Galatia kralı Amyntas'ın Side'yi ele geçirdiği ve burada kendi sikkelerini basmağa başladığı için, şehir darplarının son bulunduğu tarihtir.

Ancak son zamanlarda özellikle definelere dayanılarak yapılan araştırmalara göre<sup>32</sup>, Side tetradrahmileri 205-190 arasında basılmıştır ve 190 tarihi şimdiye kadar yapıldığı gibi, bu sikkelerin başladığı değil, son bulunduğu tarihtir. Bu tarihte Side'de Eponym olan ve sikkeler üzerinde yer alan memurun adı Kleuchares'dir ve ismi sikkeler üzerinde KAE, KAEY veya KAE YX şeklinde gösterilmiştir. Fakat bu memur isminin bulunduğu sikkelerin sayısı o kadar çok ve aralarında stil, teknik ve ağırlık bakımından o kadar büyük ayrılıklar vardır ki hepsinin aynı zamanda basılmış olmalarına imkân yoktur (Lev. I A-H, II I-O). Bu sebepten KAE X lü sikkeler uzun zamandanberi 1- KAE XI li, 2- KAEYX— II li sikkeler olmak üzere iki gruba ayrılmıştır<sup>33</sup>. Bu taksimi ilk defa yapan Regling'e göre birinci grup (Lev. I A-C) 2. yüzyılda, KAEYX-II ise 1. yüzyılın 2. yarısı yani Amyntas zamanında basılmıştır (Lev. II I-O). Fakat geç gruba ait olması gerekenlerden birisi olan D, son zaman-

<sup>30</sup> Atlan, Roma Tarihinin Ana Hatları. I. Cumhuriyet devri, İstanbul 1970. 92.

<sup>31</sup> K. Regling, Einleitung in die Altertumswissenschaft. Band II Heft : 2 Münzkunde 1930 Berlin. 18. BM. A Guide to the ... 70/71. Lev. 39 ve 40.

<sup>32</sup> P. R. Franke, Ath. Mitteilungen 1961 (LXX VII) s. 201. H. Seyrig, Rev. Numis. 6. Serie - Tome V. 1963, 57 v. d. Chr. Boehringer, a. y. 63. Yalnız geçen yüzyılda bir defineyi neşreden Th. Burgon, Side tetradrahmilerinin (Numis. Chron. 1846) Suriye kralı Antiochos III (223-187) zamanında basılmış, olduklarını yazmıştır.

<sup>33</sup> K. Regling, ZfN 38/1928, 26/27. Noe, A Bibliography of Greek Coins Hoards. 1937 New York. No. 116.

larda ortaya çıkan ve 150 sıralarında gömülmüş Küçük Asya menşeli bir definde bulunmuştur. Binaenaleyh bu sikkelerin bu tarihte veya biraz evvel basılmış olmaları lâzımdır<sup>34</sup>. Lev. II I-O ile gösterilmiş olanlar teknik, üslûp eşitliği ağırlıkları ve bazılarının geçen yüzyılda Anadolu'da bulunmuş bir definde<sup>34a</sup> Amyntas sikkeleri ile bir arada görünmüş olmaları ve hattâ bunlara ait bir önyüz kalıbının (Lev. II O) Amyntas sikkeleri için de kullanılmış olması yüzünden, Amyntas sikkelerinden bir az önce veya Amyntas zamanında basılmış olmaları gerekmektedir. Buna göre E-H ile göstermiş olduğumuz Side tetradrahmileri 150 ile 37/36 arasında, fakat her halde ikinci tarihe daha yakın bir zamanda tedavüle çıkarılmışlardır<sup>35</sup>. Çünkü bunların stillerinin daha kaba ve çirkin olmalarına rağmen, işçilik ve ağırlık bakımından (Amyntas sikkelerinin bir kaçı dışında ağırlıkları, Side'nin KΛEY—XII li sikkeleri gibi 15,98-15,40 arasında değişir) yine de bu gruba daha yakın görünmektedirler.

Amyntas tetradrahmileri, eski çağlardan kalma diğer grek sikkelerine nazaran oldukça geç bir tarihte, 1845 lerde Küçük Asya'da bulunmuş bir definde ortaya çıkmışlar (Noe, Greek Coin Hoards No. 72) ve aynı tarihte Duc de Luynes ve Th. Burgon tarafından ayrı ayrı yapılan etüdülerle ilim dünyasına tanıtılmışlardır<sup>36</sup>. Noe 72 ye göre definde bulunan 500 civarındaki gümüş sikkeden ibaret olan bu definde en azından 5'i Amyntas'ın, ikisi de Side tetradrahmilerinin kralın buraya gelmesinden biraz önce basmakta olduğu tetradrahmilerdendir. Bu kadar geç ortaya çıkmalarına rağmen bu gün çeşitli müzelerde bulunan sayıları azımlanacak durumda değildir. Buna rağmen resmî sikke koleksiyonlarının bazılarında sayıları

<sup>34</sup> Boehrnger, a. y. 183, No. 10. 1962 Küçük Asya definesi No. 5-8 Lev. 40.

<sup>34a</sup> Duc de Luynes, Rev. Numis. 1845, s. 253 v. d. Th. Burgon, Numis Chron. 1846, s. 69 v. d. Not. 72.

<sup>35</sup> Fakat Mısır'da bulunmuş ve M.Ö. 60/59 da gömülmüş olması gereken bir definde Kleuch'lu sikkelerin her iki şeklide bulunmaktadır: Regling, ZfN 38/-1928, 127. Fakat bu defineyi ilk olarak yayımlayan Dutilh, JIA, 148 v. d. sikkelerin resimlerini vermediği için, Kleuch II içine girmesi lâzım gelenlerin (Lev. IE-H; II, I-O) hangileri olduğunu tespit edemiyoruz. Eğer bu mümkün olsaydı, belki de Lev. I E-H'nin M.Ö. 60 dan önce basılmış olabileceklerini kat'i olarak söyleyebilecektik.

<sup>36</sup> Duc de Luynes, Rev. Numis. 1845, 253 v.d. Th. Burgon, Num. Chron. 1846, 69 v. d.



fazla (British Museumda 7; Berlin'de 18), bazılarında hiç yoktur (İstanbul, Viyana, Glasgow, Boston gibi)<sup>36a</sup>.

Buna rağmen benim mulaj ve satış kataloglarındaki resimlerinden faydalandığım ve kataloga geçirdiğim Amyntas tetradrahmilerinin sayısı 98'dir \*. M.Ö. 37-25 arasında, yani 13 sene içinde basılmış olmaları gereken bu sikkelerin baskısında 6 önyüz kalıbı ile 33 arkayüz kalıbı kullanılmıştır<sup>37</sup>. Bu miktar bu kadar kısa bir zaman için azımsanacak bir sayı değildir. Çok daha çabuk yıpranan arkayüz kalıbının sayısı da, zamanında bu sikkelerin bol miktarda basılmış olduğunu göstermektedir. Ortalama her önyüz kalıbına 6 arkayüz kalıbı düşmektedir.

6 önyüz kalıbının birbirini takip zorunluğu, 33 arkayüz kalıbının eşit kalıplarla birbirine bağlanması sonucunda elde edilmiştir. Böylece Ö<sub>1</sub> ile Ö<sub>2</sub> birbirine A<sub>1</sub> ile A<sub>8</sub>; Ö<sub>2</sub> ile Ö<sub>3</sub>, A<sub>8</sub> ile A<sub>11</sub>; Ö<sub>1</sub> ile basılmış sikkeler Ö<sub>3</sub> e A<sub>4</sub> ile; Ö<sub>1</sub>, Ö<sub>2</sub> ve Ö<sub>3</sub>, Ö<sub>4</sub> ile basılmış olanlara A<sub>8</sub> ile bağlıdır. Ö<sub>4</sub> lü sikkeleri Ö<sub>5</sub> lilere A<sub>19</sub> bağlar. Ö<sub>6</sub> ile basılmış seri, kendinden önceki Ö<sub>5</sub> e yalnız bir arkayüz (A<sub>22</sub>) ile bağlı olduğu için, Amyntas sikkelerinin sonuncuları olarak kabul edilmiştir. Bu duruma dayanarak Amyntas sikkelerinin tek bir atelyede basıldıklarını ve bir arkayüz kalıbı iyice eskikip atılmadan bir yenisinin kesildiğini söyleyebiliriz.

Önyüzüne AΔ mongramı, arka yüzüne de IB = 12 rakkamı ilâve edilmiş olan No. 24, No. 23 ün kalıplarıyla basılmış bir sikkedir. Bu sebepten katalogda No. 22 ile 23 ün önyüzleri Ö<sub>4</sub>, monogram ilâve edilmiş önyüzlerde (24-28) Ö<sub>4</sub><sup>a</sup> ile; arkayüzler ise A<sub>17</sub>, A<sub>17</sub><sup>a</sup> şeklinde gösterilmişlerdir. Amyntas'ın daha önce başka şehirlerde

<sup>36a</sup> Fakat mevcut koleksiyonların bir çoğundan Mulaj isteyemediğimi, istediklerinden bazılarının, yazılarıma cevap vermediklerini belirtmek isterim.

\* Satış Kataloglarında rastladığım, fakat resimleri olmadıği için buradaki Katalog'uma alamadıklarımın sayısı da bir hayli kabarıktır.

<sup>37</sup> Side darphanesinde M. Ö. 328-317 arasında basılmış olan Büyük İskender ve kardeşi Philippus III. stater, tetradrahmi ve drahmilerinden benim elde edebildiklerimin sayısı: İskender 4 stater, 1 tetradrahmi; philippus III: 1 tetradrahmi, 15 drahmidir. Staterler için 2 önyüz, 3 arkayüz; Philippus'un drahmileri için: 10 önyüz, 12 arkayüz kalıbı kullanılmıştır. Bak: Atlan, Sidede basılmış İskender tipli sikkeler. Belleten, cilt XXXI sayı 124 (Ekim 1967) s. 483-511. lev. 1, 2. Almanca-Türkçe. Arkaik, klasik ve hellenistik devirlerde çeşitli devletlerde, değişik tarihler arasında sikkelerde kullanılmış ön ve arkayüz kalıplarının sayısı için: P. R. Franke M. Hirmer, Die griechische Münze. 28.



basılmış bakır sikkelerinin de ön ve arka yüzlerine çeşitli monogramlar konmuş ve bunların bir kısmı “kral Amyntas” olarak çözülmüştür (krşl. dipnot 27). Fakat buradaki önyüz monogramı onlara pek benzememektedir. Esasen bu ünvan ve isim burada yazı ile gösterilmiştir. Binaenaleyh bu monogramın daha başka bir çözümü olmalıdır. (De Luynes. Rev. Numis, 1845, s. 263/64 de bunu Magydos olarak çözmek ister. krşl. ZfNI/1874, s. 333). Arkayüzdeki IB = 12 rakkamı büyük bir ihtimalle kralın 12. saltanat senesini göstermektedir. Böyle bir sayı, diğer bir Galatia kralı olan Brogitaros’un unikum olan bir gümüş sikkesinin arka yüzünde kesit kısmında yer almış ve bu da kralın 6. cı saltanat yılı olarak değerlendirilmiştir<sup>37a</sup>. Kappadokia gümüş veya bakır sikkeleri (BMC Galatia... s. XXXV/VII, s. 31 v.d) ile Mısır’da İskenderiye’de basılan İmparator sikkeleri üzerinde de aynı şey yapılmıştır. 37/36 senesinde, yani Pers harplerine gitmeden önce Antonius tarafından Galatia krallığı başına getirilen ve bu sırada diğer bölgeler ile birlikte, Pamphylia’nın Side ile birlikte doğu kısmını da alan Kral Amyntas’ın 12. saltanat senesi, M.Ö. 25’in onun ölümünden önceki aylara rastlar. Şu halde No. 1-23, M.Ö. 37-25 arasında; No. 24-43 de 25 senesinin onun ölüm gününden önceki aylarında basılmış olmalıdır. Çünkü 6 önyüz kalıbının üçü bu devrede değişmiştir.

Side ile birlikte doğu Pamphylia, Galatia’ya verildiği esnada şehir otonomisine sahipti ve yukardanberi bahsettiğimiz KAEYX—II li sikkelerini basmakta idi (Lev. II I-K). Fakat K’nın baskısından hemen sonra, 205 denberi basılagelmekte olan tetradrahmilerin arkayüzlerindeki Nike de ilk defa büyük bir değişiklik yapılmış ve sağ elindeki çelengin yerini, krali bir diadem almıştır (Lev. II L-O). Bu değişikliği Side yetkilileri şehrin Galatia kralına verildiğini öğrenmeleri üzerine muhtemelen yaklaşmakta olan krala hoş görünmek için yapmışlardır. Fakat kral şehre girdiği anda, Side darphanesini kendi adına bastırmayı düşündüğü sikkeleri için kullanmaya karar verince, Side şehir sikkelerinin baskısı durmuş, ve Amyntas’ın kiler hemen başlamıştır. Bunu kralın ilk sikkeleri için bir Side önyüz kalıbının kullanılmış olması göstermektedir (Lev. II, O).

<sup>37a</sup> BMC Galatia ... XVII. Bu sikkenin arkayüzünde saltanat senesini gösteren [(=6) rakkamından başka, iki monogram vardır. Bundan başka Deiotaros’a ait bronz bir sikkenin arkayüzünde kralın adı yine monogramla gösterilmiştir: SNG V. Aulock, Nachträge IV 8719.

Amyntas gümüş tetradrahmileri, Sideninkilerin arka yüzlerinde yapılan değişikliklerle meydana gelmiştir. Evvelâ bunların Sideye ait olduğunu gösteren nar ortadan kalkmış, onun yerini “kral Amyntas’ın = ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΑΜΥΝΤΟΥ” yazısı almıştır. Nike artık sağ elinde çelenk değil, Hellenistik devir krallarının başlarına, hattâ bazen miğferleri üzerine bağladıkları uçları püsküllü kralî bir diadem’in çeşitli şekillerde bağlandığı kını içinde bir kılıç (Lev. II, 1-3, III, 9) veya asâ (No. 4-43) tutmaktadır. Kılıç, bütün ömrü harp etmekle geçmiş ve çeşitli savaflara katılmış bir kralın zaferlerini gösteren bir Nike’nin eline verilmesi, çok yerinde bir olaydır. Böyle kını içinde bir kılıç motifi, Galatia kralı Deiotaros’un bastırıldığı bronz bir sikkelerinin arkayüzünde bir kartalın ayakları altında yer aldığı gibi<sup>38</sup>, Pontus’un kral Mithridates VI. Eupator (111-63) zamanında basılmış birçok şehrin bronz sikkelerinin de arkayüz tipidir<sup>39</sup>. Kılıca veya asâyâ bir kral diademinin bağlanma motifine, Galatia ile birlikte başka şehirlerde ve memleketlerde çeşitli cisimlere bağlanmış olarak rastlamaktayız. Galatia da Amyntas sikkelerinde kılıç dışında asâyâ; Deiotaros’un bronz bir sikkesinde<sup>40</sup> ve Mısır’ın ptolemaioslar devri kral veya kraliçelerin genellikle altın sikkeleri üzerinde tek veya çift bereket boynuzuna<sup>41</sup> bağlanması ile, kazanılan zaferin, memleketteki bolluk ve bereketin doğrudan doğruya söz konusu olan kral veya kraliçeye ait olduğu bir kere daha belirtmek istenmiştir<sup>42</sup>.

A8 e gelince; (Lev. VIII) bu kalıpta Nike’nin başı bir fil postunun içine alınmıştır ve bunun için de enteresandır. Grekler fili bir harp silâhı olarak ilk defa Büyük İskender’in Pers Büyük Kralı Darcios III ile Gaugamela (M.Ö. 331) mevkiinde yaptıkları muharebede tanımışlardır. Ondandır fil, hellenistik devri krallıkları ordularının hemen çoğunda önemli silâhlarından birisi olmuş, oradan Kartaca ve Roma’ya geçmiş ve bu sonucuda yalnız harplerde

<sup>38</sup> BMC Galatia . . . 1, 1, Lev. I, 1.

<sup>39</sup> Head, HN<sup>2</sup>, 502,2 krşl. BMC Pontus . . . Lev. I<sub>2</sub>, III. 4,6.

<sup>40</sup> SNG v. Auloch, Nachträge IV 8719.

<sup>41</sup> Seltman, Greek Coins, lev. LI, 1, 3, LVIII 6, 8-10.

<sup>42</sup> Kralî Diadem’in veya Taenia’nın çeşitli cisimler ve tanrı sembollerine bağlanmaları hususunda bak: L. Anson, Numismata Graeca. Greek Coins Types. Part II, IV, Lev. II, V, VI-VIII, XIII (çifte balta, Herakles sopası, Thyrsos ve diğerleri).



değil, circus oyunlarında da kullanılmıştır<sup>43</sup>. Bu olayın sonucunda fil bu devletlerin diğer san'at eserlerinde (zafer takları üzerinde, fresklerde, av sahneli mozayıklarda ve Cemme'lerde) olduğu gibi, bastırdıkları sikkeler üzerinde de çeşitli şekillerde tam (bazan yalnız, bazen iki veya dörtlü olarak zafer veya ölüm arabalarını çekerlerken) veya yalnız başları tasvir edilmeye başlanmıştır<sup>44</sup>.

Bir kral başının fil postu içinde tasvir edilmesi şekline ilk defa Mısır'da Ptolemaios I (303-285) devrinde rastlıyoruz. Burada gümüş tetradrahmiler evvelâ İskender tipleriyle basılmış, sonra ilk defa 316 ya tarihlenen bir tetradrahmi üzerinde Büyük İskender'in başı bir fil postu içinde gösterilmiştir, her halde kralın Hint seferini hatırlatması maksadıyla (Lev VIIIa)<sup>45</sup>. Bundan sonra yine İskender'in başı, Seleukoslar kralı Seleukos I Nikator'un (312-280) Doğuda (Babil?) basılmış altın bir çift staterinin önyüzünde Mısır'dakine benzer şekilde tasvir edilmiştir (Lev. VIII b). Basıldığı tarih 306 dan biraz öncedir. Yine Doğuda bunları takip eden bir tarihte başı bir fil postu içinde gösterilen Kral, Hind-Baktria devleti kralı Demetrios'tur (Lev. VIII c)<sup>46</sup>. Demetrios her halde Hindistan'a yaptığı seferi hatırlatmak maksadıyla sikkesinde başını İskender gibi, bir fil postu içinde tasvir ettirmiştir (M.Ö. 190).

Batı Akdeniz memleketleri içinde böyle bir başın tasvirine ilk olarak Sicilya'da Syraguz tiranı Agathokles (317-289) zamanında rastlıyoruz<sup>46a</sup>. Agatokles 310 da Afrika'da Kartaca'ya karşı

<sup>43</sup> Wellmann, REV<sup>2</sup>, 2248-2257 (Elephant). William Gowers - H. H. Scullard Hannibals Elephants again. Num. Chron. 1950, vol. X. Serie VII, 271 v. d. lev. XVI, XVII. Will. Richter, Elephant. Der Kleine Pauly 2, 235/6.

<sup>44</sup> Imhoof - Blumer, Tier-und Pflanzenbilder auf Münzen und Gemmen des klassischen Altertums. Leipzig 1889, 24 v. d. lev IV (Sikkeler); 117, lev. XIX (Gemmeler). BM. A Guide . . . . lev. 33, 13. Antiochos III (223-187); lev. 37 1, 2, (İspanya'da Kartacalılar tarafından basılmışlardır lev. 43, 30 (Jugurtha (118-106)); lev. 46, 15 Mauretania kralı Juba II (M. Ö. 25- M. S. 23); M. V. Bahrfield, Die röm. Goldmünzprägung Während der Republik und unter Augustus. Halle 1923.

<sup>45</sup> Seltman, Greek Coins. lev. VIII 1, 2 (1=316; 2=305). Krşl. Hill, Historical Greek Coins. No. 61, Lev. VIII. Burada İskender'in başının fil postu içinde gösterilmesinin sebebi, onu Mısır ile irtibata getirmek içindir.

<sup>46</sup> Seltman, a. y. 234, lev. LV, 1.

<sup>46a</sup> Hill, a. y. No. 65. lev. VIII. Seltman, a. y 223, 246 lev. LX, 5. A. R. Bellinger - M. A. Berlincourt, Victory as a Coin Type. NNM, No. 149. New York 1962, 24, Lev. VI, 7.

barbetmiş, bu sırada dostu Mısır Kralı Ptolemaios I den de yardım görmüştür. Hellenistik devir kralları gibi o da 304 de "kral" ünvanını almıştır. Söz konusu olan sikke (Lev. VIII d), 8,45 gr. ağırlığında altın bir staterdir ve bugün Viyana Müzeleri sikke koleksiyonunda bulunmaktadır. Üzerinde henüz kral ünvanı bulunmadığı için M.Ö. 310-304 arasında Afrika'da veya 307 de Sicilya'ya döndükten sonra Syrakuz'da basılmıştır. Bu sikke üzerinde Afrika'yı temsil eden kadın başı bir fil başının postu içinde gösterilmiştir ve Seltman'a göre bu tip, bu sırada gayet iyi ilişkilerde bulunduğu Mısır'dan, yani Ptolemaios I'in İskender başını bir fil postu içinde gösteren gümüş tetradrahmiden alınmıştır.

Bu tarihten sonra Roma Cumhuriyet devri sikkeleri üzerinde Afrika ve İskenderiye fil postu içinde kadın başı ile gösterilmişlerdir. Bu devirde basılanların hemen hepsi Consul sikkeleridir ve bunların muhakkak Afrika ile ilgileri olmuştur<sup>47</sup>. Caesar'a karşı olan Pompeius taraftarlarının bu çeşit sikkeleri olduğu gibi, Caesar'ı öldürenlerin ve onların taraftarlarının da başında fil postu ile tasvir edilmiş (44-35) Afrika büstlü sikkeleri de vardır<sup>48</sup>. İmparatorluk devrinde durum aynıdır. Hadrianus'un (117-138) Doğu gezilerini canlandırmak amacıyla Roma'da basılan hatıra sikkelerinden birinde Mısır gezisi, bir nehir tanrısı gibi uzanıp yatmış Afrika'nın (Lev. VIII f) başında yine fil postu vardır ve bunun hortumu yukarıya doğru, Side'de basılmış Amyntas sikkeleri Nikesinde (No. 8) olduğu şekilde kaldırılmıştır<sup>49</sup>.

<sup>47</sup> Gruber, BMC II, 464, Lev. 13, 20. Gn. Pompeius'un 61 de Doğuda (Ephesos?) basılmış bir Aureus'unun önyüzünde fil postu içinde Afrika vardır. Bu sikke Pompeius Magnus'un propractor olarak Kuzey Afrikada yaptığı harbi (M.Ö. 81) gösterir. Bu sikke Pompeius'ın kendi adına bastırıldığı sikkelerden biridir, diğerleri ölümünden sonra basılmıştır. s. 7. A. Cahn-A. Hess Nachf, Sammlung Ernst Justus Haeblerlin 1933, Frankfurt am Main. 139, No. 2630, 2635-2638. Bunlar 45/44 de İspanya legatı olan, daha önce Afrika'da Caesar ile harpler yapmış Pompeius taraftarlarından Q. Metellus Scipio Imp'a aittirler. krşl. BMC II 572, 574-krşl. satış kataloğu Kress, No. 92 (Lev. VIII e) 5, 322 (49-44 arası). Gruber, MBC I 552, 4191 (L. Cestius ile C. Norbanus'un M. Ö. 49-44 de Romada basılmış bir Aureus. önyüzde Afrika büstü sağa, başı fil postu içinde,

<sup>48</sup> Sammlung Haeblerlin. No. 2899 = BMC II 578, 28. M. Ö. 44-35) (a. Cornuficius 42).

<sup>49</sup> Satış Kat. Glendining 1952. No. 2475.



A8 bütün eski çağ eserleri içinde Nike başını fil postu içinde gösteren tek örnektir<sup>50</sup>. Amyntas'ın Afrika ile herhangi bir ilişkisi olmamıştır. Bunu ancak Amyntas'ın ya ordusunda fil kullanan bir düşmana karşı kazandığı bir harbi veya kendi ordusunda kullanılan fillerin ona kazandırdığı bir zaferi belirtmek için koydurduğu şeklinde değerlendirebiliriz, ama bu hususta da kat'î bir bilgimiz yoktur. En son ihtimal olarak bu kalıbı hazırlayan kalıpcının cecdadı içinde Afrika ile yakın ilgisi olan birinin bulunmuş ve kalıpcının bunu hatırlamış olmasını ve yahut ta herhangi bir yerden meselâ bir Consul sikkesi üzerindeki Afrika başından (Bak. Not. 41) kopye etmiş olacağını kabul etmemiz gerekmektedir.

A8, Amyntas tetradrahmileri için bu şekilde kesilen tek kalıptır ve her önyüz serisinde Ö4, Ö5 ve Ö6 ile basılanlar hariç, bu kalıp kullanılmıştır. Herhalde bu gruplar basılırken A8 kullanılmayacak kadar eskimiş bulunuyordu ve bunun için de baskıdan çıkarılmıştır.

Arkayüzler daha başlangıçta belirttiğimiz gibi, Nike'nin giyimi, saçların taranışı, hiton ve peplos'un işlenişi ile, Side tetradrahmileri Nike'sinin aynıdır. Yalnız bu sonuncularda Nike bazen sola daha hızlı hareket ettiği için, hiton'un etek kıvrımları arkaya daha fazla uçmaktadır. Bütün bunlar Amyntas tetradrahmilerinin kalıplarının Side'de aynı darphanede ve aynı san'atkârlar tarafından hazırlandığını göstermeye yeterlidir.

Sikkelerin ön yüzlerine gelince; bunlar'da son Side tetradrahmilerinin teknik ve stilindedirler. Ö1, Lev. II O nun ön yüzüdür ve bu kalıp Amyntas sikkelerini son Side tetradrahmilerine bağlamaktadır. Ö2 ve Ö3, özellikle saçların taranması bakımından Lev. II İ ve M in ön yüzlerine benzer. Yalnız bu Amyntas sikkelerinde Athena daha güler yüzlüdür. Ö4, miğferin ve sorguç uçlarının işlenmesi bakımından L in (Lev. II) önyüzüne; Ö5 yine aynı hususlardan K nın; Ö6 da çenesi daha öne uzatılmış olmasına rağmen N nin (Lev. II) önyüzüyle benzerlik gösterir.

<sup>50</sup> Bellinger-Berlincourt, "Victory as a Coin Type" isimli kitabında ne Side tetradrahmileri, ne de Amyntas'ın Nike'sine yer verilmemiştir. Imhoof'un Tier-und pflanzenbilder adlı kitabında ne sikkelerde ne de tetkik ettiği Gemmeler üzerinde fil postu başlı bir Nike söz konusu edilmemiştir.



Amyntas, dışardan gelerek Side'de kendi adına sikke basan kralların dördüncüsüdür:

- 1 — Lykia dinastı Artumpara (M.Ö. 370)<sup>51</sup>.
- 2 — Büyük İskender (M.Ö. 328-323).
- 3 — Kardeşi Philippos III (M.Ö. 323-317)<sup>52</sup>.
- 4 — Galatia kralı Amyntas (M.Ö. 37/36-25).

### SİKKELERİN KATALOĞU \*

Ö Athena başı sağa, başında üç sorguçlu korinth miğferi, miğfer yüzlüğü-  
nün enseye kıvrıldığı yerde ve kulağın üst kısmında köşeleri sert veya  
yuvarlanmış dikdörtgen düğmeye benzer bir kabartma, bunun hemen  
sağ tarafında yer almış küçük bir saç dalgası, sol ve alt kısmında es şeklinde  
kıvrılmış bir bukle; saçların diğer kısmı soldan sağa bükülen dalgalar  
halinde ensede aşağıya düşmüştür.

A ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΑΜΥΝΤΟΥ sağdan sola yürüyen bir Nike, saçları arkaya  
taranmış ve uçları ensede bir topuz halinde toplanmış, başında diadem,  
üzerinde ayak bileklerine kadar inen, göğüslerin altından kemerlenmiş,  
yürüyüş halinde olduğu için arkada pililer yaparak dalgalanan ince ve  
kolsuz bir hiton, bunun üzerinde vücudun kalçalar kısmını sardıktan  
sonra uçları sol tarafta toplanıp sol kola dolandıktan sonra aşağıya sarkmış  
bir himation vardır. Sol kanat bütünü ile, sağ kanat bazen sağ omuz  
üzerinden biraz, bazen hiç gösterilmemiştir. Sol el himation'un uçlarını,  
ileriye uzatılmış, bileğinde bir bilezik bulunan sağ el, bir krali diademin  
çeşitli şekillerde bağlanmış, kını içinde bir kılıç veya asâ tutar. Yazı  
sikkelerin hepsinde aynı yerde ve aynı şekilde yazılmıştır.

1 Ö1 O ile aynı kalıptan.

A1 Nike kını içinde kılıç tutar.

1. 16,005. Londra. BMC 7, lev. I 4.

2. 15,79. Berlin.

Lev. II

<sup>51</sup> Atlan, Eine in Side geprägte lykische Münze. *Anatolia III* (1958) 89-95.  
lev. XIX. V. Türk Tarih Kongresi. 45 v. d. lev. XX.

<sup>52</sup> Atlan, Side'de basılmış İskender tipli sikkeler - Die in Side geprägten Mün-  
zen mit Alexandertypen. *Bulleten, Cilt XXXI*, sayı 124 (Ekim 1967) 483-511,  
Lev. I-II.

\* Hepsi gümüştür. Bu etüdü hazırlayabilmem için, kendilerinden rica ettiğim  
mulajları gönderen ANS, (New York,) Berlin, Brüksel, Cambridge, Den Haag, Kopen-  
hag, Londra, Münih, Oxford, Paris, Vatikan Müzeleri yetkililerine burada teşekkür  
etmeyi, yapılması gereken bir borç sayıyorum. Almanca metinde Ö = V; A = R dir.

- 2 Ö1 Aynı kalıp.  
 A2 A1 in aynı, fakat sağ kanat hiç gösterilmemiş.  
 1. 15,98: Paris. Waddington 67,3  
 2. 15,89 Berlin. C. R. Fox  
 3. 15,78 A N S. New York Lev. II  
 4. 15,67 Berlin. B. Friedlaender 1861  
 5. 15,43 Brüksel.
- 3 Ö1 Aynı kalıp.  
 A3 A2 ye benzer, yalnız himation uçlarını tutuş şekli biraz başka, hitonun alt pilileri dört, kılıc'a bağlanan diademin uçları sola kıvrılmış.  
 1. 15,595 Berlin. Imhoof-Blumer Lev. II
- 4 Ö1 Aynı kalıp.  
 A4 Arkada saç uçlarını toplama şekli bir az başka, hiton 5 pilili, himation uçları değişik toplanmış, sağ el, kılıç yerine asâ tutar, asâ ince bir helezon tarzında bükülmüş, yukarı ucu iki yaprak arasında bir yuvarlak ile son bulmuş, alt ucun biraz yukarısında biri küçük, diğeri büyük iki halka arasında küçük bir boncuk var. Buna bağlanmış diademin uçları sola dönük.  
 1. 15,96 Münich.  
 2. 15,96 Vatikan. Lev. III  
 3. 15,91 Riechmann I (1921) 928.  
 4. 15,87 Londra. BMC 2,6.  
 5. 15,79 Berlin. Danenberg
- 5 Ö1 Aynı kalıp.  
 A5 A4 e benzer, ufak değişiklikler himation ve diademin kıvrılışında.  
 1. 15,98. Paris.  
 2. 15,75 Den Haag Lev. III
- 6 Ö1 Aynı kalıp,  
 A6 Nike'nin kanat işlenişi, himation uçlarının eli göstermeyecek şekilde dökülüşü ve diademin asâya dolanışı değişik.  
 1. 15,68 Oxford Lev. III
- 7 Ö1 Aynı kalıp.  
 A7 Kanat, himation ve hiton kıvrımları daha fazla, diadem asâya üç defa dolanmış.  
 1. 15,62 Naville V, 2779 = Kriecheldorf I/1955, 498. Lev. III
- 8 Ö1 Aynı kalıp.  
 A8 Nikenin başı fil postu içinde. Hortum yukarı kalkmış ve sonra sola dönmüş, asâya bağlanan diademin uçları sağa dönmüş.  
 1. 16,00. Glendining jan. 1951, 257  
 2. 15,92 Cat de Luynes 7791  
 3. 15,87 Berlin. Prokesch-Osten 1875 Lev. III  
 4. 15,87 Londra, BMC s. 1, 1 Lev. I<sup>2</sup>.  
 5. ? Hess 1901, 1101.

- 9 Ö2 Korinth miğferli Athena başı sağa, sağ yanak üzerindeki bukle yerinde, saçdan halka; bununla daha yukardaki saç dalgası arasına düşen düğme daha dar ve ince bir dikdörtgen, enseye düşen saçlar, ince üç sıra dalga halinde.
- A1 Aynı kalıp.
1. 15,86 Cambridge Lev. III
  2. 15,79 SNG V. Aulock 6104
  3. 15,74 Glendining 1950 (Halle Sale)
  4. 15,73 Berlin. Imhoof-Blumer.
  5. 15,70 Cat de Luynes 2790
  6. 15,50 Hirsch XXXI (6 Mayıs 1912) 483.
  7. ? Kricheldong 16 (1966), 125
- 10 Ö2 Aynı kalıp.
- A9 Al gibi. değişik taraflar: kralı diademin aynı şekilde fakat bir asâya bağlanmış olması, başta saçların bir rulo şeklinde toplanmış olması, baştaki diademin uçları ensede aşağıya sarkması.
1. 15,606 Fitzwilliam Müzesi, Cambridge Lev. III
  2. 15,85. Satış Kat. 9, R. Myers 172 = Hess/Leu, 1910, 331
- 11 Ö2 Aynı kalıp.
- A10 Nikede sağ kanat görünmüyor, kralî diademin uçları sağa kıvrılmış, himationun uçları en fazla A4 e benziyor.
1. 16,05. Londra. BMC s. 2,5 Lev. I, 3; Guide Lev. 44, 13; Hill, Historical Greek Coins s. 168, 100. Lev. III
- 12 Ö2 Aynı kalıp.
- A8 Aynı kalıp.
1. 16,83. Brüksel
  2. 15,86. Weber Cat. 7762
  3. 15,85. Naville IV, 963.
  4. 15,84. Fitzwilliam Mus. Cambridge. Cat. Grose III 315, 9191
  5. 15,78. Paris Lev. IV
  6. 15,75. Sotheby 1896 (Bunburry Coll.) 411.
  7. 15,65. Schlessinger 1935, 1409.
  8. 15,52 Paris
- 13 Ö2 Aynı kalıp.
- A11 Nikede hiton kıvrımları 6, himationunkilerde 4, kralî diadem asâya dört defa sarıldıktan sonra uçları sağa dönmüştür.
1. 15,69. Den Haag. Inv. 6414
- 14 Ö2 Aynı kalıp. Lev. IV
- A12 Nikede hiton pilileri 4, himationun sol kol üzerinden aşağı sarkış şekli A10 a benziyor, diadem asâya üç defa dolanmış.
1. 15,96 ANS, New York
  2. 15,84. Brüksel Lev. IV

- 15 Ö2 Aynı kalıp  
 A13 Himation kıvrımları fazla, uçları değişik. A7 ye çok benzer.  
 1. 15,63. Berlin. Loebbecke.
- 16 Ö2 Aynı kalıp. Lev. IV  
 A8 Aynı kalıp.  
 1. 15,81 SNG Cop. 94 Lev. IV
- 17 Ö3 Ö2 ye çok benzer, miğferdeki düğmenin altına düşen saç hüzmeleri paralel ve yuvarlak iki çizgi ile gösterilmiş, ense saçları ona benzer şekilde düzenlenmiş.  
 A14 Sağ kanat gösterilmemekle beraber, en fazla A9 a benzer.  
 1. 15,85. Baranowski 1931 Milano, 749, = Hirsch 19 (1907) 581
- 18 Ö3 Aynı kalıp. Lev. IV  
 A8 Aynı kalıp.  
 1. 16,70. Oxford.  
 2. 15,90 Berlin C. R. Fox. Lev. IV
- 19 Ö3 Aynı kalıp.  
 A11 Aynı kalıp.  
 1. 16,005 Berlin. Inv. 8648 Lev. IV  
 2. ? Bourgy 1932, 259.
- 20 Ö3 Aynı kalıp  
 A15 Nikenin sağa d. kabaran hiton kıvrımları 5, himation kıvrımları 5, krali diadem asâya 3 defa dolanmış.  
 1. 16,70. Oxford.  
 2. 15,82. Berlin. 11363 Lev. V
- 21 Ö3 Aynı kalıp.  
 A4 Aynı kalıp.  
 1. 15,82. Berlin, Löbbecke Lev. V
- 22 Ö4 Aynı Athena başı, miğferdeki düğme büyük ve yuvarlağa yakın, ense saçları değişik bir şekilde taranmış.  
 A16 Nike daha yavaş yürüyor, sağ kanat gösterilmiş, krali diadem asâya kurdele şeklinde bağlanmış.  
 1. 15,87. Glendining 1951, 304 (Abbott Coll.)
- 23 Ö4 Aynı kalıp. Lev. V  
 A17 Hiton pilileri dört ve arkaya d. daha fazla açılmış, himation uçları en çok A14 Nikesindekine benziyor, asâya bağlı diademin uçları sağa dönük.  
 1. 15,90. ANS, New York Lev. V
- 24 Ö4a Ö4 ile aynı kalıp, fakat sorguç uçlarının üst kısmındaki boşluğa AA şeklindeki monogram yerleştirilmiş.  
 A17a A17 ile aynı kalıp, fakat sonradan asâ ile Nike arasına IB (= 12) ilâve edilmiş.  
 1. 15,94. Londra. BMC Galatia... 2, 3. Lev. V



- 25 Ö<sub>4a</sub> Aynı kalıp.  
A8 Aynı kalıp.  
1. 15,87. Londra. BMC Galatia... s. 2, 2. Lev. V.  
2. 15,82. Naville I (1920 Pozzi) 2902.
- 26 Ö<sub>4a</sub> Aynı kalıp.  
A18 Nikede sağ kanat da gösterilmiş, hiton pilileri 4 genel hatlarıyla A<sub>9</sub> a benzer: 1B  
1. 16,10. Rosenberg 72/1933, 704.  
2. 15,98. Fitzwilliam Mus. Macclean Coll. Cambridge Lev. V
- 27 Ö<sub>4a</sub> Aynı kalıp.  
A19 Genel çizgileriyle A 18 e benzer, himation uçları başka, hiton eteğinde bir pili fazla: 1B  
1. 15,79. Münih. Lev. VI
- 28 Ö<sub>4a</sub> Aynı kalıp.  
A20 Diadem asâya üç defa dolanmış: 1B  
1. 15,40. Vinchon (22 Mayıs 1959) 578. Lev. VI
- 29 Ö<sub>5</sub> Athena miğferindeki düğme ince dikdörtgen, yanda yanak üzerinde üç bukle, ense saçları karışık dalgalı, soldan aynı monogram.  
A19 Aynı kalıp.  
1. 15,83 Berlin. Inv. 8883 Lev. VI
- 30 Ö<sub>5</sub> Aynı kalıp.  
A21 A18 e çok benziyor.  
1. 16,02. ANS, New York Lev. VI  
2. 16. Egger XLVI (1914) (Coll. Prowe) 2335  
3. 15,89. Cahn 66/1930, 355.  
4. 15,79, SNC. v. Aulock 6105. ex Glendining 1951 (Abbott Sale) 305
- 31 Ö<sub>5</sub> Aynı kalıp.  
A22 A21 e çok benzer, yalnız himation uçları iki parçadır.  
1. 15,5. Coll v. Aulock. SNG V. Avlock da yok. Lev. VI
- 32 Ö<sub>5</sub> Aynı kalıp.  
A23 Nike'de sağ kanat gösterilmemiş, asâya bağlanan kralî diademin uçları sola dönük.  
1. 16,39. Londra. BMC Galatia... s. 2, 4  
2. 15,85. Paris. Lev. VI
- 33 Ö<sub>5</sub> Aynı kalıp.  
A24 A23 e benziyor, yalnız himation dört kıvrımlı.  
1. 16,12. Berlin. Dannenberg  
2. 15,843. Fitzwilliam Mus. Macclean Coll. Cambridge.
- 34 Ö<sub>5</sub> Aynı kalıp. Lev. VII  
A25 Nike'nin hiton kıvrımı altı ve arkaya d. daha çok kabarıyor, asâya sarılan diademin uçları sağa dönük.  
1. 15,92. Cat de Luynes 2789  
2. ? Vinchon 1971, 166 Lev. VII



- 35 Ö5 Aynı kalıp.  
A26 Diadem asâya üç defa sarılmış, himation beş kıvrımlı.  
1. 16,08. Berlin. Imhoof-Blumer 1900. Lev. VII  
2. 15,89. Naville V, 2778.  
3. 15,70. Hirsch XXV/1909, 2829, Lev. XXXII.
- 36 Ö6 Athena sağa, ΑΔ monogramı aynı yerde, saçlar daha basit taranmış, sağ yanak Ö5 deki gibi, çok geniş, burun daha uzun, dudaklar kapalı, çene ince ve dışarıya d. uzamış.  
A22 Aynı kalıp.  
1. 16,51. Chulman 1966, 1270  
2. 16,04. Hess 207 (1931) 628  
3. 16,00. Berlin. C. R. Fox 1873  
4. 15,98. Naville XII, Lev. 56, 1939  
5. 15,94. Glendining 1961, Lockett XII. 2542.  
6. 15,5. Den Haag. Inv. 6413. Lev. VII  
7. Münzhandlung. Basel X/1938, 364
- 37 Ö6 Aynı kalıp.  
A27 A22 e benzer, aynı yerde: IB.  
1. 16,01. SNG Cop. 95.  
2. 15,94. Naville VII/1924, 1656 = Benson (1909), 752  
3. 15,82. Paris. Rev. Numis. 1963, Lev. VI 11 Lev. VII  
4. 15,8. Coll. Barrachin 1924, 244.
- 38 Ö6 Aynı kalıp.  
A28 Nikede sağ kanat yok. Asâ diademinin uçları sağa dönük.  
1. 16,04. Naville XII, 1938 = Helbing Nachf. 1928, 4053 = Glendining 4/1955, 543 = Hess 1917, 1649. Lev. VII
- 39 Ö6 Aynı kalıp.  
A29 A28 e benzer, yalnız diademin uçları sağa. IB. sağ kanat görünmüyor.  
1. 15,80. Hirsch XXXIV (1914) 499  
2. 15,77. Naville XV 1939, 1049 Coll. Woodward.  
3. 15,72. Sotheby 1909 (Benson) 752 Lev. VII
- 40 Ö6 Aynı kalıp.  
A30 A28 e benzer.  
1. 16,05. Cahn 61/1928, 157. Lev. V.  
2. 15,795. Berlin. Loebbecke.  
3. 15,74. Hirsch XIII/1905, (Rhusopolos), 4403. Lev. VII
- 41 Ö6 Aynı kalıp.  
A31 Nike A30 a benzer, yalnız diadem asâya dört defa dolanmış ve sonra uçlar ilk defa sola dönmüş.  
1. 16,02. Berlin. C. R. Fox. Lev. VIII
- 42 Ö6 Aynı kalıp.  
A32 A31 e benzer.  
1. 15,70. Coll. v. Aulock. SNG V. Anlock'da mevcut değil.
- 43 Ö6 Aynı kalıp. Lev. VIII  
A33 Genellikle bir evvelkine benzer.  
1. ? Hamburger 1929, 404 Lev. VIII

## LEVHALARIN AÇIKLANMASI

Lev.	I	No.	Yeri	No.	Yeri
		A	V. Aulock	17	Baranovski 1931 Milano
		B	Londra	18	Berlin
		C	Tübingen	19	Berlin
		D	Berry	V 20	Berlin
		E	New York	21	Berlin
		F	Londra	22	Corlendinging 1951, 304
		G	Oxford	23	New York
		H	Leningrad	24	Londra. BMC 2, 3
II	I		Frankfurt	25	Londra
		K	Brüksel	26	Cambridge
		L	Berlin	VI 27	Münih
		M	Londra	28	Vinschon 1959
		N	Paris	29	Berlin
		O	Berlin	30	New York
		1	Londra	31	evvelce Coll. v. Aulock
		2	Berlin	32	Londra. BMC 2, 4
		3	Berlin	VII 33	Cambridge
III	4		Vatikan	34	Kat. Duc de Luynes 2789
		5	Den Haag	35	Naville V 2778
		6	Oxford	36	Glendining 1961, 2542
		7	Naville V, 2779	37	Naville VII/1939, 1656
		8	Berlin	38	Naville XII, 1938
		9	Cambridge	39	Naville XV, 1049
		10	Cambridge	40	Hirsch XIII, 4403
		11	Londra	VIII 41	Berlin
IV	12		Cambridge	42	SNG V. Anlock'da mevcud değil.
		13	Den Haag	43	Hamburger 1929, 404
		14	Brüksel	a	Glendining 1961, Lockett 12, 2765
		15	Berlin	b	Guide to the Principal Coins the Greeks. 27,7.
		16	Kopenhag	c	Glendining 1961, Lockett 12, 2772
				d	Hill, Historical Greek Coins 65
				e	Kress 92/1952, 322
				f	Glendining 1952, 2475
				A8	= No. 8 Berlin



# DIE MÜNZPRÄGUNG DES AMYNTAS IN SIDE

SABAHAT ATLAN \*

(Istanbul)

Der römische Feldherr Pompeius, der zwecks Beendigung des dritten Mithridatischen Krieges (74-64 v. Chr.) nach Kleinasien kam, hat nach Besiegung des Königs Mithridates VI Eupator (111-63) im Jahre 64 eine Neuordnung Kleinasiens begonnen, die auch das Gebiet Galatiens betraf. Über die Tolistobogier, einen der drei in Galatien ansässigen Stämme, setzte er Deiotaros ein, während er über die Tektosagen Kastor Tarkondarios und über die Trokmer Brogitaros zum Tetrarchen ernannte. Lediglich Deiotaros bekam den Königstitel<sup>1</sup>, der im Jahre 59 vom römischen Senat bestätigt wurde<sup>2</sup>. Pompeius hat diese Fürsten unter den in Galatien lebenden zwölf Tetrarchen-Geschlechtern ausgewählt<sup>3</sup>. Deiotaros hatte zu seiner Herrschaft über die Tolistobogier von Pompeius noch einige Teile von Pontos, etwas später auch Kleinarmenien erhalten. Schliesslich gelang es ihm noch zu Lebzeiten des Pompeius, fast ganz Galatien in seiner Hand zu vereinigen<sup>4</sup>.

Deiotaros kämpfte im Jahre 48 in der Schlacht von Pharsalos auf der Seite von Pompeius und nahm persönlich an dem Krieg als

\* Hier möchte ich den Museen von Berlin, Brüssel, Cambridge, Den Haag, London, München, New York (ANS), Oxford, Paris und dem Vatikan aufrichtig danken, die mir Abdrücke von Amyntas-Münzen schickten und die Erlaubnis erteilten sie zu veröffentlichen. Ferner Herrn Dr. H. v. Aulock gilt mein aufrichtiger Dank, der den deutschen Text gelesen und ihn in sprachlicher Hinsicht korrigiert hat.

<sup>1</sup> Büchner, RE VII 1, 5/9 f. D. Magie, Roman Rule in Asia Minor, 389. H. Buchheim, Die Orientpolitik des Triumvirn M. Antonius, 56. Heidelberg 1960. Cl. Bosch, Quellen zur Geschichte der Stadt Ankara in Altertum 473, Ankara 1967. H. Volkmann, Der Kleine Pauly 2,670.

<sup>2</sup> W. Wroth, BMC Galatia . . . . s. XVIII. Magie, a. a. O. 1238.

<sup>3</sup> Buchheim, a. a. O. 56.

<sup>4</sup> RE VII 1, 519f. Brandis; RE VII 1, 548. Buchheim, a. a. O. 57. Magie, a. a. O. 373/74f.



Führer der 6000 Reiter teil<sup>5</sup>. In der Schlacht von Zela im Jahre 47 half er dem aus Ägypten in Kleinasien eingetroffenen Caesar. Nach dem Sieg machte er sich mit diesem zusammen nach Westanatolien auf den Weg. Obgleich ihm Caesar nicht unfreundlich gesonnen war, gab er trotzdem in Nikaia bei einer Neuordnung den Kappadokiern einen grossen Teil von Kleinarmenien und seinem Freund Mithridates von Pergamon einen Teil von Galatien, der den Trokmern gehörte<sup>5a</sup>. Nach dem Tod des Mithridates schloss Deiotaros diese Länder wieder an Galatien an<sup>6</sup>.

Nach der Ermordung Caesars im Jahre 44 belies M. Antonius den Stand Galatiens in der bisherigen Form, in der Überzeugung, dass er in Zukunft Freunde im Osten brauchen werde, und stellte sich mit der Regierung des Deiotaros in Galatien bis zu dessen Tode im Jahre 41 oder 40 gut<sup>7</sup>. Nach dem Tode des Deiotaros wurde Kastor, der Sohn des Tetrarchen Kastor Tarkondarios, wieder durch Antonius in Galatien zum König eingesetzt. In derselben Zeit hat Kastor nach dem Tode des Prinzen Attalos auch das Land Paphlagonien besetzt, und dieser Zustand wurde vom römischen Senat bestätigt<sup>8</sup>.

Amyntas, dessen Münzen das Thema dieses Aufsatzes bildet, ist der König, der nach Kastor's Tode im Jahre 37/36 in Galatien auf Wunsch des Triumvirn M. Antonius zur Herrschaft gebracht wurde<sup>9</sup>.

Den Amyntas lernen wir in Galatien zum ersten Mal als Schreiber des Königs Deiotaros I und seinen Helfer in der zivilen und militärischen Verwaltung kennen<sup>10</sup>. Er selbst stammt an sich

<sup>5</sup> Magie, a. a. O. 402 (Deiotaros)

<sup>5a</sup> Buchheim, a. a. O. 57.

<sup>6</sup> Magie, a. a. O. 1235, 40.

<sup>7</sup> Bosch, Quellen . . . . 47, 3, aber Buchheim nimmt sein Todesdatum als 40 an: a. a. O. 58. Siehe auch Magie, a. a. O. 433.

<sup>8</sup> Buchheim, a. a. o. 58. Bosch, Quellen . . . 47, 3.

<sup>9</sup> Duc de Luynes, Rev. Numis. 1845, 253-265. Th. Burgon, Numis, Chron. VII/1846, 69f. W. Wroth, BMC . . . XVIII. P. v. Rhoden, RE 1-2, 2007,21 (Amyntas). Brandis, RE I, 549. G. F. Hill, Historical Greek Coins 168. Magie, a. a. O. 426/27, 433, 434, 438, 453, 1291. Buchheim, a. a. O. 19, 58f. 66, 93f. Bosch, Quellen . . . 47,3. Volkmann, Der Kleine Pauly 2,669 (Galatia)

<sup>10</sup> Siehe. Anm. 9.

nicht aus Galatien. Er war ein reicher und mächtiger Herr, der seine Ländereien in seinem Vaterland Pisidien zwischen Antiochia und Apollonia Mordiaieion von seinem Vater geerbt hatte<sup>11</sup>. Der Feldherr der aus Galatien gesandten Hilfstruppen, die im Jahre 42 von Deiotaros I zu dem Caesaren-Mörder Brutus gesandt wurden, ist Amyntas gewesen<sup>12</sup>. Aber ebenso wie auch manche Truppen aus anderen Stämmen trat er mit seinen Soldaten noch vor der Schlacht von Philippi auf die Seite des Antonius und des Octavian über<sup>13</sup>.

Anschliessend sehen wir Amyntas als König von Pisidien. Antonius belohnte ihn mit dieser Stellung als Dank für seine Hilfe in der Schlacht von Philippi und auch in dem Bewusstsein, dass nach Vertreibung der Parther aus Syrien und Kleinasien bis Ionien hinein im Jahre 40 eine Neuordnung des Gebietes erforderlich sei. Nach den Verträgen von Brundisium (40 v. Chr.) und Misenum (39 v. Chr.), die Antonius mit Octavian abschloss, hielt sich der erstere während des Winters 40/39 in Athen auf und kam nach der Lösung des Partherproblems nach Syrien zurück, wo er im Jahre 39 neben anderen Ernennungen<sup>14</sup> den Amyntas in Pisidien zum König einsetzte in der Absicht, dass dieser die in Pisidien lebenden barbarischen und plündernden Stämme bekämpfe<sup>14a</sup>.

Im Jahre 37 schloss Antonius mit Octavian den Vertrag von Tarent ab und kehrte nach Syrien zurück. Hier verwirklichte er im Jahre 36, vor seinem gegen die Parther geplanten Kriege, manche Umordnungen in Kleinasien, wobei Amyntas, König von Pisidien, im Winter 37/36 anstelle eines der Söhne des inzwischen verstorbenen Königs Kastor von Galatien auch dieses Königreich erhielt (Magie, a. O. 434). Bei dieser Gelegenheit schloss er Lykaonien, Isaurien und

<sup>11</sup> Buchheim, a. a. O. 58. Zur Annahme, dass Amyntas aus Makedonien oder aus Galatien stammt, vgl. Magie, a. a. O. XVIII, 61.

<sup>12</sup> Burgon, a. a. O. 72. Magie, a. a. o. 426.

<sup>13</sup> Buchheim, a. a. O. 58. Magie, a. a. O. 427, wonach Amyntas nach dem ersten Krieg übergegangen ist. Burgon, Num. Chron. 1846, 72.

<sup>14</sup> Buchheim, a. a. O. 66, 93.

<sup>14a</sup> Nach Domaszewski, Geschichte der römischen Kaiser I, 117, hat Antonius dies schon im Winter 40/39, als er sich in Athen befand, geplant. BMC Galatia . . . s. XVIII.

Teile von Pamphylien dem Königreich Galatien an<sup>15</sup>, sodass sich sein Reich von den nördlichen Bergen Galatiens bis zur Küste des Mittelmeeres erstreckte. Das von Pamphylien abgetrennte Land war der östliche Teil dieses Gebietes, der den Hafen von Side einschloss. Mit dieser Massnahme wollte Antonius die Hilfe seines Bundesgenossen Amyntas durch die Land- und Seestrasse sichern<sup>15a</sup>. Ebenso brauchte Amyntas anlässlich seiner Kämpfe in den Taurusgebirgen für seinen Nachschub einen Hafen<sup>16</sup>.

Anschliessend erhielt Amyntas den Auftrag zur Verfolgung des Sex. Pompeius, der im Jahre 35 aus Mytilene in Kleinasien gelandet war<sup>16a</sup>. Er hat auch im Jahre 31 an der Schlacht von Actium teilgenommen<sup>17</sup>. Aber da Amyntas vor der Schlacht auf die Seite Octavian's überging<sup>18</sup>, liess ihm Octavian, der nach dem Sieg Alleinherrscher wurde, das Königtum von Pisidien und Galatien in der bisherigen Form und schloss sogar den westlichen Teil bzw. das gebirgige Kilikien diesen Königtümern an<sup>19</sup>. Amyntas hat also bis zu seinem Tod seine Besitztümer immer zu bewahren gewusst, indem er während der Kriege von der schwächeren auf die stärkere Seite überging.

<sup>15</sup> Buchheim, a. a. O. 59, 93. Der Kleine Pauly 2, 669. Jones, *Cities of the Eastern Roman Provinces*, 133, 413, Anm. 20. Oxford 1937. Rhoden, *RG 1-2*, 2007. Magie, a. a. O. 434 und 1284, 21.

<sup>15a</sup> Die Seestrasse zwischen Syrien und Pamphylien hatte schon in den frühesten Jahren der hellenistischen Zeit, besonders in der Zeit des Antiochos, (223-187 v. Chr.) grosse Bedeutung. König Antiochos III soll mit grosser Wahrscheinlichkeit mit den Städten von Pamphylien verschiedene Verträge abgeschlossen haben, um diese Seestrasse zu sichern. Diesen Verträgen nach wurden die Waren, die von Syrien aus nach Pamphylien geschickt wurden, von dort aus zu den Verbündeten in Westanatolien auf dem Landweg transportiert; vgl. Chr. Böhringer, *zur Chronologie Mittelhellenistischer Münzserien 220-160 v. Chr.* 67ff. Über die militärische und nicht-militärische Bedeutung der Seestrasse, die sich in hellenistischer Zeit und noch früher zwischen Syrien und Pamphylien bestand, vgl. Cl. E. Bosch, *Studien zur Geschichte Pamphyliens seestrategischer Bedeutung*, Pamphylien 7; *Türk Tarih Kurumu Yayınlarından V. Serie-Nr. 17*. Ankara 1957.

<sup>16</sup> W. M. Ramsay, *Anatolian Studies for Buckler*, *Early History of Province Galatia*, 201ff.

<sup>16a</sup> Magie, a. a. O. 438. Domaszewski, a. a. O. 133. Buchheim, a. a. O. 59.

<sup>17</sup> Plut., *Antonius*. XI. 2.

<sup>18</sup> Plut., *Ant.* XII, 3. Domaszewski, a. a. O. 154.

<sup>19</sup> Der Kleine Pauly 2, 669. Jones, a. a. O. 413. Anm. 20 (*Cilicia Tracheia*)



In den Jahren 30-25 war Amyntas mit der Bekämpfung der Stämme, die aus den kilikischen und pisidischen Bergen plündernd in die Ebene herunterstiegen, beschäftigt. Seine letzte Aufgabe war der Kampf gegen die Homonadenser, die im Westen und Südwesten von Isaurien in den Taurusgebirgen lebten und den stärksten der dort lebenden Stämme darstellten<sup>20</sup>. Sie bedrohten den Landweg zwischen Lykaonien, Isaurien und dem Hafen von Side, der ein den Reichtum der Stadt Side sicherstellendes Element war (Magie, a. O. 261). Amyntas bestzte einen grossen Teil der Länder dieses Stammes und tötete seinen Führer (Antipater). Aber als er selbst in einem dieser Kämpfe im Jahre 25 gefangengenommen und getötet wurde, endete das Königreich Galatien. Augustus richtete eine neue Provinz ein, indem er den Hauptteil Galatiens mit Lykaonien zusammenlegte<sup>21</sup>. Das gebirgige Kilikien wurde dem König Archelaos von Kappadokien übergeben. Das Schicksal von Pamphylien ist ungewiss<sup>22</sup>.

Deiotaros (64-40) ist der erste unter den Königen von Galatien, der Münzen geprägt hat. Seine bisher bekannte Münzprägung ist aus Bronze<sup>23</sup>. Die von Brogitaros, der von Pompeius die Führung der Trokmer erhielt, einzig bekannte Münze ist aus Silber<sup>24</sup>. Auf den Münzen der beiden Könige ist der Königstitel angebracht.

Die ersten Münzen des Amyntas sind ebenfalls aus Bronze<sup>25</sup> und wurden teilweise in der pisidischen Stadt Kremna geprägt, die ihm Antonius im Jahre 39 anlässlich seiner Ernennung zum König

<sup>20</sup> Zu verschiedenen Vorschlägen für ihre Länder: Magie, a. a. O. 1302, 2 und 453.

<sup>21</sup> Der Kleine Pauly 2, 669. Bosch, Quellen . . . 47, 3.

<sup>22</sup> Zu den verschiedenen Meinungen hierzu vgl. Magie, a. a. O. 453 und 1303, 2.

<sup>23</sup> V. Sallet, ZfN XII, 371. Mionnet, IV, 406, 16. BMC Galatia . . . XVII und I, 1. Tafel I, 1. Head, HN<sup>2</sup>, 746. SNG v. Aulock 6099-6103; Nachträge IV, Heft 18, 8719.

<sup>24</sup> Mionnet IX, 12; Suppl. VII. pl. XIII 3. Reinach, Rev. Numis. 1891, 385. BMC Galatia . . . XVII. Head HN<sup>2</sup>. 747. Magie, a. a. O. 1235, XV, 40.

<sup>25</sup> Imhoof-Blumer, Monnaies Grecques, 416, 176. Kl. M. II 498, 1. BMC Galatia . . . XVIII, 3/4, 8-16. Head, HN<sup>2</sup>, 707 (Kremna) und 747. Macdonald, Hunterian Cat. III, 507, 1-5. Forrer, Weber Coll. III, 7763-7767. SNG Cop. 96-103. SNG v. Aulock 6106-6112.

von Pisidien überlassen hatte<sup>26</sup>. Ein Teil dieser Münzen trägt seinen Namen und den Königstitel, ein anderer lediglich den Stadtnamen und ein Monogramm. Der Beweis für die Zugehörigkeit der letzteren zu den Königsmünzen beruht auf der Gleichheit der Typen sowie der Auflösung des Monogrammes als B [ΑΣΙΑΕΩΣ] AMYNTOY<sup>27</sup>.

Die Goldmünzen des Königs Amyntas, die als Stater und Hekte geprägt sind und deren Typen den Silbertetradrachmen gleichen, werden im allgemeinen als moderne Fälschungen angesehen<sup>28</sup>.

Die eigentlich wichtigen Amyntas-Münzen sind die Silber-Tetradrachmen, die mit den gleichen Typen und dem gleichen Gewicht von der Stadt Side, der bedeutendsten Stadt seines Königreiches, geprägt wurden. Die Vorderseite dieser berühmten Tetradrachmen- und Drachmen Prägung von Side zeigt den nach rechts gewendeten Kopf der Stadt-Hauptgöttin Athena in korinthischem Helm mit drei Büschen. Der Tempel dieser Göttin, der in einem Stadtteil (heute Memerlik) lag, von dem man den ganzen Hafen überblicken konnte und wo auch der Apollontempel stand, wurde bei den Ausgrabungen in den Jahren 1947-1967 (A. M. Mansel, Die Ruinen von Side 77) gefunden. Auf der Rückseite dieser Münzen ist die Siegesgöttin Nike dargestellt, mit Chiton und Himation bekleidet, nach linkshin manchmal schnell, manchmal langsam laufend. In der rechten nach vorn gestreckten Hand hält sie einen Kranz, ihre linke Hand fasst das Himation, welches ihre Hüften umwickelt und dessen Spitzen auf der linken Seite herunterfallen. Auf der linken Seite sind im Feld das Symbol der Stadt, ein Granatapfel (= Side)

<sup>26</sup> BMC Galatia . . . XVIII, 4, 10, Tafel. I, 9. BMC Lycia . . . Cl. HN<sup>2</sup>, 707, 747. Kremna ist im Jahre 39 v. Chr. in der Hand von Amyntas: Strabo XII, 569. Ruge, RE X 1, 2, 1708 (Kremna). Magie, a. a. O. 458. Auf den Vorderseiten der Münzen von Kremna und auf denen von Amyntas gibt es den Hermeskopf im Petasos, aber auf der Rückseite Kerykeion: BMC Galatia . . . s. 4, 6. Head, HN<sup>2</sup>, 774 SNG v. Aulock 5081. Auf anderen Bronzemünzen des Amyntas befindet sich ein nach rechts laufender Löwe (BMC Galatia . . . 3, 8-13). Auf den Münzen von Kremna springt ein Löwe rechtshin: SNG v. Aulock 5076-5079.

<sup>27</sup> BMC Galatia . . . 3, 12, 13 und Anmerkung. Für die Typen von Amyntas-Münzen und ihre Prägestädten siehe: Rev. Numis. 1845, 260 ff. Für die Monogramme vgl. ZfN I (1874) 263-64.

<sup>28</sup> BMC Galatia . . . XVIIIff. Head, HN<sup>2</sup>, 747. Babelon, Cat. de la Coll. de Luynes III, 2793, 2794. Weber Coll. III. 7761. BM., A Guide To the principal Coins of The Greeks 80, 13. London 1932. ZfN I/1874, 334.



sowie die ersten zwei, drei oder vier Buchstaben der Namen des jeweiligen Jahresbeamten (Tafel I A-H, Tafel II I-K) angebracht. Auf einigen der frühen Emissionen stehen neben dem Beamtennamen auch Symbole wie Helm, Kranz oder Blitzbündel.

Nach der noch vor kurzem vertretenen Meinung der Numismatiker begann die Tetradrachmen-Prägung in Side im Jahr 190 v. Chr. und endete 36 v. Chr.<sup>29</sup>. Das Jahr 190 ist das Datum der Schlacht von Magnesia ad Sipylum (heute Manisa), die zwischen dem fast ganz Kleinasien beherrschenden König Antiochos III (223-187) von Syrien und den Römern geschlagen wurde<sup>30</sup>. Durch seine vernichtende Niederlage musste der König im Vertrag von Apameia (heute Dinar) auf seine gesamten Besitzungen nördlich des Tauros verzichten. Da Rom vor diesem Krieg denjenigen Städten, die auf seiner Seite stünden, die Autonomie versprochen hatte, prägten nach dem Vertrag von Apameia ungefähr 40 Städte zur Feier ihrer Autonomie Silbertetradrachmen<sup>31</sup>.

Der vorerwähnten Meinung vom Beginn der Tetradrachmen-Prägung in Side hat vor einigen Jahren H. Seyrig<sup>32</sup> widersprochen und den Beginn der Prägung in das Jahre 205 und das Ende in das Jahre 190 gesetzt. Böhringer<sup>32</sup> hat das Datum des Beginns akzeptiert, während er das Ende der Prägung herabschraubt, weil ein etwa 150 v. Chr. vergrabener Fund<sup>32</sup> eine Side-Tetradrachme enthält, die kaum Abnutzungsspuren zeigt. Ich selbst bin überzeugt, dass das letztgenannte Datum keineswegs das Ende der Prägung darstellt, sondern dass diese bis zur Zeit des Amyntas dauert, der im Jahre 36 in Side seinen Sitz nahm. Eine genaue Abfolge und Datierung wird sich aber erst ergeben, wenn mein geplantes Corpus der Side-Tetradrachmen vorliegt.

<sup>29</sup> BMC Lycia . . . 146-150, Nr. 20-58. 293/94, Nr. 28A-58A. Head, HN<sup>2</sup>. 704. Hill, Historical Greek Coins 169. Chicago 1966.

<sup>30</sup> Atlan, Roma Tarihinin Ana Hatları, I, 92. Cumhuriyet devri İstanbul 1970.

<sup>31</sup> K. Regling, Einleitung in die Altertumswissenschaft II, 2, 18, Berlin 1930. BM. A Guide . . . . 70/71. pl. 39 und 40.

<sup>32</sup> P. R. Franke, Ath. Mitteilungen XXVI (1961) 201. H. Seyring, Rev. Numis. Serie 6-Tome V. 1963, 57ff. Chr. Böhringer, a. a. O. 63. Nur Th. Burgon, der im vorigen Jahrhundert einen Münzschatz publiziert hat (Rev. Numis. 1846), behauptet, dass die Tetradrachmen aus Side in der Zeit des Königs Antiochos III. von Syrien (222-187 v. Chr.) geprägt wurden.



Der Name des Beamten, der im Jahre 190 in Side Eponym war und seinen Namen auf die Münzen setzte, war Kleuarches, auf den Münzen mit ΚΛΕ, ΚΛΕΥ oder ΚΛΕΥΧ abgekürzt. Aber die Zahl der Münzen mit diesem Beamtennamen ist so hoch und der Unterschied ihres Stiles, ihrer Technik und ihres Gewichtes so auffallend, dass es nicht möglich sein kann, alle als gleichzeitig geprägt zu betrachten (Tafel I A-H, Tafel II I-O). Aus diesem Grunde wurden die Münzen mit Kleux seit langer Zeit in zwei verschiedenen Serien aufgeteilt: 1.) Kleux I; 2.) Kleux II<sup>33</sup>. Nach Regling's Meinung, der diese Teilung zum ersten Mal vorschlug, wurde die erste Gruppe im 2. Jh. v. Chr. (Tafel I A-C), die zweite Gruppe in der zweiten Hälfte des 1. Jh. v. Chr. bzw. in der Zeit des Amyntas geprägt (Tafel II I-O). Die Münze Tafel I D, die lt. Böhringer der zweiten Gruppe angehören soll, wurde in den letzten Jahren in einem Schatzfund gehoben, dessen Vergrabungszeit Böhringer etwa in das Jahr 150 v. Chr. ansetzt. Auch der Stil und die Erhaltung lassen nicht glauben, dass die Münze vor 190 geprägt wurde<sup>34</sup>. Die auf Tafel II I-O abgebildeten Münzen gehören der Zeit des Amyntas an, da ihre Technik, ihr Gewicht und ihr Stil übereinstimmen. Überdies stammt die Kleux-Münze O aus dem gleichen Vorderseitenstempel wie die Amyntas-Münzen auf Tafel II 1-3 und Tafel III 4-8. Letztlich sind manche von ihnen in einem in Anatolien im vorigen Jahrhundert gehobenen Schatzfund<sup>34a</sup> zusammen mit Amyntas-Münzen vergraben worden. Daraus ergibt sich, dass die Prägungen der Stadt Side bis in die Zeit des Amyntas herabreichen (Tafel I E-H)<sup>35</sup>.

<sup>33</sup> K. Regling, ZfN 38 (1928), 26/27. Noe, A Bibliography of Greek Coins Hoard 116. New York 1937.

<sup>34</sup> Böhringer, a. a. O. 183, 10 (Kleinasiatischer Münzschatz aus dem Jahre 1962). Nr. 5-8. Tafel. 40.

<sup>34a</sup> Duc de Luynes, Rev. Numis. 1845, 253 f. Th. Burgon, Num. Chron. 1846, 69f. Noe. 72.

<sup>35</sup> In einem Münzschatz, der in Aegypten, gef im Jahre 60/59 v. Chr., begraben worden ist, befinden sich beide Arten von Kleuch-Münzen: Regling, ZfN 38/1928, 127. Aber da Dutilh diesen Schatz zum ersten Male (JAI, 148f) ohne die Abbildungen der Münzen publizierte, können wir nicht feststellen, welche Münzen der Tafel IA-H, II, I-O) zu Kleuch II gehören. Wenn dies möglich wäre, so könnten wir vielleicht noch sicherer sagen, dass Tafel I E-H vor 60 v. Chr. geprägt wurden.

Die Amyntas-Tetradrachmen sind im Gegensatz zu den anderen griechischen Münzen erst sehr spät durch einen im Jahre 1845 in Kleinasien gehobenen Fund bekannt geworden (Noe, *Greek Coin Hoards*, Nr. 72) und wurden im gleichen Jahr durch die voneinander unabhängigen Studien von Duc de Luynes und Th. Burgon der wissenschaftlichen Welt bekannt gemacht<sup>36</sup>. Nach Noe 72 gehören aus dem Gesamtfund von etwa 500 Silbermünzen mindestens fünf Stücke dem König Amyntas an, während zwei Münzen Tetradrachmen der Stadt Side und damit gleichzeitig mit der Ankunft des Königs in Side sind. Die Verteilung der mir bekannt gewordenen Amyntas-Tetradrachmen in den verschiedenen Museen und Sammlungen ist sehr unterschiedlich. Während z. B. das British Museum 7 und das Berliner Kabinett 18 Exemplare besitzen, fehlen sie in den Kabinetten in Istanbul, Wien, Glasgow und Boston<sup>36a</sup>.

Die Zahl der Amyntas-Tetradrachmen, deren Bilder ich aus Abdrücken und Katalogen kenne und die ich in dem Katalog aufgenommen habe, beträgt 98 Stück\*. Die Zahl der Vorderseiten der in den Jahren 37-25 v. Chr., also in 13 Jahren geprägten Münzen stellte sich auf 6 Stempel; für die Rückseiten wurden 33 Stempel verwendet<sup>37</sup>. Diese Zahl ist für die kurze Zeit ziemlich beachtlich. Die Zahl der sich schneller abnutzenden Rückseitenstempel zeigt uns aber, dass die Prägung ziemlich umfangreich gewesen sein muss. Im Durchschnitt kommen auf einen Vorderseitenstempel 6 Rückseitenstempel.

<sup>36</sup> Duc de Luynes, *Rev. Numis.* 1845, 253f. Th. Burgon, *Num. Chron.* 1846, 69f.

<sup>36a</sup> Die Verfasserin gibt zu, dass sie aus vielen Münzkabinetten Münzabdrücke nicht erbeten hat; andererseits haben aber einige Münzkabinette ihr die erbetenen Gipsabdrücke nicht geliefert.

\* Die in Auktionskatalogen nicht abgebildeten Münzen sind nicht berücksichtigt, da Stempelvergleiche unmöglich sind.

<sup>37</sup> Von den Alexander III. und Philippos III - Münzen, die zwischen 328-317 v. Chr. geprägt wurden, konnte ich 4 Statere und 1 Tetradrachmon, von Alexander Münzen, 1 Tetradrachmon von Philippos III, und 15 Drachmen ausfindig machen. Für die Statere wurden 2 Vorderseiten und 13 Rückseiten, für die Drachmen von Philippos III, 10 Vorderseiten und 12 Rückseitenstempel verwendet. Vergl. Altan, Die in Side geprägten Münzen mit Alexandertypen: 483ff. Tafel I-II. *Bulleten*, Band XXXI, Nr. 124 (October 1967). Für die Zahl der Vorder- und Rückseitenstempel in den verschiedenen Perioden vergl. P. R. Franke - M. Hirmer, *Die Griechische Münze*, 28.



Die Abfolge der 6 Vorderseitenstempel wurde durch ihre Verbindung mit den 33 Rückseitenstempeln ermittelt. Es sind verbunden:

- Vs. 1 und Vs. 2 durch Rs. 1 und Rs. 8
- Vs. 2 und Vs. 3 durch Rs. 8 und Rs. 11
- Vs. 1 und Vs. 3 durch Rs. 4
- Vs. 1, Vs. 2, Vs. 3 und Vs. 4 durch Rs. 8
- Vs. 4 und Vs. 5 durch Rs. 19
- Vs. 5 und Vs. 6 durch Rs. 22

Demgemäss können wir behaupten, dass die Amyntas-Münzen in einer einzigen Werkstatt geprägt wurden, und dass ein neuer Rückseitenstempel bereits vorhanden war, bevor der alte wegen Abnützung aus dem Verkehr gezogen wurde.

Die Vorder- und Rückseiten der Münzen Nr. 23 und 24 sind ursprünglich stempelgleich. Aber auf Nr. 24 wurden nachträglich auf dem alten Stempel auf der Vorderseite das Monogramm  $\Lambda\Delta$  und auf der Rückseite die Buchstaben IB eingraviert; die letzteren Buchstaben sind zweifellos ein Datum, Jahr 12 = 26/25 v. Chr. Deswegen wurden auf Tafel V die beiden Abbildungen der Nr. 24 mit Ö 4 a bzw. A 17 a nummeriert.

Auf den Vorder- und Rückseiten der Amyntas-Münzen, die noch früher in anderen Städten aus Bronze geprägt wurden, sind ebenfalls verschiedene Monogramme angebracht worden, von denen einige als "König Amyntas" aufgelöst wurden (vergl. Anm. 27). Aber das Monogramm auf den Amyntas-Münzen von Side ist etwas anders als jene; der Titel und Name ist ausserdem voll ausgeschrieben, auf der Rückseite angebracht. Daher ist es durchaus möglich, dass das Monogramm eine andere Bedeutung hat als die sich auf den ersten Blick anbietende Auflösung als Amyntas, denn es ist unwahrscheinlich, dass der König sein eigenes Monogramm auf die Vorderseite setzte, nachdem sein Königstitel und Name auf der Rückseite stehen. Die Vermutung von De Luyne in *Rev. Num.* 1845, 263, dass das Monogramm für Magydos steht, halte ich für undenkbar.

Die Zahl 12 auf der Rückseite zeigt das zwölfte Regierungsjahr des Königs an. Ein Datum gibt es auch auf der einzig bekannten Silbermünze des Königs Brogitaros von Galatien, und zwar das





A



B



C



D



E



F



G



H





I



K



L



M



N



O



Ö1



Ö1



Ö1



1



2



3



A1



A2



A3

Ö1



4

Ö1



5

Ö1



6



A4



A5



A6

Ö1



7

Ö1



8



A7



A8

Ö2



9

Ö2



10

Ö2



11



A1

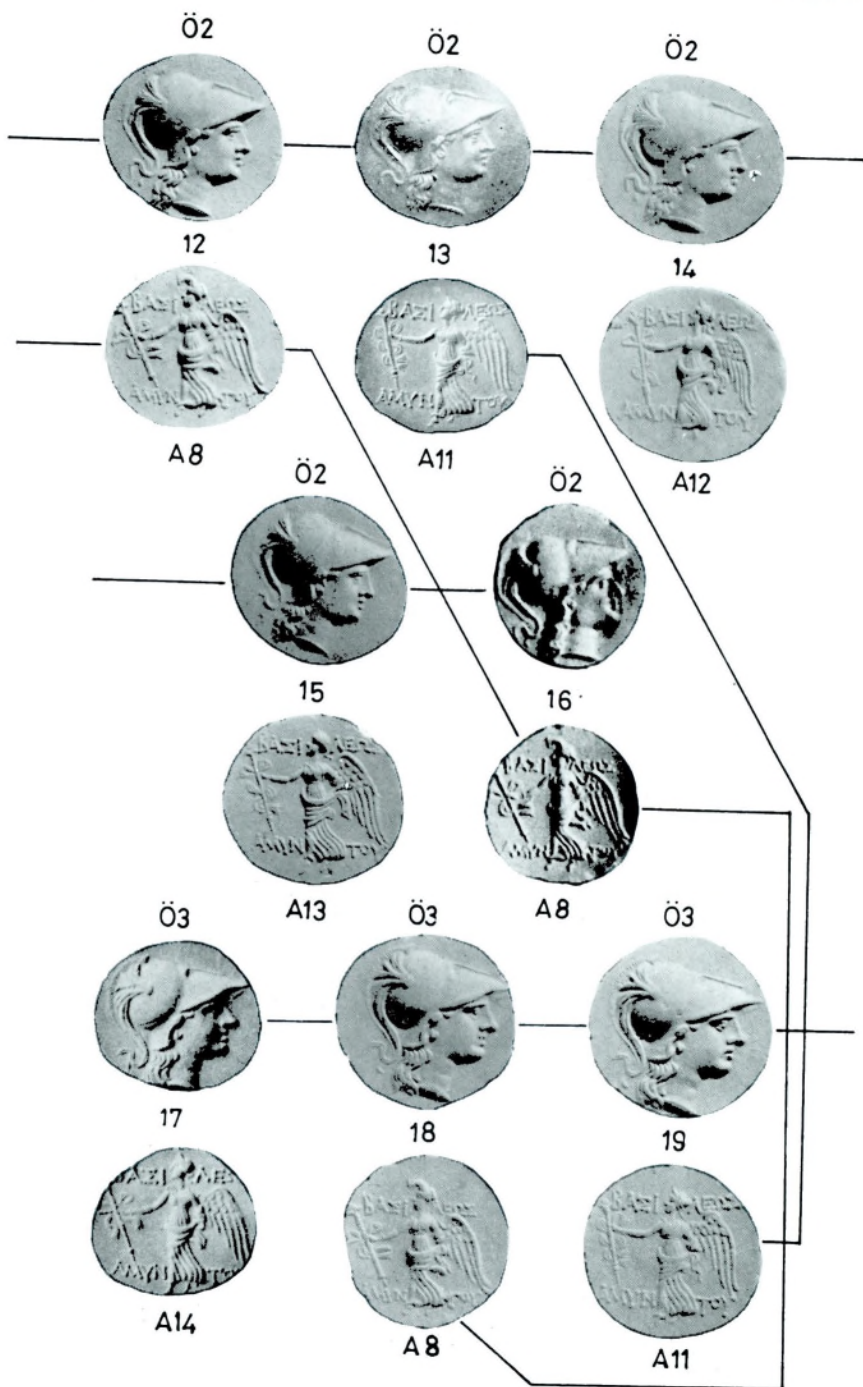


A9



A10





Ö3



20

Ö3



21



A15



A4

Ö4



22

Ö4



23

Ö4a



24



A16



A17



A17a

Ö4a



25

Ö4a



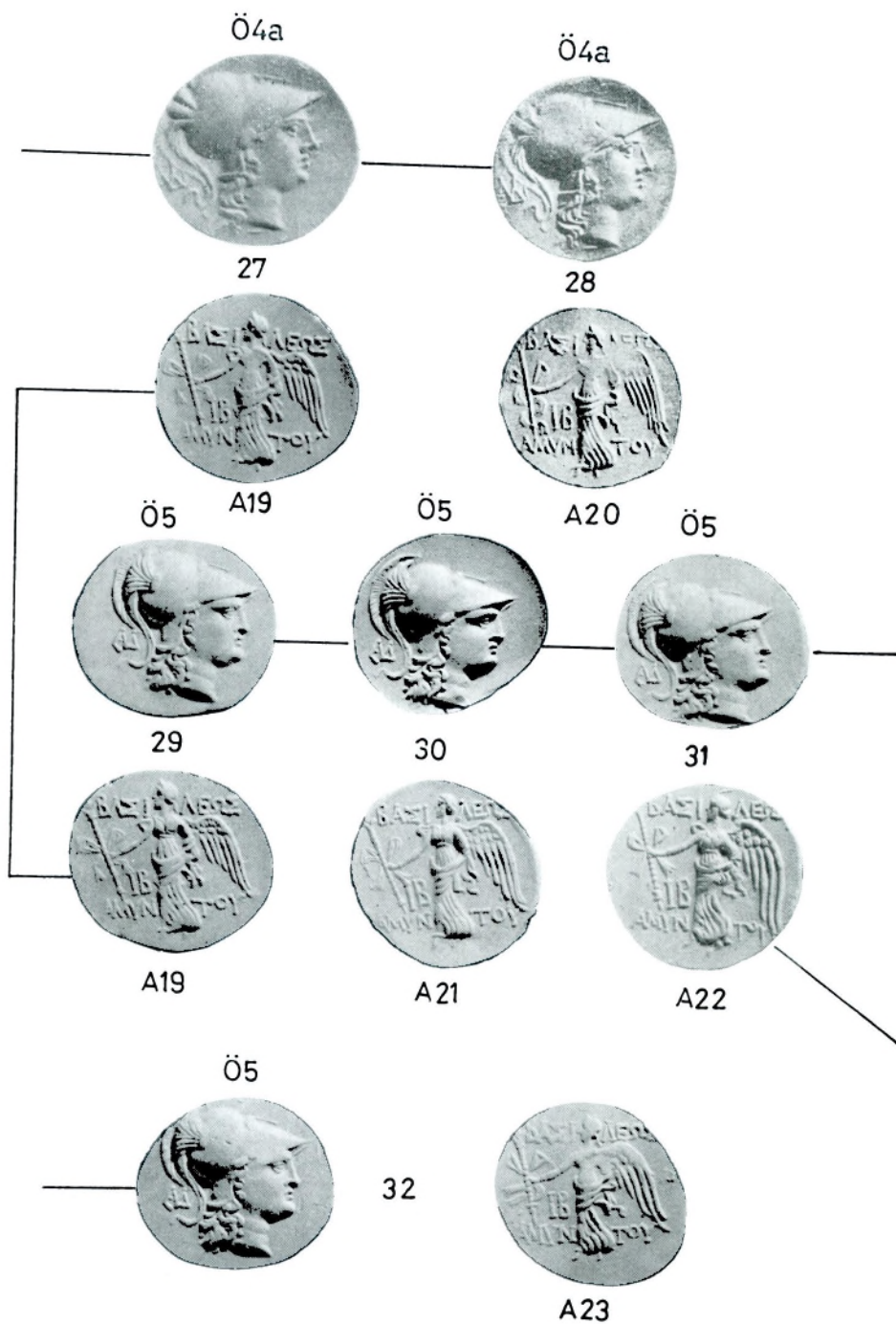
26



A8



A18





Ö5



33

Ö5



34

Ö5



35



A25



A26

Ö6



36

Ö6



37



A22



A27

Ö6



38

Ö6



39

Ö6



40



A28



A29



A30

Ö6



41

Ö6



42

Ö6



43



A31



A32



A33



a



b



c



e



d



A8



f

Jahr 6 seiner Regierung<sup>37a</sup>. Auf den Silber- und Bronzemünzen von Kappadokien (BMC Galatia XXXV/XXXVII, 31 ff.) und auf denen der kaiserlichen Münzen, die in Alexandria in Ägypten geprägt wurden, stehen ebenfalls Daten. Das zwölfte Regierungsjahr des Amyntas stellt sein letztes Regierungsjahr 26/25 dar und ist aus seiner Einsetzung im Jahre 36/37 durch Antonius, vor seinem persischen Kriege, zum König von Galatien zusammen mit anderen Gebieten, das östliche Pamphylien mit der Stadt Side eingeschlossen, ausrechenbar. Also wurden die Tetradrachmen Nr. 1-23 zwischen den Jahren 37/35 und 27/26 geprägt, während die Nr. 24-43 in sein letztes Regierungsjahr 26/25 fallen. Somit entfallen drei von den bekannten sechs Vorderseitenstempeln auf das letzte Jahr seiner Regierung.

Als das östliche Pamphylien mit der Stadt Side mit Galatien vereinigt wurde, hatte Side ihre eigene Autonomie und prägte noch ihre Münzen mit ΚΑΕΥΧ II (Tafel II, I-K). Aber gleich nach der Prägung Abb. K auf Tafel II wurde zum ersten Mal bei Nike, die auf der Rückseite der seit dem Jahr 205 geprägten Tetradrachmen steht, eine bedeutsame Änderung dadurch vorgenommen, dass anstelle des Kranzes in ihrer rechten Hand ein königliches Diadem gesetzt wurde (Tafel II L). Die Beamten von Side nahmen diese Veränderung wohl deswegen vor, um dem König zu schmeicheln, nachdem sie erfahren hatten, dass ihre Stadt dem König von Galatien zugesprochen worden war. Als dann der König in die Stadt kam und sich entschloss, Side als Prägestätte für seine eigenen Münzen zu benutzen, hörte die eigene Prägung der Stadt Side auf und die Königsprägung setzte sofort ein. Die Verwendung eines bereits von der Stadt Side benutzten Vorderseiten-Stempels (Tafel II O) für die ersten Münzen des Königs (Tafel II 1-3; Tafel III 9, Nr. 4-8) beweist dieses Ereignis.

Die Silbertetradrachmen des Amyntas zeigen Veränderungen auf der Rückseite gegenüber den Münzen der Stadt Side. Das Symbol von Side, der Granatapfel, wurde aufgegeben und durch den Königsnamen und seinen Titel ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΑΜΥΝΤΟΥ = des Königs

<sup>37a</sup> BMC Galatia . . . XVII. Auf der Rückseite dieser Münze stehen ausser der Zahl [(= 6) welches das Regierungsjahr des Königs angibt, zwei Monogramme. Auch auf der Rückseite einer Bronze-Münze des Königs Deiotaros ist der Name des Königs von einem Monogramme begleitet: SNG v. Aulock, Nachträge IV 8719.



Amyntas ersetzt. Nike hält fortan in der rechten Hand nicht mehr den Kranz, sondern ein Schwert in Scheide (Tafel II 1-3; III 9) oder später einen Stab (Nr. 4-43), beide verbunden mit dem königlichen Diadem, wie es bei anderen hellenistischen Königen, manchmal an ihrem Kopf, manchmal am Helm, dargestellt ist. Es ist verständlich, dass auf den Amyntas-Münzen der Göttin Nike ein Schwert in die Hand gegeben wird, ein Bezug auf die Siege des Königs, der an vielen Kriegen teilgenommen und sein Leben in Kämpfen verbracht hatte. Das Motiv eines Schwertes in seiner Scheide, wie es unter den Fängen eines Adlers auf der Rückseite einer Bronzemünze des Königs Deiotaros von Galatien zu sehen ist<sup>38</sup>, ist ein Rückseitentyp der Bronzemünzen vieler Städte<sup>39</sup>, die während der Regierung des Königs Mithridates VI Eupator von Pontos (111-63 v. Chr.) geprägt wurden.

Das Motiv des Verbundens von königlichem Diadem mit Schwert oder Stab kommt in abgewandelter Form, und zwar in Verbindung mit Füllhorn oder Doppelfüllhorn, auf anderen Münzen vor, z.B. einer Bronzemünze des Deiotaros<sup>40</sup>, und auf den meisten Goldmünzen der Könige und Königinnen der Ptolemäerzeit in Ägypten<sup>41</sup>. Es ist ein Hinweis darauf, dass der gewonnene Krieg, die Fruchtbarkeit und der Reichtum des Landes den Verdiensten des betreffenden Herrschers zu verdanken sind<sup>42</sup>.

Auf Tafel VIII, Rs. 8, ist der Kopf von Nike von einem Elefantenfell bedeckt, eine hochinteressante Darstellung. Die Griechen lernten Elefanten zum ersten Mal in der Schlacht von Gaugamela (333 v. Chr.), die zwischen Alexander d. Gr. und dem persischen Grosskönig Dareios III geschlagen wurde, kennen. Von da an wurde der Elefant einer der wichtigsten Waffen der meisten königlichen Heere in hellenistischer Zeit. Anschliessend ging seine Verbreitung nach Karthago und Rom über, wo er nicht nur in Kämpfen, sondern

<sup>38</sup> BMC Galatia . . . 1, 1. pl. I, 1.

<sup>39</sup> Head, HN<sup>2</sup>, 502, 2. vergl. BMC Pontus . . . pl. I, 2, III 4, 6.

<sup>40</sup> SNG v. Aulock, Nachträge IV, 8719.

<sup>41</sup> Seltman, Greek Coins, pl. L1, 1, 3; VIII 6, 8-10.

<sup>42</sup> Über das Verbundensein des königlichen Diadems oder der Taenia mit verschiedenen Gegenständen und Götterattributen vergl. L. Anson, Numismata Graeca, Greek Coins Types, Part II, IV, pl. II, V, VI-VIII, XIII (Double Axt, Tyrso und andere)

auch in Zirkusvorführungen verwendet wurde<sup>43</sup>. Man hat dann auch begonnen, den Elephanten auf Münzen abzubilden, wie es auch auf anderen Kunstwerken dieser Staaten (Triumphbögen, Fresken, Mosaiken mit einer Jagdszene, sowie Gemmen) zu sehen ist. Auf Münzen ist der Elefant sowohl als ganzes Tier oder nur als Kopf dargestellt<sup>44</sup>.

Wir treffen zum ersten Mal in Ägypten die Darstellung eines Königskopfes in einem Elefantenfell in der Zeit des Ptolemaios I (303-283). Die Silbertetradrachmen glichen hier anfangs dem Typ der Alexander-Münzen, dann aber wurde der Kopf Alexander's zum ersten Male auf einem in das Jahr 316 datierten Tetradrachmon in einem Elefantenfell dargestellt, wohl zum Andenken an seinen Indien-Zug (Tafel VIII a)<sup>45</sup>. Später trägt analog auf einem doppelten Goldstater des Seleukos I Nikator (312-280), der im Osten geprägt wurde, der Kopf Alexanders ein Elefantenfell, die es in Ägypten üblich war (Tafel VIII b). Die Prägezeit der vorerwähnten Münze ist das Jahr 304. Der nächste König, dessen Kopf in den folgenden Jahren im Osten wieder auf einer Münze im Elefantenfell erscheint, ist der König Demetrius von Baktrien (Tafel VIII c)<sup>46</sup>. Bei ihm ist es, wie bei Alexander, wahrscheinlich ebenfalls ein Bezug auf seinen eigenen Indienfeldzug im Jahre 190.

In den westlichen Mittelmeerländern treffen wir die Darstellung eines ähnlichen Kopfes zuerst in Sizilien in der Zeit des Königs

<sup>43</sup> Vellmann, RE2, 2248-2257 (Elephant). William Covers- H. H. Scullard, Hannibals Elephants again. Num. Chron. 1950, vol. X., Serie VII, 271ff. pl. XVI, XVII. Will, Richter, Elephant. Der Kleine Pauly 2, 235/36.

<sup>44</sup> Imhoof-Blumer, Tier- und Pflanzenbilder auf Münzen und Gemmen des klassischen Altertums. 24ff. pl. IV (Münzen); s. 117, pl. XIX (Gemmen). Leipzig 1889. BM. A Guide . . . pl. 33, 13. Antiochos III (223-187 v. Chr.); pl. 37, 1, 2 (in Spanien von Karthagern geprägt); pl. 43, 30 (Jugurtha. 118-106 v. Chr.); pl. 46, 15. Juba II von Mauretanien (25 v. Chr. - 23 n. Chr.); M. v. Bahrfeld, Die röm. Goldmünzenprägung während der Republik und unter Augustus. Halle 1923.

<sup>45</sup> Seltman, Greek Coins. pl. LVIII, 1, 2 (1=316; 2=305); vergl. Hill, Historical Greek Coins. Nr. 61, pl. VIII. Hier wurde noch der Alexanderkopf in einem Elefantenfell dargestellt, weil man ihn mit Aegyten in Verbindung bringen wollte.

<sup>46</sup> Seltman, a. a. O. 234. pl. LV. 1.



Agathokles von Syrakus (317-289)<sup>46a</sup>. Agathokles kämpfte im Jahre 310 gegen Karthago in Afrika mit der Hilfe seines Freundes Ptolemaios I von Ägypten. Im Jahre 304 bekam er den Königstitel. Die Münze, um die es sich handelt (Tafel VIII d), ist ein Goldstater mit dem Gewicht von 8,45 gr., heute im Museum von Wien. Da die Münze den Königstitel noch nicht trägt, ist sie entweder in Afrika zwischen 310-307 oder in Syrakus zwischen 307-304 geprägt. Auf dieser Münze ist ein Afrika symbolisierender Frauenkopf im Elefantenfell dargestellt. Seltman's Meinung nach ist dieser Typ den ägyptischen Silbertetradrachmen entnommen, die Ptolemaios I mit dem Alexanderkopf im Elefantenfell geprägt hat; Ägypten stand damals mit Agathokles in guten Beziehungen.

Anschliessend sind Afrika und Alexandria auf den Münzen der römischen Republik durch einen Frauenkopf im Elefantenfell vertreten. Alle der in dieser Zeit geprägten Münzen sind Münzen von Consuln, die mit Afrika amtlich zu tun hatten<sup>47</sup>. Auch die Anhänger des Pompeius, die gegen Caesar waren, schlugen ähnliche Münzen, ebenso wie es die Mörder Caesar's taten. Auf ihren Münzen (44-35) ist die Büste von Afrika in einem Elefantenfell zu sehen<sup>48</sup>. Auch in der römischen Kaiserzeit kommen Darstellungen ähnlicher Art vor. Auf einer Münze Hadrian's (117-138), die anlässlich seiner Reise in die östlichen Provinzen geprägt wurde, ist der Besuch Ägyptens

<sup>46a</sup> Hill, a. a. O. Nr. 65, pl. VIII. Seltman, a. a. O. 223, 246. pl. X, 5. A. R. Bellinger - M. A. Berlincourt, *Victory as a Coin Type*. MNN, Nr. 149. 24, pl. VI, 7, New York 1962.

<sup>47</sup> Gruber, BMC II, 464, pl. 13, 20. Auf der Vorderseite eines Aureus des Pompeius, welcher im Jahre 61 v. Chr. im Orient (Ephesos?) geprägt wurde, ist der Afrikakopf in einem Elefantenfell dargestellt. Diese Münze bezieht sich auf den Krieg des Pompeius den er als Proprätor in Afrika (81 v. Chr.) geführt hat. Dieses Stück ist eine von den Münzen, die er selbst prägen liess; seine anderen Münzen sind nach seinem Tode geprägt worden; vergl. A. Cahn- A. Hess Nachf., *Sammlung Ernst Justus Haebelin* (1933), Nr. 2630, 26, 35, 2638. Diese Münzen gehören Q. Metellus Scipio Imp. an, der, ein Anhänger von Pompeius, im Jahre 45/44 Legat von Spanien war und noch vorher in Afrika gegen Caesar Kriege geführt hatte; vergl. BMC II, 572, 574, sowie Katalog Kress 92, 5, 322 (Lev. VIII e) (zwischen 49-44 v. Chr. geprägt). Gruber, BMC I, 552, 4191. Diese Münze ist von L. Cestius und C. Norbanus zwischen 49-44 v. Chr. in Rom geprägt worden. Auf der Vorderseite befindet sich die Büste von Afrika; ihr Kopf wurde im Elefantenfell dargestellt.

<sup>48</sup> *Sammlung Haebelin*, Nr. 2899 = BMC II, 578, 28; zwischen 44-35 v. Chr. (a. Cornuficius + 42)



tens durch das wie eine Flussgöttin lagernde Afrika (Tafel VIII e) festgehalten, wobei der Kopf in einem Elefantenfell zu sehen ist, dessen Rüssel nach oben genau so erhoben ist, wie es bei der in Side geprägten Amyntas-Münze (Nr. 8) bei Nike der Fall ist<sup>49</sup>.

Rückseite 8 ist das einzige Beispiel unter den antiken Werken mit dem Kopf der Nike in einem Elefantenfell<sup>50</sup>. Amyntas hatte keine Beziehung zu Afrika, sodass wir diese Kopfbedeckung nur als einen Beweis für einen gewonnenen Krieg ansehen können, in dem entweder sein Feind oder er selbst Elefanten einsetzte. Die Frage lässt sich nicht entscheiden. Als weitere Möglichkeit könnte man auch in Betracht ziehen, dass der Stempelschneider entweder selbst oder durch seine Vorfahren eine Beziehung zu Afrika hatte, oder dass er einfach irgendwoher, z.B. von einer Consular-Münze, den Afrikakopf<sup>51</sup> kopierte.

Von den Amyntas-Münzen mit Elefantenkopf gibt es nur den einen Rückseitenstempel R 8, der mit vier verschiedenen Vorderseiten verbunden ist.

Eine allgemeine Stilbetrachtung zeigt uns, dass beide Seiten der Münzen der Stadt Side den Königsmünzen des Amyntas ausserordentlich ähneln. Bei den Vorderseiten besteht sogar eine Stempelgleichheit. Dies alles beweist, dass nicht der geringste Zweifel darüber bestehen kann, dass die Königsmünzen in Side geprägt wurden.

Amyntas ist der vierte von den Königen, die nicht aus Side stammen, aber dort Münzen geprägt haben:

- 1 — Artumpara, Dynast von Lykien, etwa 370 v. Chr.<sup>52</sup>.
- 2 — Alexander d. Gr. (328-323).
- 3 — Sein Bruder Philippos III (323-317).
- 4 — Amyntas, König von Galatien (37/36-25).

<sup>49</sup> Katalog Glendining 1952, Nr. 2475.

<sup>50</sup> In dem Buch von Bellinger - Berlincourt, *Victory as a Coin Type*, ist der Niketyp weder der sidetischen Tetradrachmen, noch des von Amyntas erwähnt. In Imhoof's Buch *Tier- und Pflanzenbilder* ist von dem Nikekopf in Elefantenfell weder bei den behandelten Münzen noch Gemmen die Rede.

<sup>51</sup> Atlan, *Eine in Side geprägte lykische Münze: Anatolia III* (1958), 89-95 Tafel XIX.

<sup>52</sup> Atlan, *Die in Side geprägten Münzen mit Alexandertypen. Belleten*, Band XXXI, Serie 124 (October 1967) 483-511. Tafel I-III.



## ALANYA YÖRESİNDE ANTİK BİR LİMAN

GÜLAY TİGREL

Antik çağlarda Pamphylia Küçük Asya'nın güneyinde yer alan, kuzeyden Toros'larla çevrili, güneyde ise Akdeniz'e açılan, batısında Lykia, doğusunda Kilikya Trakheia denilen Dağlık Kilikia'nın bulunduğu sahil ovasına verilen addır. Kıyı batıda Khelidoniai'dan doğuda Anamur'a kadar uzanan geniş bir girinti yaparak oldukça büyük bir körfez meydana getirmektedir. Bu körfezden Kıbrıs adasına kadar uzanan bölüme ise İlkçağda "Pamphylia Denizi" adı verilmekteydi<sup>1</sup>.

Pamphylia bölgesinin hudutları konusu antik yazarlar arasında olduğu kadar halen günümüz araştırmacıları için de çeşitli görüş ve fikir ayrılıklarına sebep teşkil etmektedir. Kuzeyde teraslar halinde denize doğru inen Toros dağları, güneyde ise Akdeniz, ovayı iki yönden sınırlamak bakımından şüphe götürmezken, batı ve bilhassa doğu hudutları hakkında birbirinden oldukça farklı görüşler ortaya atılmaktadır. Güvenilir antik kaynakların belirttiği gibi genellikle Olbia Lykia bölgesinden evvel yer alan en batı Pamphylia şehri olarak kabul edilir<sup>2</sup>. Bizi konumuz dolayısıyla daha ziyade ilgilendiren husus doğu sınırı olup Pamphylia bölgesinin nerede son bulduğu ve Dağlık Kilikia'nın nereden başlatılması gerektiği sorunudur. Burada da bir genelleme yapacak olursak Pamphylia'nın en doğu noktası olarak Side şehrinin veya Melas'ın ağzının kabul edildiğini söyleyebiliriz<sup>3</sup>. Strabon ise Pamphylia ve Kilikia arasındaki sınırı çok daha doğuya kadar götürmekte ve Korakesion'u yani bugünkü Alanya'yı Pamphylia'ya dahil etmektedir<sup>4</sup>. Skylax da aynı şekilde Kibyra ve Korakesion'u Pamphylia şehirleri olarak tanımlamaktadır<sup>5</sup>. Yakın zamanlardaki araştırmacılar arasında da bu görüşe

<sup>1</sup> C. E. Bosch, Studien zur Geschichte Pamphyliens, 1957, s. 13

<sup>2</sup> Strabon XIV 667, 671; Ptolemaeus V 5, 2

<sup>3</sup> Mela I 78; Plinius, Naturalis Historia V 93, 96; Anonym. Stadiasmus Maris Magni, 213 f.; Ptolem. V 5, 2.

<sup>4</sup> Strab. XIV 667.

<sup>5</sup> Skylax 101.



yer verenler vardır. W. Ruge bu bölge hakkındaki incelemelerinin sonucunda Pamphylia hudutlarının başlangıçta Side'ye kadar uzandığı fakat M.Ö. 200 yıllarında Korakesion'a kadar genişlediği neticesine vardığını ifade etmektedir<sup>6</sup>. Bütün bu görüşleri birer birer ele alırken en başta göz önünde bulundurulması gereken husus Pamphylia'nın esas itibariyle coğrafi bir kavram oluşu ve Toros'ların güneyinde yer alan sahil ovasına verilen isim olmasıdır<sup>7</sup>. Antalya körfezinin kuzeybatı köşesinden itibaren dağlar kıyından kuzeye doğru uzaklaşırlar ve verimli topraklara sahip bir düzlük meydana getirirler. Ova Melas'ın denize döküldüğü yere kadar bu şekilde devam eder, ancak doğuya doğru ilerlendiğinde Toros'ların devamı şeklinde irili ufaklı tepelerin kıyıya kadar sokuldukları ve Alanya'ya kadar olan kesimde tepeler ile sahil arasında dar bir kıyı şeridi kaldığı görülür. Bu durumda coğrafi bir kavram olarak artık bir düzlükten, bir sahil ovasından söz etmemek ve Side'nin doğusundan itibaren Dağlık Kilikia'nın başladığını kabullenmek zannımızca uygun olur.

Araştırmalarımıza ve yazımıza konu olan bölge Batı Kilikia'da Alara Çay ile Kargı Çay arasında kalan sahil kesimidir. Şimdi bu bölge hakkında bilgi veren başlıca kaynakları, bilhassa inceleme gezileri yapmış olan seyyahların notlarını, mümkün olduğu kadar kronolojik bir sıra takip etmek suretiyle, birer birer gözden geçirelim.

İngiltere hükûmeti tarafından Francis Beaufort 1811-1812 yılları arasında Küçük Asya'nın güney kıyılarında, Rodos yakınlarından İskenderun Körfezi'ne kadar olan kısımda, hidrografi araştırmaları yapmak ve sahil haritasını çıkarmak üzere görevlendiriliyor. Beaufort kendisinin çok ilginç bulduğu ve aynı zamanda oğüne kadar çok az bilinen bu yerler hakkında kısmen sathî de olsa bilgi vermek ve hiç olmazsa daha ilerde araştırmalara sebep olacak ölçüde heyecan ve ilgi uyandırmak gayesiyle gözlemlerini ve incelemelerini açıklamak lüzumunu hissederek Karamania adında bir kitap yazıyor. Kısa ve substantif bir eser olmakla beraber ülke hakkında kapsadığı öğretici bilgiler, bu uzun sahil kesiminde yer alan antik harabeler hakkındaki izlenimler bakımından bilhassa Akdeniz kıyısı için bir rehber mahiyetinde olduğu kabul edilebilir.

<sup>6</sup> RE XVIII 3, s. 354 v. dd.

<sup>7</sup> C. E. Bosch, aynı eser, s. 13.

Batıdan doğuya doğru kıyıyı inceliyerek kaptanı olduğu gemiyle Karaburun'u geçiyor ve kitabında yer alan haritada Ptolemis olarak işaretlediği yerde pek çok yapı ve antik kiklopik duvar kalıntılarına rastladığından söz ediyor<sup>8</sup>. Ptolemis olarak gösterdiği yer Karaburun ile Alanya arasında yer alan bir burun ve Beaufort'un kendi ifadesiyle her iki tarafında da eskiden sun'î birer liman olması lâzım gelmekte, fakat denize uzanan iskele veyahut mendirek tamamen ortadan kalkmış ve su üstünde görülebilecek bir iz zamanımıza kadar gelmemiş. Burnun arkasında kara içine doğru uzanan sulak vadiler yer almakta. Strabon XIV 667 de verilen bilgiye de değinerek Melas ve Korakesion arasında kurulmuş olan Ptolemis şehrinin zamanında burada yer almış olduğunun kabul edilebileceği fikrini ortaya atıyor. Bundan sonra Alanya'ya doğru yol alırken kıyıda pek çok köy, kale ve kilise harabesi gördüğünden ve bunların oldukça yakın devirlere ait olduğundan bahsediyor.

Beaufort'un bu araştırmaları ve verdiği bilgiler arzu ettiği ilgiyi uyandırmış olmalı ki kendisinden sonra gelen seyyahların ve araştırmacıların Pamphylia ve Kilikia bölgelerini de ele aldıklarını ve Akdeniz kıyılarında inceleme gezileri tertiplediklerini görüyoruz. Bu bölgede oldukça uzun bir araştırma gezisi yapan Heberdey ve Wilhelm Karaburun üzerinde gördükleri harabeden ve çok sayıdaki lahitlerden söz ettikten sonra burasının Kibyra olması lâzım geldiğini belirtiyorlar<sup>9</sup>. Alara Çayı vadisine doğru ilerlemek ve bu bölgeyi incelemek istediklerinden Okurcalar köyünden iç bölgeye doğru yöneldiklerinde Selçuk eserleriyle karşılaşıyorlar. Buradan dönüşte tekrar aynı kıyı bölgesine indiklerinde aniden meydana gelen bozuk hava şartları, fırtına ve yağmur sahil kesimini incelemelerine mâni oluyor. Buna rağmen sahilden ve az sonra da biraz daha iç kesimden doğuya doğru ilerlemeğe devam ediyorlar. Şarapsa'daki hana varmadan önce geçtikleri yol boyunca kendilerinin sağ tarafında kalan ve kıyıya yakın tepelerin eteğinde yer alan harabeleri ancak uzaktan izlemeleri mümkün olabiliyor. Buralarını tanımlamak hususunda kullandıkları ifade oldukça ilginç. "Beaufort (Karamania 159) da bu harebeleri kaydetmiş ve doğruluğu şüphe götürmez bir şekilde Ptole-

<sup>8</sup> F. Beaufort, Karamania, 1817, s. 159 v. dd.

<sup>9</sup> Heberdey und Wilhelm, Denkschr. Akad. Wien, phil. - hist. Kl. XLIV, VI (1896) s. 135.



mais olarak kabul etmiştir. Stadiasmus m.m. 210 f. deki Leukotheion burnunun da burası olduğu lâzım gelmektedir.” Yollarına devam ettikleri bir sırada ancak uzaktan bakarak görüp geçtikleri bir yer hakkında kendilerinden evvel aynı yerleri dolaşmış ve bazı fikirler ve tanımlamalar ortaya atmış bir gezginin görüşlerini, en ufak bir inceleme ve araştırma yapmadan, bu kadar çabuk kabullenmek tabiidir ki bugünkü ilim anlayışımızla bağdaşamaz.

Korakesion’a yaklaşırken, dik yamaçlar halinde denize inen tepelerin kuzeye bakan eteklerinde gene bir takım harabeler gördüklerinden bahsediyorlar fakat ayrıntılı bilgi vermiyorlar. Ancak burarlardan aşağıya, kıyı düzlüğüne indiklerinde moloz taş malzeme ile inşa edilmiş yapı kalıntıları ve kapı söğeleri olarak kullanılmış büyük taş bloklarla karşılaşılıyorlar. Burasının yüksek bir tepe üzerinde yer alan Hamaxia’nın limanı olan ve Stadiasmus m.m. 208 f. de bahsi geçen Aunesis olması lâzım geldiğini belirtiyorlar. “Bu duruma göre de Augai bugünkü Şarapsa denen yerde olmalıdır,” diyerek ilâve ediyorlar<sup>10</sup>. Kısa bir yolculuktan sonra da Alanya kalesinin yer aldığı burun gözlerinin önüne seriliyor.

Heberdey ve Wilhelm’den sonra, onların izlediği yolu takip ederek 1906 yılında meşgul olduğumuz bölgeyi de içine alan bir araştırma gezisi yapan H. Rott, Alara Çayı vadisinde, Boztepe yakınlarından, kıyıya yani Karaburun’a doğru iniyor<sup>11</sup>. Cıvarda pek çok kule ve sur kalıntısına rastlıyor ve sahile yaklaştıkça bunların çoğaldığını görüyor. Yüksek ve dik bir yamaç halinde denize kadar inen bu burun üzerinden etrafa baktığında birden fazla tepe üzerine yayılmış bir surette geniş bir alan kaplıyan harabeyi izliyebiliyor ve burasının hakikaten Kibyra olması lâzım geldiğine kanaat getiriyor. Burnun batısında yer alan bir koyda antik bir mezarlıktan, gördüğü çok sayıdaki mezar odalarından, semerdamlı lahitlerden söz ediyor. Bunların üzerinde bulunan haç motiflerinden yerin Bizans çağında iskân gördüğü anlaşılıyor. Dik ve sarp kayalık burun üzerinde pek çok yapı kalıntısına rastlamış olduğunu ve hattâ büyük dörtgen temel taşlarının, bir sıra sütun dizisinin ve yüksek kapı söğelerinin mevcudiyetine dayanarak burada bir tapınağın yer almış olması lâzım geldiğine inandığını ifade ediyor.

<sup>10</sup> Heberdey und Wilhelm, aynı eser, s. 136.

<sup>11</sup> Rott, Kleinasiatische Denkmäler 1908, s. 68 v. dd.



Buradan ayrılıp kıyıyı izleyerek doğu istikametinde yoluna devam ederken sahilde pek çok kalıntı görüyor. Bunların arasında enteresan yuvarlak yapılar ilgisini çekiyor. Marazlı'da karşısına çıkan harabeden ve Ortaçağ yapı karakteri gösteren ve tahminlerine göre bir manastır olması mümkün bina kalıntısından söz ediyor. Yolculuğunun bu sıralarında artık alaca karanlık çökmüş bir haldeyken sahilde gördüğü kalıntıların belki de Beaufort'un kilise harabeleri olarak bahsini ettiği veyahut öyle zannettiği yerler olduğunu kaydettikten sonra akşam vakti Şarapsa'ya ulaştığını yazıyor.

Öyle anlaşılıyor ki, Rott da bu sefer karanlığa kalmamak ve bir an önce konaklıyacak bir yer bulabilmek kaygusuyla Marazlı ile Şarapsa arasında kalan sahili ve burada yer alan ve bizi ilgilendiren Fığla Burnu'nu hiç araştırmadan geçmiş hattâ belki de farketmemiş, zira notlarında böyle bir bahis dahi yok.

Rott Şarapsa'daki kervansarayda konaklıyor ve burayı incelediğinde duvarlarında antik sütunlar ve işlemeli taşlar görüyor ve bunların Augai şehrine ait olduklarını belirtiyor. Buradan sonra Sinekkalesi harabelerinin Hamaxia veyahut Laertes olabileceğini savunuyor. Heberdey ve Wilhelm'in Sinekkalesi'nin bulunduğu tepeyi Hamaxia olarak tanımlamalarına mukabil kendilerinden önce Beaufort burasının Laertes olabileceğini ileri sürmüştü<sup>12</sup>. Rott şehrin limanı olan Aunesis'in kıyıda ufak bir tepe üzerinde limanı koruyan bir kale kalıntısına sahip olduğundan da söz ediyor.

Keil ve Wilhelm 1914 de yaptıkları Kilikia seyahatine Pamphylia bölgesinden doğuya doğru ilerliyerek başlıyorlar<sup>13</sup>. Alara Çayı vadisine geldiklerinde burada Boztepe yakınlarında bir harabeyi gezdikten sonra kıyıya inip yollarına devam ediyorlar ve bu arada Kibyra ve Ptolemais'den de geçtiklerini belirtiyorlar. Kibyra'yı inceleyemiyorlar fakat Ptolemais'de yaptıkları araştırma da hiç bir sonuca varılacak buluntu vermiyor. Bölgenin bu kesimi hakkındaki bütün kayıtları bundan ibaret. Yer, mevki veya mesafelere dair hiç birşey kaleme alınmamış, kalıntılardan dahi bahsedilmemiş, tarifleme yapılmamış.

Antalya'dan başlayarak doğu istikametinde Akdeniz kıyıları boyunca 1913 de oldukça uzun bir gezi yapmış olan İtalyan araştır-

<sup>12</sup> Beaufort, aynı eser, s. 176.

<sup>13</sup> Keil und Wilhelm, Österr. Jahresh. XVIII (1915) Bbl. "Vorläufiger Bericht über eine Reise in Kilikien."

macılarından Paribeni ve Romanelli Karaburun üzerinde gördükleri harebelerin antik Kibyra'ya ait olduğunu aynen tasdik ediyorlar ve hattâ dip not olarak da kendilerinden önceki seyyahların, Heberdey ve Wilhelm ve Rott gibi, buna dair kayıtlarını veriyorlar<sup>14</sup>. Hemen hemen aynı şekilde olan gözlemlerini anlattıktan sonra gene aynı yolları ve kalıntıları izliyerek Marazlı'ya geliyorlar. Bundan sonra bahsettikleri ilk isim Kargı Çay oluyor ki bu durumda Fiğla Burnu'nu incelemeyen geçtikleri buraya dair hiç bir bahis olmadığından kolayca anlaşılıyor. Daha sonra Şarapsa'dan ve buradaki Selçuk kervansarayından söz ediliyor. Doğu'ya doğru yollarına devam ederek Korakesion'a ulaşıyorlar.

Oldukça yakın zamanlarda Dağlık Kilikia bölgesinde araştırmalarda bulunan Terence Bruce Mitford ve George Bean Kibyra Minor'un aslında bir kara şehri olduğunu ve bugün Güney Kalesi denilen yerde bulunduğunu hemen hemen kesinlikle belirtiyorlar<sup>15</sup>. Daha önceki seyyahların Karaburun üzerinde gördükleri harabelerin Kibyra'ya ait olduğunu kabullendiklerini, halbuki Ptolemy tarafından Kibyra'nın da Laertes, Casae, Lyrbe ve Colybrabus gibi bir hinterland şehri olarak tanımlandığını, ayrıca Karaburun'da yaptıkları araştırmada hiç bir yazıt bulunamamış olmasını ve görüntülerin de açıkça geç devre işaret ettiğini ifade ediyorlar. Stadiasmus'da belirtilen yerin ise bir liman olup şehrin kendi olmadığı kabul edilebilir deniyor. İncelemelerinden vardıkları sonuca göre Kibyra Roma İmparatorluk çağlarına kadar önemini koruyamamış ve silik bir şehir olarak bu çağlarda birkaç asır daha yaşamış ve Karaburun'da Mylome, yahut daha sonraları Justinianopolis diye bilinen şehir önem kazanıp onun yerini almış.

Bizi ilgilendiren bu sınırlı bölgeye yakın bir şehir olarak yazarlar bir de Hamaxia'dan söz ediyorlar ve burasının Heberdey ve Wilhelm'in de tanımladığı gibi bugün Sinekkalesi diye bilinen yer olduğunu, Alanya'nın 6 km. kuzey-batısında bir tepe üzerinde yer aldığını kabul ediyorlar.

Araştırmalarımızın buraya kadar olan bölümünde görüldüğü gibi Alara Çay ile Kargı Çay veya bu sonuncunun biraz daha doğusunda kalan kıyı kesimi ele alınacak olursa, batıdan doğuya doğru

<sup>14</sup> R. Paribeni P. Romanelli, *Monumenti Antichi XXIII*, 1914, s. 134 v. dd.

<sup>15</sup> Mitford - Bean, *Journeys in Rough Cilicia 1964-1968*, s. 59.



yer alan antik şehirler Kibyra (?) yahut Justinianopolis (?), Ptolemais, Augai ve Aunesis'dir. Bunlardan birincisine ait kalıntılar bahsi geçen bütün gezginler tarafından Karaburun üzerinde veya çevresinde izlenmiş. Ptolemais ise ilk defa Beaufort tarafından tanımlanmış ve kitabında verdiği haritada Karaburun'un doğusunda ve Korakesion'un batısında kalan bir burun üzerinde gösterilmiş. Bugün haritayı incelediğimiz zaman Beaufort'un işaret ettiği yer olarak Alanya'nın 21 km. batısında yer alan Fığla Burnu'nu görüyoruz. Heberdey ve Wilhelm de haritalarında Ptolemais'i Fığla Burnu'nun biraz batısında, kıydan pek az içeride bir yere yerleştirmişler. E. Kirsten Ptolemais şehrinin, Strabon XIV 667. deki kayda göre, Ptolemaios II tarafından bugünkü Şarapsa'nın batısında, Melas ve Korakesion arasında kurulmuş olduğunu bildiriyor<sup>16</sup>. W. Ruge Pamphylia hakkında yaptığı incelemeleri ele alan makalesinde buraya kadar bahsini ettiğimiz araştırmacıların eserlerini bibliyografya olarak vermiş ve haritasında da Beaufort'un Ptolemais olarak gösterdiği Fığla Burnu'nun karşısına şehrin adını bir soru işareti ilâvesiyle kaydetmiş<sup>17</sup>. Aynı eserde sahife 391 de Augai için verilen bilgilerde Şarapsa'da bulunan harabelerin şehrin eski yeri olarak kabul edilmesi lâzım geldiği ve burasının Alanya'nın 13 km. batı-kuzey-batısında olduğu belirtilmekte. Bibliyografya olarak gene bizce bilinen araştırmacıların eserleri verilmiş. Aunesis için aynı sahifede yer alan kısa notlarda Alanya'nın 6 km. batısında bulunan harebeler kabul ediliyor ve aynı bibliyografya veriliyor.

Stadiasmus m.m. deki mesafe ölçülerine göre, bahsi geçen bu şehirlerin nerelere düştüğünü araştırdığımızda yukarıda ele aldığımız yazarların vardıkları sonuçlarla çelişen bazı hususların ortaya çıktığını görüyoruz<sup>18</sup>. Korakesion ile Aunesis arası 80 stadion olarak veriliyor. Ruge az önce sözünü ettiğimiz yazısında fazla gibi gözükken bu mesafenin, yolun Hamaxia üzerinden geçerek yani Korakesion'dan Hamaxia'ya ve oradan limanı Aunesis'e ulaştığı düşünülerek hesaplanmış olduğunu öne sürüyor ve bu durumda doğru kabul edilebileceğini bildiriyor. Aunesi'den Augai'ya olan uzaklık 70 stadion olarak

<sup>16</sup> E. Kirsten, RE. XXIII 2, s. 1887.

<sup>17</sup> W. Ruge, RE XVIII 3, s. 395

<sup>18</sup> Anonymi Stad. M. M. 208, 209, 210, 211 f. (C. Mullerus, Geographi Graeci Minores I, 1861.)



gösterilmiş. Bu duruma göre Augai olması gereken yer Kargı Çay ile Alara Çay arasında kalan yarımada şeklindeki buruna yani bugün Fiğla Burnu diye bilinen mevkiye isabet ediyor. Beaufort'un (Karamania, s. 159) Ptolemais harabeleri olarak tanımladığı yerin de burası olması lâzım gelmekte. Augai'dan Leukotheion burnuna kadar 50 stadion olduğu kaydedilmiştir. Bu mesafe de bugün Karaburun diye bildiğimiz yeri işaret etmekte. Leukotheion ile Kibyra arası da 50 stadion olarak gösterilmiş.

Böylelikle, antik kaynaklara dayalı mesafelere bakarak, bahsi geçen şehirlerin nerelere isabet etmesi gerektiğini araştırdıktan sonra da tatminkâr bir sonuca varılmadığını görüyoruz. Bundan böyle daha fazla teferruata girişmeden esas konumuz olan Fiğla Burnu'na ve buradaki buluntuya geçelim.

Antalya-Alanya karayolundan doğuya doğru ilerlerken Karaburun'u geçtikten sonra kıyının geniş ve yayvan bir kumsal girinti meydana getirdiği görülür. İncekum'dan 1-2 km. sonra Motel Aspendos'un yer aldığı geniş bir kumsal vardır. Bu kumsal, 1 km. doğusunda denize doğru oldukça büyük bir uzantı yapan kayalık bir burunla son bulur. Bugün üzerinde muz bahçelerinin yer aldığı Fiğla Burnu işte burasıdır (res. 1). Alanya'nın 21 km. batısında bulunan bu yarımada şeklindeki burnun karayolundan itibaren denize kadar olan uzantısı 1 km. den fazladır. Kiepert'in haritasında görüldüğü üzere 19. yüzyıldaki karayolu bugünküne nazaran çok daha içlerinden, Fiğla Burnu'nun arkasında yer alan tepelerin kuzeyinden geçmekteydi<sup>19</sup>. Bu durumda esasen güç şartlar altında kara yolculuğu yapan gezginlerin burnun ucuna kadar inip buradaki kıyıyı incelemeleri kendilerine zor gelmiş olmalı ki, hiç birinde burası hakkında fazla ilgi çekecek bir kayda rastlamıyoruz.

1974 yılı yazında Motel Aspendos'da kaldığım sırada daha önceden yol boyunca civarda görmüş olduğum harabe kalıntılarına ait bazı izler dikkatimi çektiğinden bu çevreyi iyi tanıyan ve motel görevlilerinden olan Ahmet Özcan rehberliğinde ufak çapta bir araştırma yapmayı kararlaştırdım. Kumsalda, Kanlı Dere ağzında bir kilise kalıntısı, Fiğla Burnu'nun kuzeyine rastlayan tepeler üzerinde oldukça geç devir yerleşmelerine ait duvar, kapı ve muhtelif yapı kalıntıları,

<sup>19</sup> H. Kiepert, Karte von Klein-Asien, 1844-45.

burnun doğusunda, gene bir muz bahçesinin yanında çok bol miktarda geç devir keramik buluntularıyla birlikte bir çömlekçi fırından geride kalanları izledik. Daha sonra burnun doğusundan dolaşıp, denizle kayaların birleştiği noktadan kıyıyı takip ederek yarımada'nın uç noktasına yaklaştığımız sırada, doğuya bakan tarafında küçük bir koyla karşılaştık (res. 2). İlk bakışta doğal bir limanı andıran bu küçük ve 180° den fazla, oldukça muntazam bir kavis çizen körfez ilgimizi çekti (res. 3). Doğu ucundan ileriye doğru yumuşak ve hafif bir dirsek yaparak batı doğrultusunda uzanan ve oldukça sağlam bir şekilde ayakta ve büyük bir kısmı suyun üstünde duran bir mendirek ve bunu meydana getiren iri çakıllı büyük konglomera bloklar üzerinde gayet açık ve seçik bir şekilde kırlangıç kuyruğu kenet izlerini gördüğümüzde antik bir limanla karşı karşıya olduğumuzu anladık (res. 4-6). Bunun karşısı olarak kuzey-güney doğrultusunda bir dalgakıran daha uzanıyordu ki bu birincisine nazaran daha küçüktü (res. 7-8). Koyun batı köşesinde kayaların doğal uzantısı şeklinde birtakım taşlar görülüyordu fakat doğu tarafta olduğu gibi muntazam kesilmiş ve üst üste oturtulmuş bloklar burada mevcut değildi. Mevkiin Karabucak olduğunu ve koyun da Aynalı Göl diye adlandırıldığını öğrendik.

Kısa bir müddet sonra Perge kazısına katıldığımızda kazı heyetine bu ilginç buluntudan bahsettim. Bugün aziz hatırası önünde saygı ile eğildiğim ve kendisini daima minnet ve şükran dolu hislerle anacağım, kazı başkanı, müteveffa hocam Ord. Prof. Dr. Arif Müfid Mansel büyük bir ilgi duyarak bu yeri bizzat görmek istediler. Hocamızla birlikte asistan Halûk Abbasoğlu ve asistan Vedat Çelgin'in de katıldıkları gezide buluntunun antik bir liman olması bakımından ilginç olduğu ve üzerinde durulması gerektiği görüşüne varıldı.

Yukarıda belirttiğimiz gibi ilk bakışta insanı hayrete düşürtecek kadar muntazam, âdeta özenle şekillendirilmiş görünümünü veren bu küçük ve sevimli koy, doğal haliyle bir liman olmıya son derece elverişli bir durumdadır. Yarımada'nın tam ucunda olmayıp da doğu kenarında yer alışı güneyden gelecek açık deniz rüzgârlarının etkisini büyük bir şekilde azaltmakta ve böylelikle doğu uç noktasından batıya doğru denizin içine uzanan dalgakıranın da yardımıyla tamamen mahfuz bir limanın meydana gelmesine olanak sağlamaktadır. Bugün körfezin büyük bir kısmı geniş kumsala sahip tabii bir plaj görünümündedir. Kumsalın hemen gerisinde arazi yükselmekte ve



bu kesimden itibaren kara içine doğru muz bahçeleri yer almaktadır (res. 2). Koyun her iki kanadının ucuna doğru yani doğu ve güney-batı kesimlerinde kumsal yerini bu kıyıların doğal görünümü olan konglomera kayalıklara terketmektedir.

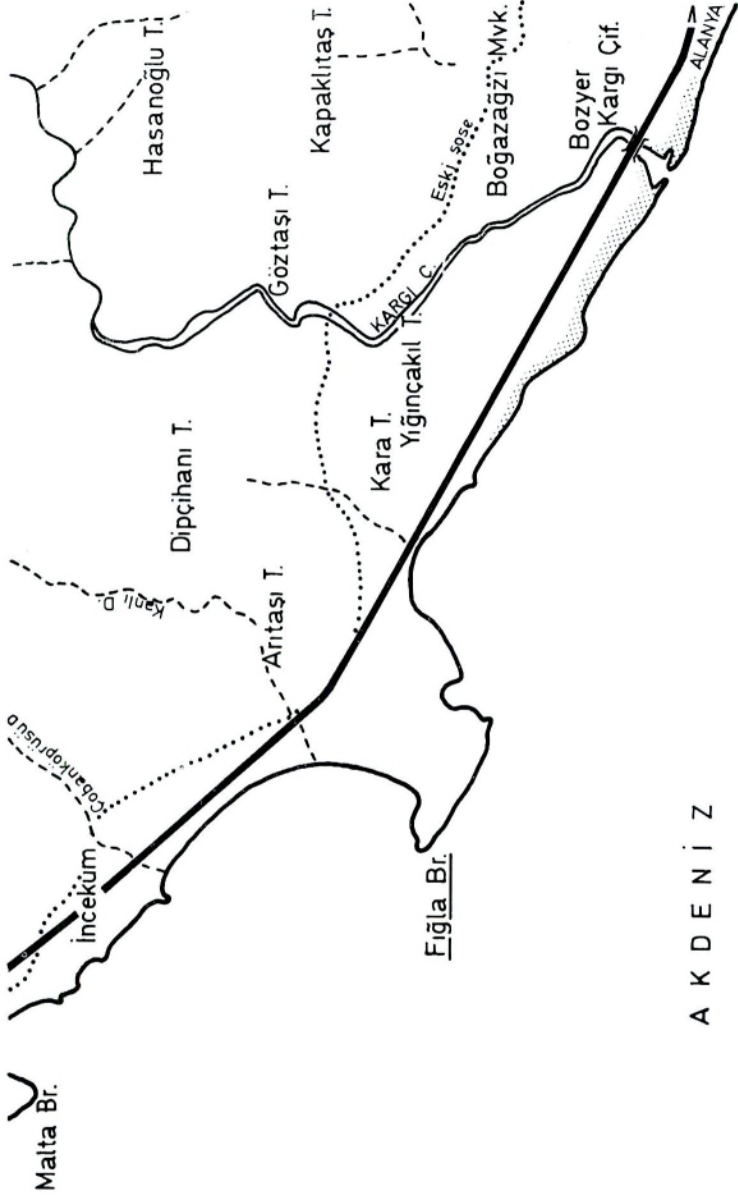
Kuzey-doğu yönünden başlayıp hafif bir kavisle batıya doğru uzanan ve suyun üzerinde görülebildiği kadarıyla takriben 58-60 m. uzunluğunda olan asıl mendirek genişlik bakımından bazı noktalarda farklılık göstermektedir. Kara tarafında, doğal kayaların yüzeyinde, blokların oturtulması için işlenmiş kısımlarda ve bugün dahi izlerin açıkça görülebildiği yerde ortalama boyları 1.20 m. olan konglomera bloklar, dalgakıranın hafif bir dirsek yaptığı orta kısma doğru tedricen büyümekte ve en geniş noktasında boyları 2 m.'yi, enleri ise 1.20 m.'yi bulmaktadır. Bundan sonra yine küçülmeğe başlayarak genişlik uç kısımlara doğru 1.20 m.'ye kadar inmektedir (res. 5-6). Liman kumla dolmuş bir halde olduğundan sığ bir suda yer alan ve ortalama yükseklikleri 0.50-0.60 m. arasında olan bloklar kolaylıkla izlenebilmekte, bazı yerlerde iki, bazı yerlerde ise üç sıra taş dizisi nin halen muntazam bir şekilde üst üste yer aldığı görülmektedir.

Tamamen harçsız olarak tutturulmuş olan blokların üzerinde bugün dahi gayet açık bir şekilde görülen ve oldukça büyük boyutlara sahip çift kırlangıç kuyruğu kenet izleri, yapının antik çağa ait oluşunun en belirgin kanıtı olmaları bakımından önem taşırlar (res. 9-10). Kenetlerin boyu 0,51 m., en geniş uç kısımları 0.15-0.17 m., en dar bel kısmı 0.06 m., derinlikleri ise 0.06-0.09 m. arasında değişmektedir. Bloklar her iki uca yakın taraflarından, yani her bir blok çifte kenetle birdiğere tutturulmuştur (res. 9). Bir blok üzerindeki kenetler arası mesafe aksdan aksa olmak üzere 0.90 m. civarındadır.

Dalgakıranın ortasına rastlayan kesimde ve bugünkü su seviyesinde, takriben 0.60-0.70 m. genişliğinde, içden dışa geçit sağlayan iki aralık mevcuttur (res. 11). Günümüzde Akdeniz'in antik çağlardakine nazaran 1.5-2 m. yükselmiş bir durumda olduğunu düşünecek olursak bu açıklıkların o devirlerde suyun bir hayli üzerinde yer almış olmaları lâzım gelir<sup>20</sup>. Gerektiği gibi bir araştırma yapılmadıkça mahiyetleri hakkında kesin birşey söylemek herhalde doğru olamaz.

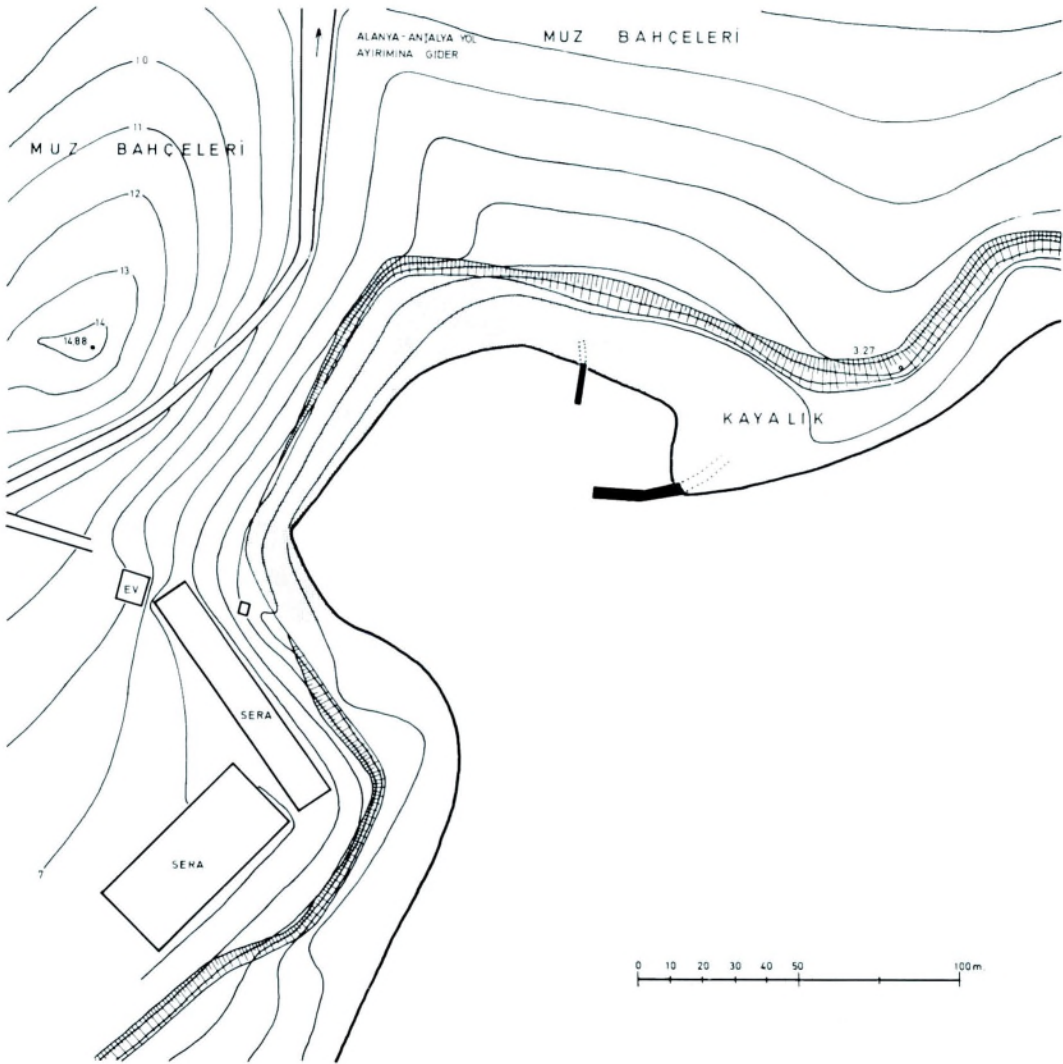
<sup>20</sup> A. von Gerkan, Festschrift zum 80. Geburtstag von W. Dörpfeld, 1933, s. 37 vdd.





Res. 1 — Figla Burnu yöresi haritası

G. Tigrel



Res. 2 — Mendirek ve koyu gösterir durum planı

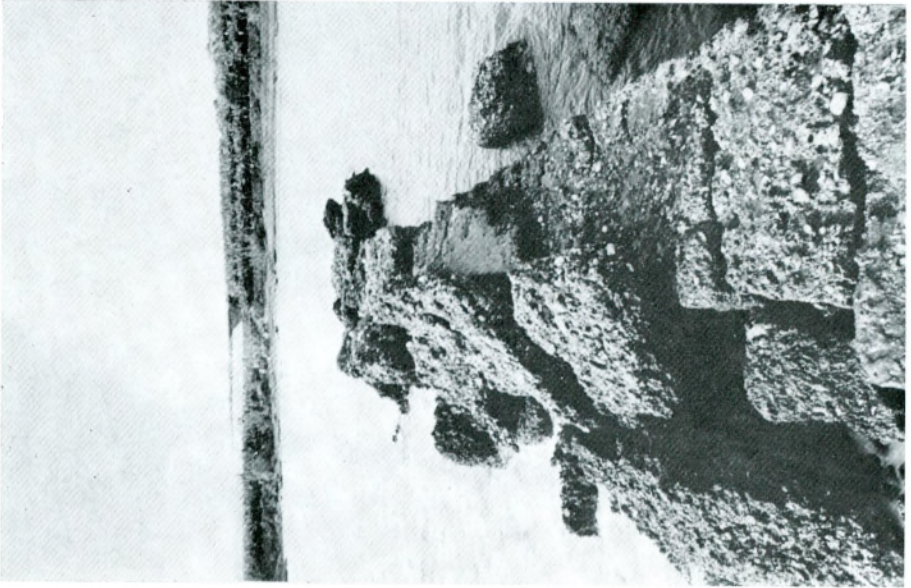


Res. 3 — Koyun kuşbakişi görünüşü

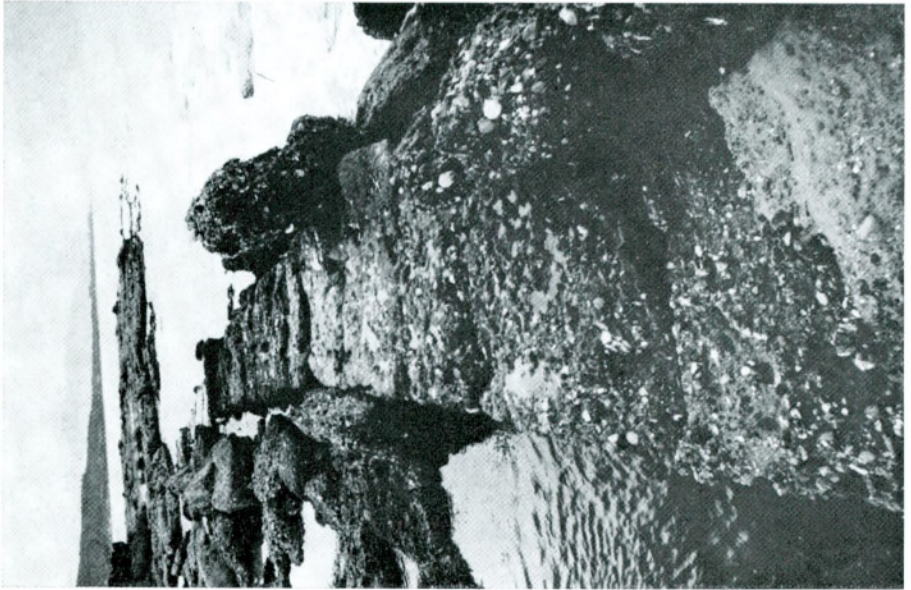


Res. 4 — Koydaki liman





Res. 6 — Büyük mendireğin batı ucu



Res. 5 — Büyük mendireğin doğu kısmı



Res. 7 — Küçük mendireğe ait kalıntılar



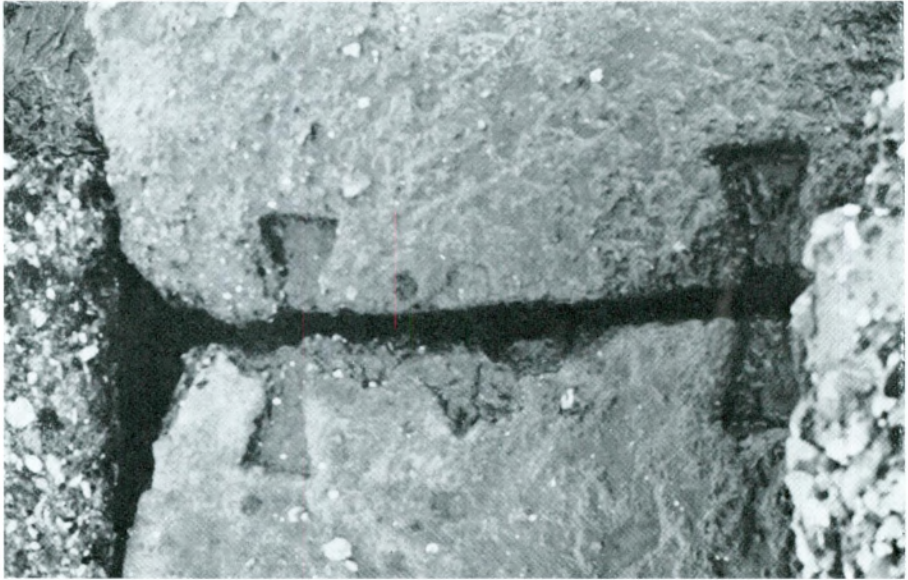
Res. 8 — Küçük mendirek kalıntularından başka bir görünüm



*G. Tigrel*



Res. 9 — Bloklar üzerinde görülen kenet izleri



Res. 10 — Kırılmaç kuyruğu kenet izlerinin yakından görünüşü





Res. 11 — Mendireğin ortasında yer alan aralıklar



Res. 12 — Limanın bugün kumla örtülü olan kısmı



Kuzey-güney doğrultusunda uzanan ikinci mendirek ise daha küçük çapta olup halen mevcut uzunluğu 20-25 m. civarındadır (res. 7-8). Eni itibariyle de daha dardır. Ortalama genişliği 1.20 m. kadardır. Buradaki bloklar gene aynı cins taştan olmakla beraber büyük mendireğinkilere nazaran çok daha aşınmış durumdadırlar. Kumsalın ortasında yer aldığından ve su çok sığ olduğundan büyük bir kısım kumla örtülmüş bir haldedir. Burada ilkinde olduğu gibi muntazam taş dizilerini, yüksekliğini ve kenet yerlerini basit bir gözlemlerle izleme olanağı yoktur.

Dalgakıranlar arasında bırakılmış olan liman girişi bugün 25 m. civarındadır fakat üst sıra taşlar dökülmüş olduğundan, su içinde etraflıca bir araştırma yapılmadıkça kesin bir rakkam verilemez (res. 4). Ancak hiç şüphesiz limanın günümüzdeki haliyle büyük bir kısmının dolmuş olduğu ve antik çağlarda, kumsalın hemen arkasında yer alan ve topografik planda da görüldüğü üzere 3.27 m.'lik bir yüksekliğe ulaşan kesime kadar uzandığı kuvvetle muhtemeldir (res. 2).

Antik çağlarda, henüz harcin kullanılmadığı devirlerde uygulanan yapı tekniğinde, çeşitli tiplerdeki madeni kenetlerin, taş bloklarını birbirine bağlamaya yarayan unsur olarak önemli bir rol oynadıklarını biliyoruz. Kırlangıç kuyruğu tabir edilen kenet tipi Yunan dünyasında Arkaik çağdan itibaren görülmeğe başlar. İlk zamanlardaki ahşabın yerini demir ve bronz kenetler alır ve taşçı ustaları tarafından geniş çapta kullanılmaya başlanır. Yunan adalarında ve Anadolu'da (Delos, Thasos, Pergamon, Labranda, Amyzon, Didyma gibi) taş yapı tekniğinde, oldukça uzun bir süre, bütün Klasik ve Hellenistik çağlar boyunca karşımıza çıkmaktadır<sup>21</sup>.

Meşgul olduğumuz bölgede ise bunun bir örneğini Side'de görmekteyiz. Hafir tarafından Q tapınağı olarak adlandırılan ve tiyatroyunun hemen yakınına yapılmış olduğu göz önünde bulundurularak büyük bir ihtimalle Dionysos'a ait olması gerektiği ifade edilen tapınakta söz konusu türde kenet izlerine rastlıyoruz<sup>22</sup>. Yapının üzerinde yer aldığı kaide itinalı bir şekilde taş levhalarla kaplanmış ve bunlar

<sup>21</sup> R. Martin, Manuel D'Architecture Grecque I, 1965, s. 240-255. Yazar Anadolu'da bunun oldukça geç örneklerinden biri olarak Klaros'u göstermektedir. Bk. lev. XXIII, 4.

<sup>22</sup> A. M. Mansel, Die Ruinen von Side, 1963, s. 90 vdd.



kırlangıç kuyruğu şeklinde bronz kenetlerle birbirine tutturulmuşlardır. Zamanımıza kadar in situ olarak gelen cella krepis'ine ait iki kademedede de aynı tip kenetlerin kullanıldığı görülmektedir. Diğer belirtilerin yanı sıra söz konusu kenetlerin kullanılmış olması da göz önünde bulundurularak, tapınak hâfir Mansel tarafından geç Hellenistik - erken Roma çağına tarihlendirilmektedir.

Zamanımıza kadar gelen antik limanlardan ve yapılan araştırmalardan anlaşılacağı üzere, 6. yüzyıla kadar çıkan ve dalgakıran vazifesini görmek üzere üst üste yığılmış taş kümelerinden meydana gelen geniş ve uzun mendirekler mevcuttur<sup>23</sup>. Düzenli bir şekilde taş bloklarını üst üste oturtarak inşa edilmiş dalgakıranlara ise 5. ve 4. yüzyıllarda rastlanmakta ve bilinen en eski iki örnek olarak Aigina ve Pire limanları verilmektedir<sup>24</sup>. Paul Knoblauch Aigina limanları hakkında yaptığı araştırmada, kuzey koyda yer alan askerî limanda, koyun ortasına, denizin içine doğru uzanan takriben 300 m. uzunluğunda taş yığınları saptamıştır. Limanın kuzey kesiminde, kara tarafında, liman surlarına ait kalıntılar üzerinde kenet deliklerine rastlamış ve sur izlerinin su altında devam ettiğini tespit etmiş. Hiç bir yerde harç izine rastlamadığını belirten araştırmacı liman surlarını M.Ö. 480 yıllarına tarihliyor.

Batı Anadolu'da Aioli şehirlerinden Kyme'de araştırma yapan Jörg Schaefer ve Helmut Schlaeger kısa süren çalışmalarını özellikle şehrin limanına ve dalgakıranlarına yöneltiyorlar<sup>25</sup>. Verdikleri planda görüldüğü üzere koyda denizin içine doğru uzanan iki taş yığını yer almakta. En iyi durumda bulunan ve A olarak gösterilenin kıyı ile olan bağlantısını da bir noktada saptamak mümkün olmuş. Suyun içindeki uzantısı 250 m., maksimal genişliği ise 50 m. olan bu yığının üzerinde duvar kalıntılarının yer aldığı ve bunların işçilikte olduğu kadar kalınlık bakımından da yer yer farklılık gösterdiği saptanmış. Duvara ait bazı kesimlerdeki bloklar üzerinde gördükleri kırlangıç kuyruğu kenet izlerine, su altında uzanan yığının en uç kısmında, alttan itibaren ilk beş tabakayı meydana getiren ve maksimal uzunlukları 2.50 m.'yi bulan bloklar üzerinde de rastlamışlar.

<sup>23</sup> J. Schaefer, Mansel'e Armağan II, 1974, s. 669.

<sup>24</sup> Aigina için bk. P. Knoblauch, *Bonner Jahrb.* 169, 1969, s. 104 vdd. Pire için bk. W. Judeich, *Topographie von Athen*, 1931, s. 433 vdd.

<sup>25</sup> J. Schaefer - H. Schlaeger, *Arch. Anzeiger* 1962, Heft 1, s. 40-57.

Araştırmalarından vardıkları sonuca göre bugün tamamı su altında olan bu taş yığınları oldukça derinlere kadar inen ve üç yapı dönemi gösteren bir mendireğe ait. Kırılmaç kuyruğu kenet izlerini taşıyan blokların gerek işçilik gerek kenet deliklerinin şekli ve boyutları bakımından 6. yüzyıl inşa dönemine ait olmaları mümkün görülmekte<sup>26</sup>. Mendireğin en uç kısmında yer alan altıncı tabakanın blokları taşın cinsi bakımından olduğu kadar işçilik ve dört köşe kenet delikleri yönünden farklılık gösterdiğinden, aynı özelliklere sahip bazı duvar kalıntılarıyla birlikte Hellenistik çağa tarihlendirilmekteler. Üçüncü ve en geç döneme ait olan kısımlar ise harcın bol bir şekilde kullanıldığı masif kalıntılar. Bugün bütün bu buluntular tamamen su altında izlenebiliyor. Dalgakıranın halen su üstünde duran bir parçası mevcut değil.

Pamphylia bölgesinin bizlerce bilinen limanlarını ele alacak olursak, kapalı bir liman örneği olarak Hellenistik çağda, II. yüzyılda Bergama Kralı Attalos II tarafından kurulmuş olan Attaleia limanını görmekteyiz. Burada liman birbirine eşit şekilde ve takriben 70 m. uzunluğunda iki dalgakıran tarafından korunmakta<sup>27</sup>. Denize kadar inen şehir surları ile birleştiklerinden âdeta surların devamı şeklinde denizin içine uzanan bu mendireklerin son buldukları kısımda birer kule yer almaktaydı ki, yakın zamanlara kadar suyun içinde yükselen bu kuleler bugün mevcut değildir. Attaleia limanının kuruluşundan bu yana günümüze dek kullanıla geldiği göz önünde bulundurulacak olursa, ne denli yapı değişikliklerine uğradığı, dolayısıyla ilk devirlerine ait izlerden pek birşeyin kalmış olamayacağı tabii görülebilir. Antalya yakınlarında, Lara'da, bir zamanlar antik Olbia'nın yer almış olduğu genellikle kabul edilir. Bugün burada rastlanan yapı kalıntıları ve limanda dalgakırana ait günümüze kadar gelen buluntular oldukça geç devir izlerini taşımaktadırlar.

Attaleia şehri kuruluncaya kadar bu bölgenin en önemli ve yegâne liman şehri olan Side, bundan sonra da bir ticaret merkezi olarak gelişimini sürdürmüştür. Yarımada'nın en güney noktasında,

<sup>26</sup> Schaefer, adı geçen makele, s. 668, not 9 da Arch. Anzeiger 1962, 52 de Schaefer-Schlaeger tarafından ortaya atılan muhtemel tarihlenmenin henüz kesin olarak kabul edilmediğini yazmaktadır.

<sup>27</sup> K. Lehmann - Hartleben, Die Antiken Hafenanlagen des Mittelmeeres, 1923, s. 123, Plan XVIII.



gayrı muntazam bir üçgen şeklinde, sunî bir limana sahiptir<sup>28</sup>. Büyük ve düzgün kesilmiş konglomera bloklardan müteşekkil rıhtım duvarları ile çevrilmiş olan limanın büyük bir kısmı bugün kum kitleleri altında kalmıştır. Limanı güney rüzgârlarına karşı korumak üzere düz bir hat halinde uzanan ve ortasında gemilerin geçebilmesi için bir aralık bırakılmış olan dalgakıranın üst sıra taşları dökülmüş olduğundan, bugün 10 m. genişliğinde olan liman girişinin kesin ölçüsü belli değildir. Kuzey-batı yönünden de bir setle korunan bu limanın hemen yanında, dik açılı bir üçgen biçiminde küçük bir liman daha yer almaktadır ki, aynı dalgakıran düz bir hat şeklinde devam ederek ikinci liman için de koruyucu rolünü oynamaktadır. Böylelikle dalgakıranının tüm boyu 450 m.'yi bulmaktadır. Şehir surlarının, Attaleia'da olduğu gibi, burada da dalgakıran üzerinde devam etmiş olmasını mümkün gören ve limanı bugünkü haliyle Roma çağına tarihlenen yazar, dikkatli bir araştırmanın daha önceki devirlere ait saptamalar yapılmasına olanak sağlayabileceğini belirtmektedir. Paul Knoblauch'un Side limanı üzerine yaptığı ve halen yayınlanmaya hazır bir durumda olan araştırmanın sonuçları bize bu konuda bir ışık tutabilir.

Fığla Burnu yöresinde bulunan kalıntılar çoğunlukla, Karaburun'dan doğuya doğru ilerlendiğinde bu kıyı bölgesinde sık görüldüğü üzere, oldukça geç dönemlere ait karakter taşımaktadırlar. Bölgenin verimli topraklara sahip olması, ve bu nedenle yakın zamanlarda bilhassa muz bahçelerinin gittikçe değer kazanarak kıyı şeridinin büyük bir kısmını kaplaması sonucu kalıntılar büyük bir hızla yok olup gitmişlerdir. Ancak sahilden uzak kalan engebeli arazi üzerinde veya burunların sarp ve yüksek kısımlarında yer alan geç devir kalelerinden günümüze kadar gelen son kalıntılardan da devamlı olarak taş çıkarılmakta ve ihtiyaca göre kullanılmaktadır.

Konumuz olan liman ve çevresinin bahçelerin yapılışından evvelki durumu hakkında yerli halktan pek az birşey öğrenebildik. Anlatılanlara göre koyun batı tarafından kumsala kadar inen duvar kalıntıları varmış ve bahçelerin kapladığı alanda da bol miktarda keramik parçaları ve moloz taş bulunuyormuş. Nitekim sözü geçen duvara ait bol harç ve moloz taştan ibaret kalıntıları bugün dahi ufak bir iki kitle halinde sahilde bulmak mümkündür. Bahçeler arası

<sup>28</sup> A. M. Mansel, adı geçen eser, s. 43.



örülen duvar taşlarının eski yapı ve duvar kalıntularına ait oldukları da aşikâr. Muz ağaçlarının yer aldığı kazılmış yumuşak toprak içinde halen keramik parçaları kolayca bulunabiliyor. Ancak benim çok kısa bir süre içinde görebildiklerim geç devir örneklerinden ibaret. Su altında ise bunlara çok bol miktarda rastlanıyor, fakat bu kıyılara özgü tabii oluşum neticesi kayalara öylesine sağlam bir şekilde kaynamışlar ki, ufak bir parçayı dahi yerinden oynatabilmek mümkün olmuyor.

Araştırmalarımızın buraya kadar olan bölümünden bazı genel hükümlere varmak istersek, zannımıza göre, öncelikle, antik bir şehir limanı ile karşılaşmış bulunduğumuzu söyleyebiliriz. Hernekadar çevredeki kalıntılar geç devirlere işaret ediyorsa da, bilindiği üzere Bizans yerleşmeleri büyük bir ekseriyetle daha önceki devirlerin iskân sahalarının üzerinde, onların devamı şeklinde gelişim göstermişlerdir. Bugün bu yörede geride kalan pek az ize bakarak, etraflı bir araştırma yapmaksızın, antik çağlarla ilgili kalıntının bulunmadığını söylemek doğru olmasa gerekir. Bundan başka, asıl dayanak noktamız, yapı malzemesinin, inşa tekniğinin, özellikle kenet izlerinin açığa vurduğu üzere şüphe götürmez bir şekilde antik çağlara ait olan bir dalgakıranın mevcudiyetidir. Daha önce belirttiğimiz gibi Side limanı girişindeki açıklığın takriben 10 m. civarında olduğu göz önünde bulundurulacak olursa, söz konusu kısmın burada takriben 25 m.'ye ulaşması, meşgul olduğumuz dönemler için pek küçük sayılamıyacak bir limana işaret etmektedir. Büyük bir ihtimalle, kumla dolmuş kısımların altında, halen temeller içerilere doğru uzanmaktadır. İki mendirek arasında kalan ve bugün kumsalın örttüğü kesimi de içine aldığı düşünenecek olursak birhayli geniş bir alan kaplamış olduğunu görürüz (res. 12).

Antik kalıntılar hakkında seyyah ve araştırmacıların verdikleri bilgilerin bazı durumlarda ne kadar noksan ve diğer kaynaklarla ne denli çelişki içinde olabileceği bu araştırmanın bir gerçeği olarak da ortaya çıkmış bulunuyor. Bu hususu kanıtlayan belgelerden daha önce etraflı bir şekilde bahsetmiştik.

Günümüzde antik dönemlere ait su üstünde kalan dalgakıranların ne kadar az olduğunu göz önünde bulundurarak, üzerinde

çalıştığım konu olan Pamphylia bölgesi yakınında karşıma çıkan Hellenistik bir dalgakıranı bilim dünyasına duyurmayı önemli gördüm ve bu yazımla tanıtmaya çalıştım\*.

\* Bu makalenin hazırlanmasında bana büyük yardımda bulunan Antalya Karayolları Bölge Müd. uzmanlarına, Arkeolog Mimar Ülkü İzmirilgil'e, Yüksek Mimar Alparslan Koyunlu'ya ve fotoğrafları çeken Arkeolog Mustafa Büyük-kolancı'ya teşekkür etmeyi borç bilirim.

## AN ANCIENT HARBOUR IN THE DISTRICT OF ALANYA

GÜLAY TİGREL

The extensive plain, that borders the south coast of Asia Minor from Antalya to the river Melas, is the ancient Pamphylia. To the east of this, where the Taurus mountains gradually approach the coast, lies the geographically contrasting region of Rough Cilicia. The borders of Pamphylia, especially the eastern extremity which interests us mainly, have always been a matter of different concepts among the ancient authors<sup>1</sup>. We accept the general fact that Side is the last Pamphylian city, and so the east of the river Melas should be regarded as Rough Cilicia.

The region, which the present work deals with, is the part of the coast lying between Alara Çay and Kargı Çay in west Cilicia. The accounts of the early explorers, such as Beaufort, Heberdey and Wilhelm, Rott, Keil and Wilhelm, Paribeni and Romanelli, Mitford and Bean, are still interesting to read but hardly sufficient<sup>2</sup>. Beaufort's attention was attracted by a cape which is located to the east of cape Karaburun and about 20 km. to the west of Alanya (Corecesium). He believed he had found the site of Ptolemais here on this promontory, where he saw extensive remains of walls and buildings. From the artificial harbours, which he believed must have stood one on each side of the cape, there was nothing left to see at all. In the accounts of the above mentioned explorers we do not find anything added to that of Beaufort about the site indicated here. As a brief summary of the explorations done in the coastal region between Alara Çay and Kargı Çay or a little further to the east of the latter, we can name the following ancient sites that are probably identified,

<sup>1</sup> See the footnotes 3, 4 and 5 in the main text.

<sup>2</sup> F. Beaufort, *Karamania*, 1817; Heberdey und Wilhelm, *Denkschr. Akad. Wien, phil. -hist. Kl.* XLIV, VI, 1896; Rott, *Kleinasiatische Denkmäler*, 1908; Keil und Wilhelm, *Österr. Jahresh.* XVIII, 1915. Bbl.; Paribeni - Romanelli, *Monumenti Antichi* XXIII, 1914; Mitford-Bean, *Journeys in Rough Cilicia* 1964-1968.



or suggested to be so, lying from west to east : Cibyra (?) or Justinianopolis (?), Ptolemais, Augia and Aunesis. The locations of these cities according to Stadiasmus m.m. and the estimations of distances given there do not in all cases suit the accounts given by the explorers. The conclusive identifications of the sites mentioned remain therefore problematic.

On the road from Antalya to Alanya, about 2 km. from İncekum, there is a wide and broad beach forming a gentle curve where Motel Aspendos is situated. It extends for a kilometer and then ends up with a rocky promontory on the east. The greater part of the promontory, called Fiğla Burnu, which extends for more than a kilometer into the sea, is covered with banana plantations today (Pl. 1). It lies 21 km. to the west of Alanya.

During my stay in Motel Aspendos in the summer of 1974, I made a short excursion in the district and saw many remains of rather late construction. On the east side of Fiğla Burnu, in a neatly shaped small bay, I was surprised to discover an ancient harbour with its admirably well preserved mole above the surface (Pl. 2-6). The main mole starts from the east end of the bay and lies in east-west direction. There is another but smaller one taking place in north-south direction (Pl. 7-8). They are built of large blocks of conglomerate. The blocks are fitted without mortar and secured by means of horizontal clamps. Dovetail clamp holes are still to be observed very clearly.

Some weeks later, as I took part in the excavation works done in Perge, the director of the excavation, Prof. Arif Müfid Mansel, found the subject very interesting, and so an expedition trip was made to Fiğla Burnu with Prof. Mansel, two other members of the team and the present writer. For the accomplishment of this present work I am indebted to the assistance and advice of our deeply lamented Prof. Arif Müfid Mansel.

At present the water is very shallow, and the inner half of the harbour has become sanded up. The passage through the middle of the two moles is about 25 m. today. The main mole, as far as one can walk over it, is almost 60 m. long, and in the middle where the blocks reach the maximum size, it is 2 m. wide. The approximate height of the blocks is 0.50-0.60 m (Pl. 5-6). The blocks are fitted without mortar, and there can be no doubt that the structure is of a

respectable antiquity; they are bonded with dovetail clamps of 0.51 m in length (Pl. 9-10).

The second mole, which extends in north-south direction, is preserved for some 25 m. (Pl. 7-8). It seems to be very probable that a good portion of it remains still under the sand. The blocks are of the same sort of material, but rather smaller and more worn out.

Various types of wooden, lead, iron or bronze clamps were employed for bonding blocks of stone, instead of mortar, in antiquity. A certain kind, called dovetail clamp, was used all over the Greek world for many centuries, from the beginning of the archaic till the end of the Hellenistic age<sup>3</sup>. Temple Q in Side can be given as an example from the region that interests us<sup>4</sup>.

As a result of rather recent researches, moles of heaped stones going back to a date as early as the 6th century B.C., are identified<sup>5</sup>. Structures of orderly masonry are to be found among the ones belonging to the 5th and 4th centuries B.C. The harbours of Peiraeus and Aegina are the earliest known examples<sup>6</sup>. Jörg Schaefer and Helmut Schlaeger discovered an ancient mole showing different stages of construction in the harbour of the Aeolian city Kyme<sup>7</sup>.

From the ancient Attaleia, once the chief harbour of Pamphylia, almost nothing remains that belongs to the original city and harbour<sup>8</sup>. Before Attaleia replaced it, Side was the leading port of the region. The harbour of Side lies at the end of the promontory. It is an artificial harbour protected by a rather long mole of Roman date<sup>9</sup>.

Close to the Fiğla Burnu there are scattered ruins of buildings and walls of a rather late date. The fertile soil and the climate of the coastal part of the region provide the much sought condition for banana plantations. Fiğla Burnu is almost wholly covered with them today. Heap of stones of later masonry with mortar and some small

<sup>3</sup> See the footnote 21 in the main text.

<sup>4</sup> See the footnote 22 in the main text.

<sup>5</sup> See the footnote 23 in the main text.

<sup>6</sup> See the footnote 24 in the main text.

<sup>7</sup> See the footnote 25 in the main text.

<sup>8</sup> See the footnote 27 in the main text.

<sup>9</sup> A. M. Mansel, *Die Ruinen von Side*, 1963, p. 43.

pieces of pottery of post-Roman date can still be found. Pieces of pottery are also to be seen under water in abundance.

It is quite certain that this site represents an ancient settlement. The good-sized harbour, built in the familiar ancient fashion, seems to be a sure indication of this fact.



## THE EVOLUTION OF IRAN AS A NATIONAL STATE

JOHN ANDREW BOYLE

The Persian Empire, the foundation of which by Cyrus the Great we are now celebrating, was dissolved as the result of the Greek invasion under Alexander; it was restored, some five and a half centuries later, by the native dynasty of the Sassanians, who like the Achaemenids before them, had their origins in the south-western province of Fārs or Pārs, which has given Iran the name by which it is known in the West. The Persian Empire thus restored disputed with the heirs of Alexander, the rulers of Rome and Byzantium, for the possession of Western Asia. The later phase of this struggle is referred to in the Koran: "The Greeks have been defeated in a land hard by: but after their defeat they shall defeat their foes." This is a reference to the war waged against the Byzantines by the Sassanian Emperor Khusrau Parviz, who in the course of a war of more than twenty years' duration, was to extend the boundaries of the Persian Empire to where they had lain in the days of Darius, on the shores of the Mediterranean and the Aegean; it is also a prophecy of the Byzantines' ultimate victory with the triumphal entry of Heraclius into Jerusalem in 629. Both Empires were now to reel before the onslaught of a new and unknown force, the Muslim armies of Arabia led by Muḥammad's successors Abū Bakr and 'Umar. The conquest of Persia, begun with the Arabs' victory at Qādīsīya (635) in Iraq, was completed with the decisive battle of Nihāvand (624); and with the death of Yazdigird III (651) as a solitary fugitive the 400 years of Sassanian rule came to an end, and Persia, like Egypt, Syria and Mesopotamia became a province of the great Empire of Islam.

Egypt, Syria and Mesopotamia (i.e. Iraq) are to-day Arab countries. How Persia preserved her identity and finally under the Ṣafavids achieved the national unity denied her since Sassanian times is a long and complicated story. It is above all the survival of

<sup>1</sup> XXX, 1 (Rodwell's translation).

the Persian language that saved the Persian nation. It underwent vicissitudes similar to those that the English language suffered as a result of similar conditions in the period following the Norman Conquest. Just as English was impregnated with Norman French words, so Persian was permeated with Arabic words, and the mixed language which thus evolved became the vehicle of a magnificent poetical literature for which we find no precedent in what has survived from the Sassanian period. The creation of a common literary language, what the Germans call a *Hochsprache*, gave to the Persia of Ḥāfiz, as to the Italy of Dante or the Germany of Goethe, a cultural unity at a time when national unity was an ideal set in the future or not yet dreamt of. Paradoxically enough, the very fragmentation of the country contributed to the flourishing of poetical talent, creating as it did a number of rival courts competing with one another for the service of panegyrists. One thinks in particular of the age of Ḥāfiz, than which one cannot imagine a more desolate period in Persian history, the country, as a consequence of the collapse of the Il-Khanid state, being split up into a number of petty kingdoms and the chaos arising out of their internecine struggles being further aggravated by the purely destructive invasions of Tīmūr; and yet Ḥāfiz was only the greatest of a whole galaxy of poets who flourished at a time which, like England under the Heptarchy, was filled with "battles of kites and crows." There is, however, one figure whose contribution to the moulding of the national consciousness of the Persian people transcends that of all his fellow poets: this is, of course, Abul-Qāsim Firdausī, who in his *Shāh-Nāma* or "Book of Kings," has preserved for all time the myths, legends and traditions of pre-Islamic Persia. It is because of the *Shāh-Nāma* that the ordinary Persian, unlike the ordinary Egyptian, Syrian or Iraqi, knows, and has always known, that the history of his country does not begin with the flight from Mecca to Medina; he can trace it back through the historical Sassanians and an Iranicized Alexander (the son of Philip by an Iranian princess), not indeed to Cyrus the Great, but to the legendary Jamshīd and Ferīdun, who are in fact Aryan deities. Persepolis, actually constructed by Darius I, is to the Persians Takht-i Jamshīd "Jamshīd's Throne." The main theme of the National Epic is, however, the century-long struggle between Iran and Turan, from which Iran eventually emerges victorious. By Turan was meant



in the pre-Islamic tradition the Iranian tribes opposed to the teachings of Zoroaster or, in more general terms, those Iranian tribes to the north and north-east of the Persian Empire, who continued to lead the nomadic life of their ancestors and made frequent forays into the territory of their agriculturalist cousins to the South. Such a people were the Massagetae, at whose hands Cyrus the Great met his death. But to Firdausī and his contemporaries Turan was identified with another nomadic race that had long since displaced the Scythians and Sarmatians in the steppes of Northern Asia. These were the Turks, of whom various tribes and confederations had hovered on the eastern fringes of Iran since the 6th century of our era. From the 9th century onwards the bodyguard and household troops of the Caliph, and then of the various principalities of Eastern Islam, had been largely composed of Turkish slaves. The founder of the Ghaznavid dynasty - the dynasty of Sultan Maḥmūd, the patron for whom Firdausī wrote and to whom he dedicated his *Shāh-Nāma* - was a slave of this sort. But soon whole tribes of Turks, the Oghuz or Ghuzz, known later as the Türkmēn (Turcomans), of whom the most famous are the Saljuqs, were to spread southwards and westwards over Persia and dominate the whole of the Eastern Islamic world. Firdausī was born and lived the greater part of his life in the period which Minorsky has called the "Iranian Intermezzo," i.e. the period between the withdrawal of the Arabs and the coming of the Turks, "Had it not been," Minorsky says, "for this interval of Iranian domination, the national tradition of Iran would have become blunted and the Safavids would have found it infinitely more difficult to restore the particular moral and cultural character which distinguishes Persia from the Muslim neighbours<sup>2</sup>." That interval was in Firdausī's later life drawing to its close: in the East the Sāmānids had been ousted by the Qara-Khanid Turks and in the West the Būyids by the Ghaznavids; the advent of a far greater Turkish dynasty, that of the Saljuqs, he did not live to see. Firdausī's own feelings are expressed in the satire of Sultan Maḥmūd, which he added to the *Shāh-Nāma*, and in his offer to re-dedicate it to Shahriyār, the Iranian ruler of Bāvand in Mazandaran, who traced his descent back to Yazdigird, the last of the Sas-

<sup>2</sup> *Studies in Caucasian History* (London, 1953,) p. 110, note 1.



sanians. In his *Shāh-Nāma* he demonstrated to himself and to future generations of readers and listeners - for the *Shāh-Nāma* was and is as much recited as read - that Turan, whether in the shape of Saljuq, Mongol, Uzbek, or Ottoman, would be ultimately vanquished, and Iran victorious. There were occasions, as we shall see, when the victory might well have gone the other way.

The Mongol conquests of the 13th century had an initial impact upon Persia not less than those of Alexander and the Arabs; and yet their ultimate disruptive effect was infinitely less and they may even be said to have contributed to the evolution of a national state. The horrors of the invasion, in particular the great and systematic massacres which characterized the conquest of Khorasan are described in detail by the historian Juvainī. Time and time again he relates how after the capture of a city the population was slaughtered *en masse*, to each Mongol soldier being allotted the execution of several hundred persons. The total figures are incredibly high. According to Ibn al-Athīr 90,000 people were killed at Merv. According to Juvainī, a Muslim divine "together with some other persons passed thirteen days and nights in counting the people slain within the town. Taking into account only those that were plain to see and leaving aside those that had been killed in holes and cavities and in the villages and deserts, they arrived at a figure of more than one million, three hundred thousand." Even higher figures are given for Herat. At Nishapur, where a son-in-law of Genghis Khan had been killed in the fighting, it was ordered "that the town should be laid waste in such a manner that the site could be ploughed upon; and that in the exaction of vengeance not even cats and dogs should be left alive." Apart from 400 craftsmen reserved for transportation to Mongolia as slaves, the whole population was put to death. The heads of the slain were severed from their bodies and piled in heaps, those of the men being separate from those of the women and children. Ibn al-Athīr prefaces his account of the invasion by saying that for some years he had "continued averse from mentioning this event, deeming it so horrible that I shrank from recording it"; and he speaks of it as "the death-blow of Islam and the Muslims" and "the greatest catastrophe and the most dire calamity . . . . . which

befell all men generally, and the Muslims in particular”<sup>3</sup>. Juvainī, who was in the Mongols’ service, could hardly employ such language, but it is significant that upon occasion he is able to express his feelings by means of quotations from the *Shāh-Nāma*, in which he compares Genghis Khan with Afrāsyāb, the ruler of Turan, and his unsuccessful opponent Sultan Jalāl al-Dīn Khwārazm-Shāh, with Rustam, the chief hero of the Iranians and the final victor over Afrāsyāb<sup>4</sup>.

One would seek in vain in the later historian of the Mongols, Rashīd al-Dīn, for such veiled criticism of his masters; but conditions had changed. When Juvainī wrote, the horrors of the invasion belonged to the not too distant past, and the Mongol state of Persia was in its infancy. Rashīd al-Dīn flourished in the high noon of the *pax Mongolica*, the vizier of a Muslim ruler, the gifted Ghazan, famous for his victories over the Mamelukes, for his fiscal reforms designed to protect the sedentary population from the rapacity of the nomad aristocracy and above all for his patronage of Rashīd al-Dīn’s own work, the *Jāmi‘ al-Tawārikh*, the first world history in the full sense ever written. In his correspondence the Il-Khanid vizier does not hesitate to refer to his master as the “Emperor (Khusrau) of Iran and the heir to the kingdom of the Kayānids”<sup>5</sup>. Professor Browne speaks of Persian friends, who went even further than Rashīd, seeking “to claim as compatriots not only Timur, but even Chingiz and Hulagu, those scourges of mankind, of whom the two last mentioned in particular did more to compass the ruin of Islamic civilization, especially in Persia, than any other human being”<sup>6</sup>. This is the attitude we adopt in England towards the Norman invaders. In the century and a half that followed the Norman Conquest there was, Macaulay says, “to speak strictly, no English history.” And yet “almost every historian in England has expatiated with a sentiment of exultation on the power and splendour of her foreign masters,” there being a strong

<sup>3</sup> The whole passage is translated by E. G. Browe, *A Literary History of Persia*, Vol. III, 427-430.

<sup>4</sup> See J. A. Boyle, *The History of the World-Conqueror* (Manchester, 1958), Vol. I, xxxii and note 3.

<sup>5</sup> See I. P. Petrushevsky, “Rashid al-Din in Persian Historiography of the Middle Ages” in *Papers presented by the U. S. S. R. Delegation to the XXVII Congress of Orientalists* (Moscow, 1967), p. 8.

<sup>6</sup> *A Literary History of Persia*, Vol. III, ix.



tendency in most people's minds to associate the greatness of the ruler with the greatness of the country he rules. Macaulay particularly singles out the exploits of Richard the Lionheart<sup>7</sup>. One might with equal justice - or lack of it - condemn the celebration by Rashīd al-Dīn and Vaṣṣāf of the victories gained by the Il-Khan Ghazan over more or less the same adversaries, the Mameluke successors of Saladin. The struggle with the Mamelukes for the possession of Syria had begun in the time of Hulagu; the last campaign was launched by Ghazan's brother and successor Oljeitu in 1312-3. Throughout this period the Il-Khans had sought in vain an alliance with the princes of Europe against their common foe. Ghazan's grandfather Abaqa (1263-81) had been in correspondence with the Pope and Edward I of England; his father Arghun (1284-1303) had addressed himself also to Philippe le Bel of France. Ghazan himself in a letter to Boniface VIII apparently refers to a detailed plan for the invasion of Syria which he had previously proposed to the princes of Europe and continues: "as for now, we are making our preparations exactly in the manner [laid down in that plan]. You too should prepare your troops, send word to the rulers of the various nations and not fail to keep the rendezvous. Heaven willing we [i.e. Ghazan] shall make the great work [i.e. the war against the Mamelukes] our sole aim<sup>8</sup>. The significance of this correspondence has not yet been properly evaluated. It was now for the first time since late Antiquity that a centralized state occupying approximately the same area as the Sassanian Empire entered into direct relations with the Christian West<sup>9</sup>. The Il-Khans might, if they had survived longer, have become a truly national dynasty, as the Normans, or rather the Angevins, did; but the line came to an abrupt end, not because of any effete-ness but simply from a shortage of heirs. Of the slaughter of the princes of the blood that preceded or followed the accession of an Il-Khanid ruler we know from the pages of Rashīd al-Dīn and Vaṣṣāf. We are told by the Egyptian encyclopedist 'Umarī, on the authority of an informant who had been in the service of the Il-Khan Abū Sa'īd

<sup>7</sup> *The History of England from the Accession of James the Second*, ch. I.

<sup>8</sup> See A. Mostaert and F. W. Cleaves, "Trois documents mongols des Archives secretes vaticanes," *Harvard Journal of Asiatic Studies*, Vol. XV/3-4, pp. 419-506 (471).

<sup>9</sup> On these relations see now Jean Richard, "The Mongols and the Franks," *Journal of Asian History*, Vol. 3, no. 1, pp. 45-57.



(1316-35), how possible candidates for the throne would conceal themselves among the common people and adopt a trade or handicraft, becoming weavers and tanners, selling barley as cattle fodder, and so on. And yet, despite these precautions, it was the opinion of 'Umarī's informants that Muḥammad, the puppet set up in 1336 by Ḥasan-i Buzurg, the founder of the Jalayir dynasty, was the last of the line of Hulagu<sup>10</sup>. By contrast, the Ottomans, though it was long the custom for the Sultan, upon succession, to have his brothers put to death, contrived to reign in unbroken succession for 600 years.

On the Persian language and literature the Mongol conquests unlike those of Alexander and the Arabs, produced no lasting effect, and the influence of the Il-Khans was in one respect positively beneficial. Arabic had hitherto been the normal vehicle of historical writing, but with the encouragement of the rulers, the Mongol period became the golden age of Persian historiography, with which we associate the names of Juvainī, Rashīd al-Dīn and Vaṣṣāf, and henceforward Persian was destined to be the language, not only of Iranian, but also of Indian and (for a time) of Ottoman historians. The great poet Sa'dī, it should not be forgotten, flourished during this period; Ḥāfiẓ, as has already been pointed out, lived in the period of disintegration that followed the collapse of the Il-Khanid state, a period satirized for its moral degradation by the pen of Ḥāfiẓ's older contemporary, 'Ubaid-i Zākānī, "perhaps, the most remarkable paradist and satirical writer produced by Persia."<sup>11</sup> Of the various incursions made by Tīmūr into Persia during this unhappy period it is sufficient to say that these campaigns, with all the massacres, pyramids of skulls and other atrocities that characterized them, produced no lasting result whatsoever; they were as politically futile as they were militarily brilliant. Of Tīmūr's descendants, who for a while retained control of Eastern Persia, our judgement must be very different: their contribution, if not to the political, at least to the cultural evolution of Persia, was of the first importance. They were great patrons of the arts, and Herat, the capital of Shāh-Rukh, Abū Sa'īd and Sultan Ḥusain b. Baiqara was, as a centre of letters, art and learning, comparable with the cities of Renaissance Italy. To Sultan Ḥusain's court were

<sup>10</sup> See Klaus Lech, *Das mongolische Weltreich* (Wiesbaden, 1968), p. 104.

<sup>11</sup> Browne, *A Literary History of Persia*, Vol. III, 230.

attracted Jāmī, conventionally regarded as the last of the great classical poets, and Bihzād, the famous miniature painter. Sultan Ḥusain, it is true, wrote poetry in Chaghatai Turkish, and his minister, the famous Mīr ‘Alī Shīr Navā’ī, is one of the classical writers in that language<sup>12</sup>; and the Tīmūrīds might in the end have become an exclusively Turkish dynasty.

It is the Turks, or rather two Turcoman dynasties, that dominate both Persia and indeed the greater part of the Middle East throughout the 15th century. This is one of the “intermediate periods, between the more clearly defined epochs” of Persian history to which it was the merit of the late Professor Minorsky to draw our attention. The role played by these Turcomans in supporting Shah Ismā‘sil and so contributing to the establishment of Persia as a national state is not even now fully appreciated. The origins of the two confederations - the Qara-Qoyunlu “Those of the Black Sheep” and the Aq-Qoyunlu “Those of the White Sheep” - are obscure. Minorsky regards them as the descendants of tribes that had arrived with the Seljuqs in the 11th century, whose presence, after the Mongol conquests of the 13th century, had become “temporarily masked by this new stratum of conquerors.”<sup>13</sup> He plausibly argues that the Iwe Turcomans, whom we know to have been active in Azerbaijan at the beginning of the 13th century and whose ruler, Sulaimān-Shāh, was the commander-in-chief of the Caliph and the unsuccessful defender of Baghdad against the Mongols, may at a later stage have formed the nucleus of the Qara-Qoyunlu<sup>14</sup>. This confederation, when they first emerged into the light of history, had their headquarters on the Armenian plateau, near the N.E. shores of Lake Van, while their rivals, the Aq-Qoyunlu, occupied the region of Diyarbekir and Mardin in what is to-day Southern Turkey. In 1410 the Qara-Qoyunlu Qara-Yusuf became the independent ruler of Tabriz, which his family had previously held as vassals of the epigone Mongol dynasty of the Jalayir; he and his sons were engaged in largely successful warfare against the Tīmūrīds of Eastern Persia. Jahān-Shāh (1437-67) was also a

<sup>12</sup> On Mīr ‘Alī Shīr see V. V. Barthold, *Four Studies on the History of Central Asia*, transl. V and T. Minorsky, Vol. III (Leiden, 1962).

<sup>13</sup> *Persia in A. D. 1478-1490* (London, 1957), p. v.

<sup>14</sup> *Studies in Caucasian History*, p. 152, note 2.



patron of the arts; he was the builder of the famous Blue Mosque in Tabriz. He was killed during an expedition against Uzun Ḥasan, i.e. "Long Ḥasan," (1453-1478) of the Aq-Qoyunlu, who now possessed themselves of their rivals' territory. As the result of two great victories over the Tīmūrids Uzun Ḥasan found himself master of the whole of Persia and, encouraged by the Venetians, who tried to supply him with artillery, he dreamt of conquering Constantinople, then only recently captured by the Ottomans. Had this dream been realized the Ottoman Empire might, for a time at least, have been superseded by a Turcoman Empire stretching from the Bosphorus to the confines of Central Asia; and the unification of Persia under the Ṣafavids might have been long delayed if not rendered altogether impossible. However this dream was shattered by his defeat in 1475 at the hands of the Ottomans; and in the event the Turcomans, including some of the Aq-Qoyunlu, were to play a leading part in setting Shah Isma'īl upon the throne.

The history of the Ṣafavids goes back to the 13th century and the times of the eponymous founder of the line, Ṣafī al-Dīn (1252-1334), the chief of a religious order with its headquarters at Ardebil. He was held in high esteem by Rashīd al-Dīn, the vizier and historian of the Mongols, who, as we know from his correspondence, was accustomed to sending him presents. The leadership of the order, which was at first orthodox Sunnī, passed from father to son, and won many supporters among the Turcoman tribes of Asia Minor and Syria. It became Shī'ī under Junaid (1447-60), the grandfather of Shāh Ismā'īl. Expelled from Ardebil by the Qara-Qoyunlu Jahān-Shāh, who apparently saw in him a possible rival, Junaid passed six years in exile (from 1449 to 1456) in Syria and Anatolia, moving amongst the Turcoman nomads and undertaking an unsuccessful expedition against the Empire of Trebizond. He finally sought refuge with Uzun Hasan of the Aq-Qoyunlu, who despite his own strict Sunnism, welcomed the exiled shaiḫ and even gave him his own sister in marriage. At the head of his Ṣūfī followers Junaid tried to re-establish himself in Ardebil; failing in this he engaged in holy war against the Christians of Daghestan. One successful raid would have been followed by a second, but the Shīrvān-Shāh, the ruler of what is now Soviet Azerbaijan, opposed the passage of his forces through his territory, and Junaid fell in battle (1460). His son Ḥaider, the nephew



of Uzun Hasan, was installed in Ardebil by his uncle, who afterwards gave him in marriage his own daughter by a Trebizond princess. Following his father's example Haidar engaged in three successive expeditions against the "Circassian infidels"; like his father, he clashed with the Shīrvān-Shāh, and, the latter appealing for aid to Sultan Ya'qūb, the son of Uzun Hasan, he was killed in battle by Aq-Qoyunlu troops. He left three young sons, all of them involved in the struggles of the Aq-Qoyunlu epigones. The youngest, Ismā'īl, was hidden by his followers in the forests of Gilān, from which he emerged at the age of 12 to rally the friends of his family, the Sūfī followers of his father Haidar; two years later he defeated the remnants of the Aq-Qoyunlu and, making Tabriz his capital, proceeded to conquer the rest of the country and to found the state of Persia as we now know it<sup>15</sup>.

It was to the fervour of his followers, recruited largely from the Qara-Qoyunlu and the now leaderless Aq-Qoyunlu, that Ismā'īl owed his throne. Known as *shāhi seven* or Lovers of the King - the expression bore a double meaning, for shah referred both to the Šafavid monarch and to 'Alī, the cousin of the Prophet - this body of men may be compared, with its combination of religious enthusiasm and excellent fighting qualities, to Cromwell's Ironsides. Shī'ism now became the national religion of Persia. It was by this differentiation from her neighbours that she preserved her nationhood. The Ottomans in the West and the Uzbeks on her North-Eastern frontier were orthodox, not to say bigotted Sunnīs, and, threatened on either side, Iran would, as the great authority on her history, the late Professor Minorsky, has said, "have ended by being submerged in these waves of Turkish assaults. The new religion with its ecstatic character helped to consolidate the central power, and, on the other hand, the new doctrine, which in itself had no connection with Persian *nationality*, provided the platform upon which the Persian people could maintain its rights against absorption into an abstract Islam and in practice, into the Turkish ocean"<sup>16</sup>. It is paradoxical that Persia should have

<sup>15</sup> On Persia in the century preceding the establishment of the Šafavid dynasty — "une époque dont les complexités n'ot pas été toutes débrouillées" — see Minorsky, "La Perse au XV<sup>e</sup> siècle" in *Iranica* (Tehran, 1964), pp. 317-326.

<sup>16</sup> "Persia: Religion and Hoistory" in *Iranica*, pp. 242-259 (252).

been saved from being Turkicized by the Turcoman Shāhi Seven or Qīzīl-Bash, whose very names proclaim their Turkishness.

The Shāhi Seven met their first check at Chāldirān (1514), and Ismā'īl lost the battle, and for a time his capital at Tabriz, to the Ottoman Turks, not because of the enemy's superior valour but because of their artillery and hand guns, weapons with which his own troops were not equipped and which indeed they regarded as unmanly and cowardly<sup>17</sup>. It is fortunate that his great grandson 'Abbās the Great (1587-1629) did not share these old-fashioned chivalrous prejudices; his armies, provided with the best fire arms then available, recovered the territories held by the Turks and for a time occupied Baghdad. He found it necessary to reduce the numbers of the Shāhi Seven, who by now had become a Pretorian guard in every sense; to counterbalance them he created a cavalry corps of "slaves", i.e. Caucasian converts, armed with muskets instead of lances, a corps of musketeers on foot, these latter being recruited from the Persian peasantry, and a corps of artillery<sup>18</sup>. His military achievements and reforms consolidated the foundations laid by Ismā'īl, foundations on which the Şafavid dynasty, without producing another ruler of outstanding ability, was able to survive in peace and prosperity until its overthrow by the Afghans in 1722, nearly 100 years after 'Abbās's death. It is, however, as a builder that 'Abbās has left his most enduring monuments: the city of Isfahan as we know it to-day, the roads he constructed or improved, in particular the great causeway traversing the wooded province of Mazandaran from one end to the other, and the caravanserais in lonely spots and difficult mountain passes, where the traveller could shelter from the snow and rain. It is significant that Shāh 'Abbās, alone of the Islamic kings of Persia, has found a place in folk memory alongside the mythical figures of Farīdūn and Jamshīd.

The national state created by the Şafavids might, like the Achaemenid and Sassasian Empires before it, have been dissolved with the fall of the dynasty. It was saved by the genius of Nādir Shāh, the last of the great Asian conquerors, whose victories in India,

<sup>17</sup> See R. M. Savoy, "The Sherley Mtyh," *Iran*, Vol. v, 73-81 (74).

<sup>18</sup> See Minois, *Tadhkirat al-Muluk* (London, 1943), pp. 32-33; *idem*, "Storia dell' Iran islamico" in *Civiltà dell' Oriente* (Rome 1956), Vol. I, 461-513 (496-497).



Central Asia and Iraq restored to Persia for a while the frontiers she had held under the Achaemenids. However transitory these conquests - they included the whole of what is to-day West Pakistan ceded to Nādir by the Moghul Emperor - they restored Persia's prestige after the humiliation of the Şafavid collapse and, by weakening her enemies, allowed her to survive the long period of internecine strife that preceded the establishment of the Qajar dynasty. Of the Qajars there is time to say but little, nor is there much that can be said in their favour. They gave the country during the 19th century an internal peace and security denied it during the previous century; but such political and national progress as was achieved was achieved in spite of the regime. The modernization of Iran as a deliberate policy became possible only with the establishment of the Pahlavi dynasty by His Imperial Majesty's father, Reżā Shāh the Great. The greatest of the Qajars was unquestionably, despite his barbaric cruelty, the founder of the dynasty, Aqā Muḥammad Khān. "His knowledge of the character and feeling of others," says Sir John Malcolm, "was wonderful; and it is to this knowledge, and his talent for concealing from all the secret purposes of his soul, that we must refer his extraordinary success in subduing his enemies. Against these he never employed force till art had failed; and, even in war, his policy effected more than his sword"<sup>19</sup>. I have referred to the importance of the *Shāh-Nāma* in moulding the national consciousness of the Persian people. It was apparently the custom in the wars of the 18th century for "persons to recite animating verses, from the *Shāh-Nāmeḥ*, at the commencement of and during the battle." Malcolm was able to listen to the performance of an old groom who had made such recitations for the Zand rulers 'Alī Murād and Luṭf 'Alī; and he remarks that "the late king, Aga Mahomed, was particularly fond of this usage, and bestowed marks of his favour on such minstrels"<sup>20</sup>. We may assume that this practice obtained in earlier times also and that the chanting of passages from the National Epic contributed to the victories gained over the hosts of Turan by Shāh 'Abbās the Great.

<sup>19</sup> Quote by Browne, *A Literary History of Persia*, Vol. IV, 145.

<sup>20</sup> *Sketches of Persia* (London, 1827), Vol. II, 204.



# İRAN'IN MİLLÎ BİR DEVLET OLARAK GELİŞMESİ

JOHN ANDREW BOYLE

Çeviren: Doç. Dr. BERİN U. YURDADOĞ

Büyük Kuruş tarafından kuruluşunun yıldönümünü kutladığımız İran İmparatorluğu, İskender'in yönetimi altındaki Yunanlıların istilâsı sonucunda parçalanmış; takriben beş buçuk yüzyıl sonra bölgenin yerlisi olan Sasaniler tarafından yeniden canlandırılmıştı. Sasaniler de, kendilerinden önce hüküm sürmüş olan Akamanışlar gibi, menşe itibarıyla Fars, ya da Pars denilen eyaletin güneybatısından durlar. Esasen İran'ın Batı âleminde kullanılan adı da yine aynı yere dayanmaktadır. Bu şekilde yeniden benliğini kazanan İran İmparatorluğu, Batı Asya'ya hâkimiyet konusunda İskender'in varisleri, Roma ve Bizans hükümdarları ile anlaşmazlığa düştüler. Bu mücadelenin daha sonraki safhaları için Kur'an'da şöyle yazılıdır: "Rumlar en yakın bir yerde yenildiler; onlar bu yenilgilerinden sonra üç ilâ dokuz yıl arasında galip geleceklerdir"<sup>1</sup>. Bu, Sasani İmparatoru Husrev Perviz'in Bizanslılara karşı giriştiği harbe atıfta bulunan bir âyettir. Husrev Perviz, yirmi yıldan fazla süren harpler esnasında Pers İmparatorluğunun hudutlarını, Daryus'un zamanındaki yerlere, yani Akdeniz ve Ege kıyılarına kadar genişletti. Ancak yine kehanette belirtildiği gibi, Heraclius'un 629'da muzaffer olarak Kudüs'e girişi ile Bizanslılar nihaî zaferi kazanmış oldular. Bu defa her iki imparatorluk ta, o zamana kadar bilinmeyen yeni bir saldırının, Muhammed'in halefleri olan Ebubekir ve Ömer'in idaresindeki Arap ordularının karşısında bozguna uğramaktaydı. Irak'ta Kâdisiye'deki (635) Arap zaferi ile başlayan İran fütuhâtı, Nehavend'deki (624) nihaî muharebe ile sona erdi. Yezdicürt III'in tek başına kaçması ve ölmesi (651) ile 400 yıllık Sasani hükümlerliği sona erdi ve İran, tıpkı Mısır, Suriye ve Mezopotamya gibi, büyük İslâm İmparatorluğunun bir eyaleti haline geldi.

<sup>1</sup> Kur'an, sure XXX, Âyet 1 (Türkçesi için Diyanet İşleri Başkanlığı tercümesinden yararlanılmıştır. 2 nci baskı, 1973).

Mısır, Suriye ve Mezopotamya (yani Irak) bugün Arap ülkeleridirler. İran'ın kendi benliğini nasıl koruyabildiği, Sasaniler devrinden sonra kaybettiği millî birliği, Safeviler zamanında nasıl yeniden kazandığı hususu, anlatılması uzun ve karmaşık bir konudur. İran milletini yok olmaktan kurtaran çeşitli nedenler arasında en önemlisi Fars dili olmuştur. Fars dili de, Norman fütühatını takip eden devrelerde beliren şartların sonucu olarak İngiliz dilinin geçirdiği değişikliklere benzer değişikliklere uğramıştır. Nasıl İngilizce Norman Fransız kelimelerinin etkisi altında kalmışsa, Farsça da Arap kelimeleriyle kaynaşmış, böylece ortaya çıkan bu karışık dil de, Sasani devrinden kalma eserlerde eşine rastladığımız muhteşem bir şiir edebiyatının temsilcisi olmuştur. Almanların *Hochsprache* dedikleri müşterek bir edebiyat dilinin doğuşu, tıpkı Dante'nin İtalyası, ya da Goethe'nin Almanyasına olduğu gibi Hafız'ın İranı'na bir kültür birliği sağlamış, üstelik bu işi, millî birlik henüz geleceğe ait bir ülkü iken, hattâ belki de henüz hiç düşünülmezken gerçekleştirmiştir. Her ne kadar paradoksal ise de, memleketin parçalanışı şiir yeteneklerinin gelişmesine yol açmış, böylece, kasidecileri kendilerine bağlamak amacıyla birbirleriyle yarışa giren bir çok rakip saray ortaya çıkmıştır. Özellikle Hafız devri düşünülürse, İran tarihinde, bundan daha perişan bir devir tasavvur edilemez. İlhanlı devletinin çöküşü sonucunda memleket bir çok küçük devletlere ayrılmış, bunlar arasındaki amansız mücadelenin sebep olduğu kaos, Timur'un gerçekten tahripkâr olan istilâsı yüzünden daha da çok artmıştı. Bununla beraber, tıpkı Heptarchy sırasındaki İngiltere'de olduğu gibi, her yerde "uçurtmalar ve kargalar savaşları" sürüp giderken memlekette sayısız parlak şairler yetişmişti. Hafız, bunlar arasında, sadece, en büyük olanı idi. Mamafih bu devrede, İran halkının millî şuurunun şekil almasında emeği geçen şairler arasında biri vardı ki bunun çabaları, diğerlerinininkini kat kat geçiyordu. Bu şair Ebul Kasım Firdevsi idi. Firdevsi, *Şehname*'sinde, İslâmiyetten önceki İran'ın bütün efsane, masal ve geleneklerini muhafaza etmişti. *Şehname* sayesinde ki alelâde bir İranlı vatandaş, alelâde bir Mısırlı, Suriyeli veya Iraklı'nın aksine olarak, memleketinin tarihinin Mekke'den Medine'ye hicretle başlamadığını bilir —bunu daima böyle bilegelmiştir. Bir İranlı, tarihini, ta Sasanilere ve (Philip'in İranlı bir prensesten doğma oğlu olan) İranlaşmış İskender'e kadar izler; bu tarihi büyük Kuruş'a değil, Aryan



ilâhları olan efsanevi Cemşid ve Feridun'a dayandırır. Gerçekten Daryus I zamanında yaptırılan Persepolis, İranlılar için daima Taht-ı Cemşid'dir. Mamafih, Millî Efsanenin esas teması, İranla Turan arasında yüzyıl boyunca sürüp giden ve sonunda İran'ın zaferiyle biten mücadeledir. Turanla kastedilen, İslâmiyetten önceki devirde Zerdüştün öğretilerine karşı çıkan İranlı kabilelerdir. Daha genel bir deyimle bunlar, İran İmparatorluğunun kuzey-doğusunda yaşayan, atalarının göçebe hayatını devam ettiren ve güneyde ziraatla uğraşan kabilelerin topraklarına sık sık akınlar düzenleyen kabilelerdir. Büyük Kuruş'u öldüren Masacet'ler de bu kabilelerdendi. Fakat Firdevsi ve çağdaşları için Turan, Kuzey Asya steplerinde çoktan İskitler ve Sarmat'ların yerini almış olan başka bir göçebe ırkı ifade ediyordu. Bunlar Türklerdi. Filhakika bir çok Türk kabileleri ve konfederasyonları milâdî altıncı yüzyıldan itibaren İran'ın doğu kesimlerinde varlıklarını hissettirip duruyorlardı. IX. Yüzyıldan itibaren Halifenin muhafızları ve hassa askerleri, daha sonraları çeşitli Doğu İslâm beylikleri, çoğunlukla Türk kölelerden müteşekkildi. Gaznevî hanedanının kurucusu olan, Firdevsi'nin, *Şehname*'sini kendisi için yazıp ithaf ettiği Sultan Mahmud da işte böyle bir köle idi. Ancak, çok geçmeden Oğuz ya da Guz denen, daha sonra da Türkmen olarak tanınan ve aralarında en meşhurları Selçuklular olan bütün Türk kavimleri güneye ve batıya doğru yayıldılar. İrani da alıp İslâm âleminin bütün doğu kesimine hâkim oldular. Firdevsi, Minorsky'nin "İran İntermezzosu" dediği devrede, yani Arapların çekilmesi ve Türklerin gelmesi arasında geçen devrede doğmuş ve hayatının büyük bir kısmını bu devrede geçirmişti. Minorsky'ye göre "İran hâkimiyetinde bu ara devre olmasaydı, İran'ın millî gelenekleri körleşir, İran'ı Müslüman komşularından ayıran kendilerine özgü ahlâk ve kültür karakterlerinin Safeviler tarafından yeniden canlandırılması fevkalâde zor olurdu."<sup>2</sup> Bu ara devre, Firdevsi'nin hayatının ileri yıllarında sona ermekte idi: Doğuda Samaniler Karahanlı Türkleri, Batıda Buyiler Gazneliler tarafından yerlerinden yurtlarından edilmişlerdi. Firdevsi'nin ömrü, çok daha büyük bir Türk Hanedanının zuhurunu görmeye yetmedi. Şair bu husustaki duygularının, *Şehname*'ye eklediği Sultan Mahmud hicviyesinde ve adı geçen eseri bu defa da Şehriyar'a ithaf

<sup>2</sup> *Studies in Caucasian History* (London, 1953) s. 110, not. 1.



etmek üzere yazdığı kısımda belirtir. Şehriyar, bilindiği gibi, Mazenderan'da Bavend'in İranlı hükümdarı idi ve soyu Sasanilerin sonuncusu olan Yezdicürd'e dayanıyordu. Firdevsi'nin, okunduğu kadar da dinlenen *Şehaname*'sinde gerek kendisi, gerek gelecek kuşakların okuyucu ve dinleyicileri için belirtmek istediği şey, ister Selçuk ya da Moğol, ister Özbek ya da Osmanlı sıfatıyla ortaya çıkmış bulunsun, Turan'ın sonunda mutlaka yenileceği, İran'ın muzaffer olacağı keyfiyetidir. Ancak, daha sonra göreceğimiz gibi, öyle durumlar olmuştur ki, zaferin karşı tarafa geçmesi de pek âlâ mümkün sayılabilirdi.

XIII. Yüzyıl Moğol fetihlerinin İran üzerinde icra ettikleri ilk sademe etkisi, İskenderin ve Araplarınkinden az olmamakla beraber, bu fetihlerin nihai yıkıcı tesirleri diğerlerininkinden son derece az olmuştur. Hattâ bunların, İran'ın millî bir devlet olarak gelişmesinde katkıda bulunduğu da söylenebilir. İstilânın getirdiği dehşet, özellikle Horasan'ın fethinde görülen büyük, sistematik katliâmlar, tarihçi Cüveyni tarafından bütün ayrıntılarıyla anlatılmaktadır. Cüveyni, bir şehrin alınmasından sonra nasıl bütün bir halkın katliâmıla *topyekân* yokedildiğini, her Moğol askerinin yüzlerce insanın öldürülmesiyle nasıl görevlendirildiğini tekrar tekrar anlatır. Katliâm sonucunun toplam sayısı inanılmayacak kadar yüksektir. İbnülesir'e göre Merv'de 90,000 kişi öldürülmüştür. Cüveyni'ye göre müslüman bir din adamı "yanında bulunan kişilerle birlikte onüç gün ve gecesini şehirde öldürülenleri saymakla geçirmiştir. Bunlar, köylerde, çöllerde, oyuklarda ve benzeri yerlerde öldürülenleri bir yana bırakıp sadece şehirde açıkta görülen ölüleri saymışlar ve bir milyon üçyüzünü aşan bir sayıya ulaşmışlardır." Herat için daha da yüksek sayılar verilmektedir. Cengiz Han'ın damatlarından birinin çarpışma esnasında Nişapur'da öldürülmesi üzerine "şehrin, taş üstünde taş bırakılmayacak, sonunda ekin için sürülebilecek kadar yerle bir edilecek tarzda tahrip edilmesi, intikamın tam olarak alınabilmesi için, kedilerle köpeklerin canlarının bile bağışlanmaması" emredilmişti. Esir olarak Moğolistan'a gönderilmek üzere ayrılan 400 sanatkârın dışında bütün halk öldürülmüştü. Öldürülenlerin başları gövdelerinden ayrılıyor, erkeklerin ve kadınlarla çocukların başları ayrı yerlerde üst üste yığılıyordu. İbnülesir istilâyla ilgili bilginin önsözünde, uzun yıllar "bu olaylara değinmekten çekindiği"ni belirtmiş, "bunları o kadar dehşet verici bulu-

yordum ki, kaydetmekten bile kaçınıyordum” demiştir. “İslâmiyetin ve Müslümanların ölüm darbesi” olarak nitelendirdiği bu olayın “genel olarak insanlar, özellikle Müslümanlar üzerine inen . . . en büyük felâket, en meş’um âfet” olduğunu belirtir<sup>3</sup>. Moğolların hizmetinde bulunan Cüveyni’nin böyle bir dil kullanması pek mümkün olmamakla beraber, hislerini ifade etmek için yeri geldikçe *Şeh-name*’den aktarmalar yapması ilginçtir. Cüveyni, bu arada Cengiz’i Turan hükümdarı Efrasiyab ile, onun başarısız düşmanı Sultan Celâleddin Hârezmşah’ı da, İranlıların baş kahramanı olan ve sonunda Efrasiyab yenen Rüstem ile karşılaştırır<sup>4</sup>.

Daha sonraki Moğol tarihçisi Reşidüddin’de efendilerinin böyle örtülü bir eleştirisini aramak boşuna olur; çünkü şartlar değişmiştir. Cüveyni eserini yazdığı zaman Moğol istilâsının yarattığı dehşet henüz pek uzak olmayan bir geçmişe aitti; üstelik İran’da kurulan Moğol devleti de henüz çok yeniydi. Halbuki Reşidüddin, *pax Mongolica*’nın en şaşaalı devrinde, Müslüman bir hükümdarın veziri olmuş, Memlûklere karşı kazandığı zaferlerle, yerleşik halkı göçebe asillerin aç gözlü zorbalığından kurtarmak amacıyla gerçekleştirdiği malî reformlarla ve hepsinden önemlisi, Reşidüddin’in tam anlamıyla ilk dünya tarihi vasfını taşıyan eseri *Camiüttevarih*’inin hâmililiğini yapmakla şöhret bulan büyük yetenekli Gâzan zamanında yetişmiş ve gelişmişti. Yazışmalarında İlhanlı veziri, efendisinden “İran İmparatoru (Husrev) ve Kayaniler krallığının varisi” olarak söz etmekten çekinmez<sup>5</sup>. Prof. Browne, bu konuda hattâ Reşidüddin’den de daha ileri giden İranlı dostlardan bahseder. Bunlar “sadece Timur’u değil, insanlığın başına belâ kesilen Cengiz ve Hulâgû’yu da vatandaş olarak ileri sürme yollarını aramaktadırlar. Halbuki bilhassa Cengiz ve Hulâgû, özellikle İran’da olmak üzere İslâm uygarlığının mahvı konusunda herkesten daha büyük rolü olan kişilerdir”<sup>6</sup>. Bu davranış, bizim İngiltere’de Norman istilâcı-

<sup>3</sup> Bütün pasaj E. G. Browne tarafından çevrilmiştir. Bkz. E. G. Browne, *A Literary History of Persia*, Cilt: III. s. 427-430.

<sup>4</sup> Bkz. J. A. Boyle, *The History of the World-Conqueror* (Manchester, 1958) Cilt I, s. XXXII ve not 3.

<sup>5</sup> Bkz. I. P. Petrushevsky, “Rashîd al-Dîn in Persian Historiography of the Middle Ages,” in *Papers Presented by the U. S. S. R. Delegation to the XXVII Congress of Orientalists* (Moscow, 1967) s. 8.

<sup>6</sup> *A Literary History of Persia*, Cilt III, s. 1x.



larına karşı kabul ettiğimiz tutumun aynidir. Macaulay'e göre, Norman fethini izleyen bir buçuk yüzyıl boyunca "doğruyu söylemek gerekirse İngiliz tarihi diye bir şey yoktur." Bununla beraber "İngiltere'deki hemen her tarihçi, memleketin bu yabancı efendilerinin güçlerini ve ihtişamlarını büyük bir kıvanç duygusu içinde uzun uzun yazmıştır." Çünkü birçok insanların zihninde, hükümdarın büyüklüğü ile memleketin büyüklüğü birbirine bağlı kavramlardır. Macaulay, özellikle, Arslan Yürekli Richard'ın istismarları üzerinde durur<sup>7</sup>. Aynı hakbilirlik –ya da hakbilmezlikle– Reşidüddin ve Vassaf'ın, İlhanlı Gâzan'ın aşağı yukarı aynı düşmanlar, yani Selâhaddin'in halefleri olan Memlûklar karşısında kazandığı zaferleri kutlayışı yerilebilir. Suriye topraklarına sahip olma konusunda Memlûklarla yapılan çarpışmalar Hulâgû zamanında başlamış; son saldırı da 1312-3'de Gâzan'ın kardeşi ve halefi Olcaytu tarafından yönetilmişti. Bu süre içinde İlhanlılar, boş yere, müşterek düşmanlarına karşı Avrupalı prenslerin ittifakını arayıp durdular. Gâzan'ın büyükbabası Abaka (1263-81) Papa ile ve İngiltere Kralı Edward I ile mektuplaşmıştı; babası Argun (1284-1303) Fransa Kralı Philippe le Bel'e bizzat başvurmuştu; Gâzan'ın kendisi de Boniface VIII'ye gönderdiği bir mektupta, daha önce Avrupa prenslerine yapmış olduğu teklifi tekrarlıyor ve anlaşılan Suriye'nin istilası ile ilgili ayrıntılı plâna değinerek şöyle devam ediyordu: "Şimdilik hazırlıklarımızı tamamiyle [plânda belirtilen] şekilde yapıyoruz. Sizin de birliklerinizi hazırlayıp, çeşitli ülkelerin hükümdarlarına haber göndermeniz ve randevuyu kaçırmamanız gerekir. Tanrının izniyle biz [yani Gâzan], bu büyük işi [yani Memlûklara karşı savaşı] tek amacımız olarak ele alacağız"<sup>8</sup>. Bu mektubun taşıdığı önem henüz tam anlamıyla değerlendirilmemiştir. Antik Çağın son devirlerinden bu yana ilk defa olarak, aşağı yukarı eskiden Sasani İmparatorluğunun sahip olduğu topraklar üzerinde kurulmuş olan bir merkezî devlet, Hıristiyan Batı âlemiyle doğrudan doğruya temasa geçiyordu<sup>9</sup>. Şayet daha uzun ömürlü olsalardı, İlhanlılar da, tıpkı Normanlar, daha doğrusu Angevin'ler gibi gerçek bir millî hane-

<sup>7</sup> *The History of England from the Accession of James the Second*, Bl. I.

<sup>8</sup> Bkz. A. Mostaert ve F. W. Cleaves "Trois documents mongols des Archives secrètes Vaticanes," *Harvard Journal of Asiatic Studies*, Cilt XV/3-4, s. 419-506 (471)

<sup>9</sup> Bu ilişkiler için bkz. Jean Richard, "The Mongols and the Franks." *Journal of Asian History*, Cilt 3, no. 1, s. 45-57.



danlık kurabilirlerdi. Ancak bu hanedan birdenbire sona erdi. Sebep de, hanedanın eskimesi, bozulması değil, varislerin azalması keyfiyetine dayanıyordu. Reşidüddin ve Vassâf'ın yazdıklarından, bir İlhanlı hükümdarının tahta geçişinden önce veya sonra aynı kandan bir çok prensin katledildiğini öğreniyoruz. Mısırlı ansiklopedist Umarî'nin, İlhan Ebusaid'in (1316-35) hizmetinde bu lunan bir kaynağa atfen bildirdiğine göre, tahta geçmesi muhtemel olan varisler kendilerini halk arasında gizliyor, bir ticaret veya zanaatla meşgul oluyor, dokumacılık, sepicilik yapıyor, sığır yemi olarak arpa satıyor, ya da benzeri işler yapıyorlardı. Ancak, bütün bu tedbirlere rağmen, Umarî'nin kaynağının fikrine göre, Celayir hanedanının kurucusu Hasan-ı Buzurg tarafından 1336'da kukla olarak başa geçirilen Muhammed, Hulâgû'nun soyundan gelen son kişi idi<sup>10</sup>. Buna karşılık, Osmanlılar, tahta geçen sultanın cülûstan sonra kardeşlerini öldürtmesi âdetinin uzun süre devam etmesine rağmen, hiç kesintisiz olarak 600 yıl hüküm sürmüşlerdir.

İskender'in ve Arapların yarattığı etkinin aksine, Moğol fetihleri İran dili ve edebiyatı üzerinde kalıcı tesir bırakmamıştır. İlhanlıların etkisi ise bir bakımdan muhakkak ki çok yararlı olmuştur. O zamana kadar tarih yazılırken normal olarak Arapça kullanılırdı. Baştaki hükümdarların da teşvikiyle, Moğol devri, İran vakanüvisliğinin altın çağı oldu. Cüveyni, Reşidüddin ve Vassâf'ın adları bu devirde parladı. Bu devirden itibaren Farsça, sadece İranlı değil, aynı zamanda Hintli ve -bir süre için- Osmanlı tarihçilerinin de dili oldu. Unutulmamalıdır ki büyük şair Sâdi, bu devirde parlamıştır. Daha önce de işaret edildiği gibi Hafız, İlhanlı devletinin çöküşünü takip eden parçalanma devrinde yaşamıştır. Ahlâk değerlerinin düşüşü yüzünden bu devreyi hicveden Hafız'ın yaşlı çağdaşı Ubeydi Zagâni, "İran'da yetişen belki de en ilginç mizah ve hiciv yazarıdır"<sup>11</sup>. Bu mutsuz devrede Timur tarafından İran'a yapılan çeşitli akınlar için şu noktayı belirtmek yeterli olacaktır: Bu akınlar, sebep olduğu ve üzerine damgasını vuran bütün o katliâmlara, kafatası yığınlarına ve diğer mezalime rağmen hiç bir şekilde kalıcı bir etki yaratmamışlardır; askerlik yönünden ne kadar parlaksalar, siyasal yönden de o kadar verimsiz olmuşlardır. Doğu İran'ı kontrol altına alan

<sup>10</sup> Bkz. Klaus Lech, *Das mongolische Weltreich* (Wiesbaden, 1968) s. 104.

<sup>11</sup> Browne, *A Literary History of Persia*, Cilt III, s. 230.

Timur'un ahfadı hakkındaki hükümlerimiz çok değişik olmalıdır. Bunların yaptığı katkılar, İran'ın siyasal değilse bile kültürel oluşumunda birinci derecede önem taşımaktadır. Bunlar, güzel sanatların büyük hamileri idiler. Şahrüh, Ebusaid ve Sultan Hüseyin b. Baykara'nın payitahtı olan Herat bir edebiyat, sanat ve bilim merkezi idi, Rönesans İtalyası şehirleriyle karşılaştırılabilecek değerdeydi. Sultan Hüseyin'in sarayı, büyük klâsik şairlerin sonuncusu sayılan Câmî ile meşhur minyatürcü Bihzâd'ı da celbetmişti. Şurası da bir gerçektir ki, Sultan Hüseyin, Çağatay Türkçesiyle şüirler yazardı. Veziri meşhur Mîr Alî Şîr Nevâ'î ise, bu dilin klâsik yazarların dandı<sup>12</sup>. Timurular sonunda pek âlâ bir Türk hanedanı haline gelebilirlerdi.

XV. Yüzyıl boyunca hem İran'a, hem de Orta Doğu'nun büyük bir kısmına hâkim olanlar Türkler, daha doğrusu Türkmen hanedanlarıdır. Bu süre, müteveffa Prof. Minorsky'nin de gayet yerinde bir davranışla dikkatimizi çektiği gibi, daha belirgin devreler arasında kalan ara devrelerden biridir. Bu Türkmenlerin, Şah İsmail'i desteklemek ve böylece İran'ın millî bir devlet olarak kuruluşuna katkıda bulunmak suretiyle oynadıkları rol, hattâ bugün bile iyice anlaşılmuş değildir. İki konfederasyonun, yani Karakoyunlularla Akkoyunluların menşeleri henüz tam anlamıyla aydınlanmamıştır. Minorsky'ye göre bunlar, XI. yüzyılda Selçuklularla birlikte gelen kabilelerin ahfadıdır; bunların varlığı, XIII. yüzyıldaki Moğol fetihlerinden sonra "fatihlerin bu yeni tabakası tarafından geçici olarak maskelenmiştir"<sup>13</sup>. Hive Türkmenlerinin XIII. yüzyıl başlarında Azerbaycan'da faal olduklarını biliyoruz. Hükümdarları Süleyman Şah, Halifenin başkomutanı ve Bağdad'ın Moğollara karşı başarısız kalan müdafii idi. Minorsky'nin makul görülen iddiasına göre bunlar, daha sonraki devrelerde Karakoyunluların esasını teşkil etmiş olabilirler<sup>14</sup>. Bu konfederasyon, ilk ortaya çıkış devrinde Van gölünün kuzey doğu kıyılarına yakın olan Ermeni plâtosunda üslenmişti. Hasımları Akkoyunlular ise, bugün Türkiye'nin güney kesiminin bir kısmını teşkil eden Diyarbakir ve Mardin dolaylarında

<sup>12</sup> Mîr Ali Shir için bkz V. V. Barthold, *Four Studies on the History of Central Asia*, çev. V. ve T. Minorsky, Cilt III (Leiden, 1962)

<sup>13</sup> *Persia in A. D. 1478-1490*. (London, 1957) s. v.

<sup>14</sup> *Studies in Caucasian History*, s. 152, not 2.



yaşıyorlardı. 1410 tarihinde Karakoyunlu Kara Yusuf, daha önce ailesinin epigone Moğol hanedanı olan Celayir hanedanının vassalı olarak elinde bulundurduğu Tebriz'in bağımsız hâkimi oldu. Gerek kendisi, gerek oğulları, Doğu İran'daki Timurlulara karşı genellikle başarılı olan savaşlar yaptılar. Cihan Şah (1437-67) güzel sanatları himaye ederdi; Tebriz'deki meşhur Mavi Camii de o yaptırmıştı. Cihan Şah, Akkoyunlu Uzun Hasan'a (1453-1478) karşı giriştiği savaşta öldürüldü, toprakları da düşmanlarının eline geçti. Timurlulara karşı kazandığı iki büyük zaferin sonucu olarak Uzun Hasan birden kendini bütün İran'ın hâkimi buldu. Topçuluk alanında kendini desteklemeğe çalışan Venediklilerin de teşvikiyle Uzun Hasan, o zamanlar Osmanlılar tarafından daha yeni alınmış olan İstanbul'u fethetme hayaline kapıldı. Şayet bu hayal gerçekleşseydi, Osmanlı İmparatorluğu, yerini, hiç değilse bir süre için, hudutları Boğazdan Orta Asya'ya kadar uzanan bir Türkmen İmparatorluğuna bırakacak; İran'ın Safeviler zamanında yeniden birleştirilmesi çok gecikecek, belki de tamamiyle imkânsız hale gelecekti. Ne var ki bu hülya, Uzun Hasan'ın 1475'te Osmanlılara yenilmesiyle parçalandı. İçlerinde bir takım Akkoyunluların da bulunduğu Türkmenler, daha sonra Şah İsmail'in tahta çıkışında en önemli rolü oynayacaklardır.

Safevilerin tarihi, XIII. yüzyıla, hanedanı kuran ve ona adını veren Safiyüddin (1252-1334) devrine kadar gider. Merkezi Erdebil'de bulunan dinî bir tarikatın başı olan bu zat, Moğolların veziri ve vakanüvisi olan Reşidüddin tarafından da çok saygıdeğer bir kişi olarak kabul edilmektedir. Hattâ mektuplarından öğrendiğimize göre Reşidüddin kendisine hediyeler göndermek âdetindeydi. Önce Sünnî mezhebinden olan bu tarikatın şeyhliği, babadan oğula geçerdi; Anadolu ve Suriye Türkmen aşiretleri arasında da pek çok sempatizan kazanmıştı. Şah İsmail'in büyükbabası Cüneyd (1447-60) zamanında tarikat Şiî mezhebine bağlandı. Herhalde kendisine rakip gördüğü için olacak, Karakoyunlu Cihan Şah tarafından Erdebil'den sürülen Cüneyd (1449'dan 1456'ya kadar) altı yıl Suriye ve Anadolu'da sürgün hayatı yaşadı. Bu süre içinde göçebe Türkmenler arasında oradan oraya dolaştı, bir ara da Trabzon İmparatorluğu üzerine başarısız bir sefer düzenledi. Sonunda Akkoyunlu Uzun Hasan'a iltica etti. Uzun Hasan, kendisi koyu bir Sünnî olduğu halde bu sürgün şahı iyi karşıladı, hattâ onu kızkardeşiyle



evlendirdi. Cüneyd, Sufi müridlerinin başına geçerek Erdebil'de yine eski mevkiini elde etmeğe çalıştı. Bu arzusunu gerçekleştiremeyince Dağıstan hıristiyanları üzerine cihat açtı. Başarılı sonuçlanan bir akını diğerleri izleyecekken, şimdi Sovyet Azerbaycanı olan bölgenin hâkimi Şirvan Şah, Cüneyd'in kuvvetleriyle kendi topraklarından geçmesine karşı çıktı. Cüneyd savaşta şehit düştü (1460). Oğlu, Uzun Hasan'ın yiğeni olan Haydar'ı dayısı (yani Uzun Hasan) Erdebil'de başa geçirdi ve kendisini, bir Trabzon prensesinden olan kızıyla evlendirdi. Babasının politikasını izleyen Haydar, "Çerkez kâfirleri"ne karşı üç başarılı akın yaptı; yine babası gibi Şirvan Şah ile anlaşmazlığa düştü. Şirvan Şah, Uzun Hasan'ın oğlu Sultan Yakub'tan yardım istedi; yapılan savaşta Akkoyunlu birlikleri tarafından öldürüldü. Geride bıraktığı üç genç oğlu vardı. Bunların hepsi de Akkoyunlu epigone'lere karşı açılan savaşlara karıştı. En küçükleri olan İsmail, kendisine bağlı bulunanlar tarafından saklandı. Oniki yaşına gelince, ailesinin dostlarını, babası Haydar'ın Sufi müridlerini yeniden kazanmak için ormandan çıktı. İki yıl sonra Akkoyunlulardan geriye kalanları yenilgiye uğrattı; Tebriz'i başkent yaptı; bildiğimiz gibi İran devletini kurmak amacıyla memleketin geri kalan kısımlarının fethine başladı<sup>15</sup>.

İsmail'in tahtına sahip oluşu, çoğunlukla Karakoyunlular ile, artık başsız kalmış olan Akkoyunlulardan müteşekkil bulunan müridlerinin gayreti sayesinde mümkün olmuştu. Bu müridlere Şahsevenler deniliyordu. Burada şah kelimesi iki anlama geliyordu – yani, hem Safevî hükümdarını ifade ediyordu, hem de Peygamberin yiğeni olan Hz. Ali'yi –. Şahsevenler, dinî inançları ile mükemmel birer muharip olma vasfını meczetmeleri bakımından Cromwell'in Ironside'larına benzetilebilirler. Şiilik artık İran'ın resmî dini olmuştu. Komşularından dinî yönden ayrılışı da İran'ın milliyetini muhafaza etmesine yaradı. Batı sınırında Osmanlılar, Kuzey Doğu hududunda Özbekler, mutaassıb demesek bile imanlı Sünnilerdi. Hangi taraftan olursa olsun bir hücum vukuunda, İran, kendi tarihleri üzerinde büyük otorite olan müteveffa Prof. Minorsky'nin de belirttiği gibi, bu "Türk hücumlarının dalgaları altında boğulur giderdi. Vecd

<sup>15</sup> Safevî hanedanının kuruluşuna takaddüm eden yüzyılda İran için –"une époque dont les complexités n'ont pas été toutes débrouillées"– bkz. Minorsky, "La Perse au XV<sup>e</sup> siècle" in *Iranica* (Tehran, 1964) s. 317-326.

karakteri taşıyan bu yeni din, merkezî kuvvetin güçlendirilmesine yardım etti. Diğer yandan, esasında İran milliyetçiliği ile hiç bir ilişkisi olmayan bu yeni doktrin, İranlıların soyut İslâmiyet içinde, daha doğrusu, gerçekler bakımından Türk okyanusu içinde erimesine karşı koyma hakkını sağlayan bir ada vazifesi gördü"<sup>16</sup>. İran'ı Türkleşmekten kurtaranların, adları bile Türklüklerini ilân eden Türkmen Şahsevenler veya Kızılbaşlar olması ne kadar paradoksal bir gerçektir.

Şahı sevenler ilk yenilgilerini Çaldıran'da tattılar (1514). İsmail, Osmanlı Türkleri karşısında savaşı kaybetti; başkent Tebriz bir süre Türklerin eline geçti. Bunun sebebi, düşmanın üstün cesareti değil, toplara ve topçulara sahip olması idi. Erkekliğe yakışmaz, korkak bir tutum olarak kabul ettikleri için İsmail'in ordusunda bu tip silâhlar yoktu<sup>17</sup>. İyi bir talih eseri olarak, torununun oğlu Şah Abbas (1587-1629), bu tip modası geçmiş batıl itikatlara inanmadığından, ordusunu zamanının en mükemmel silâhlarıyla donattı, Türkler tarafından işgal edilmiş bulunan toprakları kurtardı, hattâ bir süre için Bağdad'ı işgal etti. Şah Abbas, artık gerçek anlamıyla Pretorian muhafızlar haline gelen Şahsevenler'in adedini azaltma gereğini duydu. Dengeyi sağlamak için de "kölelerden" yani Kafkasyalı mühtedilerden müteşekkil süvari birlikleri tertipleyip bunlara mızrak yerine tüfek verdi; İranlı köylülerden bir tüfekli piyade birliği teşkil etti, bu arada topçu birliklerini de ihmal etmedi<sup>18</sup>. Şah Abbas'ın askerî başarıları ve reformları, İsmail tarafından atılan temeli kuvvetlendirdi. Safevî hanedanı, işte bu temel üzerinde, başka olağanüstü yetenek sahibi hükümdar verememesine rağmen, Şah Abbas'ın ölümünden yaklaşık olarak yüz sene sonra, 1772'de Afganlar tarafından sona erdirilinceye kadar barış içinde, müreffeh olarak devam edip gitti. Şah Abbas en kalıcı eserlerini bayındırlık alanında verdi: Bugün bildiğimiz İsfahan şehri, yapılan, ya da onarılan yollar, özellikle ormanlık Mazenderan eyaletini bir baştan öbür başa kateden büyük şose, تنها yerlerde ve dağ geçitlerinde yolcuların yağmurdan, kardan korunup barınabil-

<sup>16</sup> "Persia: Religion and History," in *Iranica*, s. 242-259 (252)

<sup>17</sup> Bkz. R. M. Savoy, "The Sherley Myth," *Iran*. Cilt V, s. 73-81 (74).

<sup>18</sup> Bkz. Minorsky, *Tadhkirat al-Muluk* (London, 1943) s. 32-33; *idem*, "Storia dell' Iran islamico" in *Civiltà dell' Oriente* (Rome, 1956) Cilt I, s. 461-513 (496-497).



melerini sağlayan kervansaraylar bunlar arasındadır. İran'ın müs-lüman hükümdarları arasında sadece Şah Abbas'ın, efsanevi kahra-manlar olan Feridun ve Cemşid'le birlikte folklorda yer alması key-fiyeti, üzerinde durulacak ilginç bir gerçektir.

Safeviler tarafından kurulan bu millî devlet, daha önce Akama-nış ve Sasani İmparatorluklarında olduğu gibi hanedanın düşüşüyle parçalanabilirdi. Bu durumu önleyen, büyük Asya fatihlerinin so-nuncusu olan Nadir Şah'ın dehası olmuştur. Nadir Şah'ın Hindis-tan, Orta Asya ve Irak'ta kazandığı zaferler, İran'a, bir süre için Akamanışlar zamanındaki hudutları kazandırdı. Moğol İmparatoru tarafından Nadir Şah'a bırakılan ve bugünkü Batı Pakistan'ı da ihtiva eden bu yerler üzerindeki fetihler, geçici olmalarına rağmen, Safevilerin çöküşünün yarattığı aşağılık duygusundan sonra İran'ın prestijini yükseltmişti. Yine bu fetihler, İran'a, düşmanlarını zayıf-latmak, bu sayede, Kacar hanedanının kuruluşuna takaddüm eden yıkıcı mücadelelerle dolu o uzun devreyi salimen atlatma imkânını kazandırmıştı. Kacar'lardan uzun uzadıya bahsedecek zaman yok, ancak bunlar lehine söylenecek fazla bir şey de yok. Kacar'lar, XIX. yüzyılda memlekete, daha önce sağlanması mümkün olmayan bir iç huzuru ve emniyeti getirmişlerdir. Fakat bu devrede gerçekleştirilebilen siyasi ve millî başarılar, mevcut rejime rağmen olmuştur. İran'ın bilinçli bir politikayla modernleştirilmesi, ancak, Majestelerinin babaları Büyük Rıza Şah tarafından tesis edilen Pehlevi hane-danı zamanında mümkün olabilmıştır. Kacarların en büyüğü, şüp-hesiz bütün o barbar zulmüne rağmen, hanedanın kurucusu olan Aka Muhammed Han'dır. Sir John Malcolm'a göre Aka Muham-med Han'ın başkalarının karakter ve duygularını sezme yeteneği fevkalâde idi. Onun, düşmanlarını sindirme konusunda gösterdiği olağanüstü başarıyı, kendisinin bu bilgisiyle, bizzat kendi ruhunun derinliklerindeki sırları herkesten gizliyebilme yeteneğine bağla-mamız gerekir. Düşmanlarına karşı kuvvet kullanması, ancak entrika sanatı işe yaramadığı zamanlar bahis konusu olmuştur, hattâ savaşta bile, siyaseti kılıcından daha etken olmuştur"<sup>19</sup>. İran halkının millî şuurunun şekil almasında *Şehname*'nin oynadığı önemli role de-ğindim. Anlaşıldığına göre XVIII. yüzyıl savaşlarında "harbin başlangıcından sonuna kadar bir takım kimselerin *Şehname*'den

<sup>19</sup> Aktaran, Browne, *A Literary History of Persia*, Cilt IV, s. 145.



cesaret verici mısralar okuması" âdetmiş. Malcolm, Zend hükümdarları Ali Murad ve Lûtf Ali için bu tip şiirler okumuş olan yaşlı bir seyisi dinleme imkânını bulmuştu. Malcolm'un işaret ettiğine göre, "son şah Aka Muhammed, bu işlerden özellikle hoşlanır ve bu tip ozanlara nişan ve hediyeler dağıtırdı"<sup>20</sup>. Bu âdetin eski devirlerde de geçerli olduğunu ve bu Millî Destan'dan pasajlar okumanın Şah Abbas'ın Turanlı düşmanlarına karşı kazandığı zaferlerde payı bulunduğunu kabul edebiliriz.

<sup>20</sup> *Sketches of Persia*, (London, 1827) Cilt II, s. 204.

#### Çevirenin notu :

<sup>1</sup> Metnin İngilizcesini temin eden ve Türkçeye çevirmemi öneren Sayın Prof. Dr. Adnan Erzi'ye, çeviriyi gözden geçiren ve özel adların Türkçelerinin tesbitinde lütufkâr yardımlarını esirgemeyen değerli hocam Sayın Prof. Dr. Neşet Çağatay'a, orjinal metnin ve çevirisinin *Belleten*'de yayınlanmasında kolaylık gösteren T. T. K. ilgililerine minnet borçluyum. Sağ olsunlar.

<sup>2</sup> Sayın Prof. Dr. Çağatay'ın uyarımları üzerine metinde bir takım tarih hataları görülmüştür. Örneğin, Kadisiye savaşı 635 değil 636, Nehavend savaşı 624 değil 642 olmak gerekir diye düşünülmüş, ancak hatanın daktilo hatası olduğu pek bariz bulunduğundan hiç bir değişiklik cihetine gidilmemiştir.



## SANCAĞA ÇIKARILAN OSMANLI ŞEHZADELERİ

Ord. Prof. İSMAİL HAKKI UZUNÇARŞILI

### Zaptolunan Memleketlere Ait Kanun:

Türk devletlerinde zaptolunan bir memleket, onu zabtetmiş olan hânedanın müşterek malıdır. Bu kanun üzere o hânedanın büyüğü olan *uluhan* memleketi varisleri arasında taksim ettiğinden hânedan azasından her prens veya şehzade uluhan'a tâbi olarak kendisine ait memleketi idare ile devlet muamelâtında bütünlüğü muhafaza ile ulu hakani metbû' tanır.

Umumî olarak kaydettiğimiz bu töre bütün Türk devletlerinde tatbik edildiği gibi, büyük Selçuklular, Anadolu Selçukluları, Anadolu Beylikleri ve nihayet Osmanlılarda da bazı tadilât ile bu veraset kanunu tatbik olunmuştur.

Devlet merkezinin kuvvetli olduğu zamanlar varis olan hanedan âzasından saltanata geçmek ihtirasını göstermek isteyenler arzularını yerine getiremeyüp kanunu bozamamışlarsa da merkezin zaafî ve Ulu Bey'in yani hükümdarın aczinden istifade edenler düzeni zedeleyerek emellerine nâil olmuşlardır.

\* \* \*

Mevzuumuz olan Osmanlılarda, Gazi Ertuğrul Bey vefat ettiği zaman (1281) Gündüz, Osman, Savcı adlarındaki üç oğlundan kendi aşireti halkı gazalarda faaliyeti görülen Osman'ı münasip görüp anı Bey intihap ettiler; fakat buna karşı aşiretten bir kısmı Ertuğrul'un kardeşi, Osman'ın amcası Dünder'ı, Bey yapmak istedilerse de ekseriyet Osman'ı intihap eden Kayı'larda olduğundan Dünder Bey de yeğeninini Beyliğini kabule mecbur olmuştu.

Gazi Osman Bey'in ateşli faaliyeti esnasında yedi oğlundan ana bütün varlığıyla yardım eden, savaşan büyük oğlu Orhan Bey olup Orhan'ın diğer kardeşleri savaşlarda birer kolda hizmet edüp çarpışmışlardı; nitekim en son Gazi Osman Bey fiilî olarak harekette el çekince yerine mensup oldukları Ahî tarikatının kararıyle Orhan Bey, Beyliğini başına getirilmiştir.





Bey'in katlinden itibaren Osmanlı şehzadelerine Rumeli'de Sancak verilmemiştir.

Murad Hüdavendigâr hayatta iki oğlundan büyüğü olan Bayezid'e izdivaç münasebetiyle aldığı yerleri, *Kütahya* merkez olmak üzere Sancak Beyliğiyle verip küçük oğlu Yakup Bey'e de Karesi (Balıkesir) Sancağını vermiştir.

1389 daki *Birinci Kosova* Muharebesinde Murad Hüdavendigâr ordusunun merkezinde ve oğulları Bayezid ve Yakup Bey'ler sağ ve sol kol kumandanlıklarında bulunmuşlardır. Muharebenin sonunda bir Sırp fedaisi tarafından şehit edilen Sultan Murad'ın yerine muharebelerde büyük kahramanlıkları görülen büyük oğlu *Yıldırım* lakablı Bayezid'in hükümdarlığı ordu erkânınca münasip görülerek mağlûp düşmanın firarî kuvvetlerini takip ile babasının şehadetinden haberi olmayan Yakup Bey ordugâha davet edilerek bir gâile çıkarmasından korkularak boğulup babasının tabutuyla beraber *Bursa*'ya gönderilip defnedilmiştir.

Sultan Yıldırım Bayezid'in Süleyman, Etruğrul, İsa, Mehmed, Mustafa, Musa, Kasım adlarında yedi oğlundan her birinin yaşları sancak beyi olacak çağa geldiği zaman kendilerine birer Sancak ve maiyet ve yeter derece tahsisat verilmiştir. Bunlardan Süleyman Çelebi'ye *Saruhan* (Manisa) ve *Karesi* (Balıkesir), Ertuğrul Çelebi'ye *Aydın İli*, Mustafa Çelebi'ye *Hamid İli*, İsa Çelebi'ye *Antalya*, Mehmed Çelebi'ye *Amasya*, Musa Çelebi'ye *Kütahya* sancakları verilmiştir. Şehzade Kasım küçük olduğundan *Bursa* sarayında bırakılarak *Ankara* savaşına götürülmemiştir.

1405 Ankara muharebesinden sonra parçalanan Osmanlı Devletinin üzerinde Timur'un verdiği hâkimiyet alâmetleriyle ve anın yüksek hâkimiyetini tanımak suretiyle diğer Anadolu Beyleri gibi Yıldırım Bayezid'in oğulları Süleyman, İsa, Mehmed Çelebi'ler de anın yarlılarıyla hükümdarlık etmişlerdir.

Osmanlı Devletini bir idare altında toplamağa muvaffak olan Çelebi Sultan Mehmed (816 H. 1413 M.) yetişkin olan büyük oğlu Murad'ı doğu hududu olan *Amasya*'ya ve küçük oğlu Mustafa'yı *Hamid İli* (Isparta) Sancak Beyliğine gönderüp diğer küçük şehzadelerini yanında alkoymuş ve bir oğlunu da (Orhan) rehin olarak Bizans sarayına vermişti.



İkinci Murad'ın hükümdarlığı zamanında (1428-1451) oğullarının büyüğü Alâüddin *Amasya*'da ve küçüğü Mehmed *Manisa*'da Sancak Beyliğinde bulunmuşlardır. İşte bu tarihten itibaren *Manisa* devamlı olarak Şehzade sancağı olmağa başlamıştır.

Fatih Sultan Mehmed'in (1451-1481) oğullarının büyüğü Bayezid *Amasya*, ortancası Mustafa evvelâ *Manisa* sonra *Konya* ve üçüncü oğlu Cem evvelâ *Kastamonu* ve sonra biraderi Karaman Valisi Mustafa'nın vefatı üzerine *Konya* Sancak Beyliğinde bulunmuşlardır.

### Yeni Saltanat Kanunu:

Osmanlı saltanatının kuruluşundan itibaren elde edilen yerlerin mühim kısmı hudut itibariyle Bizans arazisinden alındığı için Bizans İmparatorları Osmanlı Devletinin sıkışık zamanlarında mümkün olduğu kadar mukavemet ile istilânın önünü kesmeğe çalışıyorlar, saltanat mücadelelerinde kendilerine iltica eden Osmanlı şehzadelerini himaye ile menfaat mukabilinde Osmanlı arazisinde ellerinden çıkmış olan yerlerden bazılarını geri alıyorlardı.

Fatih Sultan Mehmed, *İstanbul*'u alup Bizansta rehin olarak bulunan Çelebi Sultan Mehmed'in oğlu Orhan'ı yakalatıp öldürdükten sonra son senelerine yakın yeni bir kanunnâme tertip ettirmiştir. Bu yeni kanunnâmede yaş haddi beyan edilmeyerek saltanata geçmiş olan Osmanlı hükümdarının (nizam-ı âlem) için kardeşlerini öldürmesinin meşru's olduğuna dair fetvâ alarak kanunnâmede zikretmiştir<sup>1</sup>.

Bu kanuna göre hükümdar olan şehzade erkek kardeşlerini öldürecek ve saltanat iddiasıyla kardeşlerinden kimse bulunmayacaktı. Bu, hükümdarın saltanatta hayatını temin edecek bir kayıt değildi. Nitekim Birinci Murad'ın oğlu Savcı babasına karşı çıkmıştı, daha sonraki olaylarda İkinci Bayezid'i oğlu tahtından indirmişti.

\* \* \*

<sup>1</sup> Bu kanunnâme Fatih'in son veziriâzamı Karamanî Mehmed Paşa zamanında tertip edilmiştir. Fatih, büyük oğlu Bayezidi sevmez, küçük oğlu Cem'i severdi. Ve bundan dolayı vezir-i âzam, kanunnâmedeki şehzade elkabından Cem'in elkabını zikrederek ana taraftarlığı ile pâdişahın arzusuna uygunluğunu göstermiştir. Bununla beraber kanundaki madde tarafsız görülüyor. Zâhiren, Cem için bir açık kapı bırakılıyor. Bence, Fatih, Cem'in kendisinden sonra hükümdarlığını istemiş, fakat bunu açıkça zikretmekten çekinmiştir.



İkinci Bayezid'in Abdullah, Şehinşah, Âlemşah, Ahmed, Korkut, Selim, Mehmed, Mahmud adlarında sekiz oğlu olmuştur. Bunlardan Abdullah evvelâ *Manisa* ve sonra *Trabzon* ve daha sonra tekrar *Manisa* ve *Konya*'da ve Şehinşah *Manisa* ve *Konya*'da ve Âlemşah evvelâ *Muğla* ve sonra *Manisa*'da, Ahmed *Amasya*'da, Korkut *Manisa*, *Antalya* ve sonra tekrar *Manisa*'da, Selim *Trabzon*'da, Mehmed *Kefe*'de, Mahmud evvelâ *Kastamonu* sonra *Manisa*'da Sancak Beyliği etmişlerdir. Şehzade Mahmud'un *Kastamonu*'dan *Manisa*'ya nakli üzerine *Kastamonu* Sancağına oğlu Orhan' ve diğer oğlu Musa da *Sinop* Sancağına tayin edilmişlerdir. Bunlardan başka *Konya* Sancak Beyi Şehinşah'ın 917 H. 1511 M.'de vefatı üzerine *Konya* Sancak Beyliği oğlu Mehmed'e verilmiş ve Âlemşah'ın vefatından sonra oğlu Osman Çelebi'ye 912 H. 1506 M. de *Çankırı* Sancak Beyliği teşrifatı gönderilmiştir.

*Trabzon* Valisi Selim'in oğlu Süleyman'a evvelâ *Bolu* Sancağı verilmiş ise de Amcası *Amasya* Valisi Şehzade Ahmed'in *İstanbul* ile *Amasya* arasına girmesinden dolayı Süleyman'ın *Bolu* sancak beyliğine itirazı üzerine Süleyman; babasının ısrarıyla istenmeyerek *Kefe*'ye 915 H. 1509 M. de sancak beyi tayin olunarak pek basit teşrifat gönderilmiştir.

Birinci Selim hükümdarlığı elde ettikten sonra büyük babasının yaptırdığı kanundan istifade ederek kardeşleri yâni ağabeyleri Ahmed ile Korkud'u ve oğullarını ve diğer ölmüş kardeşlerinin çocuklarını *Bursa*'ya getirterek hayatlarına son vermiş ve *Saruhan* (Manisa) Sancak beyi olan oğlu Süleyman tek şehzade olarak kalmıştır.

Yavuz Sultan Selim'in ölümüyle rakipsiz ve kansasız saltanata geçen Sultan Süleyman Kanunî'nin saltanatı uzayınca yetişüp büyüyen oğulları arasında rekabet ve hayat kayguları baş göstermiştir. Kanunî'nin büyük oğlu Mustafa'nın valdesi ayrı olduğundan Pâdişahın sevgili zevcesi Hürrem Sultan'dan doğan büyük şehzade Mehmed'in 948 H. 1541 M. de sancağa çıkma zamanı gelmesi üzerine şehzadenin *İstanbul*'a yakın olan *Çelebi Sultan Sancağı* *Manisa*'ya gönderilmesi düşünülmüş, Hürrem Sultan'ın tesiriyle durup dururken *Manisa* Valisi büyük şehzade Sultan Mustafa, Pâdişahın Macaristan tarafına sefer edeceği cihetle İran tarafından bir taarruz ihtimaline binaen şehzadenin *Amasya*'ya nakli

icap ettiği veziriâzam Süleyman Paşa ile bir miktar yeniçeri ve bir kısım eyalet kuvvetlerinin yanında ve kendisinin anların başında bulunması hakkında 948 Muharrem 1541 tarihli bir ferman yollamış bunun üzerine Şehzade Mustafa'yı *Amasya*'ya nakletmiş, şehzade Mehmed'de *Manisa* sancağına çıkarılmıştır<sup>1</sup>.

*Saruhan* (Manisa) Sancak Beyliğine fevkalâde bir teşrifatla çıkarılmış olan Şehzade Mehmed, sancağında çok yaşamadı. 950 Şaban 1543 Kasım'da vefat etti. Hürrem Sultan'ın büyük oğlu olduğundan gerek Sultan Süleyman ve gerek valdesi Hürrem Sultan göz yaşları döktüler. Cesedi *İstanbul*'a getirilerek halen *Şehzade Camii* denilen mahalle defnolunup türbesi yanına Mimar Sinan tarafından Şehzade Camii yapıldı.

Şehzade Mehmed'in ölümüyle açılan *Manisa* Sancak Beyliğine Kanuni'nin Mehmed'den sonra Hürrem Sultan'dan doğan büyük oğlu Selim sancak beyi oldu. Hürrem Sultan'ın, Şehzade Mehmed'den sonra en çok sevdiği oğlu Bayezid de *İstanbul*'a yakın olmak üzere *Kütahya* Sancak Beyliğine çıkarıldı.

Tarihlerde görüldüğü üzere ince ruhlu, şair ve edip olan ve valdesi Hürrem Sultan tarafından çok sevilen babasından sonra hükümdar olacağı tahmin edilen Şehzade Bayezid'e karşı biraderi

<sup>1</sup> Bu hususa dair şehzade Mustafa'ya gönderilen 941 Muharrem 1541 Nisan tarihli fermanın:

"... Cihad-ı fi sebillillah için senî mübarekede zat-ı hüceste sıfatım ile vilâyeti küffâr dal'âlet şiar canibine gazay-i hümayun-ı zafer makrana azimeti âli nihmet idüp âday-i devlet-i kahire olan taifei evbaş-ı kızılbaşın daima fikr-i firaseti batılası hudud-ı memalik-i mahmiyeye mazarrat ve hasar iriştirmek üzere olmağın o tarafın hıfz-u haraseti ve aduvv-u makhurun def-ü zarar ve ifsadinın tedariki zimmet-i aliyye-i husrevaneme lâzım ve lâbüd olmağın düstur-u ekrem müşir-i efham... vezir-i âzam Süleyman Paşa edamullah-u teâlâ maaliyyeyi kapum halkından ve yeniçeri kullarından bazı asker koşulup ve Diyarbekir ve Şam ve Erzurum ve Karaman ve Rum (Sivas) ve Zülkadriye beylerbeğilerini cümle sancakları beyleri ve askerleriyle ve cenab-ı emaretmeab Pîrî Bey dâmet maaliyyeyi Adana Sancağının askerleriyle koşulup ol taraflara irsal eyledim ve Amasya dahi aduvv-u makhur semtinde olup seni ol canibe sevk eylemekten murad-ı hümayunum budur ki ol diyarın reâya ve berâyası ketf-i himayetinde âsude hal olup anın gibi aduv tarafından hareket olup memalik-i mahrusem hududuna taarruz eyleyüb asakir-i şiarım içinde senin dahi vücud-ı şerifin bile olmak lâzım geldikte bulunasız. Öyle olsa müşarün-ileyh Vezir-i âzam ale'l-ittisal yürüyüp mahall-i memura erişmek üzeredir... Asakir-i zafer rehberim içinde sen dahi bile olmak lâzımgelecek tehir ve terahi eylemeyüp saadet ile varup askerini içine dahil olup..." Topkapı Sarayı Arşivi 5221-5.



Selim ilk zamanlarında kayıtsız ve daha sonraki olaylardan dolayı rakip idi. Bu iki şehzadeden başka valdesi ayrı olan *Amasya* valisi Şehzade Mustafa bu hâdiseleri gözden kaçırmayarak kendisine bir muhit hazırlıyordu, Ocaklı yani yeniçeriler, pâdişahın ihtiyarlığından, seferlere pek çıkamadığından dolayı otuz dokuz yaşında bulunan Mustafa tarafına meyilli idiler, bu hususta ağızdan ağıza bazı sözler söyleniyordu. 960 H. 1553 M. de İran seferine pâdişah çıkamayup vezir-iâzam Damad Rüstem Paşa'yı göndermişti. Rüstem Paşa, Hurrem Sultan'ın damadı olup Şehzade Bayezid'i hükümdar yapmak isteyen kayın valdesi tarafını tutuyordu. Ses çıkarmayup zamanını bekleyordu.

Rüstem Paşa, kapukulu kuvvetleriyle *İstanbul*'dan ayrılarak *Konya Aksaray*'ına geldiği zaman Sultan Süleyman'ın hal'iyle şehzade Mustafa'nın hükümdar ilân edileceği şayialarını duyunca, *Aksaray*'dan ileri gitmeyerek pâdişaha acele olarak şayiayı bildirdi. Bunun üzerine Sultan Süleyman vezir-iâzama geri çağırarak kendisi bizzat sefere çıktı, Şehzade Bayezid'i Rumeli'nin muhafazası için *Edirne*'ye gönderüp *Konya Ereğli*'sine geldiği zaman kendisini selâmlamağa gelen *Amasya* valisi oğlu Mustafa'yı öldürtükten sonra sefere devam ederek *Haleb*'e gelmiştir.

Şehzade Mustafa'nın ölümüyle Süleyman'dan sonra hükümdar olması için mani kalmayan Bayezid'e karşı anın büyüğü olan Selim varsa da valdesi Hurrem Sultan Bayezid'i tuttuğundan anın saltanatı babasından sonra müemmedi. Hurrem Sultan iki kardeşi Selim'le, Bayezid arasını zevahiri muhafaza ile telife çalışıyordu. Fakat Hurrem Sultan'ın 965 H. 1558 M. de vefatı bu anlaşmayı bozdu. Fatih'in kanunu mucibince bu defa saltanata geçmek mücadelesi ihtiyar babalarının sağlığında iki kardeş arasında başgösterdi. Günden güne iki kardeşin muhtelif sebeplerle birbirlerinden şikâyetleri devam etti. Selim *Manisa*'dan kaldırılarak *Konya*'ya ve Bayezid *Kütahya*'dan alınarak *Amasya*'ya naklolundular.

Şehzade Selim kendisine gönderilen emre derhal itaat ederek memuriyetine gitti ise de devrin aleyhinde işlediğini sonradan anlayan Bayezid bir müddet düşünmüş, kuvvet toplamış ve nihayet *Kütahya*'dan ayrılıp zorla *Amasya*'ya gitmiş ise de, Selim'in yumuşak ve itaatli hareketi kendisine epi taraftar toplamış ve inadı yüzünden pâdişah sevdiği oğlu Bayezid aleyhine dönmüş, nihayet tarihte



görüldüğü üzere Bayezid çocuklarıyla beraber *İran*'a firara mecbur olmuş. Uzun muharebe ve pâdişahın *İran Şahu Tahmasep*'i tehdidi ve bol hediyeleri üzerine Bayezid çocuklarıyla beraber boğularak cesetleri *Sivas*'a getirilip defnedilmişlerdir (969 Muharrem, 1561 Eylül).

Biraderi Bayezid'le mücadele esnasında *Manisa*'dan *Konya*'ya nakledilen Selim 968 H. 1961 M. senesinde *Kütahya* sancağına tayin olunarak *Akşehir* Sancak Beyi olan oğlu Murad, on sekiz yaşında *Manisa* Sancak Beyi olmuştur.

\* \* \*

İkinci Selim'in büyük oğlu Murad'dan başka sarayda bulunarak yaşları itibariyle sancağa çıkarılmamış olan beş oğlu daha vardı. Murad'ın 982 H. 1574 M. de hükümdar olması üzerine Fatih'in kanunnâmesi gereğince bu beş şehzadenin hayatlarına son verilmiştir.

Üçüncü Murad'ın yirmi iki sene saraya kapanarak kadınlarla süren saltanatı esnasında yirmi oğlu olmuş ve bunlardan büyük oğlu Mehmed, sancak beyi olarak *Manisa*'ya gönderilmiş diğer küçük yaşta olan çocuklar sarayda kalmışlardır.

Üçüncü Murad'ın ölümüyle hükümdarlığa davet edilen *Manisa* Valisi büyük oğlu Mehmed İstanbul'a gelirgelmez kanun üzere on dokuz erkek kardeşi boğulduğundan kendisinden başka erkek saltanat varisi kimse kalmamış ve bu tarihten (1595) sonra yetişkin şehzade olmaması sebebiyle şehzadelerin sancak hizmetine gönderilmeleri kanunu tatbik edilmeyerek veliaht olan büyük şehzadeye Anadolu'da ismen sancak verilerek bunun bir mütesellim ile idare edilmesi gibi zevahiri muhafaza eden bir usul konmuştur.

Bu gibi usul mucibince Sultan İbrahim'in oğlu Mehmed, beş yaşında iken *Manisa* sancağına tayin edilüp sancağın idaresi için bir mütesellim gönderilmiştir.

Siyasî olaylar nedeniyle Sultan İbrahim'in hal'i ve şehzade Mehmed'in Dördüncü Sultan Mehmed olarak 1058 H. 1648 M. de yedi yaşında hükümdar ilân edilmesi üzerine bu son tarz da kaldırılarak<sup>1</sup> erkek şehzadelerin sarayda kafes yani inziva hayatı yaşamaları kabul olunmuştur.

<sup>1</sup> Hammer (Atâ Bey tercümesi) c. 10, s. 215.

Üçüncü Mehmed'in Mahmud, Ahmed, Mustafa adlarındaki oğulları küçük yaşta olup, büyükleri Mahmud on altı yaşında iken Anadolu'da Celâli hareketi sebebiyle sancak beyliğine gönderilememiş ve babası aleyhine bir isyan hazırladığı haber alınması üzerine katlolunmuş ve anın ölümünden yedi ay sonra da Sultan Üçüncü Mehmed, otuz yedi yaşında vefat etmiş, yerine on dört yaşındaki büyük oğlu Ahmed hükümdar olmuştur (1012 H. 1603 M.).

Birinci Sultan Ahmed'in cülûsu üzerine kendisi küçük yaşta olduğundan kardeşi olan şehzade Mustafa'nın hayatına dokunulmayarak bu suretle Fatih Sultan Mehmed'in kanunu tatbik edilmemiş, fakat bu kanun tamamen mer'iyetten kalkmayarak pâdişahların arzusuna göre işlemiştir. Nitekim İkinci Osman, cülûsu esnasında öldürülmeyen kardeşi şehzade Mehmed'i ve dördüncü Murad, öldürmediği kardeşleri Kasım ile Bayezid'i birer vesile ile öldürmüşlerdir.

Dördüncü Mehmed'in kardeşleri Süleyman ile Ahmed, pâdişahın validesi Hatice Turhan Sultan'ın himayesi sayesinde öldürülmeyüp kafes hayatı yaşamışlar ve bundan sonra yeni hükümdar olan şehzade kardeşlerine ve diğer inziva hayatı geçiren şehzadelerin hayatına dokunmamışlardır.

### **Şehzadelerin Sancağa Çıkma Usulleri :**

Sancağa çıkarılacak şehzadenin yaş durumu Pâdişahın çocuklarının adedine ve yaşına göre değişmiştir. Ortalama yaş haddi on dört, on beş olan şehzade icabında Sancağa çıkarılırdı, on sekiz ve hattâ yirmi yaşında çıkarılanlar da vardı. Meselâ aşağıda görüleceği üzere Kanunî Sultan Süleyman'ın Hürrem Sultan'dan doğan ilk oğlu şehzade Mehmed yirmi yaşında sancağa çıkarılmıştı.

Sancağa çıkan şehzadelere (*Çelebi Sultan*) denilirdi. Çelebi sultanların kendileri gösterilen mıntakaların siyasi durumlarına ve yetişkin şehzade adedine göre çoğaltılabildi. Osmanlılar Anadolu Beylerinden aldıkları yerlere ilk devirlerde sancak beyi olarak oğullarını tayin etmişler ve daha sonra sahaları genişleyüp iyice yerleştikten sonra o sancaklara mûtemet valiler göndermişlerdi.

*Orhan Gazi*, *Karasi*'yi (Balıkesir'i) alınca oraya büyük oğlu Süleyman Paşa'yı vali yapmış daha sonra Murad Hüdavendigâr'da *Çelebi Sultan* sancağı olan *Balıkesir*'e oğlu Yakup Çelebi'yi tayin

eylemiştir. Murad Hüdavendigâr, Germiyan Oğlu Süleyman Şah'ın kızıyla evlendirdiği büyük oğlu Bayezid'i Karaman oğullarıyla hem-hudut olduğu için *Kütahya* Sancak Beyliğine göndermişti.

Daha evvelce söylendiği üzere *Hamid oğulları*'ndan alınan *Isparta*, *Antalya*, ile *Aydın* ve *Menteşe* ve *Karaman* oğullarından alınmış olan sançaklara Çelebi Sultan olarak Osmanlı şehzadeleri tayin edilmişti.

\* \* \*

Şehzadelerin sancağa çıkarılmaları merasimle ve vezir-i'âzam tarafından pâdişah adına kendisine verilen tabl ve alem ve yeşil bayrakla olurdu<sup>1</sup>. On beşinci asrın ikinci yarısıyla on altıncı asırda sancağa çıkan Osmanlı şehzadelerine ilk kez şu eşya verilirdi<sup>2</sup>.

*Bir kıt'a altın murassa' eyer — ikişer kıt'a sade altın eyer — ikişer kıt'a gümüş sade eyer — Beşer kıt'a murassa' meftul<sup>3</sup> — üçer kıt'a murassa' burunluk — beşer kıt'a bazubend — dörder kıt'a altın zincirli oyan<sup>4</sup> — dörder kıt'a gümüş zincirli oyan.*

Sancağa çıkan şehzadelere verilecek eşya merasimle verilir ve maiyyet tertip edilirdi. Şehzade validesiyle beraber çıkar ve anın nezareti altında bulunurdu.

*Çelebi sultan*'ların maiyyetinde devlet merkezindeki divan heyetinin küçük nümunesi olarak vezir makamında lala, nişancı, defterdar, reis'ül-küttab, çavuşbaşı, kapucular kethüdası, divan kâtibi bulunur ve bunlardan başka tabib, cerrah, göz hekimi, kapucubaşı, emîr-i alem, imir-iahur ile şehzadenin hocası, matbah emini, arpa emini, çaşnigir başı, çaşnigirler, divan çavuşları.

Bu maiyyet erkânından başka şehzadenin yaşına, derece ve ehemmiyetine göre miktarı değişik olarak sipah, silâhdar, ulûfeci, garip sınıflardan asker ve ağaları, çadır mehterleri, divan çavuşları, ruznâmecî, mukataacı, hulâsa imam ve müezzine kadar kimi aylıklı kimisi mukataalı memurlar vardı.

Sancağa çıkan şehzadelerden pek kalabalık bir heyetle çıkan şehzade Kanunî Sultan Süleyman ile Hürrem Sultan'dan doğan Şeh-

<sup>1</sup> Kavanin-i Osmanî ve râbitai Âsitâne s. 21 ve Hammer tarihi Atâ Bey Ter-cümesi c. 7, s. 117.

<sup>2</sup> Topkapı Sarayı arşivi No. 5892.

<sup>3</sup> Hayvanın boynuna takılan gerdanlık (meftul)

<sup>4</sup> Oyan, hayvanın başlığı, dizgin.



zade Mehmed olup 1542 de Saruhan (Manisa) sancağına gönderilmiştir.

### Çelebi Sultan Lalaları:

Şehzadenin sancağa çıkarılacağı zaman düşünülmüşü icap eden en önemli mesele ona devlet işlerinde vukufu, temiz ahlâklı, otoriter bir zatın lala olarak intihabı idi. Bu husus Divan-ı Hümayun heyetinin çok dikkat edeceği bir vazife olup pâdişah bu cihetten divan heyetini mesul tutuyordu.

Lala, şehzadenin idare ettiği sancağın vezir-i âzamı derecesinde olup mıntakasının durumunu ve terbiyesiyle vazifeli olduğu şehzadenin ahlâk ve ef'alini kontrol etmekle de vazifeliydi. Şehzadenin bir yolsuz hareketini görürse anın ahvalinden divanı haberdar ederdi<sup>1</sup>. Herhangi bir tesirle şehzade Lalalığına tayin edilen şahıs, iyi ahlâklı olmayup şehzadeyi baştan çıkarmak isterse, şehzadenin validesi durumu Pâdişah'a arz ile Laladan şikâyet ederdi. Lalalar, Çelebi Sultan'ları kontrol ettikleri gibi Lalaların iyi ahlâklı veya kötü ahlâklı olup olmadıklarını Çelebi Sultan Valdeleri kontrol edüp her bir hususta hükümdarı haberdar ederlerdi.

İkinci Bayezid'in oğullarından Saruhan (Manisa) Valisi Alemşah'ın validesi *Gül-ruh Hatun*, oğlunun Lalalığına gönderilmiş olan

<sup>1</sup> Bu hususta İkinci Bayezid'in oğlu Konya Valisi Şehinşâh'ın berş istimaliyle ölüm tehlikesi geçirdiğinden bahs ile Lalası Murad ve Defterdarı Hacı Ivaz taraflarından Pâdişaha takdim edilen arıza şöyledir:

Arz-ı bendegâne ilâm-ı çâkerâne odur ki bundan evvel biz kullarınızı ki şehzâde civanbaht اطال الله بقاء hazretlerinin âsitanesine Lalalık ve Defterdarlık hizmeti için irsal buyurmuşunuz. Bunda gelicek şehzade katında bir kaç müftsitlerin Ayaz Paşa karındaşı oğlu Mehmed ve hayran ve bostancı ve kıssa-handır tekarrüb kesbedüp şehzadeyi idlâl edüp afyon ve berşiş yimege öğretmişler. Biz kullarınız dahi gelüp bu fiil-i şenia mübaşeretin ve umur-ı imarette nev'i ihmalin görüp ahsen veçhile tarik-i salâha delâlet edüp bazı nâmülâyım harekâtını men edüp terk ettirmiş idik. Hemen afyon ve berşiş yemesinden vaz gelmedi. Biz kullarınız dahi re'yi bunun üzerine mukarrer olup durdukim Konyaya varıcak ikdam edüp yanındaki müftsitleri red ettirevuz eğer kabul etmez ise hizmetini terk edüp devlet eşigine vararuz. Konya'ya gelicek berşiş denen mühmilden ziyade ekl edüp mizacı muhtel olup bir gün ve bir gece bîhüd yattı. Âher kay etmek ile ve ishalle zahmetleri def'oldu. Ol sebepten mezkûrün müftsitler ve ol ekl ettikleri terkip Silâhdar Başu Ali kullarınınızla Devlet Âsitanesine irsal olundu. Baki emir hazret-i izzet meabındır ki der mesned-i izzet müstedam bād. Bendegün muhlis Murad-hacı Ivaz (Topkapı Sarayı Arşivi 6366/2).

adamın ahlâksız, fesat başı olup etrafında kendisi ayarında, olan kimselerle oğlunu içkiye alıştırdığını, kendisi oğliyle beraber sancağa çıkarıldığı sırada pâdişahın (oğlunu koru) diye ferman buyurduğunu bu emri yerine getirmek için imkân derecesinde gayret gösterdi ise de bu ahlâksız Lalanın gelmesinden sonra oğlunun zaptedilmez olduğunu arz ile Lalanın mutlak surette değiştirilmesini istirham eylemiştir<sup>1</sup>.

Tecrübesiz şehzadeleri ahlâksızlığa sevkeden maiyyeti de başıboş kalırsa halka karşı gayrı ahlâkî tecavüzler vukua gelirdi. Bundan dolayı *Çelebi Sultan* maiyyeti olanlar tamamıyla şehir veya kasaba dışında çadırlar içinde bulunup vazifelilerden başkası şehirli ile münasebette bulunamazlardı.

Kastamonu Sancak Beyi olan Şehzade Mahmud'un oğlu Orhan Çelebi'nin Valiliği sırasında şehzadenin maiyyeti adamlarından bir sekban oğlanı, *Kastamonu* kasabasında bir şahsın oğlunun yanağından öpmüş, o şahıs derhal sancak beyine şikâyet etmiş. Sancak Beyi olan Paşa, sekbanı getirterek dayak attırmış, gece yatsı namazından sonra şikâyet eden şahsın evine bir hayli şehzade adamlarından kapucular gelmiş, sekbanlar gönderüp şikâyet eden adamın boğazına şemlesini takup şehzade dairesine getirmişler. Niçin varup paşaya şikâyet ettin? tekrar şikâyet etme, yoksa seni boğazından asarız demişler; kendisine and dahi verdirmişler, sabah oluncaya kadar kapusuna bir kapucu göndermişler ki var kapusunu bekle diye. bir nice gün kapusunu beklemişler. Bunların şerlerinden ötürü gün yarısınadek ases (gece bekçisi) ile bile yürür olduk bir nice kişi müfsitler vardır, eğer bundan gidermezseniz çok dürlü fesad ederler, sonra bildirmediniz dimeyesiniz, buradan anları gidermezseniz, fesadlar dahi çok olur, şöyle malûm oluna<sup>2</sup>.

<sup>1</sup> Gül-ruh Hatun Pâdişah İkinci Bayezid'e arızasında oğlu hakkında şöyle diyor:

"Sultanım devletinde yiğit oldu imdi benüm sultanım bu yiğitlik eyyamında bir müslüman hayır endiş lala gerekti ki oğlançüğümün din ve dünyasını mamur etmeğe say'edüp daima hayır kılguzlaydı. Bir Lala var ki cem'i fesada baş olup ne denlü müfsitler var ise müttefik olup Allah-u teâlâ emri resul-ü şerifi anun değil heman kendü havasına tâbi olup oğlançüğümü daima idlâl edüp oğlum kulunuz dahi kabul etmedüğü sebepten âhar Lalası, hocası olan müfsitler ve hekim olan münafik ile hamr (şarap) içmeğe tahrik edüp içirdiler". (Topkapı Sarayı Arşivi No. 5499).

<sup>2</sup> Topkapı Sarayı arşivi 6620.

Şehzade (Şehzade) kende klony وقتی دیرین ایسا بلوردر

بورتقعه التون  
مربع ایر  
اکیش تقعه ساده التون  
ایر  
سکس ایچرودن بورتقعه  
التون ایر ولفی بورتقعه

اکیش تقعه کومش  
سک ایر  
بش تقعه مربع مقنول

اوج تقعه مربع  
بورتقعه  
بش تقعه بازو بند

در در تقعه التون  
زنجیر لو او یان  
در در تقعه کومش  
زنجیر لو او یان

5892

Res. 1 — Şehzadeler Sancağa çıkarken verilen eşya listesi  
(Meftul: hayvana takılan gerdanlık, Oyan: hayvan başlığı, dizgin)



باستان عامه کتب استماعی در نسخ ضمیمه اوله صلواته اوله  
بودن اول بز قوللرله شهرله بجا اولطالیه ایضا خصه اوله  
تلاذله مع فتور اوله خه مکتوب رساله بویر جرد اوله  
بونه طبع اوله قنده برقم معضله ایاز ناپا قنراشی اوله  
و جردن و سباجی و قصه اوله از تعریف کسب اوله  
ایفون بر شیشا سینه اوله شهرله بز قوللر اوله خوب  
و اورا مارنده نوع اسمان کورک حسن و جهل طریق صلواته  
بعنی ناطلم عوکن منغ لیرب ترکی لیرش اوله  
بماضه و از طهری بز قوللرله دلغی رانی بوندن  
نویسه و اریق اوله لیرب نینه معضله ایضا  
خه متنی ترکی ایب جول سینه و راور صله  
زیاده اوله لیرب مزاج شربی غمنا اوله  
قی انکارله و اسمالله لجهلر عین خضر اوله  
معضله اوله اوله لیرب سله رایشی علی قولله  
رسال اوله لیدی بده او حضور نوع بلده  
در سنه ۱۰۸۰ سنه اوله  
اوله لیرب سینه

Res. 2 — II. Bayazıt'in oğlu Şehzade Şehinşah'ın lalası ve defterdarı Murat ve Hacı İvaz'ın, şehzadenin Afyon kullandığına dair yazıları (Topkapı Arşivi 6366)







سپاهی و غلامانندن ترقی در درجی بموکن  
ابراهیم خازن بند لرینه چاشنی کولک  
عنایت بیورله

بیاتابیر و سنجائی کئی اولان محمد بند لرینه  
ستونی بجزاد سنجائی و یا خود کدو نالت  
اکهکی سنجائی عنایت بیورله

حسین در سپاهی و غلامانندن مزبورین  
اللی انجه ایله متفرقه لالت عنایت بیورله

کوستدیل سجاغدن زعامت تفرق ایدن علی بند لرینه  
ترقی عنایت بیورله

تاج اندرون سله اولر جاغدن مذکور  
بند لرینه سپاهی و غلامانی عنایت بیورله

زعماد مزبور بشیله محمد بند اوغلی رسلان بند لرینه  
ترقی عنایت بیورله

محمد دله نزهاد صول بولک غلامانندن  
مذکور بند لرینه نترانجه ترقی ایله سپاهی  
اوغلامانی عنایت بیورله

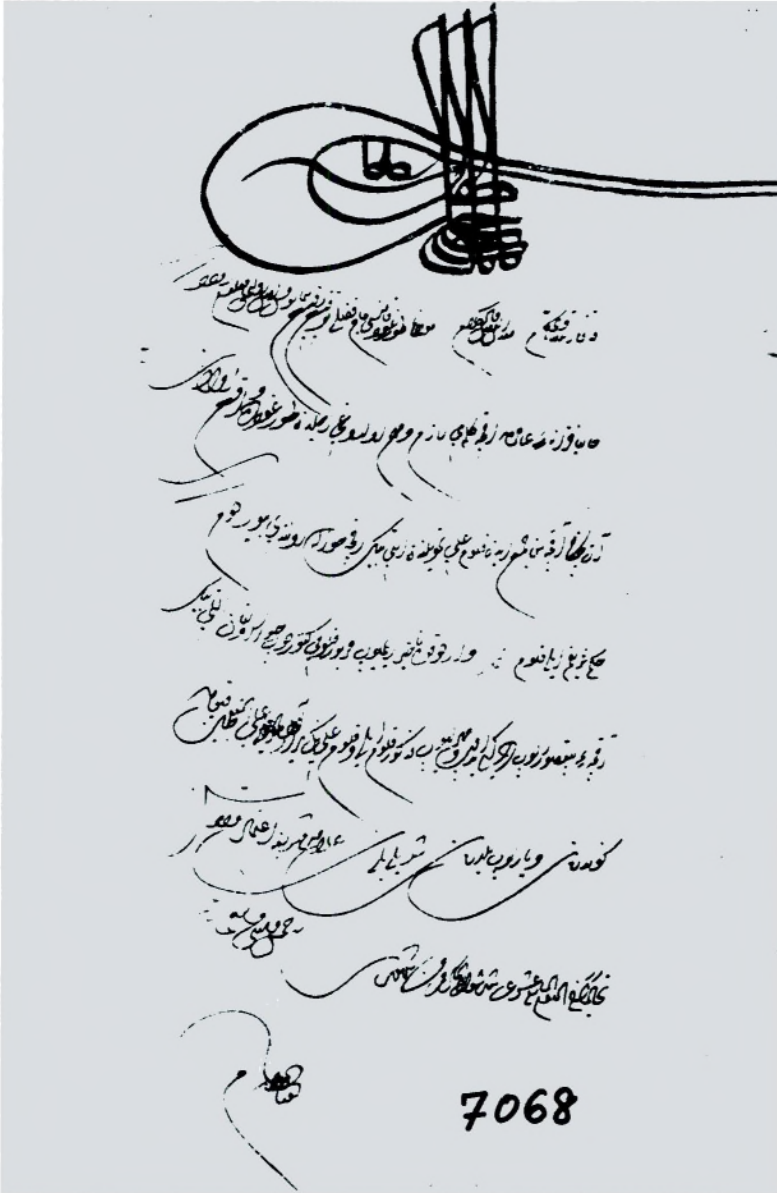
انریوز سنجاغدن زعامت تفرق ایدن عسکری  
علین لرین درگاه عالیله متفرقه ایله ترقی  
عنایت بیورله

محمد کچهزی مزبور بند لرینه سکا لوق  
عنایت بیورله

سکوت سنجاغدن تفرق ایدن دولت یاز  
مده لرینه ترقی اولدی عنایت بیورله

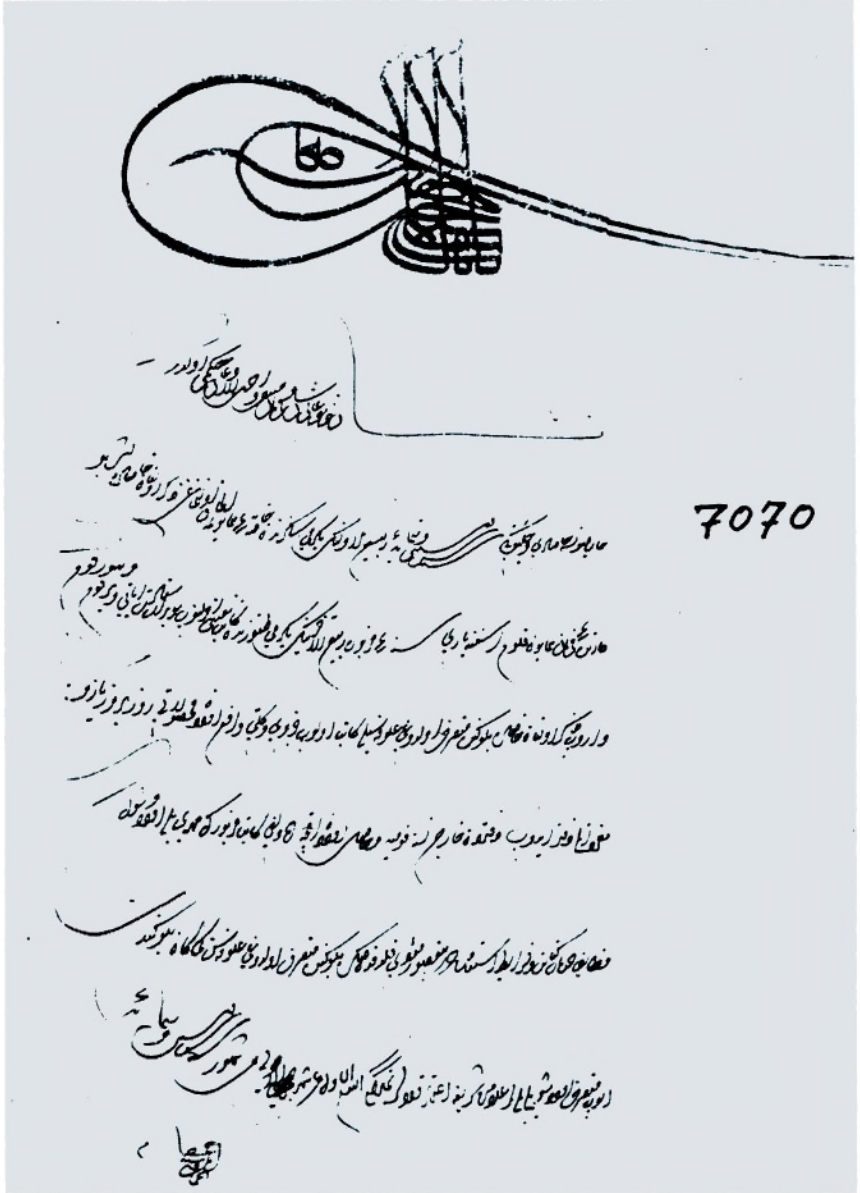
2142



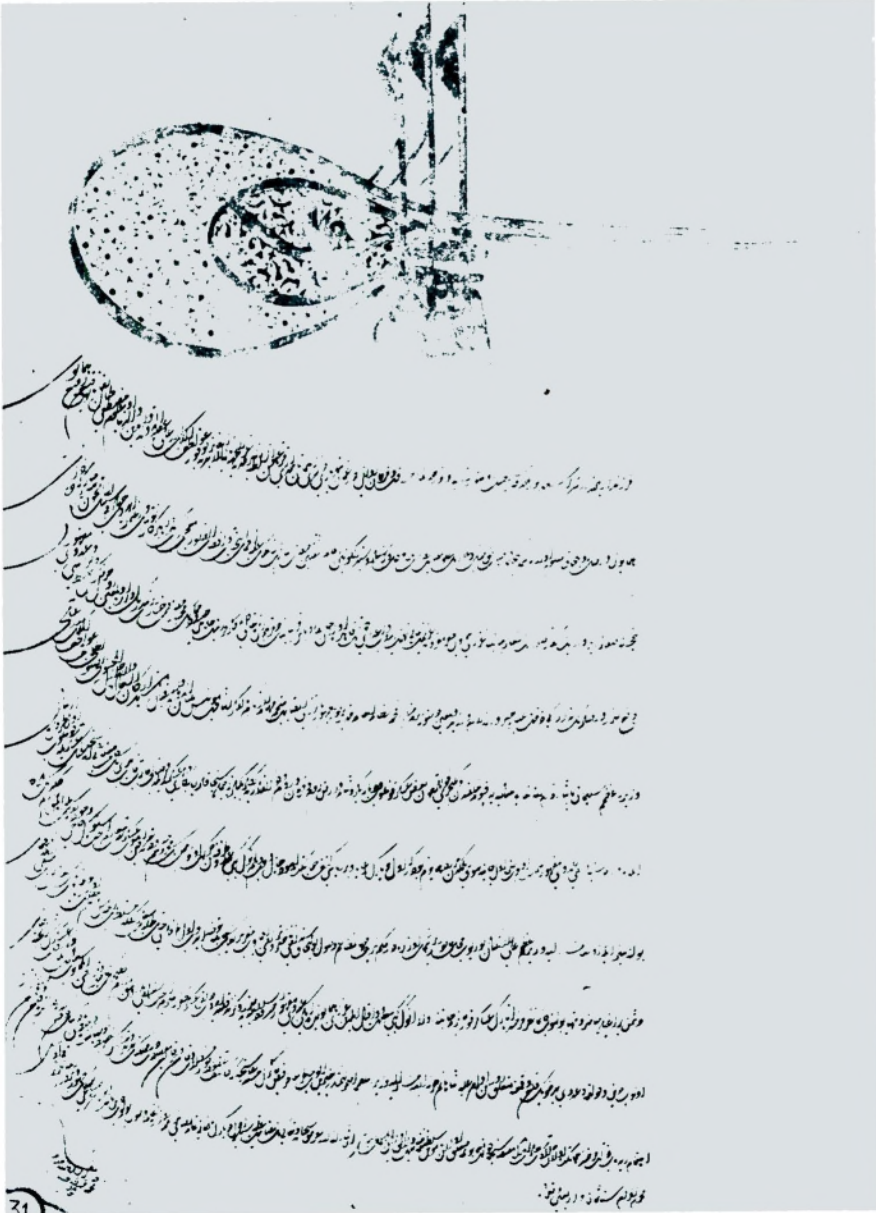


Res. 7 — Kütahya valisi Şhzade Bayazid'in Atçeken akçesinden ellibin akçenin gönderilmesi hakkında Turgut Kadısına 965 H. 1557 M. tarihli fermanı (No. 7068)

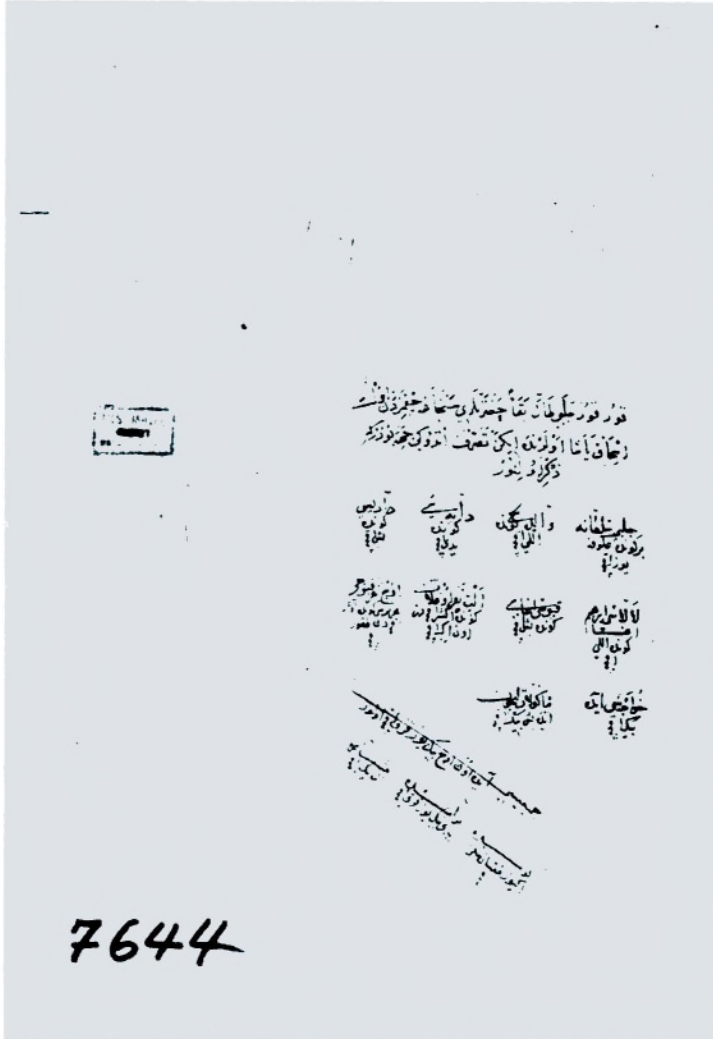




Res. 8 — Amasya valisi Kanuni'nin oğlu Şhzade Bayazid'in 966 H. 1558 M. tarihli fermanı (No. 7070)



Res. 9 — Sultan Süleyman'ın oğlu Mustafa'nın Saruhan (Manisa)'dan Amasya valiliğine nakli hakkında 948 Muharrem 1541 Nisan tarihli ferman



Res. 10 — Şehzade Korkut'un sancağa çıkmadan önce kendisine, valdesine ve maiyetindekilere verilen gündelik ve aylıklar (Topkapı Arşivi 7644)







اولی غار

اوزقلمه بکرو قلمه بکرو قلمه بکرو قلمه بکرو قلمه  
بکرو قلمه بکرو قلمه بکرو قلمه بکرو قلمه بکرو قلمه

کفتکرو قلمه  
الوقلمه

حیمه

اوزقلمه بکرو قلمه بکرو قلمه بکرو قلمه بکرو قلمه  
بکرو قلمه بکرو قلمه بکرو قلمه بکرو قلمه بکرو قلمه

راج خانه اکی باشلی صوتا بکرو قلمه ابرینا اوزد قلمه  
بکرو قلمه بکرو قلمه بکرو قلمه بکرو قلمه بکرو قلمه

سایان منقش سر ابرده قلمه سکن باشلی  
بکرو قلمه بکرو قلمه بکرو قلمه بکرو قلمه بکرو قلمه

ناکولا

برنج بئرمه عمل قلمه روزن ساده  
بکرو قلمه بکرو قلمه بکرو قلمه بکرو قلمه بکرو قلمه

6510

مرحوم نوبت والدین لاله دندرد اری  
اوز بک نقدالمه میا اخی غم کلام  
قزوی اسیه اکی نام





2699

چونها و سقرط  
بش قطعه  
قرمزی مد  
اکی قد و ج کله  
اوی بی نقش  
سخی حیدان کچمه مع  
اکی اوی اکی  
قوی  
باندنقز

زخیرها و جامه

عن زرد  
برقعه  
در تیز زرد  
عن نقش  
درت قطعه  
ک قصه سن نقه  
نور زرد  
عمای عن قدینه و  
قرمزی و ساد  
اکی قطعه

اوانها و خیمها و عنین

عسائر اخلو  
اکی قطعه ازان  
چار داف  
منقش سالیان  
اکی قطعه

دیوان نامه چادری  
اکی قطعه  
برقعه سی  
دووز خزینه لو  
یکرم الی خزینه لو برقطعه  
باش چادری

یکرم نقش خزینه لو  
اکی قطعه کیلار  
چادری  
یکرم میشر خزینه لو اکی قطعه  
نخینه چادری

الحان مصطفی مال بناء حضرت لینه ویرین سیاب در که ذکر اولوز  
عدد دت بوزیک اقه  
تشریابندوز  
ملیک مکل ایدوز  
برقعه  
برقعه

جامه میرا خوری  
بش توب

عن قدینه و سانه و قرمزی و خوی  
ساده ابطانه و اطلس  
کما و قرمزی ساد اانکله و  
زر مشبک  
برقوب  
برقوب

عن سراسر زدی ابطانه و

اطلس قرمزی  
و ج توب

طلعت عن قدینه بروسه

ون بش توب

چاقمه  
بش توب  
بناک  
بش توب  
لاجه  
بش توب

شم مشوقه

بغه و دروجی  
نکی و مدعت  
ک حاق  
جلس قرمزی  
مدعت بروسه  
و ج حاق  
بش صاف  
ملک بروسه  
مدعت  
بش حاق

بروسه  
قدینه و رسته  
بش حاق  
شورج  
ون بش حاق

Res. 15 — Sultan Süleyman'ın oğlu Şehzade Mustafa'ya sancağa çıkarken verilen eşya listesi (Topkapı Arşivi 2699)









Sancağa çıkarılan şehzade ile valdesine ve hocasına Pâdişah tarafından ihsanlar verilir, şehzadeye maaş olarak has tayin olunup mesarifine oradan sarf ederdi. Maiyyetine tayin olunan memur ve ve askerlerin de tahsisatları vardı.

Şehzade duruma göre Sancağa çıkarken ya doğrudan doğruya Saraydan çıkarak merasimle sancağına gönderilir veyahut Vezir-i âzâmın sarayına misafir edilerek oradan sancağa giderdi.

Çelebi Sultanlar teşrifat olarak başlarına altun üsküf giyerler, kızıl tûğ takarlardı. Ak börtükleri arkalıksızdı. Bunlardan başka aşağıda listelerinde görüleceği üzere çeşitli elbise, kürk, kaftan, ipekli kumaşlar ve miktarı yazılı mutfak levazımı, hayvan takımları, at, katur, deve ve maiyyet hademeleri.

\* \* \*

Çelebi Sultanlar kalabalık olarak sancaklarına daimî olarak kalmak üzere gittikleri için şehre kasabaların içinde değil, şehrin kenarındaki kendilerinin çadırılı mekânlarında otururlardı. Çadır yerine bazen ahşap binalar yaparlardı; fakat esas Sancak Beyi maiyyeti çadır adedi ve çadır istiabı üzere tertip edilmişti.

Pâdişah sefere gittiği zaman Çelebi Sultan olan oğlunu götürmezse anı icabına göre ya memleketin tamamının veyahut ehemmiyetli bir kısım mıntakanın muhafazasına bırakırdı. Oğulları birden ziyade ise Vali olan oğullarını kendi sancaklarının dışındaki sancakların da isimlerini zikrederek bırakırdı. Meselâ (Tabakat'ül-memalik). in kaydına göre Kanunî Sultan Süleyman 945 H. 1538 M. de *Karaboğdan* seferine giderken Manisa Sancak Beyi olan büyük oğlu Sultan Mustafa'yı Saruhan'dan başka Aydın vesair o tarafların muhafazasına memur etmiştir.

\* \* \*

Sancak Beyi olan Şehzadeler casuslar vasıtasıyla buldukları memleketin hududundaki komşu devletin ahvalinden aldıkları haberleri devlet merkezine divan-ı hümayun'a arzederlerdi. Meselâ İkinci Bayezid'in oğlu Amasya Valisi Sultan Ahmed'in oğlu *Karahisar* Sancak Beyi Murad, *Hazret-i Paşayûn-ı İzâm* başlığıyla divana gönderdiği arızasında *Arabkir* Beyi Seydî Ahmed Bey'in pâdişaha sadakatinden ve *Tebriz*'den gelen âdemlerinden aldığı habere göre



*Horasan* hükümdarı Timûrilerden (Sultan Hüseyin Baykara).nın vefat edüp Akkoyunlu hükümdarı Yakup Han'ın *Horasan*'ı zaptetmek istediğinden ve Yakup Han'ın Osmanlı devletiyle dostluğu kemalde olduğundan ve Haleb'den âdemleri gelüp Memlûk Sulta'nın *Uzun Özbek*'i zehirlediğinin haber alındığından haber vermiştir <sup>1</sup>.

Konya Valisi İkinci Bayezid'in oğlu Şehinşah tarafından (*Huzur-ı Pâşâyân-ı İzâm ve Lalayân-ı Fiham*) başlığıyla Divan-ı hümayûna gönderilen mektupda Dulkadır oğlu Alâü'd-devle Bey'in Mısır'da memlûk hükümdarı yanında bulunan kardeşi Abdürrezzak Bey'in, Ramazan oğullarından *Develi Karahisar* Subaşı Kanbay Bey'e mektup gönderüp anın da mektubu kendisine (Şehinşaha) getirdiği ve bunda memlûklerin Alâü'd-devle Bey ahvaline dair malûmat olduğu ve Abdürrezzak Bey'e dirlik hususu ve saireden bahsedilmekte ve yapılacak işlerin ve Ramazan Oğlu Nâsır Bey'e güler yüz gösterilüp vaitlerde bulunulmasının muvafık olacağı vesaire hakkında Şehinşâh'ın pençesiyle (Muhibb-i bi iştibah Şehinşah) yazılı mektup <sup>2</sup>.

Çelebi Sultan'lar muhaberelelerini divan-ı hümayûnla yaparlar, istekleri o vasıta ile arzolunup Pâdişahın iradesi yani müsaadesi istenirdi. Şehzade doğrudan doğruya maruzatta bulunacak ise arızasının sonuna (bende) yahut (Abd'ül-fakir) veya (Abd'ül-hakir) ibaresini yazardı.

Divanda vezir-i âzam ve divan âzalarına gönderdiği tahriratın başına:

(Huzur-u Pâşâyân-ı izam ve Lalayân-ı fiham) yahut (Hazret-i Pâşâyân-ı izam edamullahü maalihim) veya (Hazret-i Pâşâyân-ı izam şeyyedallahü erkân devletühüm ilâ yevmi'l-kıyam) ve buna benzer ibareler yazup sonunda da pençe veya imzasız olarak (Muhibb-i bi iştibah Şehinşah) veya (Muhibb-ül-müştak Korkud) ve bu tarzda ibare ile imzalarlardı.

Çelebi Sultanlar bazı tevcihatı pençeli emirleriyle yaptıkları gibi bazı mühim tayinleri de tûğralı fermanlariyle yapmış-

<sup>1</sup> Topkapı Sarayı Arşivi 5814/1 Şehzade Murad'ın Divana arızasından. mektupta adı geçen uzun Özbek, 1489 da Memlûklerle olan muharebede Osmanlıları mağlûb eden Memlûk ordusu kumandanı olan Atabek Emîr Özbek idi.

<sup>2</sup> Topkapı Sarayı Arşivi No. 6335.

lardır. Bizzat hükümdar divanı tevcihatındaki tarzda tûğralı fermanları, buhranlı zamanlarda Sancak Beyi Şehzadelerin devlet merkezleriyle aralarının bozulduğu veya memlekette bir gayrı tabilliğin devamı esnasında çekildiği görülüyor. Bu hususta Sancağının nakli nedeniyle babasına gücenen *Kütahya* Sancak Beyi Şehzade Bayezid'in *Turgud* Kadısına gönderdiği 965 Şevval 1558 Temmuz tarihli fermanda akçeye ihtiyaç sebebiyle at çeken akçesinden altı bin akçenin, göndermiş olduğu Mehmed'e teslim edilmesi emir olunmuştur<sup>3</sup>.

Yine Şehzade Bayezid'in Amasya Valisi iken muhalif tavır alması sırasında *Sonisa* Haslar ile Çeltikinin hassai hümayuna ilhak olunmasından dolayı bu haslara kulu İsfendiyar'ı tayin ederek eline berat verdiğine dair 966 Ce. 1558 Mart tarihli nişan-ı hümayun vardı<sup>1</sup>.

Çelebi Sultanların ya hilkatleri ve yaşları icabı veya tecrübesiz olmaları, kanunlara karşı riayetleri ve mizaçlarından dolayı sert ve yumuşak ve otoriter olup olmamaları yüzünden babalarının sevgisini kazandığı veya kaybettikleri ve bu hususlarda validelerinin tesirleri görülmektedir.

Fatih Sultan Mehmed, büyük oğlu Bayezid'i sevmediği gibi, Bayezid de babasına karşı çeşitli sebeplerle muğberdi. Bundan dolayı Sultan Mehmed, küçük oğlu Konya Valisi Cem Sultan'ı severdi, bununla beraber tertip ettirdiği kanunnâmede şehzadelerin elkabını misal getirirken Cem'den bahsetmiştir.

Gerçi kanunnâmede saltanata geçen şehzade kardeşlerini öldürür diye açık madde konmuş ise de zımnem Cem Sultanın tercih edildiği imâ olunarak kendisinin halefi için açık kapı bırakılmış ve bunun halli de Cem Sultanı seven vezir-i âzam Karamanî Mehmed Paşa'nın tedbir ve kiyasetine havale edilmiştir.

Buna karşı babasının durumunu hisseden ve haber alan *Amasya* Valisi Bayezid de el altından Ocaklı yani Yeniçeriler vasıtasıyla tertibat alarak tarihce malûm şekilde *İstanbul* Muhafızı İshak Paşa vasıtasıyla hükümdarlığı elde etmiştir (886 H. 1481 M).

Sultan İkinci Bayezid, son senelerinde hayatta kalan yaş srasıyla Ahmed ve Selim adlarındaki oğullarından munis ve baba-

<sup>3</sup> Topkapı Sarayı Arşivi No. 7068.

<sup>1</sup> Topkapı Sarayı vesikaları No. 7070.



sına çok mutî' olan *Amasya* Valisi Ahmed'i tercih etmişti. Veziri-âzam Hadım Ali Paşa buna hazırlanmış ise de hilkaten asabî ve sert olan fakat kafası işleyen, cevval ve atılgan küçük oğlu Selim, babasına karşı çıkararak yeniçerilerin direnmesiyle Sultan Bayezid, sevgili oğlu Sultan Ahmed'den vazgeçerek küçük oğlu Selim'i hükümdar yapmağa mecbur olmuştur (918) 1512 M.).

\* \* \*

Kanunî Sultan Süleyman sevgili zevcesi Hurrem Sultan'dan doğan Mehmed, Selim, Bayezid, Cihangir adlarındaki oğullarından Mehmed'den sonra zevcesinin tesiri de dahil olarak Bayezid'i severdi. Hurrem Sultan pek hareketli, ateşli, cömerd, şair ve ince ruhlu olan bu sevgili oğlunu babasından sonra hükümdar yapmak için önde bulunan, validesi ayrı olan otuz dokuz yaşındaki *Amasya* Valisi Şehzade Mustafa'yı ortadan kaldırdı ise de kendisi de çok yaşamıyarak vefat ettiğinden validesinin himayesi sayesinde bir dediği iki olmayan, her dediğini yaptıran Bayezid valdesinin ölümüyle desteksiz kaldı ve babasından sonra hükümdar olmak ümidi kalmadı. Tarihce malûm olduğu üzere büyük biraderi Selim ile çarpıştı, babasına karşı geldi, davayı kaybetti. *İran*'a kaçarak orada çocuklarıyla beraber hayatına son verildi.

Görülen vesikaların tetkikinden anlaşılacağı üzere Eyalet Valisi şehzadeler bir iş veya tayin hakkında divan-ı hümayûna yazdıkları muharreratta icrasını rica ederler, yazdıklarının nazarı dikkate alınmasını yumuşak, okşayıcı kelimelerle talep ederlerdi. Şehzade Bayezid ise Validesinin tesiri ve hükümdarlığa geleceği ümid-i kavisiyle istediğini emredercesine ister ve yaptırırdı. Anın isteğine karşı divandaki vezirlerden hiç birisi muhalefet edemezdi. Validesinin sağlığında Divandan istediği tayinlerden bir nümune<sup>1</sup>:

*Sâbika besperim sancağı beyi olan Mehmed bendelerine Belgrad sancağı veyahut kendinün eski sancağı inayet buyrula.*

*Köstendil sancağında zeametten kasr-ı yed eden Ali bendelerine terakki inayet buyrula.*

*Sipahi oğlanlarından kırk dördüncü bölükte İbrahim Hâzin bendelerine Çasnigirlik inayet buyrula.*

*Hüseyin der sipahi oğlanlarından mezbur bendeye elli akçe ile müteferrikalık inayet buyrula.*

<sup>1</sup> Topkapı Sarayı arşivi (2142). Bu vesikanın altında Şehzade Bayezid'in tuğralı beyzî zat mührü vardır.



*Zuamâdan merhum yeşilce Mehmed oğlu Arslan bendelerine terakki inayet buyrula.*

*Ağrıboz sancağında zeamet tasarruf eden askeri Ali bendelerine dergâh-ı âlîde müteferrikalık ile terakki inayet buyrula.*

*Üsküp Sancağında timar tasarruf eden devletyâr bendelerine terakki olması inayet buyrula.*

*Kasım uzun silâhdarlar cemaatinden. mezkûr bendelerine sipahi oğlanlık inayet buyrula.*

*Mehmed veled-i Ferhad sol bölük ulûfecilerinden. mezkûr bendelerine beş akçe terakki ile sipahi oğlanlığı inayet buyrula.*

*Hasan bin Mehmed yeniçeri seksen altıncı bölükte. mezbur bendelerine sekbanlık inayet buyrula.*

Çelebi Sultanlar buldukları Sancakta tevcihat yaptıkları zaman bunu devlet merkezine bildirerek tayinleri kabul edildiği takdirde esas kütükte tashihat yapılırdı. Bunun için Çelebi sultanların maiyyetlerinde küçük bir nişancı maiyyeti bulunurdu.

Yukarıda söylediğimiz gibi Çelebi Sultanlar herhangi bir maslahat hakkında isteklerini divan-ı hümayûna arz ederler ve kendilerine oradan cevap verilirdi: O hususta bir validen farkları yoktu. Şehzadelerin istekleri Pâdişaha arz olunmak âdet olduğundan pâdişahın vereceği emre göre hareket olunurdu. Çelebi sultanların isteklerinin kabulü vezir-i âzamın kudret ve nüfuzuna göre değişirdi. Eğer vezir-i âzam Pâdişaha hulûl etmiş, anın itimadını kazanmış ise bazen şehzadenin arzusu kabul olunmazdı. Antalya'da Çelebi Sultan bulunan Korkud'un kendisine evvelce verilen hasları vezir-i âzam Hadım Ali Paşa'nın, Pâdişahdan istirhamı üzerine Ali Paşa'ya verilmiş ve bu yüzden Korkud'un isteği red olduğundan Ali Paşa ile araları açılmıştı. Kanunî Sultan Süleyman'ın büyük oğlu Sultan Mustafa, vezir-i âzam Makbul İbrahim Paşa'nın kudret ve nüfuzunu anladığından isteklerini rica yoluyla muvaffakiyetle yürütmüştü.

Çelebi Sultanların buldukları sancak merkezindeki şehirler halkının, bunların durumlarından memnun olup olmadıklarını bilmemekle beraber kasaba haricinde çadırlarda oturan bekâr maiyyetin tek durmayarak şehir halkının rahatını kaçıracaklarını tahmin etmek güç değildir. Bu hususta harice çıkacak şikâyetlere meydan verilmenden örtbas edildiği gizlenemeyecek derecede yaygın olanlar mahallî kadısı veya âyanı taraflarından devlet merkezine veya daha yakın

bir yere bildiriliyordu. Nitekim İkinci Bayezid zamanında *Kastamonu*'da bir hâdisenin ne suretle şikâyeti mücip olduğunu daha yukarıda suretini koyduğumuz vesikada gösterdik.

### **Şehzadelerin Kol Kumandanlıkları, Ordu ile Sefere Hareketleri:**

Bir harp vukuunda sancaklarda bulunan şehzadeler (*Çelebi Sultanlar*) yaşlarına göre pâdişahın emriyle sefere giderler ve muharebede ordunun cenahlarında (sağ, sol kollarında) ve ard kumandanlıklarında bulunurlardı.

1389 daki Kosova meydan muharebesinde Osmanlı ordusunun merkez (Orta) kolunda Sultan Murad-ı Hüdavendigâr, sağ kolda büyük oğlu Yıldırım Bayezid, sol kolda küçük oğlu Yakup Bey kumandan olarak bulunmuşlardı.

878 H. 1373 M. deki Otlukbeli muharebesinde merkezde Fatih Sultan Mehmed, sağ kolda Amasya Valisi Bayezid ve sol kolda Karaman Valisi Mustafa bulunmuşlardır.

Bundan sonraki Osmanlı seferlerinde kol kumandanı olarak Osmanlı şehzâdeleri bulunmamıştır. İkinci Bayezid ilk seferlerine küçük şehzadelerini tabii götürmemiş, sonradan kendisi de bizzat seferi terkettiğinden sekiz şehzadesinden Amasya Valisi Şehzade Ahmed, Şahkulu isyanında vezir-i âzam Hadım Ali Paşa'ya yardım etmek üzere kendisi ve oğulları faaliyette bulunmuşlar ise de diğer şehzadelerden hiç birisi kol kumandanı olmamışlardır.

Yavuz Sultan Selim'in bir şehzadesi olduğundan babasının seferlerinde ana vekâlet etmiştir. Kanunî Sultan Süleyman'ın sonradan şehzadeleri yetişmiş ise de ya *Çelebi Sultan* olarak sancaklara çıkarılmış veya sefere gelseler bile bir kola tayin edilmemişlerdir. Meselâ Sultan Süleyman'ın 945 H. 1538 M. deki *Karaboğdan* seferinde oğullarından Mustafa, *Saruhan* (Manisa) Sancak Beyi olup diğer oğullarından yaşları müsait olan Mehmed ile Selim'i beraberinde ve maiyyetinde sefere götürmüştür. Sultan Süleyman'ın 948 H. 1541 M. de Macaristan seferinde maiyyetinde oğullarından Selim ile on altı yaşında bulunan Bayezid bulunmuşlardır. *Manisa* Valisi şehzade Mehmed'in vefatı üzerine, şehzade Selim *Manisa* Sancak Beyliğine tayin edilmiştir. Takriben 950 H. 1543 M. de şehzade Bayezid *Konya* Sancak Beyliğine gönderilmiştir. Süleyman'ın 955



H. 1548 M. İran seferinde *Seyitgazi* mevkiinde kendisini karşılayan *Saruhan* Valisi Selim, Rumeli'nin muhafazası için *Edirne*'ye gönderilmiştir. Aynı seferde pâdişah *Akşehir*'e gelince *Konya* Valisi Bayezid ve *Sivas*'a geldiği zaman *Amasya* Valisi şehzade Mustafa karşılayup el öpmüşlerdir.

Sultan Süleyman'ın 960 Ramazandaki (1553 Ağustos) seferinde *Karaman* valisi Bayezid, Rumeli muhafazasına gönderilerek şehzade Selim orduda maiyeti kuvvetleriyle beraber bulunmuştur.

### Şehzade Elkabı:

Pâdişah tarafından şehzadelere gönderilen fermanlardaki elkab birbirine benzememekle beraber Pâdişahın oğluna karşı sevgisini gösterir veyahut ana vereceği bir hizmet dolayısıyla gururunu okşayacak derecede tumtraklı olmasını isterdi; sade ve tabii kelimeler ile yazılan elkablar da vardı.

Şehzadenin hükümdara verdiği cevap son derece mütevaziâne olup sonunda (bende), (kulun) tabirleriyle imzalanırdı.

Devlet erkânı, vezir-i âzam ve sairleri tarafından şehzadelere yazılan mektuplar, hükümdara yazılan gibi hemen aynı tertibi muhafaza ederdi. Şehzadenin istekleri red edilecek olsa bile bunun neden mümkün olmadığı delilleriyle hürmetkârâne kendisine arz edilirdi.

Şehzadelere pâdişah tarafından yazılan fermanlar anlara ne suretle hitap edileceği tesbit olunmuştur. Fatih Sultan Mehmed'in kanunnâmesinde numune olarak gösterilen Şehzade Cem Sultan alkabı şöyledir<sup>1</sup>.

*Ferzend-i ercümend-i es'ad-ü emced varis-i mülk-ü Süleymanî nur-ı hadaka-i sultanî tâc-ı rü'usu's-salâtın sahib-ü'l-izzü ve't-temkîn mahz-ı lütfullahî'l-kiram oğlum Sultan Cem edamullahü bekahü*

Kanunî Sultan Süleyman tarafından *Manisa*'dan alınıp *Amasya*'ya nakledilmesi dolayısıyla şehzade Mustafa'ya gönderilmiş olan ferman da şöyle deniliyor<sup>2</sup>:

*Ferzend-i ercümend-i erşed-ü es'ad nur-ı hadaka-i saltanat ve kişver küşâ-yî ve nevver-i hadika-i hılâfet-ü ferman revayî der umman-ı şehruiyârî*

<sup>1</sup> Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası s. 32.

<sup>2</sup> Topkapı Sarayı Arşivi 5221/5.



*dürr-i isman-ı tâcdârî kurret-i uyu'nus-saltanat'is-sermediye izze ...'el-ebediyye . . . . . avatfû'l-melik'ül-â'lâ adüdü't* *عصده devletü ve'd-dîn oğlum Mustafa tale bekah*

Fatih Sultan Mehmed tarafından Amasya Valisi Bayezid'e gönderilen fermanın elkabı<sup>1</sup>:

*Ferzend-i es'ad-ı erşed, ercümend nur-ı hadaka-i saltanat nevver-i hadika-i memleket nur'üd-devlet-i ve'd-dîn oğlum Bayezid tale bekah*

Fatih Sultan Mehmed'in iki oğlu Bayezid ile Cem'e olan fermanlarında iki şehzadeye karşı olan sevgi görülüyor.

### **Çelebi Sultanların Yetişmiş Oğulları:**

Çelebi Sultanın yetişmiş, on yaşını geçmiş oğulları varsa o çocuk da büyük babası olan pâdişahın müsaadesiyle küçük bir sancağa çıkarılarak devlet ve idare işlerine alıştırılır, kendisine teşrifat ve maiyyet hademesi verilirdi. İkinci Bayezid'in oğullarından Âlemşah'ın oğlu Osman 912 H. 1507 M. de *Çankırı* Sancak Beyi olmuş, bundan başka *Kastamonu* Valisi Şehzade Mahmud'un Orhan, Musa, Emirhan isimlerindeki üç oğlundan babaları Mahmud'un *Saruhan* (Manisa) sancağına tayini üzerine büyük oğlu Orhan babasından açılan *Kastamonu*'ya Musa da Sinop Sancak Beyliğine tayin edilmişlerdir.

Trabzon Valisi Selim'in oğlu Süleyman 915 H. 1509 M. de *Keefe* sancağına, *Amasya* valisi şehzade Ahmed'in oğullarından Osman ve Murad da büyük babaları İkinci Bayezid zamanında Sancak beyliği etmişlerdir. Yine İkinci Bayezid'in oğullarından Şehinşah'ın oğlu Mehmed *Beyşehir* sancak beyi bulunurken babası Şehinşah'ın 917 H. 1511 M. de vefatı üzerine anın yerine *Konya* Valiliğine tayin olunmuştur.

Kanunî Sultan Süleyman'ın oğlu *Manisa* Valisi İkinci Selim'in şehzadeliğinde yetişen oğlu Murad, büyük babası zamanında *Akşehir* sancağına tayin olunup 968 H. 1560 M. de *Kütahya*'dan *Amasya*'ya nakledilen şehzade Bayezid'in yerine Selim'in *Kütahya*'ya tayin edilmesi üzerine şehzade Murad da babasından açılan *Manisa*'ya gönderilmiştir.

<sup>1</sup> Osmanlı Devletinin saray teşkilâtı s. 129.

### Şehzade Sancakları:

Osmanlı Devletinin kuruluşu sırasında yerleşme plânı tekrarrür edinceye kadar pâdişah erkek oğullarının vali olarak bir vazifede oturmaları tabii mümkün değildi. Zaptedilen yerlerde yerleşmeye karar verilince yeni beylikte hizmet eden şehzadeler durumun icabına göre lüzum görülen mıntakalarda valilik suretiyle hudutlarda vazife almışlardır. Şehzade sancakları Anadolu beylerinden alınan ülkelerin merkezleri olan yerler olarak kabul edilmiştir.

Osmanlı Devleti Anadolu'da yayılışının icabına göre güney, doğu, batı yayılmalarında elde ettiği mühim şehir ve kasabalarda ihtiyaç üzerine birer mevkii üs yaparak kuvvetlendirmişler ve orada kendi şehzadelerinden birini vali yapmak suretiyle o mevkii ilhak ettiklerini göstermişlerdir.

Anadolu beylerinden alınan memleketlerdeki ilk sancak beyleri bu suretledir. Zorlukla elde edilen Karaman Oğulları Beyliği epi uzun bir müddet şehzade sancağı olarak kalmıştır.

Osmanlı Devleti Fatih Sultan Mehmed zamanında (1451-1481) iyice yerleşme düzenini aldıktan sonra esaslı olarak *Manisa* (Saruhan) *Amasya*, *Konya* Sancaklarından başka *Çelebi Sultan* Sancağı yoktu. Bu üç sancak da pâdişahın üç oğlunda idi. Bu arada *Kastamonu* Sancağı Cem Sultan için *Çelebi* Sancağı oldu ise de daha sonra Cem'in *Konya*'ya tayini üzerine İkinci Bayezid'in oğlu Mahmud'un tayinine kadar kapalı kalmıştı.

İkinci Bayezid zamanında *Kastamonu*, *Sinop*, *Muğla*, *Antalya*, *Çankırı*, *Kefe*, *Trabzon*, *Akşehir*, *Doğu Karahisar* büyük küçük şehzade sancağı olmuşlardır. Kanunî Sultan Süleyman zamanında şehzade Bayezid için *Kütahya* şehzade sancağı olup daha sonra ortaya sancak beyi olan İkinci Selim *Kütahya*'dan saltanata gelmiştir.

Daha sonra *Amasya* ve *Saruhan* sancaklarından *Amasya*, Şehzade Bayezid'in İran'a firarı üzerine 967 H. 1559 M. de *Çelebi Sultan* Sancaklığından çıkmış şehzade sancağı olarak yalnız *Manisa* (Saruhan) sancağı kalmıştır. 1003 H. 1594 M. de *Manisa* Sancak Beyi şehzade Mehmed'in hükümdar olması üzerine yetişkin şehzadesi olmadığından *Saruhan* şehzade sancağı da tarihe karışmıştır.

### Şehzadelere Verilen Teşrifat:

Osmanlı tarihine ait belgeler ilk zamanlardan itibaren zaptedildiğine şüphe yok ise de, bunlardan vesika mahiyetinde ele geçmiş olanlarından bazılarında On Beşinci asır sonuyla On altıncı asırda tesadüf edilmektedir. Buda, devletin aşiret halinden tamamen çıkarak bütün muamelâtını kayıt ve tesbit etmiş olmağa başlamasından dolayıdır. Bu nedenle Osmanlı şehzadelerinin on altıncı yüzyıl sonuna kadar devam eden sancağa çıkma belgelerinden Topkapı Sarayı arşivinde gördüğümüz bazılarının neşriyle fotoğraflarının aynen konmasını mukayese için uygun buldum: Şimdiye kadar görülen en eski sancağa çıkma teşrifat belgesi İkinci Bayezid'in oğlu Sultan Korkud'a ait olup tarihi 888 Zil-kade sonu 1483 Ocak'dır.

Bilindiği gibi Sultan Korkud İkinci Bayezid'in oğludur. 1467 veya 1469 da doğmuştur. Osmanlı sarayında büyük babası Fatih Sultan Mehmed'in yanında bulunurken büyük babasının vefatı üzerine, babası Amasya Valisi Bayezid hükümdar olarak *İstanbul*'a gelinceye kadar vukua gelen karışıklık ve isyanda muvakkaten hükümdar ilân edilmişti.

İkinci Bayezid, *İstanbul*'a gelerek biraderi Konya Valisi Cem Sultan ile yaptığı saltanat kavgasında Cem Sultanı firara mecbur ettikten sonra sarayda yanında bulunan Korkud'u sancak beyi yani *Çelebi Sultan* olarak Saruhan (Manisa) sancağına çıkarup validesi *Niğâr Hatunla* beraber şehirde vezir-i âzam İshak Paşa'nın sarayına misafir etmiş ve gerek vezir-i âzam sarayına çıkardığı gün ve gerek sancağına gönderdiği zaman listeleri aşağıda yazılı teşrifatı vermiş ve sonra da merasimle ve maiyyeti ile sancağına göndermiştir.

“Korkud Çelebi tâle bekah Hazretleri sancağa çıkmazdan evvel İshak Paşa evlerinde iken tasarruf ettiği cihet budur ki zikrolunur<sup>1</sup>.

Çelebi Sultan'a bir günde ulufe Yüz akçe	Valdesi(ne) günde elli akçe	Dayesi günde yeddi akçe	Dadısı günde beş akçe
Lalası İbrahim Ağa günde elli akçe	Kapu ağası günde beş akçe	Altı nefer oğlana günde ikişerden on iki akçe	Üç nefer kapucu her biri günde üçer akçeden dokuz akçe

<sup>1</sup> Topkapı Sarayı Arşivi 7644/2.



Hocası ayda  
Bin Akçe

Mekûlat için  
ayda beşbin akçe

Cemisi ayda on üç bin yüz kırk akçe olur.

Günde  
ikiyüz doksan sekiz  
akçe

Bir ayda  
yedi bin yüz kırk  
akçe

Müşahere  
altı bin  
akçe

Semane ve semanine ve semanemie Zilkadesinin selhinde (1483 Ocak) Korkud Çelebi tale bekah hazretlerine verilen teşrifdir ki zikrolunur.

Yüz bin nakit akçe  
Bir şip kırmızı firengi  
duhoy kadifeden samur  
kürküyle ve altun düğmesiyle

Altun üsküf kızıl börkiyle  
ve ak tüğiyle  
Bir cübbe kırmızı firengi  
duhoy kadifeden vaşak  
kürkiyle

Bir eğin çukası ağır  
altunlu frengi kırmızı  
kadifeden gümüşten  
bir alem başı

Alem için Bursa  
arşuniyle on dört  
arşun tafta

Bir dolama kaftan  
Bursanın altunlu çatma  
kadifesinden

Bir emirahurî kaftan  
kırmızı frengi duhoy  
kadifeden altun düğme ile

Envadan kaftanlar otuz sağış

Emîr ahurî Bursa'nın  
kırmızı kemhadan on kaftan

Hil'at yirmi adet  
kırmızı kemhadan on adet

yekrenk kemhadan  
on adet

Altunlu ibin Ermeni kırmızı kemha  
kemhası Beş para onbeş para

iplik kadife  
yirmi pare

pişuri yekrenk kemha  
on pare otuz pare

Nihalî Bursanın  
bir altun kadifesinden  
Menemen  
kaliçeler  
otuz adet

(Mükemmel eyerler (beş adet)  
kaplama nakışile — altun nakışile  
bir eyer dört adet

Gümüş avadanlığı

bir gümüş tepsi, Bir gümüş sini, bir el  
gümüş şamdani bir gümüş leğençe,  
bir gümüş ibrik

Istabl

üç tavile,  
at

beş katar katır, on katar deve

Bakır Avandalığı

On sini — yirmi tepsi — yirmi sahan — yirmi tas — dört kazgan — üç  
Harani

Tetimme-i teşrif-ı Korkut Çelebi tale bekah fi selh-i Zilkade sene 888

## C e m a a t - i

Korkud Çelebi tul'allah ömrehu

Sipah oğlanları on dört nefer	Silâhdar on bir nefer	Ulûfeciler yirmi nefer	Çadır mehterleri üç nefer	Aşçılar beş nefer
----------------------------------	--------------------------	---------------------------	------------------------------	----------------------

Baki cemaat hacet olıcak ruznameden görülür.

Beş günden sonra semane ve semanine ve semanemie Zi'l-hiccesinin beşinci günü kendüye in'am olunanlardır ki zikrolunur. (888 H. 1484 ocak)

İki İmirahorî kaftan Bursa'nın İki dolama dahi yezdi kemhadan çatma altunlu kadifesinden altun düğmeleri ile

Validesine dahi on bin nakid akçe

## II

Tarih sırasıyle arşivde bulduğumuz ikinci belge, Sultan Korkud'dan sonra *Saruhan* (Manisa) valisi iken 908 H. 1502 M. de vefat eden İkinci Bayezid'in oğlu Âlemşah'ın mahdumu olup 912 Zi'l-kade ve 16 Mart 1507 de sancağa çıkarılma yaşı gelen Osman bin Âlemşah'a ait olup emsali torun şehzadelere nisbetle pek ağır bir teşrifat ile şehzâdeye *Çankırı* Sancağı verilmiştir.Bu teşrifat aynen şöyledir<sup>1</sup>:Merhum ve mağfurun-leh Sultan Osman bin Sultan Âlemşah hazretleri *Kângırı* (Çankırı) sancağı oldukça gönderilen bunlardır. El'vaki' fi Zilkade sene 912.

vesikada (Miktarı silik) nakid akçe	Bir kıta üsküf kızıl börki ve beyaz tûğ ile	Çuka-i Egin an kadife-i müzehheb-i sengin kırmızı frenği bir sevb
Cubbe an kadife-i duhoy kırmızı frenği-i sade bâbitane-i kemhai frenği-i sâde bir sevb	Dolama an kemha-i müzehheb çatma frenği bir sevb	Mirahurî an kadife-i kırmızı frenği-i sâde bâ bitane-i kemha-i frenği-i sâde ve düğmei zer bir sevb

## Câmeha-i Mütenevvia

Mirahurî an kadifei firengi kırmızı sâde bâ çukai mor düğme-i zer bir sevb	Mirahurî on sevb an kadifei rişte-i Bursa beş sevb an kemhai kırmızı Amasya beş sevb	Hıl'at yirmi sevb an kemhai kırmızı altı sevb an peşurî ondört sevb
--	--	---

<sup>1</sup> Topkapı Sarayı Arşivi 6510.

Kemhai gügezi-i Bursa Beş tak	Kadife-i Rişte-i Bursa yirmi tak	Pişurî elli- beş tak	Abayî iki kit'a; bi- risi kadife-i müz- ehheb sengini kır- mızı ve birisi kadi- fei sebz müzehheb
Kadife-i müzehheb sengin kırmızı firengî bir kit'a	Kaliçehai Menemen otuz kit'a	Eyer beş kaplı	kit'a birisi gümüş dördü münakkaş müzehheb
Beş kit'a oyan bir kit'a gümüş zincirli ve gü- müş bendli dört kit'ası sâde	Bir kit'a kılıç altun bendli	Tirkeş altun bendli ve keman ve tîrhâ iki çift	gümüş bendli bir kit'a kotaz
İki kit'a gümüş bendli bozdoğan	Ser-i alem bir kit'a		Tafta-ı çifti Bursa yirmi zirâ'
Üç-tavile at	Beş katar katır		yedi katar deve
Sini bir kit'a	Avani-i nukre (gümüş) Tepsi bir		Şemidan iki
ligen bir	ibrik bir		Kadife-i müzehheb-i محان sengin kırmızı frengi bir kıta
On kit'a sini üç kit'a kazgan	— Evani-i Nuhas (Bakır) — yirmi kit'a tepsi üç kit'a herani	yirmi kit'a sahan	yirmi kit'a tas kefki ve kefçe altı kit'a
	— Haymehâ (çadırlar) —		
Otuz hazineli bir matbah iki başlı bir abriz on dört hazineli iki	yirmi sekiz hazineli bir Saraçhane iki başlı bir Sayeban-ı münakkaş bir	yirmi altı hazineli bir yirmisekiz hazineli sokak iki çift Seraperde kırk hazineli bir	

## M e ' k ü l â t

Pirinç  
beş mud

Asel  
beş kantar

rugan-ı sâde  
beş kantar

Merhum mezburun (yani Osman'ın) validesine onbin nakid akçe,  
Lalasına ve Defterdarına: "Mirahurî an kemha-i kırmızı Amasya  
iki sevb"



## III

Vesikalardan elimizde bulunan bir küçük teşrifat kaydında *Trabzon* Valisi Şehzade *Selim*'in oğlu *Süleyman*'ın daha evvel tayin edildiği *Bolu* Sancak beyliğinden amcası *Amasya* Valisi Sultan *Ahmed*'in itirazı üzerine Sultan *Bayezid* bu tayini kaldırmış fakat Sultan *Selim*'in, buna karşı oğlu *Süleyman*'ın ya *Doğu Karahisar* ve ya *Keefe* sancaklarından birine tayininde ısrarı üzerine şehzade *Süleyman*'a 915 Rebi'ül-âhır 18 ve 1509 Ağustos 4 de on beş yaşında iken istenmiyerek *Keefe* Sancak beyliği verilmiş ise de hiç bir teşrifat gönderilmeyerek bir sancak başlığı ile yirmi zirâ' çifte tafta yollanmıştır<sup>1</sup>.

Sultan *Selim* 918 H. 1512 M. de hükümdar olunca on sekiz yaşına basmış olan oğlu *Süleyman*'a *Manisa* (Saruhan) Sancak Beyliğini vererek aşağıdaki teşrifat ile sancağına göndermiştir<sup>2</sup>.

*Teşrif-i Hazret-i Sultan Süleyman tâle bekah ve nâle menah*

nakit	bir müşebbek altundügmeli	sade altun dügmeli yeşil frengi
on kere yüz	yeşil frengi kadife kaplu	kaplu kırmızı duhoy
bin akçe	kırmızı frengi kemha şıb kaftan	frengi kadife kaftan
Kadife-i müzehheb çatma-i duhoy-i frengi dört kad yedişer ziradan	kadife-i müzehheb çatma-i Bursa dokuz tak	Atlas-ı müzehheb çatma-i frengi beş kat yedişer ziradan
Çuka-i skorlat dokuz kat beşer ziradan, kırmızı dört kat, mor beş kat	Cânehâyı mirahuri ki hademe otuz sevb. çatma on sevb. benek on. münakkaş on	Altun bend bir kılınç. hançer-i zereşan mücevher bir
Altun kaplı bir bıçak	Gılman on nefer amma beş nefer üsküflü keçesiyle gelmiştir	On beş reis at iki altun hâtem biri yakut biri elmas kaşlu

— **Becihet-i valide-i hazret-i mezkûr** —

Nakdiye otuz bin akçe	şıbı, kırmızı frengi bir kat	kadife müzehheb çatma
kadife-i sâde dört kat	atlas-ı frengi sade iki kat	kırmızı frengi duhoy bir kat
kırmızı iki - yeşil iki		

<sup>1</sup> Topkapı Sarayı Arşivi No. 2699.

<sup>2</sup> Topkapı Sarayı Arşivi 9706/4.

atlas-ı muzehheb çatmai frenği maa benek çatma iki kat, benek iki kat	Becihet-i lala çatma-i Bursa sevb	Becihet-i defterdar çatms-ı benek-i Bursa
Kadife-i frenği-i sâde dört kat. ikisi kırmızı ikisi yeşil		atlas frenği-i sade iki kat
Kemha-i Bursa iki tak	Pişuri iki tak	kadife-i münakkaş-ı Busa iki tak
		Becihet-i hacc-i hazret-i mezkûr nakdî cübbe-i murabba' beş bin bâ çuka sevb

## IV

Kanunî Sultan Süleyman'ın büyük oğlu Sultan Mustafa'nın teşrifatla *Manisa* Sancağına *çelebi sultan* olarak çıkarıldığı zaman aylık erzakı ve verilen eşyalar aşağıda gösterilmiştir. Şehzade Mustafa'nın sancağa çıktığı tarih vesikada gösterilmemiştir. 921 H. 1515 M. de sünnet olmuş ve anı müteakıp validesi Mâh-ıdevran Kadın efendi ile birlikte *Manisa* Sancağı idaresine gönderilmiştir.

Sultan Mustafa Tâle bekah طال بقاء hazretlerinin aylığıdır ki zikrolunur: [Top. sr. No. 7073 E].

Et yevmî elli akçe	Prin ayda on yedi kile	Yağ ayda otuz üç vukiye	Bal ayda yirmi iki vukiye
Şeker ayda onsekiz vukiyye	Kızıl üzüm ayda on iki vukiyye	Kara üzüm ayda on iki vukiyye	
Nardenk ayda on iki vukiyy	Erik ayda yedi vukiye	Zerdali ayda yedi vukiyye	Badem ayda beş küçük vukiye
İçyağı ayda yirmi vukiyye Sultan Mustafa	Balmumu ayda kırk aded	Tuz ayda üç kile	

Şehzade Mustafa Sancağa çıkarken kendisine verilen şeyler şunlardır<sup>1</sup>:

—Sultan Mustafa tâle bekah hazretlerine verilen esvaptır ki zikrolunur.—

Nakid dört yüz bin akçe	Şimşir bâ bend-i zer bir kabza	Belik mükemmel bâ bend-i zer bir kıt'a
----------------------------	-----------------------------------	---

<sup>1</sup> Topkapı Sarayı Arşivi No. 2699

— Câmehâ-i Mirahurî —  
Beş sevb

an kadife ve çatmai frengi duhoy sengîn-i An kadifei duhoy-ı frengî-i sade bâ bitanei  
âlâ bâ bitanei kemha-i frengî sâde bâ atlas frengî-i sâde bâ ؟ انكلا  
انكلا zer-i müşebbek bir sevb zer-i sade bir sevb

an seraser-i yezdî bâ bitane-i atlas-ı frengî üç sevb

— Cameha-i Hil'at an kadifei Bursa —

Çatma onbeş sevb  
beş sevb benek  
beş sevb alaca beş sevb

— Akmeşe-i mütenevvia —

kadife-i duhoy-ı frengî atlas-ı frengî-i kadife-i çatmai müzehheb-i  
müzehheb iki tak müzehheb üç tak Bursa beş tak  
Benek-i Bursai müzehheb  
beş tak

Kemhai Bursa Kadifei rişte Peşurî  
beş tak beş tak on beş tak

— Avani-i nukre —

Çuha-i iskarlat beş Çuha-i iskarlat beş Kotaz  
kıt'a kırmızı iki kat sini şamdan liğençe maa ibrik bâbend-i nukre  
mor üç kat bir iki iki bir

— Zeneirha-i Licam —

an zer an nukre abayi an kadife-i frengî-i sade  
bir kıt'a dört yüz dirhem dört kıt'a iki kıt'a  
iki kıt'a beşyüz yirmi dirhem  
iki kıt'a dörtyüz onüç dirhem

— Otakha ve Haymehu ve gayrühü —

doksanar başlı iki kıt'a iki kıt'a Münakbaş  
otag-ı hümayun cardak (sayeban)  
Münakbaş sayeban divanhane çadırı  
iki kıt'a hazineli  
hazinelî  
bir kıtası bir kıtası  
30 hazinelî 26 hazinelî  
yirmi altı hazinelî yirmi altışar hazinelî  
bir kıt'a Baş çadırı iki kıt'a kiler çadırı



yirmişer hazineli  
iki kıt'a Hazine çadırı

iki kıt'a sarachane çadırı iki kıt'a matbah çadırı on ikişer hazineli yirmi dört  
biri yirmi altı hazineli bir kıt'ası yirmi altı hazineli kıt'a sokak  
biri on altı hazineli bir kıt'ası on sekiz hazineli

onaltışar hazineli on altışar hazineli on altışar hazineli onaltışar hazineli  
iki kıt'a kapu iki kıt'a kılarcı dört kıt'a hassa iki kıt'a hassa  
ağası çadırı başı çadırı çadırı oğlanlar çadırı

onaltışar hazineli iki kıt'a onaltışar hazineli iki kıt'a ön dört hazineli dört kıt'a  
hazine oğlanları çadırı kilâr oğlanları çadırı hayme mehterleri çadırı

oniki hazineli bir kıt'a onaltı hazineli bir kıt'a on dört hazineli iki kıt'a  
mehterbaşı çadırı terziler çadırı etmekçiler çadırı

ondört hazineli iki kıt'a oniki hazineli bir kıt'a on iki hazineli bir kıt'a  
helvacılar çadırı iç mehteri çadırı sakalar çadırı

oniki hazineli bir kıt'a oniki hazineli bir kıt'a Âb-ı germ yirmidört kıta  
kasaplar çadırı yoğurtçular çadırı iki kıt'ası oniki hazineli iki  
kıt'ası on hazineli yirmi  
kıt'ası sekizer hazineli

## V

Gördüğümüz belgelerden elimize geçen en son vesika Kanunî Sultan Süleyman'ın Hurrem Sultan'dan doğmuş olan ilk oğlu Şehzade Mehmed'e aittir. 928 H. 1522 M. de doğan Şehzade Mehmed 948 H. 1541 M. de yirmi yaşında iken *Saruhan* Valisi büyük biraderi Sultan Mustafa'nın *Amasya* sancağına nakli üzerine *Manisa* Sancakbeyliğine çıkarılmıştır.

Daha yukarıdaki belgelerde görüldüğü gibi sancağa çıkarılan şehzadelere verilen teşrifata nazaran Şehzade Mehmed'e verilen teşrifatı görmedik. Aşağıda görüleceği üzere şehzadenin maiyyetine tayin edilen memur ve askerî sınıfının bir hükümdar maiyyeti gibi fevkalâde kalabalık olması, Hurrem Sultan'ın bu sevgili oğlunun çok ağır teşrifatla sancağa çıkarılmış olduğunu gösterir.

*Çelebi Sultan* olan Şehzade Mehmed, *Manisa* Sancak Beyliğinde çok bulunamıyarak 950 Şaban 1543 Aralık da tayininden iki sene sonra yirmi iki yaşında vefat etmiştir. Şehzadenin nâşi İstanbul'a getirilerek defnedilmiş ve türbesinin yanına namına mensup Şehzade Camii yapılmıştır.

*Şehzade Sultan Mehmed tâle bekah Hazretlerinin dokuz yüz kırk dokuz yılında vaki olan kapısı halkıdır ki zikrolunur<sup>1</sup>:*

## C e m a a t - i

## Ağayan ve gayrühü

Mevlânâ Sadi Hoca <sup>2</sup> 50	Ahmed Bey Nişancı 45	Hasan Bey Emîr-i Alem 30	
Hüseyin Bey Kapucu başı 30	Mahmud Bey Kapucu başı 30	Hüseyin Bey Emirahur 30	
Mustafa Bey Çaşnigir başı 30	Mehmed Bey Çakırcı başı 25	Kasım Bey Sipahi oğlanı ağası 25	
Sefer Bey Silâhdar başı 25	Sinan Bey Ulûfeci başı 22	Hızır Bey Garibler ağası 18	
Kurd Bey Çavuş başı 20	Ferhad Bey Kapucular kethüdası 20	Mevlânâ Muhyiddin imam 15	
	Hüseyin Ruznameci 20	Koçi Kâtib-i divan 25	
Bali Mukataacı 15	Haydar Kâtib-i divan 10	Mustafa Bostan Alem mehterleri başı 20	Mehmed Çadır Mehter başı 15
Ali Solak başı 12	Kasım Terzi başı 10	Bedreddin Matbah emini 15	Mehmed Arpa emini 15
Hüsrev Hassa harç emini 12	Mustafa matbah kâtibi 9	Lûtfi Arpa emini 8	Tayyib Müezzîn 10
	Emîr Hasan Müezzîn 10		

<sup>1</sup> Topkapı Sarayı Arşivi 9706/4

<sup>2</sup> İsimlerin altındaki rakamlar gündelikleridir, akçe olarak.

## Y e k û n

Nefer	Fî yevm
30	621

## C e m a a t - i Etıbbâ

Şıfâî Tabib-i evvel 30	Bahşî Tabib-i sani 8	Yahudi Abraham Tabib-i salis 20	Hasan Kehhal 10
	Ahmed Cerrah 10	Hasan Cerrah 5	

## Y e k û n

Nefer	Fî yevm
6	83

## C e m a a t - i Çaşnigiran

Mehmed birader-i kâtibi Bevvaban	Ali Veled-i Abdullah	Ali Veled-i İlyas
Mustafa Veled-i Abdullah	Nebi Veled-i Hısır	Behram Veled-i İskender
Behram Birader-i Ahmed Kethüda	Sinan Veled-i Abdullah	Ali-i Nakkaş
Ferhad Veled-i Abdullah Ali Veled-i Mahmud	Yahya Veled-i Abdullah Rıdvan Veled-i Mahmud	Mehmed Veled-i Mahmud Ahmed Birader-i Yahya

## Y e k û n

Neferen	Fî yevm
15	180

Yevm on ikişerden

## C e m a a t - i Çavuşan

Ayas Veled-i İlyas	Pirî Veled-i Abdullah	Yakup Hiş-i çavuşbaşı	Abdül-celil
Cafer veled-i Abdullah	Yusuf veled-i Abdullah	Yusuf veled-i İbrahim	İbrahim veled-i Hızır
Hasan Veled-i Abdullah	Ferah veled-i Abdullah	Hüseyin veled-i Abdullah	Ferhad veled-i Abdullah
Ruşen veled-i Abdullah	Abdullah veled-i Mezid	Mustafa veled-i Abdullah	



Y e k ü n  
 nefren  
 onbeş onar akçe  
 fi yevm  
 150

Şehzade Mehmed'in bu maiyeti hademelerinin isimleri ve gündelikleri yukarıda yazıldığı gibi vesikada görülüyorsa da ben uzatmamak için maiyeti sınıflarını yazmakla kısalttım.

Cemaat-i Ebnaî Sipahiyan 60 nefer gündelikleri sekiz akçeden

Cemaat-i silâhdaran 50 „ „ yedişer „

Camaat-i Ulûfeciyan 30 „ „ altışar „

Camaat-i gureba 25 „ „ „ „

Camaat-i bevvaban ve Meşaleciyan:

Meşaleci 4 nefer beheri dört akçe yevmiyeli

Bevvaban 27 nefer beheri üçer akçe yevmiyeli

10 nefer kethüda yevmiyesi 7 akçe

efrad yevmiyeleri beşer akçeden

Camaat-i hademei ıstabl:

Bölük-i Sarracan 32 nefer kethüda yevmiyesi 18, Rahtvan 12, Saraç başı 10 ve diğerleri yedi akçe ile beş akçe arasında değişik yevmiyeli.

Bölük-i Arabacıyan: 11 nefer Ser bölük 7 diğerleri beş ile üç akçe arasında yevmiyeli

Şakirdan-ı Arabacıyan: 3 nefer birer akçe yevmiyeli

Camaat-i katırcıyan: 17 nefer 5, 6, 7 akçe yevmiyeli

Cemaat-i Şütran mâde (dişi deve) 21 nefer, bir neferi 7 diğerleri beşer akçe yevmiyeli.

Cemaat-i Şütran ner (Erkek deve) 21 nefer, bir neferi 8 diğerleri beşer akçe yevmiyeli.

Seyisan-esban-ı hassa 9 nefer, yedi, altı, dörder akçe yevmiyeli

Seyisan-ı Bargıran 11 nefer, biri beş diğerleri dörder akçe yevmiyeli.

Şakirdan-ı Sayıs 11 nefer, ikişer akçe yevmiyeli.

— Camaat-i Mehteran-ı Alem —  
 on bir nefer (Bando)

Mustafa Sancakdar  
 8

Cafer Nekkareî  
 7

Hüseyin Surnaî  
 6

Şaban nakkareî	Nebi tabbal (Davulcu)	Hızır tabbal
4	6	4
Mehmed Veled-i Pirî zenç-zen (Zil çalan)	Ahmed zenç-zen	Yunus nefirî (Borucu)
4	5	8
Behram Nefirî	Mehmed veled-i Surnaî (Zurna çalan)	
5	3	

Cemaat-i mehteran-ı çadır: 42 nefer kethüda 7, diğerleri beş, üç, iki akçe yevmiyeli.

Camaat-i Sakayan: 6 nefer Saka başı beş diğerleri üçer akçe yevmiyeli

Cemaat-i Tabbahîn: 6 nefer on beş akçe yevmiyeli biri aşçı başı diğerleri yedi ve dört akçe yevmiyeli

Cemaat-i şakirdan-ı tabahîn: 10 nefer, bir şakird-i aşçı başı diğerleri ikişer akçe yevmiyeli

Cemaat-i Kiler: 9 nefer Veli kilârî 6 Vekilharç Hüsrev 7

Pervane Şakird-i kilâr	Davud Arnavud Sebzeci	Süleyman Ayandon Şem'i kir (mumcu)
3	3	5
Davud Canik makıyanî (Tavukçu) 5	Hüseyin Kosova (Yoğurtçu) 5 Yusuf kal'iker (Kalaycı)	Ahmed Kasab 5
	3	

Camaat-i Helvacıyan: 3 nefer baş helvaî 14 akçe diğer biri sekiz biri iki akçeli

Camaat-i habbazîn (Etmekçiler): 8 nefer Etmekçi başı 9, kethüda 7, biri 5 diğerleri üçer akçe

Cemaat-i Matbah: 2 nefer üçer akçe yevmiyeli

Camaat-i hayyatîn (Terziler): 13 nefer biri kethüda 6 akçe yevmiyeli bir ütücü olmak üzere dörder akçe yevmiyeli

Camaat-i Cameşuyan (çamaşırıclar): dört nefer

Cemaat-i ehli hıref: 13 nefer çizmeci, kuyumcu, mücellit, kürkçü, hamamcı, gazzaz, yaycı, okçu, kılınççı, takyeci.

Cemaat-i Çakırcıyan: 8 nefer kethüda 10 diğerleri beş, dört, üç akçe yevmiyeli

Camaat-i Şahinciyan: 9 nefer beş, dört, üç akçe yevmiyeli

### Şehzade Mehmed Bin Murad'ın Sancağa Çıkması :

991 H. 1583 M. de Sultan Üçüncü Murad'ın oğlu Mehmed'in altmış gün süren mükellef sünnet düğünü bittikten sonra kanun üzere otuz iki kere yüz bin (üç milyon ikiyüz bin) akçelik haslarla *Manisa* sancağına *Çelebi Sultan* olması hazırlığı yapıldı. Sancağına hareketinden altı ay evvel kendisinin maiyyetine tayin olunacak vazife sahipleri ve bu arada Lala, Hoca, Defterdar, Nişancı, Kapucular kethüdası, Çavuş Başı, Reis'ül-küttâb, İmrahor vesair maiyyeti erkânı, Sipah, Silâhdar, Ulûfeci, Sekban ve solaklardan ve Istabl âmire, Kiler hademelerinden iki binden ziyade dergâh-ı âlî kullarından ve diğer sınıflardan defter mûcibince tayinler yapılarak gündelikleri tesbit olundu.

991 senesi Zi'l-hiccesinin ikinci günü (17 Ocak 1583) Şehzade Mehmed, babası Sultan Murad'ın elini öpüp veda ederek müzeyyen ve murassa' mücevveze ve sorguç ile at üstünde saraydan çıktı, devlet erkânı önüne düşüp yürüdüler, evvelâ pâdişah hocası Sadeddin Efendi, sonra vezir-i âzam Siyavuş Paşa, anı müteakıp Mesih Paşa, Cerrah Mehmed Paşa ve Rumeli ve Anadolu Kadı-askerleri sıra ile yanaşup, devlet idaresi adalet, hukuk-ı ibâd hakkında nasihatlerde bulunarak yürüdüler böylece alay *Eminönü*'ne geldi. Oradan hazırlanmış olan Kapdan Paşa baştardesine (Kapdan Paşa'ya mahsus kadirga) girüp karşı *Üsküdar* tarafına geçildi.

*Üsküdar*'a çıkan alay orada bir gece kaldıktan sonra Şehzadeyi maiyyeti ile sancağı olan *Manisa*'ya selâmetlerdiler.

### SANCAĞA ÇIKAN ŞEHZADELERE AİT MAKALENİN LÛGATLARI

#### A

*Alaca*: Bir kaç renkli ipek veya iplikten yapılmış dokuma elbiselik (Alaca beş sevb). Elbiselik olarak sade alaca, alaca koton, alaca hâre nevileri görülüyor.

*Atlas*: Üstü ipek altı pamuk kumaş, atlas-ı frengi-i sâde, atlas-ı frengi-i müzehheb.



*Altunlu Üsküf*: Sancağa çıkan Osmanlı şehzadesinin merasimde başına giydiği (başa giyilen beheri dört beş parmak enliliğinde altun işlemeli serpuş).

## B

*Benek*: Atlas zemin üstüne sırma işlemeli kumaş. Benek-i müzehhenb (benk-i Bursaî müzehheb beş sevb) (benek beş sevb)<sup>1</sup>

*Bitâne*: Astar (an seraser-i yezdi bâ bitane-i atlas-ı frengi)

*Belik, Belalik, Belarik*: Cevherli iyi su verilmiş çelik kılınc, kılıncın menevişi, ok mahfazası temreni (Ferit Devellioglu)

*Beyaz Tuğ*: Saltanat hanedanına mahsus beyaz Tuğ.

## C

*Cubbe-i Murabbâ*: İlmîye kisvelerinden murabba ismi verilen softan bir cübbe.

*Cengâr, Cengarî*: Yeşile ve ya bakır rengine çalan kadife.

## Ç

*Çatma*: Çeşitli elbiselik, döşemelik kadife, çatma beş sevb<sup>1</sup> Çatmanın envai vardır. Bursa çatması, Üsküdar çatması, frenk çatması, Bursanın çatma altunlu kadifesi.

*Çuka-i Egin*: Egin'de dokunan ve zamanında meşhur olan çuha.

*Çitarî*: Biri ipek üçü pamuk olmak üzere dört iplikten dokunan dört telli hafif kumaş. Hind çitarisi.

*Çardak*: Dört ayak üzerine yapılmış gölgelik münakkaş çardak<sup>2</sup>.

## D

*Dolama*: İnce yünden dokunmuş boyca astarlı cübbe, Lata, Sako. dolama, yağmurluk denilen kaput veya paltonun altına giyilirdi.

*Dârâyî*: Menşei İran olan bir nevi ipekli kumaş.

*Dibây-ı Sengin*: Ağır atlas.

*Duhoy*: Bence okunuş tarzı da şüpheli. Teşrifat kaydında (kırmızı frengi duhoy) tabiri bir kaç yerde geçiyor; bir üst elbisesi veya kumaşı olduğu anlaşılıyor meselâ: (kırmızı frengi kadife kaftan) (kadifeî müzehheb çatmaî duhoy-ı frengi).

<sup>1</sup> Sevb, elbiselik demektir. Alaca beş sevb, benek beş sevb, çatma beş sevb demek bu kumaşlardan beşer (Zirâ) elbiselik demek oluyor.

<sup>2</sup> Şehzade Mustafa'ya aid teşrifat listesinde sayeban ile çardak ayrı ayrı gösterilmektedir.

## E

(*Engile* ؟ انكله) : İyi anlıyamadım ve doğru okuduğuma da kail değilim. *Vesikada*: (kemha-i frengi-i sade bâ انكله zer-i muşebbek) (an kadife-i duhoy-ı frengi-i sâde bâ bitâne-i atlas-ı frengi-i sâde bâ engile-i zer-i sâde) tarifleri vardır.

*Emtrahurî kaftan*: Onbeşinci asır sonu on altıncı asır başlarında İmrahorların geyimi biçiminde yapılarak meşhur olmuş bir elbisenin adı. İstanbul, Redinkot, Frak gibi.

## H

*Herani*: küçük Kazan, büyük bakraç.

*Hâre*: Bir kısım saray erkânının ve hademelerinin Eylül ve Ekim aylarında giydikleri hafif ve dalgalı kumaş kaftanı.

*Hazinelî*: Bir çadırı meydana getiren ölçülü bezlerden kesilmiş parçalardan her birisine hazine denilir. Bir mahrutî çadır on iki hazineden tereküp eder. Çadırın büyüklüğü hazine adedine göredir. Sokak çadırı yirmi sekiz ve seraperde yani otag-ı hümayun kırk hazinelidir.

## İ

*İplik kadife*: Yirmi pare (Korkud'un sancağa çıkışında)

## Ka-Ke

*Kızıl börk*: Sancağa çıkan şehzadenin alay ve merasimde başına giydiği kırmızı börk. Diğer efrad ve maiyyetin börkleri beyazdı

*Kadife-i müzehheb sengin*: Ağır müzehheb (altun işlemeli kadife)

*Kadife-i rişte-i Bursa*: Bursa kadife ipliği.

*Kotaz*: Hayvanın başına geçirilen hotoz, Kotas.

*Kemha*: İpekli kumaş. Dürlü nevileri vardır. Bursa kemahası, yezdî kemha, yekrenk kemha, Ermeni kemhası, kırmızı Amasya kemhası.

*Kaftan*: En üste giyilen üst elbisesi, hil'at.

## M

*Meftul*: Hayvanın boynuna takılan gerdanlık

*Mud*: Zahire ölçüğü. bir mud yirmi dört İstanbul kilesi.

*Münakkaş* : Nakışlı, işlemeli ve renkli dokuma motiflerle süslü kumaşlar.  
Meselâ Bursa münakkaşı.

*Müşebbek* : Şebeke şekline sokulmuş ağ ve kafes gibi örülmüş tersi ve yüzü ayrı ayrı kullanılabilen sîm ve renkli iplerle yapılmış hesap işi nakış.

## O

*Oyan* : Hayvan başlığı, dizgin.

## P

*Pişûrt* : Pişaveri'den bozmadır. Pişaver, Hindistan'da Afganistan hududunda bir şehirdir. Buraya nisbet edilen kumaşın adı.

## S

*Skarlat* : İtalyanca'dır. Eski devirlerde Venedik mensucatından boyası has, dayanıklı, penbeye doğru yeşilimsi renkli çuha kumaş (İskarlat yeşili).

*Seraferde* : Otağ-ı Hümayun, Haremle selâmlığı ayıran perde.

*Seraser* : Telli, pullu sırma kumaşlar, ince sırmadan mamul gayet makbul hil'atlık kumaş, vezir seraseri, Beylerbeyi Saraseri, usta seraseri, seraser-i yezdi gibi hil'atlık neveleri vardı.

*Serenk* : Üç renkli bir nevi kumaşın adı.

*Sürmaî* : Sivayî, sürmaî: süt mavi renkli, soluk mavi renkli.

*Sakankur* : İpekli bir nevi tülbent.

*Sâyeban* : Gölgelik. (Münakkaş sayeban)

## Ş

*Şıb* : İnce gümüş, tel ile işlenmiş bürümcük veya ipekli kumaş. Şıp kaftan. onbeşinci asır sonlarında Mısır'da memlûk Sultanlığı zamanında buna (Kâmiliye) denilirdi. İkinci Bayezid'in oğlu Sultan Korkud Mısır'da bulunduğu sırada ona üst elbisesi olarak Kâmiliye verilmişti. "Bir müzehhep yenlü kâmiliye dimekle meşhur câme ki bizim diyarın şıb menzilesindekendir." (Topkapı Sarayı Arşivi No. 6944).



## T

*Tafta*: İpekli ince bir kumaş.

*Tâk, tâka*: Kumaş topu, bir nevi sevaî kumaş topu.

## Ü

*Üsküf*: Serpuşun başa giyilecek ağzı dört, beş parmak enliliğinde sırma işlemeli olup börklerde olduğu gibi arkaya yatırtması yoktu.

## Y

*Yek renk kemha*: Bir renkli ipekli kumaşın adı.

## Z

*Zerbaft*: Som sırmalı kumaş. Elbise ve kuşak yapılırdı.

## ESKİ BİR YAZMADAKİ MEDDAH HİKÂYELERİ

Prof. Dr. ÖZDEMİR NUTKU

Halk hikâyeleri, Türk kültür tarihinin zengin kaynakları içinden varolmuş ve her dönemde çeşitlenerek kültür birikiminin önemli öğelerinden biri olmuştur. Bu hikâyeler, Türk halk edebiyatının özellik taşıyan bir biçimi olduğu gibi, bu hikâyeleri anlatan ozanların da halk arasında saygın bir yeri vardır. Ancak benim burada ele alacağım konu gezici ozanların anlattıkları hikâyelerden biraz daha ayrıcalığı olan meddah hikâyeleridir.

Georg Jacob, Türk halk hikâyeleriyle meddah hikâyeleri arasındaki ayrıcalığı belirtirken birincilerin olayları ve kişileri idealleştirmesine karşılık, meddah hikâyelerinin gerçekçi bir tutum gösterdiklerini söyler<sup>1</sup>. Ozanların anlattıkları halk hikâyeleri ile meddah hikâyeleri arasındaki önemli bir ayrıcalık da, birincilerde anlatıcı sanatçının getirdiği süsleyici açıklamaların meddah hikâyelerinde bulunmaması; bunun yerine, çok kişi ve bol olay ile kişisel ilişkilere ve bu ilişkilerin taklidine gidilmesidir. Boratav, halk hikâyelerini meddah hikâyelerine yaklaştıran ve bir karşılaştırma olanağı bırakan ögenin, yalnızca her ikisinde de varolan dramatik nitelik olduğunu belirtir<sup>2</sup>.

Bu yönden meddahlık, halk edebiyatından çok, Türk halk tiyatrosunu ilgilendiren bir alandır. Çünkü seyirci önünde çeşitli hikâyelerin “dramatizasyon” unu yapan meddah, bir anlatıcı olmaktan çok bir oyuncudur. Hem öyle bir oyuncudur ki, bir hikâyeyi her anlatışta değişik yaratışlara giderek yapar. Seyirci ile çok yakın bir ilişki kurduğundan, seyircinin göstereceği tepkiye göre, o anda doğaçlamaya giderek her anlatışta yeni bir yaratışa ve zenginliğe yönelir. Netekim, sonradan bir edebiyat türü olan hikâye, Türklerdeki *mim* sanatının kaynağı olmuştur; “hâki” sözcüğü *mim* karşılığında kullanılmıştır. Başka deyişle, Osmanlı Türklerinde *mimus* “hikâye”

<sup>1</sup> Georg Jacob, *Türkische Volksliteratur*, Berlin 1901, 7.

<sup>2</sup> Pertev Naili Boratav, *Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği*, Ankara 1946, 127-8.

sözcüğü ile değil, “taklit” kavramıyla karşılanmıştır<sup>3</sup>. Taklit yapanlara önce “mukallit” denilmiş, sonradan taklitli anlatım meddahlar tarafından yürütülmüştür. Tarihsel gelişim içinde, meddahlar sanatlarını gittikçe mukallidin sanatına yaklaştırmışlar ve XIX. yüzyıl içinde, anlattıkları hikâyeyi yerlerinden kalkıp oynayacak kadar ileri götürmüşlerdir.

Meddahın anlattığı hikâyelerin basılı metinleri, halk hikâyeleri metinlerine oranla çok az sayıdadır. Meddah hikâyeleri genellikle kuşaktan kuşağa anlatılarak geçmiştir. Bunları bir kenara kaydedenler ise parmakla gösterilecek kadar azdır. Bu metinler ancak XIX. yüzyıl içinde, seyrek olarak basılmış, daha sonra ise birkaç yabancı bilim adamları tarafından sistematik bir düzende yayımlanmıştır. Meddah metinlerini ilk kez saptayan bir Fransız bilim adamı olan Viguier'dir. Viguier, 1790 yılında, İstanbul'da yayımladığı *Elemens de la langue turque* adlı yapıtında, Meddah Ali Efendi'nin hikâyelerini kapsayan kendi koleksiyonunu daha sonra yayımlayacağını belirtmiş, ancak bu tasarısını gerçekleştirememiştir. 1821'de Paris'te ölen Viguier'in ardında bıraktığı belgeler arasında bu hikâyeler bulunmamıştır<sup>4</sup>.

Daha sonra Macar bilim adamı Kunoş'un topladığı meddah metinleri ise ünlü meddah Aşkî Efendi'nindir. Jacob, bunların birkaçını *Türkisches Lesebuch* adını verdiği yapıtında aktarmıştır<sup>5</sup>. Jacob, ayrıca Meddah Kız Ahmet'in *Lüleci Ahmet Hikâyesi*'nin bir bölümünü önce 1901'de yayımladığı *Türkische Volkslitteratur*'da, 1903'de *Lesebuch*'ta ve 1904'te de *Vortraege*'de yayımlamıştır. Jacob'un özel belgeliğinde bulunan Meddah Nazif Efendi'nin *Hacı Vesvese* adlı hikâyesini, öğrencisi Hermann Paulus onun izniyle bastırmıştır<sup>6</sup>.

1907 yılında, Friedrich Giese başka bir meddah hikâyesi yayımlamış<sup>7</sup>, Enno Littman da 1908'de Türk meddah metinlerine çok benzeyen *Suretçi Oyunu*'nu bastırmıştır<sup>8</sup>. Gerçekten de bu metin,

<sup>3</sup> Özdemir Nutku, *IV. Mehmet'in Edirne Şenliği*, Ankara 1972, 5 (dn); Alessio Bombaci, “On Ancient Turkish Dramatic Performances,” *Aspects of Altaic Civilization*, XXIII, 1963, 87-117; S. N. Gerçek, *Türk Teması*, İstanbul 1942, 5-9.

<sup>4</sup> Bkz. Jacob, a. g. e. 11 ve *Vortraege türkischer Meddah's*, Berlin 1904, 11.

<sup>5</sup> Jacob, *Türkisches Lesebuch zunaechst für Vorlesungs-Zwecke*, Erlangen, 1903.

<sup>6</sup> Hermann Paulus, *Hadchi Vesvese, ein Vortrag des türkischen Meddahs Nagif Efendi*, Erlangen 1905 (Dissertation).

<sup>7</sup> Friedrich Giese, *Der übereifrige Xodcha Nedim. Eine Meddah-Burleske*, Berlin 1907.

<sup>8</sup> Enno Littmann, *Das Malerspiel*, Heidelberg 1918.



sa hne açıklamaları, kişilerin birbirleriyle konuşmaları ve bilinen düzende bir gölge oyunu metni olmayışı ile bize meddah hikâyelerini anımsatmaktadır.

Elimizdeki yazma XVIII. yüzyıl meddah senaryolarını kapsadığı için bütün bu adını ettiğimiz metinlerden daha eskidir. Bu senaryoları anlatan meddahların da tümü XVIII. yüzyıl meddahlarıdır. Senaryoların listesini, meddahların adlarını ve bu listedeki senaryoların 13'ünü deftere geçirenin bir meddah olduğu kuvvetle muhtemeldir. Netekim bu hikâyelerin bir bölümünün de yazarın kendi tarafından anlatıldığı duygusu uyanmaktadır. Acaba Viguer'in sözünü ettiği Meddah Âli Efendi'nin hikâyeleri bunlar mıydı? Ama bunlar olmasa bile, elimizde oldukça eski meddah hikâyelerinin senaryoları geçmiş bulunmaktadır. Bu senaryoların en eskisi 1727 tarihini taşıdığına göre, XVIII. yüzyılın ilk yarısında anlatılan meddah hikâyelerini de öğrenmiş olmaktadır.

Bu yazmadan ilk kez Metin And söz etmiş<sup>9</sup> ve yalnızca bir meddah senaryosunu kitabında yayımlamıştır<sup>10</sup>. And, bu hikâyeler üzerinde bir incelemeye gitmemiştir. Biz burada yazmada bulunan bütün senaryolar üzerinde durmak istiyoruz.

Bir güldeste niteliğini taşıyan yazmada çeşitli şiiirler, kocakarı ilaçlarının yapımına ait açıklamalar, Arapça yazılar, manzum bir Osmanlı tarihi, eski Türk düşünürlerinden özdeyişler, bir yerden başka bir yere taşınan dükkânlar üzerine bilgi ve meddah senaryoları var. Yazmanın baştaki yapraklarının birinde o dönemdeki ünlü meddahların adları bulunuyor: bunlar, Galatalı Sükkerî Salih Çelebi, Tekfurdağlı Hacı İbrahim, Yenibahçeli Hasan Çelebi, Edirneli Külâhî, Naim Efendi, Odabaşı semtinden Duhâni Mehmet Çelebi, Sayıcı-zâde, Baltacı İbrahim Çelebi, Feşçi Mustafa Çelebi, Biğ(?) saati<sup>11</sup> Mustafa Çelebi, Şehlâ Hasan, Mâdih Âli Efendi, Galatalı Ahmet Çavuş, Boncuk Çelebi, Üsküdarlı Mehmet Çelebi ve Beyazî İbrahim Çelebi'dir<sup>12</sup>. Ayrıca, senaryoların altında, en çok adı geçen, Şekerci Sâlih, Hasan, Külâhî, Naim Efendi ve Galatalı Ahmet Çavuş

<sup>9</sup> Bkz. Metin And, *Geleneksel Türk Tiyatrosu*, Ankara 1969, 74-5.

<sup>10</sup> Aynı, 75-6.

<sup>11</sup> "Beysaati" ya da "Binsaati" olarak da okunabilir.

<sup>12</sup> *Mecmûa-i Fevâid*, T. 6758, v. 6/b.

dışında, bu listeye alınmamış şu meddahların adları izleniyor: Miyancı-zâde<sup>13</sup>, Yekdest, Süleyman, Lenk Ahmet ve İsmail Kem<sup>14</sup>.

İki yaprak sonra, yazmanın sahibi, “*Fihrist-i Sergüzeştâ-i Meddâhân, Letâif-beyân el-meşhûretü beyn-ez-zürefa*” başlığı altında meddah senaryolarının kısaltılmış adlarını veriyor: *Mahmud Sebüktekin, Hazine-dâr Yusuf, Celâl-Cemal, Kadı Hüseyin, Konevî Derviş Halil, Acebnûş, Tanburî Bursavî, Ebe-Hallaç, Hâfız Çelebi, Hacı Kadın, Bilgiç Subaşı, Fıçı Abdi Ağa, Murad Ağa-zâde*<sup>15</sup>, *Beş Boynuz*<sup>16</sup>, *Yasakçılar, Kayıkçılar, Yağlıkçı İsmail, Hacı Bıçak, Bağdadî Hulle, Söylemez Sultan, Peremeci Baba Ahmed, Sudan Kübrâ, Dayı-zâde Marmaris, Ondokuz Halil, Hudâ-dâd Cemşid, Hâtem-i Tayy, Kuyumcubaşı, Sefer Bey-zâde, Nallı Han, Baba Mâhî, Baht-ı Hammal, Bağdadî Süleyman Ağa, Cüce Çeşmesi, Humayûn Şah, Kapudan-zâde, Gavri Hoca Abdurrahman, Dayı-zâde Yusuf, Tiryaki Ayyaş Bengî, Hacı Nasr, Bekir Kapudan, Boşnak Kadı, Hüsn-i Dünya, Kol Kethüdası-zâde, Hacı Himmət-zâde, Receb Paşa-Yarımcılar, Mansur Define-gîr, Selim Cevher-fürûş, Şemse Banû, Nâkesî Mustafa, Ca'fer Tayyar, Seyfi Ağa, Kına-zâde, Şâh-ı bî-gâm, Şâh-ı Acem Merdüm-hâr, Mahmud ve Ayaz, Elce Hân-Kara Kadı*<sup>17</sup>.

Bu 56 hikâyenin yalnızca baştaki 13'ünün konusu yazılmış<sup>18</sup>. Bunlardan altıncısı olan *Acebnûş-Karakullukçu Kürd* ise tamamlanmamıştır<sup>19</sup>. Ancak geriye kalanlar tipik meddah hikâyeleri olarak ilgi çekici metinlerdir. Bu hikâyeler zaman zaman olağanüstü olaylarla birer masal niteliğine bürünmektedir. Başlıca kahramanlar paralı zenginler, baba parası yiyen mirasyediler ve birinde de Gazne'li Mahmut'tur.

<sup>13</sup> aynı, v. 10/b.

<sup>14</sup> aynı, v. 13/b.

<sup>15</sup> İçerde senaryonun başlığı *Kazzazbaşı-zâde*'dir; burada *Murad Ağa-zâde* yazılıdır.

<sup>16</sup> İçerde senaryoya başlık konulmamıştır. Senaryonun konusunda “Beş Boynuz” ile ilgili şey yoktur. Bu Hüseyin Beşe adlı birinin başından geçen serüvenleri kapsayan bir hikâyedir.

<sup>17</sup> a. g. y. v. 8/a-b.

<sup>18</sup> Listenin başlarında adı edilen *Hacı Kadın* üzerine içerde yalnızca bir dize var: “*Piyâde Hacı Kadın giydi naleyn, eyledi sür'at*” (v. 22/a). Bu yüzden 14 senaryo yerine 13 senaryo sayıyoruz.

<sup>19</sup> Bkz. a. g. y., v. 16/a; metin birdenbire kesilmekte ve hikâye ile ilgisi olmayan Arapça bir parça yer almaktadır.



Bütün meddah hikâyelerinde olduğu gibi, bu yazmadaki senaryolarda da zaman ve yer kaygusu yoktur. Minyatürlerdeki figürler nasıl bir derinlikten ya da üçüncü boyuttan yoksunsa, bu hikâyelerdeki kişiler de birer gölge oyunu tasvirinden daha boyutlu değildir. Bu senaryolar, çeşitli yönlerden anlatıldıkları dönemin siyasal ve toplumsal etkisini içerirler. Hikâye konularının çoğu II. Osman ve IV. Murat dönemlerinde geçtiği halde, tümünün havasında XVIII. yüzyılın karakteristik görüntüsü bulunmaktadır. Söz gelimi, Boğaziçi yalılarında ve paşa köşklerinde sabahlara kadar süren eğlenceler, bitmez tükenmez içki toplantıları, aşktan yataklara düşüp hasta olma, baba parasını har vurup harman savuran mirasyediler, Lâle Dönemi'nin özelliklerini verirken, sık sık vezirlerin değişmesi, ayaklanmalar, iç kargaşalıklar, dış seferler, Malta korsanlarına tutsak olma, adalet mekanizmasının yozluğu ve benzer olaylar da XVIII. yüzyılın gelişim özelliklerini dolaylı yoldan getirir. Hatta bu hikâyelerde kaçakların ve para kazanmak için İstanbul'dan ayrılanların hep Mısır'a gitmeleri de, bu yüzyılın sonlarına doğru Mısır'ın Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılması ile ilintisi olabilir.

Konu hangi dönemde geçerse geçsin, bu hikâyeler doğal olarak, o hikâyeyi anlatanın kendi döneminin özelliklerini kapsar. Bu yazmadaki senaryo biçiminde yazılmış hikâyeler de, XVIII. yüzyıl meddahlarının kendi özellikleri içindeki yaratışlarını getirmektedir. Buradaki meddah konularını saptayan kişi, hikâyeleri öyle bir yolda özetlemiştir ki, her meddah bu özetleri kendi yeteneği ve yaratışı oranında süsleyebilir, uzatıp kısaltabilir. Netekim, bunların tümü de şifre gibi yazılmıştır; tümceler tamamlanmaz, tümcelerin dizilişleri bir sıra izlemez, konuşmalar atlatmalıdır. Buna örnek olarak *Fıçı Abdullah Ağa* adlı senaryodan bir bölümü buraya aktaralım:

“( . . . ) *Rehâvî âheng ile bir Balyoz kızı getirüb bulunanlara birer kadeh, birer francala verdiler. Gömdüler. Sefer Beşe'yle içdiler. Çelebi mezarda, Sefer firâr. Samsonhâne neferâtı çelebiyi ahz, Balyoz'a teslim. Üç gün hapis, bir fıçı ile deryâya kalyondan atdılar. Kenar, kurt, fıçı pâre pâre. Meğer Lâpseki imiş. Boğaz, kalyon, Mısır. Harfendâz. Kiliti krdılar. İşret. Ali Ağa'ya izâre. “Sen-Ben”. Zîrâ maktûle zenbilden çıkdı. Çıkar. ‘İpi tak, tipi’. İkisinde tahlîs çırağ eyledi”*<sup>20</sup>.

<sup>20</sup> a. g. y., v. 26/b.



Bütün senaryolar bu düzende yazılmıştır. Meddah, bu özeti alacak ve kendi yeteneği oranında süsleyecek ve ilginç bir duruma getirecektir. Çelebinin gömülmesi, içki sofrası ve daha sonra Sefer'in yakalanması, bir fıçıya sokulup denize atılması ve sonunda da kurtarılması meddah tarafından canlı ve meraklandırıcı bir duruma sokulacaktır.

Meddah metinlerini, genellikle iki kesimde ele alabiliriz. Birinci kesimde meddahın kendi yaşamında gördüklerini, geçirdiklerini hikâye biçiminde anlatması, ikincide de edebiyatta varolan hikâyeleri kendi üslûbuna göre aktarması yer alır. Bu senaryolarda söz konusu ettiğimiz iki kesim de vardır. Halk hikâyelerinin ve halk masallarının etkileri gerek konularda, gerekse motiflerde izlemektedir. Ayrıca, bu hikâyelerde o dönemin olayları bazan o dönemdeki kişilerin adlarıyla aktarılmaktadır. Söz gelimi, eğlence toplantılarında Portakal Cüce İbrahim'in, ünlü Tıflı'nın adları iki ayrı hikâyede de geçer. Bir hikâyede II. Osman dönemindeki ayaklanmalardan söz edilir, o dönemin mesire yerlerinin adları sayılır. Ayrıca, o dönemde kullanılan musiki makamlarından söz edilir.

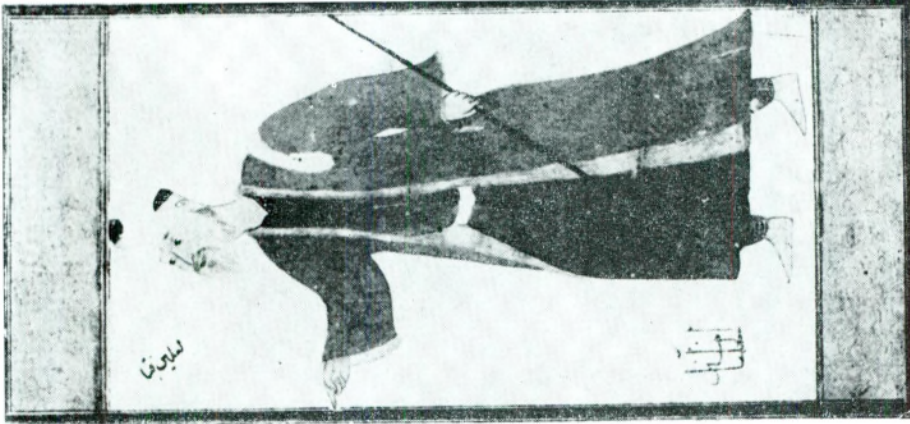
Bu senaryo metinlerinin ortak özellikleri vardır. Senaryolarda söz konusu edilen kahramanların tümü varlıklardır; para, ev, akar sahibidir. Babaları zengin olan kahramanlar ise babaları öldükten sonra kendilerine bırakılan parayı, malı kısa sürede yerler, parasız kalırlar. Genellikle, mirasyedilik, asalaklık, başkalarının sırtından geçinme vardır. Duygusal eğilimler, daha çok içkicilik, kadın, kavga, oğlancılık gibi konularla gösterilir. Kahramanların topluma hiçbir katkıları yoktur; çalışmadan, emek harcamadan zengin olduğu gibi, hırsızlık yaparak, başkalarının malını hileyle, rüşvetle zorla alarak varlıklı duruma gelenler de vardır. Hikâyelerdeki yer değişimlerine gelince: göçler daha çok Anadolu'nun bir kentinden İstanbul'a olur. Yolculuklar ise İstanbul'dan en çok Mısır'a sonra Bağdat'a yapılır. Bu arada, İstanbul'u üzüntüyle bırakanlar arasında Sivas'a ya da adı edilmeyen bir Anadolu kentine gidenler görülür.

Şimdi söz konusu 13 senaryonun özetleri ile özelliklerini görelim. Birinci senaryo *Mahmud Sebüktekin*, *Melik-i Bağdâd Bahs ve İlzâm* başlığını taşıyor. Bu, Gazneli Sebük Tegin'in oğlu Sultan Mahmut<sup>21</sup>

<sup>21</sup> Gazneli Mahmut İ. S. 970 ile 1030 yılları arasında yaşamıştır.



Res. 2 — XVII. yüzyılda Sıpahi Ocağı'nın bir meddah - mukallidi



Res. 1 — III. Murat döneminin en önemli meddahlarından Lâlin Kabânın (Ölümü 1601) bir minyaturü

Ö. Nutku



Res. 3 — 1920 yazında ölen, ünlü taklitleriyle tanınan Borazan Tefvik





Res. 4 — *Makâmât*'ta (1320) gösterilen bir meclâh

*Ö. Nutku*



Res. 5 — Keşmir'de meddah



Res. 6 — Afrika'da meddah





ile Necmüddin-i Kübrâ<sup>22</sup> arasında geçen ve *zaman izafiyeti*'ni gösteren, daha çok masal etkisinde olan ilginç bir senaryodur. Bu tür hikâyelerde sık görülen bir özgülük burada da uygulanmıştır. Necmüddin-i Kübrâ, Gazneli Mahmut'tan hemen hemen iki yüz yıl sonra yaşadığı halde, bu hikâyede karşı karşıya getirilmiştir. Yazmanın sahibine göre, bu hikâye 1727 yılında<sup>23</sup> meddah Şekerci Salih, 1741'de<sup>24</sup> de meddah Hasan Çelebi tarafından anlatılmıştır. Senaryonun özeti şöyle:

Genç melik Mahmut Sebüktekin çevresindeki bilginler ile "mi'rac-ı şerif" üzerinde tartışmaya girer ve bilginlere karşı durur. Bilginler ne söylerlerse söylesinler, onlara kulak asmaz. Bunun üzerine Necmüddin-i Kübrâ'ya başvurur. Bu şeyh kimseyle tartışmaya girmez ve akli yalnızca soyuta işler. "Fenn-i simyâyı tahkik, maâniyi ispat iledir", der. Bunu da genç melike ispatlamak için hazırlığa girer. Bir mum alıp bahçenin kenarına yapıştırır. Sonra garip bir kuşu ayağından tutar ve Meliki üzerine bindirip gözden kaybeder.

Mahmut, bundan sonra kendini çeşitli serüvenleri içinde bulur. Bu serüvenler düşte olduğu gibi birbiri arkasından gelişir. Kuş, Mahmut'u sersemlemiş bir durumda bir ağacın üzerine indirir. Bu ağaç büyük bir kentin kenarıdır. Yürür bir kahvehaneye girer. Kahve ısmarlar, ama yanına para almadığını görür ve o telâş ile kahve fincanını kırar. Onun bu durumunu görenler, delirdiğini sanırlar. Birinden, bulunduğu toprakların Frenkuşiye ülkesi diye bir yer olduğunu öğrenir. Halk karşısında tam zor durumda kalmışken o garip kuş Mahmut'un ayağına yapışır ve onu göğe doğru uçurur.

Kuş onu Hayre denilen bir kente getirir. Mahmut'u burada dört yıl padişah yaparlar. Dört çocuğu olur. Ancak o kentin asıl hükümdarı geri dönünce Mahmut'u öldürmek isterler. Tam o sırada kuş yetişir ve Mahmut'u havaya uçurarak kurtarır.

<sup>22</sup> Asıl adı Ahmed bin Ömer Ebu'l Cennab olan Necmüddin-i Kübrâ, Kürevî'-ye tarikatının kurucusu bir mutasavvıftır. Doğumu Harezmi'de, 1145 yılında, ölümü 1226'dır; yâni Gazneli Mahmut'tan yüz elli, iki yüz yıl kadar sonra yaşamıştır. Mahmut ile bu şeyh'in hikâyede karşıya gelmeleri -daha birçok başka hikâyede olduğu gibi- tarihsel açıdan olanaksızdır. Gazneli Mahmut, 1016 yılında Necmüddin-i Kübrâ'nın doğum yeri olan Harezmi'e bir sefer düzenlemiş ve oraya egemen olmuştur. Bu iki kişi arasındaki dolaylı bağ ancak bu olabilir.

<sup>23</sup> III. Ahmet dönemi.

<sup>24</sup> I. Mahmut dönemi.



Üçüncü serüvende, kuş, Mahmut'u bir çöle indirir. Burada çok güzel bir saray vardır. Sarayda da tek başına yaşayan sevimli bir şehzâde görür. Bu genç, Hikmedâbâd kentinin hükümdarı Humâyûn Şah'ın oğludur. Ona niçin böyle yalnız başına olduğunu sorduğunda, şehzâde anlatır: şehzâde'nin doğumunda hekimler onun on altı yaşına geldiğinde bir uğursuzluğa uğrayacağını söylemişlerdir. Bu kehanete göre, on altı yaşına girince, Şehzâde kırk gün yapayalnız bırakılır ve kimseyi görmezse bu uğursuzluğu atlatacaktır. Babası da bu ıssız çölün ortasında bu sarayı yaptırıp her yana nöbetçiler dikmiştir. Nöbetçiler sarayın yanından insan değil hayvan bile geçirtmezler. Ama Mahmut garip kuşuyla kırk gün dolmadan iki gün önce, yani otuz sekizinci gün şehzâdenin yanına gelmiştir. Böylece, şehzâde elma yerken, bıçakla parmağını keser ve ölür. Şehzâdenin babası kırkinci gün büyük bir törenle gelir, ama oğlunun öldüğünü öğrenince, üzüntüsünden, buna sebep olan Mahmut'u ateşte yaktırap öcünü almak ister. Yine kuş yetişir ve Mahmut'u kurtarır, Bağdat'a geri götürür.

Mahmut, döndüğünde bir de bakar ki, Şeyh'in bahçenin bir kenarına yapıştırdığı mum henüz bir parmak kadar yanmış. Hayret eder, çünkü o, başından geçenlerin sekiz on yıl kadar sürdüğünü sanmıştır. Şeyh ise ona henüz bir saat bile olmadığını söyler. Böylece, bu akıl dışı durumu ispatlamış olur. Bunun üzerine Mahmut bundan etkilenir ve kendi düşüncesinden vazgeçip tövbe eder<sup>25</sup>.

Bu senaryo, halk masallarından *Zaman Zaman İçinde*'ye çok benzerdir. Bu masalda zaman izafiyetine inanmayan sofunun biri imam tarafından denize yollanır. Sofu yıllarca çeşitli serüvenlerden sonra geri döndüğünde bıraktığı namazın hâlâ bitmemiş olduğunu görür, hayrette kalır ve tövbe eder<sup>26</sup>. Bu senaryoda da sekiz on yıl serüvenlerle dolu bir yaşam geçirdiğini sanan genç melikin geri döndüğünde bahçe duvarına yapıştırılan mumun henüz bir parmak kadar yandığını görmesi masala bir paralellik kurmaktadır. *Zaman*

<sup>25</sup> Necmüddin-i Kübrâ, Harezm'de bir tekke kurarak çevresine tasavvufu yaymıştır. Ona göre, gerçek bilgi çalışmayla değil, Tanrı ilhamıyla kazanılırdı. Çeşitli yapıtları vardır; bunlar arasında *Tefsir* en yaygındır. Bu hikâyenin sonunda da, bu senaryoyu kaydeden yazar, "*Necmüddin-i Kübrâ sahibü't-tefsirdür,*" diye kaydediyor (v. 9/b).

<sup>26</sup> Bkz. Eberhard-Boratav, *Typen türkischer Volksmaerchen*, Wiesbaden 1953, Tip 134 I, 150.



*izafiyeti*'ne ayrıca *Binbirgece Masalları*'nda ve *Kırk Vezir Hikâyeleri*'nde rastlamak olanak içidir.

Senaryodaki "kuş ile uçma" motifi ise çeşitli masallarda görülür. Bunlara iki örnek: *Rüzgârın Kızı*<sup>27</sup> ve *Keskin Göz*<sup>28</sup> adlı masalların varyantlarından. "Kuş tarafından kurtarılma" ise yine halk masallarının önemli motiflerinden biridir. Söz gelimi, *Harami Mehmet*'te bir kuş prensese yardım eder. *Sihirli Ayna*'nın bir varyantında prensesle evlenecek olan adamı bir kuş kurtarır.

Bu senaryoda ayrıca talihsiz bir prensin, üzerindeki uğursuzluğu yenebilmesi için kuş uçmaz-kervan geçmez bir çöldeki sarayda tek başına yaşaması, bin altının kaybolması, vb. gibi motifler bu senaryoda daha çok masalların etkisini göstermektedir.

Yazmanın ikinci meddah senaryosunun başlığı *Hazinedâr Ahmed Ağa-Yusuf Bâ Attar-zâde*'dir. Bu hikâye dört ayrı meddahtan dinlenmiştir. Bunlar Şekerci Sâlih, Yenibahçeli Hasan, Edirneli Külâhî ve Miyancı-zâde'dir. Bu hikâyenin özeti de şöyle:

Hikâye İstanbul'da başlar. Malı sayılmayacak kadar zengin olan Ahmet Ağa, Tavşantaşı'nda büyük bir konakta oturur. Yalnızca bir tek kızı vardır, erkek çocuğu yoktur. Evinde yetiştirdiği kölesi Yusuf'u önce azad edip onu hazinedâr yapmıştır; kızını da ona vermeğe söz vermiştir. Kızını Yusuf'a nişanlar. Yusuf Haleb'e gider.

Yusuf gittikten sonra, birgün Ahmet Ağa, Attar İbrahim Çelebi'nin oğlu Mehmet Emin'i görünce çok beğenir, "Ah şöyle bir oğlum, hiç olmazsa bir damadım olaydı," diye hayıflanır. Hanımına açılır ve kızının Yusuf'ta gözü yoksa, onu bu gence vermeyi istediğini söyler. Kız, Yusuf'u sevmediğini belirtince, Ahmet Ağa, Attar'ı eve davet eder, ona hediyeler, giysiler ve bir de at verir. Ahmet Ağa'nın kızı ile Attar'ın oğlu evlenirler. Ahmet Ağa kızı için bin altın ağırlık verir.

Tam gerdek gecesi Yusuf çıkagelir. Durumu öğrenir, büyük bir üzüntüye ve öfkeye kapılarak Ağayı da, oğlanı da, kızı da, kendini de öldüreceğini söyler. Ama bir dostu onu yatıştırır, oradan götürür. Hamza Rüstem Efendi adında, hiç sevilmeyen bir adamın yanına güvey girer. Ama bu çok sürmez, oradan Mısır'a kaçar. Yedi yıl perişan olur. Bir bektâşi dedesi ile tanışır. Bektâşi ona iki okunmuş

<sup>27</sup> aynı, Tip 87 III, 97.

<sup>28</sup> aynı, Tip 88 III, 98.

kâğıd verir, birinin Yusuf'a yutturur: "Bunun birini Rüstem Efendi dedikleri mel'ûna yedir," der. Yusuf yola çıkar ve dokuz gün denizde kalır. Bu sırada Malta şövalyelerine tutsak olur. Dokuzuncu gün iki kalyonla Cezâyir'den gelen Musallî Kaptan, Yusuf'u tutsaklıktan kurtarır. Yusuf İstanbul'a gelir. Rüstem Efendi'ye okunmuş kâğıdı incirle yedirir; Rüstem şişerek ölür.

Musallî Kaptan, Ahmet Ağa'nın yakın dostudur, Yusuf'u Ağa'ya över, onun için ricada bulunur. Ahmet Ağa, kaptanı kıramaz, nikâhı bozar ve kızını Yusuf'la evlendirir<sup>29</sup>.

Hikâyenin bitiminde bunu kâğıda geçirenin bir notu da var. Bu notta, Musallî Kaptan'ın aslında Cezayir'de çok ünlü olduğu ve her İstanbul'a gelişte Ahmet Ağa ile görüştikleri bildiriliyor. Yazma sahibinin arkadaşı Hikmet'in Ahmet Ağa'nın hizmetinde bulunduğu yine bu nottan anlaşılıyor. Notu yazan Yusuf'un aslında kötü huylu, zorba bir kimse olduğunu ve emekdarlara kötü davrandığını da sözlerine ekliyor. Anlaşılıyor ki, bu hikâyedeki kişiler gerçektir. Belki de bu hikâyeye benzer bir olay da geçmiştir. Ancak hikâyenin ana çizgisi göz önüne alınırsa, oldukça değişik bir *Yusuf ile Züleyha* hikâyesi de denilebilir. Hikâyeyi anlatan meddahlar bu klâsik hikâyenin ana dokusu üzerine gerçek bir olayı monte etmiş de olabilirler.

Hikâyede Bektaşinin okunmuş kâğıd vermesi motifine bazı masallarda rastlarız. Bunların en bilineni *Alâaddin ve Sihirli Lâmbası*'nın bir varyantındadır; burada Bektaşî bir büyücü olarak gösterilir<sup>30</sup>. Bu hikâyede kahramanın Maltalılara tutsak düşmesi ve ünlü bir Cezayir'li kaptan tarafından kurtarılması vardır. Maltalılara tutsaklığa bu yazmadaki başka bir meddah senaryosunda daha rastlıyoruz<sup>31</sup>.

Üçüncü senaryonun kahramanı IV. Murat'ın ünlü nedimi Tıflî Çelebi'dir. Bu hikâyede Tıflî buluşmaları düzenleyen ve karışıklıkları ortadan kaldıran kişidir. Yine olayların sonunda bunları Padişaha anlatan da odur. Asıl adı Ahmet olan Tıflî Trabzon'ludur ve XVII. yüzyılın ileri gelen şairlerindendir. Daha çocuk denilecek yaşta güzel manzumeler yazabildiği sırada ona Tıflî adını takmış-

<sup>29</sup> a. g. y., v. 10/a-b.

<sup>30</sup> Tıp 180 III, 205-6.

<sup>31</sup> Bkz. "Hüseyin Beşe" hikâyesi.



lardır. Köprülü, onun hikâyelerinden bazısını kendi başından geçmiş gibi anlattığını ve çok güzel hikâyeler uydurduğundan IV. Murat'ın beğenisini kazandığını belirtir<sup>32</sup>. Süleyman Faik Efendi, IV. Murat'a kadar meddah olup olmadığının bilinmediğini bunun için de Tıflı'nın Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan sonra ilk büyük meddah olması gerektiğini belirtir<sup>33</sup>. Oysa XIV. yüzyıldan Tıflı'ya kadar birçok meddah olduğunu bugün biliyoruz, ancak Tıflı'nın bunlar içinde en büyük ilk meddah olduğu kabul edilebilir. Boratav da, birtakım serüvenlerin hikâye biçimine konulması düşüncesinin, özellikle bunun nedim ve musahiplere yaptırılmasının –bütün hikâyenin Tıflı tarafından söylenmesinin– Tıflı'nın bunların ilk hikâyeci-sanatçısı olduğu sonucuna çıkardığını savunur<sup>34</sup>.

Boratav, “Tıflı hikâyeler çemberi”nin konusundan söz ederken *Latâifnâme*, *Hançerli Hanım*, *Sansar Mustafa* ve *Kanlı Bektaş* hikâyelerini gösterir. Bunların ilki *Hançerli Hanım*'ın bir varyantıdır. Bütün bu hikâyelerin anlatıcı çizelgesi aşağı yukarı aynıdır: hikâyenin erkek kahramanı azılı bir kadının işlettiği batakhaneye düşer; birçok tehlikeler atlattıktan sonra, bir arkadaşının yardımı ile, Padişahın da olanı-biteni öğrenip araya girmesi sayesinde, kurtarılır; batakhanenin sahibi cezalandırılır<sup>35</sup>. Doğal olarak bu hikâyeler ayrıntılarda birbirilerinden ayrılırlar. Bu hikâyelerin tümü de IV. Murat döneminde geçtiği gibi, Sultan Murat ile nedimi Tıflı yan kişiler olarak olaylara karışırlar.

Elimizdeki yazmadaki *Celâl-Cemâl* başlıklı senaryonun konusu da IV. Murat döneminde geçer. Tıflı âşıklara yardımcı, onların kurtarıcısıdır. Serüvenin sonunda da bunları Padişaha anlatır. Ancak bu hikâye Boratav'ın belirttiği hikâyelerden daha değişik bir olaylar dizisini kapsar. Şimdi bu senaryonun özetini görelim:

Asıl adı Mustafa olan Bazirgân-zâde Celâl bir ziyafete gitmek için anasından izin ister. O sırada, Tıflı de oradadır. İzin çıkar. Ziyafet, vezir Hüsrev Paşa çuhadarı Ahmet Bey'in İstinye'deki yalısındadır. Oraya kayıkla gittiklerinde büyük bir eğlencenin başlamış olduğunu görürler. O dönemin bütün ünlü sanatçıları oradadır.

<sup>32</sup> Fuat Köprülü, “Meddahlar”, *Edebiyat Araştırmaları*, Ankara 1966, 395-6.

<sup>33</sup> Mecmûa, T. 3472, v. 61/b.

<sup>34</sup> *Halk Hikâyeciliği*, 125.

<sup>35</sup> Boratav, *Türk Halk Edebiyatı*, İstanbul 1969, 77.



Bu eğlencede Tifli de bir şeyler okur. Ona Şahin adında bir köle başışlanır. Eğlence dönüşü, Tifli, kayıkta köleyle konuşurken, köle ona bir çelebiden övgüyle söz eder. Bu çelebi, Unkapanı'nda annesi, dadısı ve dedesi ile oturmuş, Tifli'nin bestelerini çok beğenirmiş. Tifli, çelebi'yi hemen davet eder. Konuşulur, anlaşılır. Çelebi de onu evine davet eder, böylece bir dostluk doğar. Çelebi'nin adı Ahmet Cemâl'dir ve mirasyedinin biridir.

Ertesi gün Tifli saraya döner; aradan bir hafta geçer. Yine Çelebi ile görüşür. Sonra aradan uzun bir süre geçtiği halde, Çelebiyi göremez, çünkü saraydan dışarı izin alamamıştır. Aradığında, Cemâl'in hasta olduğunu öğrenir. Evine gider ve onu solgun yatakta bulur. Cemâl, bayram'da Tophane'ye gitmiş ve orada Celâl Mustafa'yı görmüş ve âşık olmuştur. Tifli, "Elem çekme, o benim dostumdur," der. Bunu duyan Cemâl onu hemen Celâl'e gönderir. Tifli Celâl'i de yatakta hasta bulur. İş anlaşılır, Celâl de Cemâl'e abayı yakmıştır.

Tifli bunları bir yerde karşılaştırmayı kararlaştırır. Tifli'nin kardeşi Zaim Ahmed Ağa'nın Rumelihisarı'ndaki yalısında bu iki genci yalnız, başbaşa bırakırlar. Çelebiler uykusuz kalır, cariyeler ortadan kaybolur. Bu sırada âyandan Aydınlı Kuduzoğlu adında biri iş için yahya içkici adamlarıyla birlikte gelir. Kavga çıkar. Adam kavga sırasında öldürülür. Adamların bir kısmı ölür, öbürleri kaçar. Büyük bir karışıklık çıkar. Saraya geç kalan Tifli özrünü örtmek için olanları Padişaha nakleder. Herşey düzeltildikten sonra Celâl ile Cemâl birbirlerinin kızkardeşleriyle evlenip mutlu olurlar<sup>36</sup>.

Yazmanın bundan sonraki senaryosu olan *Kadı Hüseyin Sinobi*'de de Tifli hikâyenin içindedir. Ancak bu kez bir yan kişi, daha doğrusu anlatılan serüveni dinleyen biri olarak adı geçer. Bu hikâyenin başında da açıklandığı gibi konu II. Osman döneminde geçer ve Tifli henüz nedim olmamıştır. Hafız Çelebi Kahvesi'nde, Kadı Hüseyin, içinde Tifli'nin de bulunduğu bir topluluğa başından geçenleri anlatır.

Hikâyenin bitiminde açıklandığına göre, bu hikâye Şekerci Sâlih, Edirneli Külâhî, Süleyman, İsmail Kem, Yekdest, Naim Efendi ve Lenk Ahmet gibi meddahlardan dinlenilmiştir. Senaryonun özeti şöyledir:

<sup>36</sup> a. g. y., v. 11/-b ve 12/a-b.

İstanbul'da, Aksaray'da Hafız Çelebi kahvesindeyiz. Tıflı Çelebi kahvedeki kendine ayrılmış yerine oturmuş, yanında Portakal Miskâfî ile Rûz Ahmet vardır.

Tekerleme:

Bir gün bezm-i yârân  
Tâze bir fincân  
Gözden nihân  
Kadı an-lâtife rindâne "ah!" der.

Kadı Hüseyin anlatır: kardeşi Molla Hasan'la okumak için Sinop'tan kalkıp İstanbul'a gelirler ve medreseye girerler. Kardeşi medreseye kapılır. Kendi de zamanı geldiğinde kadı yardımcısı (stajyer kadı) olur. Göreve gitmek için yol hazırlıklarını tamamlar. Nereye gideceği ondan saklanır. İskele'de kardeşiyle tartışır. Kardeşi, "Seni götüremem," deyince şaşırır, üzülür, mahzun olur, kederlenir ve kardeşiyle olan bu kırıngılığın dolayısıyla o kahve senin bu kahve benim başboş dolaşmaya başlar, orada burada kavga eder. Nihayet bir gün dayısının bulunduğu Sivas'a gitmek için yola çıkar. Akşama doğru ıssız bir hana gelirler. Orayı haramiler basar. Hana her gireni birer birer öldürürler. Çete başı Saruhan, Galip Çelebi'yi bağlar. Bunu gören Kadı Hüseyin bir yere saklanır. Nöbetçilik eden haydut bir ara uykuya dalınca, kadı Hüseyin saklandığı yerden çıkar ve Galip Çelebi'nin bağlarını çözer, onu kurtarır. Adamı öldürür. Galip Çelebi onu alından öper. Meğer Halep Valisi Recep Paşa'nın oğluymuş. Halep'ten Sivas'a hem hava değişikliği hem de hesap görmek için arada gelirmiş. Av sırasında haramilerin eline düşmüş.

Galip Çelebi kurtulduktan sonra kadıya gider, herkese başından geçenleri anlatır. Halep'e gittiğinde olanları anasına da söyler. Zaman geçer Kadı Hüseyin İstanbul'da medrese hocası olur. Bir zaman sonra Şehzâdebaşı'nda sakalı yeni çıkmış bir Paşa'ya rastlar, onu tanırlar ve selâmlar. Onu Paşa'nın yanındakilerden hiçbiri tanımaz, ama o Paşa'yı tanıdığı için yalnız kaldıklarında, şimdi paşa olan Galip Çelebi'ye onu kurtardığı geceyi hatırlatır. İş anlaşılır. Galip Çelebi Halep Valisi olmuştur. Genç Paşa onu kızkardeşi ile evlendirir. Paşa öldükten sonra kadı Hüseyin İstanbul'a taşınır<sup>37</sup>.

<sup>37</sup> a. g. y., v. 13/a-b.

1660/61 yıllarında ölen Tıflı'den yüzyıl sonra da onun hikâyelerinin beğenildiği anlaşılıyor. Hatta bu hikâyelerin XIX. yüzyılda da sürdüğünü öğreniyoruz. II. Mahmut döneminde İstanbul'a gelen bir İngiliz tanık, büyük bir İstanbul kahvesinde gördüğü ve dinlediği meddah Kız Ahmet'in Tıflı'ye ait bir hikâye anlattığını ve halkın da bu hikâyeyi büyük bir ilgiyle izlediğini yazar<sup>38</sup>.

Yukardaki hikâyede de, çeşitli halk hikâyelerinde sık görülen motifler var. Söz gelimi "harami baskını" *Sinan Paşa Hikâyesi*'nin bir varyantında izlenir: burada üç prensin en küçüğü kırk harami baskını sırasında öldürülür<sup>39</sup>. Yukarda adı geçen hikâyede de haramiler hana girenleri birer birer öldürürler. Öbür yanda, haramileri öldürme masallarda ve hikâyelerde daha çok akıllı kızlar tarafından başılır. Örneğin, *Cinin Muskası*'nda<sup>40</sup> ve *Kızlar Oğlanlardan Daha Akıllıdır*'da<sup>41</sup> kızlar kırk haramiyi de öldürürler. Yukardaki hikâyede harami öldüren serüveni anlatan Kadı Hüseyin'dir. Bütün hikâyelerde olduğu gibi, o da sonunda ödülünü alır.

Bundan sonraki hikâyenin adı *Konevl Derviş Halil Ammisidir!* başlığını taşıyor. Oldukça karmaşık olan bu hikâyenin bir iki de yan gelişimi var. Yine mirasyedilik ve serserilik üzerine olan bu hikâyenin sonunda Halil'in serseriliği ve hatta dolandırıcılığı bırakarak onu bir zamanlar korumuş olan şeyhe gidip tövbe ettiği ve sonra Şeyh Halil olduğu anlatılır. Mantık zinciri zayıf olan bu hikâyede çeşitli serüvenler yer alır. Bu senaryonun konusu da II. Osman döneminde geçer.

Olay İstanbul'da başlar. Konyalı Ahmet Ağa Çavuşbaşıktan emekliye ayrılmıştır. Para getiren mülkü pek çoktur. Bilgili bir insandır ve evinde kültürlü kimseler sık sık toplanır. Onun tek üzüntüsü bir oğlunun olmayışıdır.

Birgün kardeşi Halil'i Konya'dan getirirler ve saraya çırak olarak sokarlar. Ama kısa bir süre sonra Ahmet Ağa, Halil'in serseriliğini görür ve onu evine kabul ettiğine pişman olur. Har vurup harman savuran Halil'in durumunu beğenmez.

<sup>38</sup> R. Walsh, *A Residence at Constantinople*, II. London 1836, 244.

<sup>39</sup> Tip 204 III, 239.

<sup>40</sup> Tip 213 III, 251.

<sup>41</sup> Tip 374 V, 408.



Bir süre sonra ölüm döşeğine düşer ve oğlu olmadığından tek varisi olan kardeşi Halil'i çağırır. Onun israflarından bıkmıştır, ama yine de öğüt verir; bir sandık içinde 7000 altın bıraktığını bunu yememesini, inatçı bir adam olduğunu bildiğini, ama onun hiç olmazsa bu son sözlerine saygılı olacağına inandığını söyler.

Ahmet Ağa öldükten sonra Halil, bütün hizmetkârları, kethudayı ve hazinedarı kapı dışarı eder. Yalnızca onu Konya'dan getiren Ali'yi, zevkine, sefasına engel olmasın diye alıkor. Halil'in çevresine dalkavuklar ve yiyciler dolar. Altı ayda, sandıktaki altınlar dışında, bütün malı mülkü yer. Süfli bir adam durumuna düşen Halil'e anası beddua eder, Ali de onu evden kovar. Yapayalnız ve üzüntülü olan Halil önce kendini denize atmak ister, ama canı tatlı olduğu için yapamaz.

Bir çarşamba günü Beşiktaş Mevlevihanesine gider. Onu, Gelibolu âyanından olan şeyh himayesine alır. Ona bir oda verirler, odayı dayayıp döşerler. Üstbaş yaparlar. Ama o gidişatını değiştirmez ve kötü dostlar edinir. Kadınlarla düşüp kalkar, onlardan karşılık görür. Günleri dopdolu ve daha çok tekke'nin dışında geçer. Bütün parasını kadınlarla yer bitirir ve yine beş parasız kalır.

Bostancıbaşı Yemişçi Hasan Ağa büyü yapmak için bir çadır kurdurmuştur. Çeşitli buhurlar yakar ve yere afsun yapmak için bir şekil çizer; garip bir tılsım duası okur. Böylece sırrı ortaya çıkarır. Bu tılsımda ortaya çıkan sırrı elde etmek için dokuz haydudu öldürürler. Bunun üzerine dağ çatlar ve içinden mallar ve altınlar çıkar. Malı çuvallara doldururlar ve oradan kaçarlar. Ama altınları Halil alır kaçar ve saklanır. Yemişçi Hasan Paşa vezir olur ve birgün pencereden Halil'i görür. Hemen arkasından adam koşturur. Derviş Halil'den altınları sorarlar. "Arkama, zıbına diktim," der. Onu yakalarlar. II. Osman zamanı olduğundan ayaklanma vardır. Derviş Halil kaçar ve Mevlevihaneye sığınır. Şeyh hazretleri gelir, "sözünü tutmadın, eğer bundan sonra da tutmazsan sen bilirsin", der. Derviş Halil tövbe eder. Şeyh onu kızkardeşiyle evlendirir. Daha sonra da postuna kurulup Şeyh Halil olur<sup>42</sup>.

Bu yazmadaki senaryoların yarısında görülen "mirasyedilik" çeşitli Türk halk hikâyelerinde, özellikle İstanbul meddahlarının

<sup>42</sup> a. g. y., v. 14/a-b.

hikâyelerinde sık sık izlenen bir motiftir. Söz gelimi, *Murteza* hikâyesinde, ölüm döşeğinde olan babası tembel ve hiçbir iş yapmayan Murteza'yı çağırır ve çok muhtaç olduğu zaman kullanmak üzere sakladığı altınların yerini söyler<sup>43</sup>. Bu senaryoda Konyalı Ahmet Ağa, ölüm döşeğine düşünce, tembel ve havaî olan kardeşi Halil'i çağırır ve ancak çok gerekli olduğu zaman başvuracağı altın sandığının yerini söyler.

Bu senaryoda bir de *Ali Baba ve Kırk Haramiler*'de rastladığımız "dağ açan tılsım" motifi vardır<sup>44</sup>. Bostancıbaşı Yemişçi Hasan Ağa büyü yapmak için bir çadır kurar ve bir dağın içinde saklı altınları ve değerli taşları bulmak için tılsım duası okur.

Yazmanın altıncı senaryosunun başlığı *Acebûş, Karakullukçu Kürd, Kürd Odabaşı*'dir. Yine mirasyediklik ve sefahat üzerinde duran bu senaryo yarım bırakılmıştır. IV. Murat döneminde geçen konunun şu kadarı yazmaya geçirilmiştir:

Odabaşılıktan emekliye ayrılmış olan Halil Ağa'nın oğlu Mehmet Şah'la ilgili bir hikâyedir bu. Babası ölünce sayısız mal bırakır oğluna ve bunun için de oğlanın çevresini dalkavuklar sarar. Mehmet de böylece sefahate dalar. Herkes onun sefih bir mirasyedi olduğundan söz etmeye başlar.

Günün birinde Mehmet, fakir ve yalnız bir kadına gönül verir; kadını alıp kayıkla Tarabya'daki mükellef bir yalaya götürür. Kadına armağanlar, giysiler alır, onu birkaç kez hamama sokar<sup>45</sup>.

Bu senaryoyu kaydeden hikâyeyi daha başlarında, bu noktada kesmiş. Yazmanın bundan sonraki bölümünde Arapça kısa bir parça var<sup>46</sup>. Bu hikâye tamamlanmadığı halde, başlangıç olarak bu yazmadaki birçok hikâyenin başını anımsatır: baba çok zengindir, ölür, oğlu mala, mülke ve paraya konar ve bunları dalkavuklar, kadınlarla yer, beş parasız kalır.

Bundan sonraki senaryo, *Tanburî Bursavî Ahmed Çelebi*'nin konusu yine II. Osman döneminde geçer. Bu hikâyenin de Şekerci Sâlih Efendi tarafından anlatıldığı senaryonun sonunda belirtilmektedir. Senaryonun özeti şöyle:

<sup>43</sup> Tip 315 I, 352.

<sup>44</sup> Tip 179 I, 203-4.

<sup>45</sup> a. g. y., v. 16/a.

<sup>46</sup> Bkz. a. g. y., v. 16/b.



Câm-ı Cem<sup>47</sup> Hasan diye tanınan, Bursalı Tanburcu Ahmet Çelebi'nin sevdiği kadın günün birinde ölür. Bu ayrılıktan bağı yanan çelebi gece gündüz sevgilisinin mezarı başında bekler. Bu durum bir gün onun direncini yitirir ve her şeyini yok bahasına satarak anasıyla İstanbul'a göç eder. Bir hemşerisinin yardımıyla Çatladı Kapı semtinde bir ev tutar. Herkesle konuşup görüşmeyi, ahbablığı seven Ahmet Çelebi, böyle herkesin toplanıp görüştüğü Ayasofya yakınında bulunan bir berber dükkânına dadanır.

Samurkaş Yusuf Çelebi adında biri de bu ahbab topluluğuna katılmak ister ve her geçişte içeri bakar. Bir gün cesaretini toplayıp içeri girer. İçerde herkes kendi yerine oturmuş, ferahlık verici tün çubuklarını tütürmektedirler ve birbirileriyle sefihane eğlenmektedirler. O sırada, içeri Mevlevi Derviş Ömer girer, "Çelebi geldi mi?" diye sorar. Beklenen kesmî kavuğu ve bıçak gibi mestleriyle silâhşör Sorunoğlu'dur. Bir yanda Bezir Dede'ye itibar gösterilir ve çörekler ikram edilir. Tanburcu Ahmet'ten saz çalmasını isterler, o da hisâr makamından<sup>48</sup> "Kûhpâre" adlı bir beste çalar.

Dede darılır: "Bu yaşta bize de mi zevk, iyiye alâmet değil," der. Oradakiler susarlar. Berber tanburu kaldırmak ister. Ahmet Çelebi kızar: "Benden istesene, onu çöğür<sup>49</sup> mü sandın?" Oradakiler birbirleriyle bakışır. Sonra yine aynı fasılı sürdürürler. Durmadan yer içerler, tütürürler. Sonra iki Ahmet Çelebi işaretleşip eve giderler, içkiyi orada sürdürürler; çünkü onlarınki gerçek sevginin gösterişidir. Ahla vahla geçen konuşmalar.

Tanburî, dostunun âşık olduğunu öğrenince dostuna nasihat eder. Ama onun kulağına girmez, kadını alır kayığa bindirip Mahzen, Mumhane önünden Kethuda'nın yalısındaki bir davete götürür. Kadın ise Tanburcu Ahmet Çelebi'yi tarif ederek sorar, akşam âdet olan içki toplantısında Tanburcu Ahmet Çelebi'yi görür, ona ilgi gösterir. Kadın Tanburcu Ahmet Çelebi'yi üç gün, üç gece alkoyar. Sonra bir kayık tutup Ada'ya gidilir. Kısacası, çadır kurulur, içki sofraları düzenlenir, sonunda da hançerler konuşur.

<sup>47</sup> Doğu mitologyasında, şarabı bulan Cem'in büyülu kadehi.

<sup>48</sup> Türk musikisinin en eski karmaşık makamlarındandır; "süz-i dil" makamına "hüseynî" beşlisinin ya da "hüseynî" makamının eklenmesiyle kurulur.

<sup>49</sup> Kopuza benzeyen, kısa saplı mızrapla çalınan bir çeşit saz. Çöğür ozanları vardır; bunlar daha çok Anadolu'da bulunur.



Kadın, “beni fahişe yerine koyup kayıtsız götürmeye başladın” diye direnir. Öteki Ahmet Çelebi, bir kayık bulur ve oradan kaçarlar. Yolda Tanburcu Ahmet Çelebi’nin durumu anlaşılır. Hançer, çarpık girmiştir, onu öldürmemiştir. Tanburcu Ahmet kendine geldiğinde her şey ona tuhaf gelir, bir şeyler anlamaz. Önceki gibi kadına gitmek ister. Sonra iskeleden döner. Onun yerine öteki Ahmet Şah gider, kadın şaşırır. Tanburcu Ahmet Çelebi’yi kıskandığı için kadını öldürmek ister. Kadın su yolundan kaçar. Ahmet Şah, Süleyman Ağa’nın evinden çıkar ve kılık değiştirip kadını aramaya koyulur. Onu Balık-pazarı’nda bulur. Bir süre sonra, Süleyman Ağa’nın yalısında kadını Tanburcu Ahmet’e nikâhlarlar. Onlar böyle safa sürsünler, kadın kılığına girip gelirler, kadını kaçırlılar ve bu kez onu Ahmet Şah ile evlendirirler<sup>50</sup>.

Hikâye bittikten sonra “Çarşaf örtme meğer zaman-ı belâdır münâsebetiyle kulak naklolunur”, diye bir de “hisse” çıkarılmış. Kılık değiştirme hikâye ve masallarda sık başvurulan ve seyirciyi de o ölçüde ilgilendiren bir motiftir. Erkeğin kadın çarşafı içine gizlenip bir yere girmesi, ya da kabul olunması bütün geleneksel oyunlarımızda vardır. Orta oyunu ile Gölge oyunumuzunda böyle kılık değiştirmelere çok rastlanır. Ayrıca, *Keloğlan* ve *Köse* hikâyelerinde bu kılık değiştirmeleri izleriz. Örneğin, *Keloğlan ve Haramiler*’in bir varyantında keloğlan kadın kılığına girer<sup>51</sup>. *Köse (Sahte Gelin)*’de masalın kahramanı köse kadın kılığına girer<sup>52</sup>.

Sekizinci senaryo’nun başlığı *Ebe, Hallaç, Abdullah Ağa*’dır. Burada Çeşitli küçük yan olayların önünde, eski nişanlısına kavuşmak isteyen bir çelebinin çevirdiği dolaplar dile getirilir. II. Osman döneminde geçen konu şöyle gelişir:

İstanbulu Abdullah Ağa’nın babası Ali Ağa ölür ve oğluna para ve mal bırakır. Ama oğlu Abdullah Ağa kısa bir süre içinde babasından kalan ne var ne yoksa tümünü tüketir, iflâs eder. Babasının yakın dostu Hacı Veli de, kızını Abdullah Ağa’ya nişanlamışken, onun parasız kalışını görerek “Böyle sefihe kız vermem,” diyerek nişanı bozar.

<sup>50</sup> a. g. y., v. 18/a-b.

<sup>51</sup> Tip 360 III, 393.

<sup>52</sup> Tip 364 I, 397.

Abdullah Ağa parasız kalınca Mısır'a gider. Orada yine havaî bir biçimde hayat sürer, kadınlarla düşer kalkar. Para da kazanır. Biraz para biriktirince İstanbul'a döner. Sultan Hamamı'nda oturan Ebe kadına gider ve eski nişanlısını sorar. Ebe kadın, şimdi onun Ayasofya yakınında oturan bir hallacın karısı olduğunu söyler.

Abdullah Ağa, ebe kadına yalvarır; vereceği armağanları kıza götürmesi için kadının gönlünü yapar. Bir sof ferace ile kemik başlı hezaren bir asayı nişanlısına gönderir. Kız hallaca varıncaya dek birkaç kişiyle evlenmiştir; evlendiğine de pişmandır.

Hallaç zaten hastadır. Kocakarı ilaçlarıyla iyileşmeye çalışmaktadır. Sonunda bir hile ile kızı hallaçtan kurtarırlar. Abdullah Ağa kızla evlenir. Abdullah'ın Mısır'dan getirdiği para, bir de babasından kalan az miktarda akçe ile Bedesten'de bir dükkân işletmeye başlar. Böylece, her ikisi de kalan ömürlerini mutlulukla geçirirler<sup>53</sup>.

Bu da çok görülen sıradan bir meddah hikâyesidir. Yaşlı bir kadının iki gencin arasını bulma motifi yine sık başvurulan araçlardan biridir. Yaşlı bir kadının, bir ebenin, bir dadının kahramanı sevgilisine kavuşturmak için yardımı masallarda da izlenir. Özellikle, bu araçlar arasında ebe kadın figürleri çoktur. Bazan bir büyücü ebe kılığına girer: *İğci Baba*'da<sup>54</sup>, *Nar Tanesi*<sup>55</sup> gibi masallarda bu tür ebeler görürüz. Bazan ebe kadın hırsız yakalar<sup>56</sup>, kendi hırsız olur<sup>57</sup>, doğum sırasında ölür<sup>58</sup>, vb. Bu hikâyede ebe kadın yalnızca bir aracı değil, bütün dolapları düzenleyen, âdeta büyücü havasını veren bir kişidir.

*Hikâye-i Sergüzeşt-i Hafız Çelebi* başlığı altında kaydedilen doku-zuncu meddah senaryosunun konusu yine IV. Murat dönemine rastlar. Eğlence, gizli cinsel ilişki, kavga, gizlenme, kaçma, kalyon basma gibi değişik olayları kapsayan bu metin şifre düzeninin en karmaşık olduğu senaryodur. Olaylar o kadar çoktur ki, bunların sırası ve araya giren yan kişilerin görevi açık ve seçik belli değildir. Ayrıca, konuşma düzenindeki atlamalar da bu şifre gibi yazılmış metni daha karışık bir duruma getirmektedir.

<sup>53</sup> a. g. y., v. 19/a-b, 20/a.

<sup>54</sup> Tip 157 III, 171-2.

<sup>55</sup> Tip 167 IV, 186.

<sup>56</sup> Tip 261 I, 315-6.

<sup>57</sup> Tip 172 I, 195.

<sup>58</sup> Tip 106 I, 126-8.

“Zaman-ı Murad Hân / Kahveler râygân,” diye başlayan hikâyenin özeti şöyledir:

Aksaray’da oturan Hafız Çelebi’nin karındaşı Odabaşı Süleyman ölür. Oğlu Mehmet Şah karakullukçu olur. Ama bu işi yapamaz.

Bir gün bunlar yemeklerini alıp yaşlıları, gençleri ve çocukları taşıyan üç kayıkla gezmeye, bir mesire yerine giderler. Çocuklar top, çelik-çomak oynarlar. Gençler hayranlıkla kadınları seyrederek. Yaşlılar da *Hamzanâme*’yi hikâye ederler. Büyücek çocuklar salıncaklara binerler, türkü söylerler. Bu eğlence içinde kuzu çevirtirler, sofralar kurulur ve yemek yenir.

Sürekli sarhoş gezen, her yana rezil olan Çalık gelir; herkes onun şerrinden korkar. Kol kethüdalığından emekliye ayrılmış olan tek gözlü Mahmut Ağa onu evine gönderir<sup>59</sup>.

Hafız Çelebi, dostları ile oturmuş sohbet ederken, naralar duyulur, birtakım çelebiler sille yumruk girişirler. Birbirilerini vururlar. Sonra teker teker çeşme başına gelip üstlerini başlarını temizlerler. O sırada, Mehmet Şah’ın yanlarında bulunmadığını görürler. “Ağa bir yere mi gönderdi?” diye merak ederler. Seyir dönüşü bu yönden üzüntülü olur.

Öbür yanda, Mehmet Çelebi bir kadınladır. Bu tek gözlü Mahmut Ağa’nın karısıdır. Hafız Çelebi, Mehmed Şah’ı arayan dursun, onunla birlikte olan kadın yastıklardan bir torba yapar, “Mehmet Şah öldü.” diye herkesi inandırır. Ama günlerden bir gün Mehmet Şah tanındığını anlayınca önce suyu çekilmiş bir kuyuya girip saklanır; sonra da uygun rüzgâr çıkınca Cezayir’e gider ve orada bir süre dinlenir.

Hafız Çelebi, Mehmet Çelebi’yi araştırmaya devam etmektedir. Mehmet Şah’ı belki bulurlar diye bir yabancı gemiyi adamları ile basıp altını üstüne getirir. Gemide yalnızca sözü geçen, Mehmet Şah ile olan kadını bulurlar. Meğerse Mehmet Şah, kadını Yedikule civarından serbest bırakmış, oradaki külhanbeyleri de onu bir filika ile kaçırıp gemiye getirmişler ve dip anbara saklamışlar. Kadının yardımı ile Mehmet Çelebi’yi bulurlar. Hafız Çelebi ile barıştırırlar.

Tek gözlü Mahmut Ağa ölmüştür. Karısını, malını, mirasını alırlar. Karısını Mehmet Şah ile evlendirirler ve ona bir kalyon

<sup>59</sup> Burada araya giren Arapça bir parça var: “*ilâ hasu’l-kat raheleha kâşgâmi reca a’l-kahkaha el kahkaha*”.



verirler. Onlara yardım eden ve bunları gören Fethi Efendi diye birine de bir iş bulurlar. Böylece Mehmet Şah da geri kalan ömrünü karısı ile geçirir<sup>60</sup>.

Bu senaryoda, Mehmet Şah, başka birisinin karısına ilgi duymakta, kadın da onu gizlemektedir. Söz gelimi, *Edebî Sadakat* adlı masalda kadın ölen kocasının cesedini, polislerin aradığı hırsız gibi yutturarak eve sığınan hırsız koynuna alır<sup>61</sup>. Bu senaryoda da tek gözlü Mahmut Ağa'nın karısı eve gelen Mehmet Çelebi'yle yaşayabilmek için onu herkese ölü göstermek ister ve bir torbaya yastıkları doldurarak torbayı gömdürür.

Yazmadaki en uzun senaryo olan *Bilgiç Subaşı, Çizmeciler Tekyesi İlâ İbtidâ* 9 Ekim 1742 (8 Şaban 1155) gecesini yazmadaki senaryoları kaydeden meddah tarafından başkâtip evinde anlatılmıştır. Bu yazmadaki en uzun senaryo olduğu halde, bunu yazan, "*Ma'zur ola, muhtasar ve müfîd tahrir olundu. Tâbirât-ı lâzime kuvve-i nâtukanın pertev-i zekâsyledir,* diye özür dilemektedir.

Mirasyedilik ve sefahat, bu hikâyenin de en önemli öğeleri. Bu hikâyede ayrıca başkalarını soyarak zengin olan ve bunu kanıtlamak için başkasını da kendi kirli işlerine sokan biri vardır: oyunun kahramanı da başkalarının sırtından zengin olan bir kişidir. Senaryo gizliden gizliye bir eleştiri havasını getirmektedir. Gerçi olayların sonunda hırsızlıkla zengin olanlar, ya da yalancı tanıklık yapanlar ceza görmezler; hatta bu kişiler Bedesten'de dükkân edinip ömürlerini mutlu bir biçimde geçirirler. Ancak bu cezasız bırakılma ve rüşvet yiyerek haksız kazandıran paşanın tutumu oyunun sonunda, dinleyende büyük bir kızgınlık uyandırabilmektedir. Adalet mekanizmasındaki yozlaşma, paranın ahlâki yoketmesi, emeksiz para kazanma eğilimi bu meddah senaryosunda gösterilmek istenen toplum düzenidir.

Metnin başında, bu hikâyenin öncesinin "*Çizmeciler Tekyesi*" olduğu belirten bir tümce var. Sonra da "*Bu rivayettir, nakl-i mufassaldır,* diye hikâyeye girilmiş. Bu senaryo özetle şöyle gelişir:

Çelebi'nin biri, ölen babasından kalan bütün malı yiyip bitirdikten sonra Mısır'a gider. Orada parasız dolaşırken bir pabuç çalar. Hemen kalabalık toplanır. Onu tartaklamaya başlarlar, ama o sırada

<sup>60</sup> a. g. y., v. 20/a., 21/a-b.

<sup>61</sup> Tip 278 I, 327.

kalabalıktan biri çıkıp oradakilere, “Kardeşimdir, aklından sakattır, onun için kusuruna bakmayın,” der ve onu kurtarır. Sonra çelebiyi evine götürür. Çelebinin adı Abdullah’tır, onu kurtaranın adı da Abdürrezzak. Abdullah Çelebi, adamın evine gelince şaşırır kalır. Çünkü büyük, zengin bir evdir bu. Çok güzel döşenmiştir. Evde, hademe, meşaleci, kavas, seyis, haremde emektarlar, mehterler, kethüda, hazinedar, mühürdar, divitdar yamağı bulunmaktadır. Sohbet ederler, yemek yerler. Yalnız kalınca ev sahibi, çelebinin başından geçenleri sorar, çelebi anlatır. Onun üzerine ev sahibi: “Günahkâr adam pabuç mu çalar. Ben ömrümde bir kez suç işledim, bu daireye sahip oldum,” deyince çelebi hayrette kalır.

Çelebi’nin hayretini gören ev sahibi, “hele bu gece de bir oyunu-muz var, sen de seyret,” der. Bunları söyledikten sonra herkese emirler verir ve bir eğlence için ne gerekiyorsa hepsini sağlamalarını buyurur. Çengiler, Orta Oyunu, yemekler, vb. Bunları gören Abdullah Çelebi, geceyarısı eğlenceye pek akli kesmemekle beraber, “demek ki burada âdet eğlencenin geceyarısı başlaması” diye kendini inandırır.

Vakit gelince, ev sahibi, çelebiyi ve adamlarını yanına alır, kalabalık bir grup halinde dar ve karışık sokaklardan geçerek yüksek duvarlı bir köşkün önünde dururlar. Abdürrezzak Ağa’nın kâhyası İncekara çengelli bir ipi duvarın üzerindeki bir çıkıntıya birkaç kere savurup sonunda çengeli bir yere takar. İncekara ipe tutunarak duvarın üstüne çıkar ve bahçeye inip onlara kayıyı açar. Hep birlikte içeri girerler. Mumları yakarlar, ambardan döşekleri çıkarıp otururlar ve bahçeden nefis meyveler yemeğe başlarlar. Kendi evleri gibi eğlenceye hazır bir duruma gelirler. Ağa, “Eğlenceden önce işimizi bitirelim,” diye emir verir. O zaman çelebi bunun Salomon adında bir Yahudi’nin köşkü olduğunu öğrenir. Salomon Mısır Meliki’nin bezirgânıdır.

Sayıcı, defterci, vezneci, mühürcü, mum tutucu, pasacı mahzeni açarlar ve içi para kesesi dolu sandıkları çıkarırlar. Keselerin içindeki altınları sayarlar ve bunları kendi defterlerine geçirip üstüne de Ağa’nın mührünü basarlar. Keseleri kendi hesaplarına göre düzenleyip kasalara koyup yine mahzene kilitlerler.

Gürültüye Salomon ve adamları gelir. Ama onların kalabalık olduklarını görünce onları ağırlar. Ertesi gün Salomon Hüseyin Paşa’ya dilekçe verir. Ama Ağa ondan önce giderek bütün mahkeme



görevlilerine rüşvet yedirir. Divan paşasına da bir samur kürk, değerli yüzükler ve daha bir çok armağanlar verir.

Ağaya ne istediği sorulduğunda, Bağdad Şehbenderi Hoca Abdülmecid'in öz oğlu Abdürrezzak olduğunu ve Salomon ile yirmi yıldır babadan oğula alış veriş ettiklerini söyler. Salomon ise yarım türkçesiyle "Yörmedim", der. Ağa sonra şöyle bir yalan kıvrır: "Mektup yazmıştı, bizi evine davet etti, biz de gittik, hesabımızı gördük. Bunu şu yanımdaki ağa da gördü" deyince, Abdullah Çelebi bunu onaylar.

Salomon, "Bunlar hırsızdır," diye tepinir. Ağa ise mahzendeki sandıkların içindeki keselerin kendine ait olduklarını, içinde ne kadar olduğunu bildiğini ve tümünün kendi mührünü taşıdığını söyler. Salomon itiraz eder. Sandıkları getirirler. Ağa'nın dediği çıkar. Salomon üstelik bütün mahkeme masraflarını da verince Sinavi kapısında dilenmeye başlar.

Abdullah Çelebi, hayret içinde kalır, ağa ona da büyük bir pay verir. Çelebi, onun daha önce nasıl zengin olduğunu sorar. Abdullah Ağa da, Diyarbekir'de basit bir simitçi çırağı iken, hileyle bir sandığı nasıl çaldığını ve herkesin Bilgiç Subaşı diye övündüğü Subaşı'yı nasıl atlattığını ona anlatır. Bundan sonra Mısır'a gelip gördüğü daireyi aldığını söyler.

Çelebi ile Ağa birlikte İstanbul'a gelirler, daireyi satarlar ve ellerindeki parayla Bedesten'de yanyana birer dükkân alırlar. Abdullah Çelebi sevgilisiyle evlenir, Abdürrezzak'a da kızkardeşini nikâhlar. Geri kalan ömürlerini mutlu geçirirler<sup>62</sup>.

Bu hikâyede görüldüğü gibi, yargı organının rüşvet alması, birçok hikâye ve masalda izlenen bir olaydır. Örneğin, *Rüşvet Yiyen Kadı*'da, fırıncı, davayı kendi lehine çevirmek için kadıya rüşvet verir<sup>63</sup>; yine *Kurnaz Maznûn*'da kadı 500 lira rüşvet alır<sup>64</sup>. Bu hikâyede de Salomon'u soyup soğana çeviren Abdürrezzak, mahkeme görevlilerine para, yüzük, mahkeme başkanı olan paşaya da samur kürk, elmas yüzükler, hizmetkârlar rüşvet verir. Ondan sonra mahkeme huzuruna çıkar. Doğal olarak davayı kazanır.

<sup>62</sup> a. g. y., v. 23/a-b, 24/a-b, 25/a-b.

<sup>63</sup> Tip 296 I, 339.

<sup>64</sup> Tip 299 I, 340.



On birinci meddah senaryosunun adı *Fıçı Abdullah Ağa*. Bu da ünlü meddah Şekerci Salih Efendi tarafından anlatılmış bir hikâyedir. Bir öncekinde olduğu gibi, bu hikâyede de kolayca zengin olma teması işlenmiştir.

Burada hikâye kahramanlarından biri, “Kırk miftah kullanurum... Kapuları yoklarım . . . . Ellerim altın keser,” diye hırsızlığı önerir. Arkadaşıyla birlikte hırsızlığa başlayan Sefer Beşe kısa sürede Kuşadası’nda İzmir’deki bir ortak edinir ve zengin olup iki yılda bir Mısır’a yolculuk eder. Bu senaryonun konusunu şöyle özetleyebiliriz:

Abdullah Çelebi’nin babasından büyük mal mülk kalır. Ama Çelebi bunları sefahat içinde yer bitirir ve iflas eder. Beş parasız kalınca yanındaki dalkavukları dağıtır. Meyhanelere düşer.

Bir gün böyle meyhanede içerken çalık toprak renginde gırbalı fes giymiş, kapu kumaşından sarık bağlamış, perçem dışarda, bir ayağında pabuç, bir ayağında yemeni giymiş garip kılıklı bir adam gelir. Sorar öğrenir, adı Sefer Beşe’dir.

Başka bir gün genç bir çelebi meyhaneye gelir. Bu çelebiyle tanışılır. İki sofraya otururlar. Bunun masraflarını her gün Abdullah Çelebi görmeye başlar. Her gece de genç çelebinin Unkapanı’ndaki evine giderler. Ama birgün parası biter ve çelebi ona yüz vermez. Sefer Beşe bu işe efkârlanır. Abdullah Ağa’ya, “Gel çelebi,” der. Sefer Beşe, “Kırk anahtar kullanırım, ellerim altın keser,” diye hırsızlığı önerir. Bunlar hırsızlığa başlarlar ve kısa bir süre içinde zengin olurlar, Kuşadası’nda bir ortak, İzmir’de bir ortak edinirler ve iki yılda bir de Mısır’a giderler.

Onlara yüz vermeyen genç çelebiden öç almak için bir Balyoz kızı kaçırlar, birer kadeh şarap ile birer firancala verirler ve eğlenmeye başlarlar, Çelebi’yi öldürüp gömerler. Abdullah Çelebi ile Sefer Beşe içerler, sonra da Sefer kaçar. Samsonhane’dekiler Abdi Çelebi’yi yakalar, Balyoz’a götürürler. Çelebi’yi üç gün hapsederler, sonra da bir fıçıya koyup denize atarlar. Fıçı çürür, kurtlar yer ve parça parça ayrılmaya başlar. O sırada fıçıyla Lapseki civarına gelmiş olduğunu görür. Kilidi açıp onu kurtarırlar. Balyoz’un kızı da fıçının içindeki bir zenbilden çıkar onu da kurtarırlar. Onları kurtaran Ali Ağa’dır.

Hüseyin Paşa, Ali Ağa ve Abdullah Ağa ile İstanbul’a gelir. Bunları birbirlerinin kızkardeşleri ile evlendirir. Mücevherciler Bedesten’inde

bunlara yanyana iki dükkân alır. “Yedikleri samur, giydikleri şeker,” geri kalan ömürlerini de zevkle geçirirler<sup>65</sup>.

Bu yazmanın son iki hikâyesi Meddah Ahmet Çavuş’undur. İlkinin başlığı *Kazzazbaşı-zâde, Saded-i Meşhûrdur* sözlerini taşıyor. Bu hikâyenin anlatılış tarihi ve yeri üzerine yazma sahibi oldukça açık bilgi vermiş: hikâye, 27 Mayıs 1758 (18 Ramazan 1171) Perşembe gecesi, teravîh namazı kılındıktan sonra, Arap Çarşısı’ndaki Dellâl-başızâde kahvesinde, saat üçten sabah dörtbuçuğa kadar Ahmet Çavuş tarafından anlatılmıştır<sup>66</sup>. Hikâyenin ana teması Üvey Ana-Oğul anlaşmazlığı, yan teması bir kadının kocasını öldürerek hikâyenin kahramanı ile evlenip mutlu olmasıdır. Konunun özeti şöyledir:

İstanbul’da Kazzazbaşı Ali Ağanın sayılamayacak kadar çok malı vardır. Yine Bedesten’de çalışan kazzaz Mehmet Ağa da tek oğludur. Kazzazbaşı Ali oğlunun hatırı için evlenmez, evinde cariye-leri vardır. Dostları onu hep evlendirmek isterler. Ama o, “Üveyana oğluma keder verir,” deyip reddeder. Ama bir gün oğlu duymadan ona bir saraylı hanım alırlar. Saraylı da bir gün “Üvey oğlumuz elimizi öpsün,” der. Kazzazbaşı Ali’nin oğlu Mehmet Ağa ise, “Anamın yerine geçen karıya bakmam, beni bağışlayın,” der. Bunu saraylı hanıma söylerler. Saraylı hanım öfkeden hasta olur. Bunun üzerine, Mehmet Ağa’ya iftira eder ve odalığı Gülbeyaz’a el uzattığını, kendisini de yaraladığını söyler. Çelebi, o durumda kaçar. Yanında beşyüz altını vardır. Arkadaşı Kazzaz İsmail ile sürekli içer. Kederden o kadar içer ki, onu küfecilerle götürürler. İki derviş ona yardım ederler. Mehmet Ağa, Devlet Hazine Dairesine haber salar, imamlar ve müezzine yüzer altın verir. Malını devlete bırakır, kölelerini ve cariye-lerini esirciye satar. Eşyayı, malı mülkü de böylece elden çıkardıktan sonra, yeni köleler ve hizmetkârlar alıp Anadolu’ya yolculuğa çıkar.

Anadolu’da küçük bir kasabada büyük bir kapının önüne gelir. Ağa’yı hizmetkârlarıyla kabul ederler. İkramda bulunurlar. Konağın sahibesi onu hareme davet eder ve kendi odasında yatak yaptırır. Mehmet Ağa üç kez kadına el uzatır. Onu bir don bir gömlek sokağa atarlar. Ama kocası Yusuf’tan hiç hoşlanmadığı için, uyurken ipe bağlar ve bel demiri ile öldürür. Mehmet Ağa’yı içeri alır. Onun karısını da öldürür. Konak sahibesi Mehmet Ağa’yı kendine nikâh

<sup>65</sup> a. g. y., v. 26/a-b.

<sup>66</sup> a. g. y., v. 27/b.



eder. Birkaç ay sonra emlakî, eşyayı satarak kadınla İstanbul'a gelirler, orada yeni bir ev alırlar ve geri kalan ömürlerini tamamlarlar<sup>67</sup>.

Sevdiği yabancı bir adamla evlenmek için kocasını öldüren kadın motifine çeşitli masalarda ve hikâyelerde rastlanır. Bunların en bilinenlerinden biri *İyi Kadınlar-Kötü Kadınlar*'dır<sup>68</sup>. Bu hikâyemizde de Anadolu'da bir konakta oturan kadın, kocasını bel demiri ile öldürür ve sevgilisi olan çelebi'yi içeri alır.

Meddah Ahmet Çavuş, ikinci hikâyesini, ilkinden bir gece sonra, 28 Mayıs 1758 (19 Ramazan 1171), Cuma gecesi iki güvey (!) ile bir gelin önünde anlatmıştır<sup>69</sup>. Bu hikâyenin adı fihristte *Beş Boynuz* diye geçer. Ama burada hiçbir başlık konulmamıştır. Hikâyenin kahramanı Hüseyin Beşe'nin masal havasındaki serüvenlerini kapsar. Hikâyenin konusu şöyle özetlenebilir:

#### IV. Murad dönemi.

Boğazhisar Cengi'ni görmüş, 41. bölüm ortasının yöneticisi İbrahim Ağa'nın Hüseyin Beşe adlı bir oğlu vardır. Bir gün karısına, "Şu oğlanı evlendirelim," der. Oğlan ise, "Bizim ihtiyacımız yok," diye reddeder. Ama onu yine de evlendirirler.

Zifaf gecesi, kayınbabasına el öpmeğe ve armağanlar götürmek için gider. Ama onu yolda Malta'ya kaçırıp esir ederler. Adaya geldiğinde onu hemen hizmete koşarlar. Kırk iki yıl zincir altında çalışır. Bu arada anası babası ölür Hüseyin Beşe'nin.

Bir gün, on kişi birlikte bir kayıkla kaçarlar. Bir kıyıya varırlar. Onları tutamazlar. Ama bunlar karınları aç, ot yerler; durmadan yürürler. Ayakları parça parça yarılr. Hüseyin Beşe'nin yanındaki arkadaşları bu kaçışa dayanamaz ölürler. Hüseyin Beşe tek başına kalır. Bir gemi bulur; ama gemi de fırtınada parçalanır. Bir tahta parçasına tutunan Hüseyin Beşe bir başına kıyıya varır. Yürür bir kaleye varır. Bir de bakar ki birini bir havuzun üzerine zincir ile asmışlar, adamın susuzluktan dudakları yarılmış. Adam, "Su, su," diye yakarır. Zinciri uzatırlar, tam suya eğildiği anda işkence olsun diye yine zinciri kasar adamı yukarı çekerler ve bu böyle sürer gider. Hüseyin Beşe acır ve ona su vermek ister. Bir yerden, "çek elini,"

<sup>67</sup> a. g. y., v. 27/a-b.

<sup>68</sup> Tip 279 I, 328.

<sup>69</sup> a. g. y., v. 28/b.



diye sert bir ses işitir. Ama üçüncüsünde dayanamaz ve adama su verir. Su veren kolunu omuzundan koparırlar. Tam o sırada iki nur yüzlü ihtiyar ortaya çıkar, “Bu mel’un bizleri susuz şehid eyledi” derler. Hüseyin Beşe’nin kolu yine yerine gelir. “Bunu kimseye söyleme, yalnızca padişaha söyle,” derler. Ama Padişah bir rüya görür ve bu sırrı öğrenir. Onu buldururlar ve padişahın huzuruna çıkarırlar. Padişah onu gözlerinden öper.

(Burada hikâyeci yeniden geriye dönüyor)

Hüseyin Beşe’nin dokuz yoldaşı öldükten sonra, Hüseyin Beşe bir arslana rastlar. Bu arslan onun önüne düşer ve yol gösterir. Bir dağ başına gelince de veda eder.

Bundan sonra Türkçe bilmeyen, yalnızca Farsça bilen bir yaşlı adam görür. Yaşlı adamın oğlu gelip çevirmenlik eder. Burası Hindistan imiş. Yaşlı adam onu yanına alır, onun yanında bir yıl çalışan Hüseyin Beşe üç bin altın alır. Sonra oradan ayrılır. Çölde onu Araplar soyar. O Bağdad’a gelir. Onu kalpakla görünce, “Kızılbaş,” derler.

Hüseyin Beşe yıllar sonra İstanbul’a döner. Tophane’ye gelir. Orada kendi dostlarını, ak sakallı ihtiyarlar olarak bulur. “Düğünümüz var,” diye onun için para toplarlar. Bin altının üstünde parası olur. Tophane’de evini bulan Hüseyin Beşe, evde sakalı yeni çıkan orta yaşlı bir adam bulur. Adamın kucığında da bir çocuk vardır. Sorar, sakallı çelebi meğer kendi oğlu imiş. Zıfaf gecesi hasıl olmuş. Hüseyin Beşe’nin karısı ise kocasını öldü sanıyormuş, ama başkasıyla de evlenmemiş. Önce, “Çelebi pederin sağdır, benimle otuz altın gönderdi,” diye kendini tanıtmaz. Sonra dostlarını çağırıp kendini tanıtır<sup>70</sup>.

Arslanın hikâye ya da masal kahramanına yardım etmesini çeşitli kaynaklarda izleriz. *Alâaddin ve Sihirli Lâmbası*’nın bir varyantından Alâaddin’in mağaradan çıkmasına bir arslan yardımcı olur<sup>71</sup>. Yine *Ana ile Oğul*’un bir varyantında kahramanı iki arslan kurtarır<sup>72</sup>. Bu hikâyede de, Hüseyin Beşe dokuz yoldaşını yitirdikten sonra “bir arslan zuhâr eder, lisân-ı hâliyle önüne düşer, rehberlik eder. Bir dağ başında vedâ eder”<sup>73</sup>.

<sup>70</sup> a. g. y., v. 28/a-b, 29/a.

<sup>71</sup> Tip 180 III, 205.

<sup>72</sup> Tip 108 III, 129.

<sup>73</sup> a. g. y., v. 28/b - 29/a.

Bu hikâyede yine Malta tutsaklığını izliyoruz. Bu kez kahramanı başkası kurtarmaz, zindandan kendisi kaçır ve çeşitli serüvenlerden ve yıllardan sonra İstanbul'a döner. Yazmadaki bu sonuncu senaryo da böylece ötekiler gibi mutlu sonla biter.

Bu XVIII. yüzyıl meddah senaryoları, masal ve hikâyelerdeki motiflerden etkilenmiş olsalar bile, İstanbul meddah hikâyelerinin gerçekçi eğilimini göstermektedir. Konular daha çok varlıklı esnaf, para ve akar sahibi kişileri kapsar. Bu da bunları anlatan meddahların daha çok bu esnaf içinden çıkmalarından dolayıdır. Söz gelimi, o dönemin en ünlü meddahlarının başında gelen Salih Efendi şekercidir, meddah Aksaray'lı İsmail Çelebi takkecidir, meddah Mustafa Çelebi fescidir. Ayrıca, bu niteliklerini kullanmayan çoğu meddahların da Bedesten esnafı arasından çıktığı bilinmektedir.

Görüldüğü gibi, hikâye konuları, o dönemin yozlaşmışlığını hiçbir düşünce ortaya sürmeden ortaya sermektedir. Meddahlar, onları dinleyen, ve seyreden kişilerin ilgi duydukları olayları anlattıklarına göre, o dönem kahve halkının kadın-erkek ilişkilerine, eğlence ve içki toplantılarına, kayık gezintilerine ve ada sefalarına, varlıklı kişilere, çeşitli sanatçılara eğilim duydukları bu senaryolardan anlaşılmaktadır. Bütün senaryoların konularında günlük olduğu kadar, olağanüstü serüvenler de ağır basmaktadır. Dikkat edilecek bir nokta: İstanbul'da geçen olaylar gerçekçi bir gelişim çizgisi izlerken, İstanbul dışında geçen serüvenler hemen olağanın dışına çıkmaktadır.

Bu senaryolar üzerinde incelememizi derinleştirmek kararındayız. Çünkü bunları XIX. yüzyıl meddah hikâyeleriyle karşılaştırdığımızda oldukça belirgin özellikler ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla, o dönemin toplum yaşamı, düzensizlikler, kişisel ilişkiler ve halkın genel tavrı da belirgin bir biçimde yansımaktadır.

## OSMANLI (TÜRK) - YUNAN DENİZ SİLAHLANMA YARIŞI

Amiral AFİF BÜYÜKTUĞRUL

Beni bu konuda etraflı bir inceleme yapmaya götüren neden 1951, 1953 yıllarında Roma Büyükelçiliği nezdinde Deniz ateşesi bulunduğum sırada, rastgele olarak, İstiklâl savaşımızdan hemen sonra Yunan Büyükelçiliği yapmış olan Ekselans Papa ile yaptığım bir konuşma oldu. Ekselans Papa, nezaket konuşmalarından sonra sözü Türk - Yunan ilişkilerine getirdi ve şu fikri ortaya attı: “Osmanlı devletinden ayrılmakla en büyük günahı biz işledik. Çünkü ayrılmadan önce Osmanlı devleti içinde çok mutlu bir hayatımız vardı. Osmanlı İmparatorluğunun dağılması ise en acı sonucunu kocaman bir ekonominin paralanmasında verdi. Artık ufak ufak Arap ve Balkan devletlerinin, Türkiye Cumhuriyetinin ve Yunanistan’ın yalnız başlarına eski mutluluğa kavuşmaları hiç mümkün değildir”.

Gerçekten de Türk ve Yunan milletlerinin yaşadıkları coğrafya Avrupa uygarlığının doğu tarafını koruyacak bir noktada idi. Ünlü Alman mareşali “Almanya bin yıl Avrupa uygarlığını Slav tehlikesine karşı korudu”<sup>1</sup>. dedikten sonra elbette Osmanlı Devleti de, Çarlık Rusyasına karşı onsekiz savaş yapmakla, ikiyüz yıl aynı hizmeti görmüştü. Üstelik bu hizmeti görürken İngiltere’nin dostluğu değil düşmanlığı ile karşılaşmıştı: 1771 yılında Çarlık filosu Çeşme’de Osmanlı filosunu yakarken Ruslara o rehberlik etmiş ve hatta Rus amiralına Boğaza saldırmayı bile teklif etmişti; 1827 yılında içinde Navarin limanında yatan Osmanlı donanmasını o yakmıştı; Kırım savaşından önceki Osmanlı-Rus savaşında Rusların Sinop’ta Osmanlı filosunu yakmasına da İngiliz amiralı neden olmuştu<sup>2</sup>.

<sup>1</sup> Guderian: Avrupa böyle savunulamaz (İtalyanca çevirisi) sayfa 8.

<sup>2</sup> Amiral Adolph Slaid’in kitabıyla (Kırım Harbi — Genelkurmay Başkanlığı yayını) Stradford Cuning’in hatıraları (Can Yücel çevirisi — İş Bankası yayını) karşılaştırılınca şu olay ortaya çıkmaktadır: Osmanlı Donanması danışmanı Slaid Sinoba, Rus gemilerinden kuvvetli kalyonların gönderilmesini teklif etmiş; Derya kaptanı “Sadrazâm buna razı değil” gerekçesiyle reddetmiş . . . Kalyonların gönderilmemesini ise sedrazâma, İngiliz filosu komutanı Amiral Dundas sağlık vermiş.



Demek ki, İngilizler, Çarlık Rusyasının sıcak denizlere çıkmak politikasından ne dereceye kadar rahatsız oluyorlarsa; Akdenizdeki büyük Osmanlı donanmasından aynı derecede rahatsızlık duyuyorlardı. Onlara göre Osmanlı devleti, Çarlık Rusyasına karşı Kuvvetli bir kara kuvveti yapmalı, deniz savunmasında ise İngiltereye muhtaç yaşamalı idi.

İngiltere deniz politikasının bir gereği de Akdeniz devletleri arasına nifak sokup bu devlet donanmalarının İngiltere aleyhine birleşmelerini önlemektir. Bir Yunanistan yaratmak,; bu Yunanistan'ı Osmanlı devletiyle kavgalı tutmak, elbette, İngiliz çıkarlarına hizmet etmek demektir. Belki de bunun için Lord Byron Yunanistan'a gönderilmiş; eline de çok faal bir propoganda programı verilmişti. Lord Byron, eski Bizansla hiç bir ilişkisi olmayan Grek'leri Bizans uygarlığının varisi haline sokmuş ve bütün dünyayı buna inandırmıştı<sup>3</sup>.

Diğer taraftan Çarlık Rusyası da Osmanlı devletini iki cephe arasında bırakmak ve boğazları almaya hak kazanmak için, özgür bir Yunanistan kurmakta çıkar bulmuş; Grek soylu kişileri Çarlık ordusunda eğitmiş; onlara önemli vazifeler vermişti, Nitekim ihtilâl liderlerinden Ypsilanti Çar Alexandr'ın yaveri idi. Onu, yıllarca tahrik ettikten sonra Yunanistan'a Çar yollamıştı.

Bir tanesi kara kuvveti, öteki de deniz kuvveti açısından o zamanki dünyanın en büyük iki devleti tarafından tahrik edilen ve yardım gören Grek'lerin kuracakları yeni devletin temellerini vahşete dayamaları dikkate şayandı. Orejinal bir vahşetti bu: Hem Türkleri katliâm ediyorlar; hem de öldürülen Türklerin kemiklerini "Türklerin öldürdükleri Yunanlıların kemikleri" diye gösteriyorlardı<sup>4</sup>.

<sup>3</sup> Adolph Slaid: Müşavir Paşanın Türkiye seyahatnamesi (Deniz Kuvvetleri yayını) Sayfa 35.

<sup>4</sup> Stradfod Cunning bize şu bilgiyi verir (İş bankası yayını): İstanbul'a gelirken Chia odasında Yunanlılar bana, bir uçurumun altında kümelenmiş olan kemikleri gösterdiler ve bunları kadın ve çocuk dinlemeden Türkler öldürdü dediler ... Adolphe Slaide ise şunları yazacaktı: "Yunan korsanları Anadolu kıyısından topladıkları Türkleri Chio adasına getirmiş ve bu adadaki Papaz'a yazılı bir mektubu da ellerine vermişlerdi. Bu mektupta "Gönderdiğimiz Türkler iyi ve çalışkan insanlardır.". Onları öldürmeyip, çalıştırırsanız çok yararlanırsınız" diye yazıyordu. Ama Papaz eline davulunu alır, sokaklarda "adayı Türkler bastı" diye dolaşır. Türklerin hepsini öldürtür.

İşte İngiliz Büyükelçisine gösterilen kemikler bunların kemikleridir.

*Osmanlı ve Yunan Devletleri:*

Özgürlük kazanan Yunanistan Osmanlı devletine oranla bir nokta teşkil ediyordu ama; bu nokta Osmanlı devletini besleyen ana deniz yolunun tam da üzerinde idi. Artık Yunanistan coğrafi olarak Osmanlı ekonomisine eğemendi. Kuvvetli bir donanma yapardıktan bu coğrafyayı değerlendirirse Osmanlı devletinin tekrardan kuruluşundaki ada ablukası altına alabilir; bu devleti çökmeğe hükümlü edebilirdi.

Belki de bu durumu yaratan Osmanlı devletinin, vaktiyle Yunanistan kıyılarını daimî şekilde kontrol altında tutacak bir donanma ve deniz üssü şebekesi kudreti meydana getirememesi ve federal bir devlet kuramaması olmuştu. Osmanlı devletinin donanmasız bir deniz imparatorluğu halinde bulunması Yunanistan özgürlüğünün birinci nedeni idi. Bir donanma vardı ama; bu donanmanın hiç kudreti yoktu. Navarin baskını da yabancıların bu kudretsizliği bildiğine en kuvvetli işaretti.

Şu halde Yunanistan istiklal kazanınca Osmanlı devletinin yeni stratejik tedbirler alması zorunluk olmuştu: kudretli bir donanma yapmalı; Yunanistanı tabii abluka altında tutacak üs şebekesi meydana getirmeli ve Ege adalarının nüfus çoğunluğunu Türk unsuru haline getirmeli idi. Esasen milyonlarca Türk'ü Balkanlar'a, Arabistan'a, İran'a, Rusya'ya hicret ettiren Osmanlı Devletinin, stratejik değeri pek büyük olan Ege adalarını bomboş bırakması hata idi.

Bütün otoriteler Sultan Aziz'in büyük donanma yaptığını belirtmişlerdi ama; hükümdar'ın donanmayı yapmaktaki düşüncelerini belirten yoktu. O, belki de bu düşüncelerle hareket etmişti. Fakat yaptığı donanma mübalagalı ve ihtiyaç karşılığı değildi: Çarlık ve Yunan donanmasından mübalagalı derecede üstün ve İngiliz ve Fransız donanmalarından da çok zayıf ve her hangi bir tersane geleneğine dayanmayan donanma...

Böylece Sultan Aziz'in yaptığı donanma, devletin ekonomi şartlarına cevap vermediği için, zamanının Başbakanı Keçeci Fuat Paşa başta olmak üzere, parlamento ve kamuoyunda donanma aleyhtarı fikirler meydana getirmişti<sup>5</sup>. Bu donanmanın bizim konumuzla ilgili tek tarafı Yunanistanın Rus müttefiki olarak 1877-1878 Osmanlı-

<sup>5</sup> Haluk Şehsuvaroğlu: Sultan Aziz Sayfa. 5.

Rus savaşına girmesini önlemesi idi<sup>6</sup>. Demek ki Yunanistanı düşman durumundan çıkarıp, coğrafi durumun gerektirdiği dost haline sokmak sadece donanma varlığı ile mümkün olabilirdi.

Sultan Hamit II'ye gelince; Başta Tarık Yılmaz Öztuna olmak üzere<sup>7</sup> son günlerde bu hükümdara donanma konusunda methiyeler yazılması bilgilerimizi şaşırtmıştı ama; meclisi mebusan tutanakları ve arşiv belgeleri bunun aksini ispatlıyordu.

Böylece Osmanlı devletinde Donanmadan daha önemli olarak deniz kültür ve politikasının yok oluşu Yunanistan'ı Enosis politikasında umutlandıran birinci neden oldu.

#### *Enosis Politikası:*

Geçmiş eski Bizans uygarlığına bağlanınca ve buna tekmil Avrupa milletleri inandırılınca Girek'lerin hemen Enosis politikasına başlamaları pek zor olmamıştı. Enosis deyince, biz, Yunanistan'ın eski Bizans topraklarına konmak istediklerini anlıyorduk. Lakin böyle bir uzak hedefe yönelmek için onların plânladıkları kurallar olmalı idi:

- a) Batı Anadolu'daki Rum azınlığını çoğunluk haline getirmek;
- b) Özellikle deniz ticareti olmak üzere Osmanlı ekonomisine eğemen olmak;
- c) Fener Patrikliğinin yapacağı dinî çabalarla Rum vatanlarda Türk düşmanlığını kökleştirmek;
- d) Avrupa ve Amerika'da Türklük aleyhine propaganda kampanyası açmak;
- e) İlk fırsatta Anadolu'yu çevreleyen adaları almak ve Osmanlı devletini, tekrardan kuruluşundaki tabii abluka içine sokmak;
- f) Donanması kuvvetli olursa Osmanlı devletine dost görünmek; Donanması zayıflarsa hemen saldırı politikasına geçmek.

Bu planın bizim bildiğimiz belgesi yoktu ama; Yunan istiklâlin-denberi gördüğümüz Yunan tutumu bize bunları anlatıyordu.

Sultan Aziz ve Sultan Hamit II dönemlerindeki Girit ve diğer adalarındaki isyanlar bu politikanın izlenmesinden başkası değildi.

<sup>6</sup> Prof. Enver Ziya Karal: Osmanlı Tarihi Cilt VIII.

<sup>7</sup> Tarık Yılmaz Öztuna: Türkiye tarihi: Cilt XII S. 204.



Nitekim Sultan Aziz donanması kudretlenir kudretlenmez Yunanistan saldırısını geçici olarak durduracak; Girit Beyi Eleftros Venizelos da Osmanlı devletine bağlı bir Girit'i Yunanistan'a katılmaya tercih edecekti<sup>8</sup>.

### *Karşılıklı Donanmalar:*

Donanmaların devlet politikasından hız alacağı tabii idi. Bu konuda söylenmiş iki büyük söz de vardı: Amerikalı Amiral Mahan, daha 1890 yılında "Deniz satvetinin temeli kamuoyunun deniz sorunluğuna yakınlığıdır; deniz sorunlarına yakın olmayan milletler kudretli donanma yapamaz" diye yazmış<sup>9</sup>; Amiral Fioravanzo da: "Hükümet ve parlamento deniz sorunlarını bilmiyorsa Donanma komutanının kudretli olması savaşı kazanmaya yetmez" demişti<sup>10</sup>. Osmanlı devletinin ekonomik buhran içinde ve kapitalasyonlar etkisinde yaşaması ve her tarafının yabancı saldırısına hedef olması hükümet adamlarının deniz sorunlarına daha fazla eğilmesini gerektiriyordu. Ne çare ki Sultan Hamit II donanmayı hapsedecek ve devleti denizcilik kültüründen yoksun bırakacak<sup>11</sup>; ikinci meşrutiyet de büyük donanma yapımı geciktirecekti. Celâl Bayar İkinci meşrutiyet donanmaya önem verdi diye yazacaktır<sup>12</sup>; ama Meclis-i Mebusan tutanakları bunun aksini ortaya koyuyordu<sup>13</sup>.

Yunanistan'a gelince; donanma hazırlığına daha Ocak 1853 de başlamıştı: Çar Nicola 9 Ocak 1853 günü Osmanlı devleti için "Hasta adam" fikrini ortaya atınca, büyük devletler arasında Yunanistan da kendi enosis hayaline kapılmış ve ilk donanmasını ısmarlamıştı. Bu donanma küçüktü ama denizcilik geleneğine uygun olarak kurulmuş ve bu donanmaya yardımcı bir kuvvet ve ekonomiye de te-

<sup>8</sup> Vernon: Balkan tarihi (Tarafımdan yapılan Türkçeye çevirisi el yazması olarak Genelkurmay harp tarihi kütüphanesinde muhafaza edilmektedir) Sayfa 249 (Bu bilgiyi Sayın İsmet İnönü'ne naklettiğim zaman "Venizelos bunu bana da anlatmıştı" buyurmuşlardı).

<sup>9</sup> A. T. Mahan: Influence of sea Power upon history Sayfa 105

<sup>10</sup> Giuseppe Fioravanzo: I comandi Navali Ön söz.

<sup>11</sup> Meclis-i Mebusan zabıt ceridesi: 1327 deniz bütçe müzakeresi ve Bursalı Mehmet Nihad: Larcerden dilimize çevirdiği Cihan harbinde Türk harbi adlı kitabın ikinci cildine eklediği kişisel kanısı.

<sup>12</sup> Celâl Bayar: Ben de yazdım Cilt III Sayfa. 854.

<sup>13</sup> Meclis-i Mebusan zabıt ceridesi: 1327 deniz bütçesi müzakeresi.

mel bir kuvvet olarak büyük bir ticaret filosunuda gerçekleştirmişti. Bu donanma, Sultan Aziz'in yaptırdığı büyük donanma karşısında zayıf kalacaktı ama; büyük donanmanın 1877-78 Osmanlı - Rus savaşında kifayet gösterememesi; sonra da Sultan Hamit II tarafından Haliç'e bağlanması Yunanistan'a büyük cesaret verecekti. İşte Osmanlı-Yunan deniz silâhlanma yarışı böyle başlamıştı.

*Sultan Hamit II Donanması:*

Sultan Hamit II'nin donanmaya önem verdiği, yeni savaş gemileri yaptırdığı, Boğaz tahkimatını yenilediği yazılmıştı<sup>14</sup>. Sultan Hamit'in biri İngiliz amiralı (Amiral Wood ) öteki de Alman amiralı (Amiral Ştarki, sonra amiral Hoffe) olmak üzere iki tanede deniz danışmanı vardı<sup>15</sup>. Bahriye nazırı yaveri yarbay Osmanın zoruyla "Ceridei Bahriye" dergisinin de çıkarılmasına izin vermişti<sup>16</sup>.

Ama aleyhteki belgeler şunlardır:

1. Subaylar, günlerini gemilerde değil, Kasımpaşa kahvelerinde geçiriyorlardı<sup>17</sup>;
2. Subaylarda hiç bir savaş bilgisi yoktu<sup>18</sup>;
3. Maaş alamayan personel gemi parçalarını hurdacılara satıyorlardı<sup>19</sup>.
4. Koskoca donanmadan Japonya'ya gönderilecek bir gemi bulunamamıştı.

Demek ki ya Sultan Hamit danışmanlarına donanmayı göstermemiş ya da danışmanlar, Avrupa'nın Türkiye'yi uyandırmamak politikasına uyarak<sup>20</sup> hiç emek harcamamışlardı. Lakin bu durumdan yalnız Sultan Hamidi suçlu tutmak doğru olamaz. Çünkü elimizde kendisinin Donanma komutanı Müşiramerin (Büyükamiral) Hasan Rami'ye yazdığı mektup vardı: (Savaştan önce bana donanma savaşa hazır diye mazbatalar gönderdiğin halde; şimdi neden teğ-

<sup>14</sup> Tarık Yılmaz Öztuna: Türkiye tarihi Cilt XII S. 204 ve sonrası.

<sup>15</sup> 1315 Bahriye nezareti salnamesi (Deniz müzesinde)

<sup>16</sup> Süleyman Nutku: Ertuğrul Faciası S. 23.

<sup>17</sup> Süleyman Nutku: aynı eser Sayfa. 35.

<sup>18</sup> Türk Tarih Kurumu Belleteni Cilt XXXVI, Sayı 143, S. 316.

<sup>19</sup> İngiliz amiralı McKerr: İngiliz Bahriye nezaretine verdiği repordan.

<sup>20</sup> Prof. Pierre Renouvin: Birinci Dünya savaşı tarihi (Adnan Cemgil çevirisi)

menlere de imzalattığın donanma hazır değildir mazbatası yolluyorsun?"<sup>21</sup>

1897 Osmanlı - Yunan savaşına bu koşullarda hazırlanmış büyük bir donanma katılmıştı: mürettebat savaş gemilerine savaş ilân edildikten sonra verilmiş; toplar savaş ilân edildikten sonra tecrübe edilmiş; yıllarca gemi sintinelerinde<sup>22</sup> biriken ve mikroplanan sular salgın hastalık çıkarmış<sup>23</sup>; gemiler daha denize açılmadan köprülere çarpmış<sup>24</sup>; muharebe etmek şöyle dursun gemi komutanlarına İstanbul'dan Çanakkale'ye nasıl gidileceği öğretilmişti<sup>25</sup>.

Eğer Kara Kuvvetleri bu savaşı üç hafta gibi çok kısa zamanda sonuçsuz bir zafere ulaştırmasa Devlet çok acı neticelerle karşılaşacaktı. Ama savaşın Sultan Hamit'e kazandırdığı yüksek prestij de donanma konusunda araştırma yapılmasını ve acı durumdan dersler çıkarılmasını önlemişti.

#### *Kültürsüzlük Etkileri :*

Osmanlı devletindeki kültürsüzlüğün etkileri bir tanesi deniz kuvvetlerinin içinde, öteki de devlet sorumlularında olmak üzere iki tane oldu: Deniz kuvvetlerindeki etki stratejik ve taktik fikirlerden yoksun kalmaktı. Teknik fikirler de ortada yoktu. Bazı subaylar kendi kendilerini yetiştirmişlerdi ama; bunların bilgilerinde fikir birliği sağlanamamış ve deniz kuvvetlerine yarar sağlanamamıştı. Nitekim gemiler İtalya'daki tadillerinden sonra bile kifayetli bir savaş gemisi manzarası alamamıştı. Aynı top anbarındaki topların hem cinsleri hem de çapları başka başka idi<sup>26</sup>. Topların merkezi ateş idare kuleleri de yoktu. Bu hal 1897 Osmanlı - Yunan savaşına kadar dikkati çekmemişti.

Dıştaki etkinin başında Donanma inkârı geliyordu: Harbiye Nezaretinin bazı mensuplarında Donanma yapmak yerine demiryolu yapmak fikri doğmuştu. Bu tezi savunanların yazar olarak başında

<sup>21</sup> Amiral Mehmet Raşit: Hatıra notları (El yazması, Türk Tarih Kurumu kütüphanesinde).

<sup>22</sup> Hasan Rami: Hatırat S. 28.

<sup>23</sup> Gemi sintinesi: Gemi teknesinin en alt kısımları...

<sup>24</sup> Celâl Bayar: Ben de yazdım Cilt III S. 854.

<sup>25</sup> Amiral Mehmet Raşit'in hatıra notları.

<sup>26</sup> Top anbarı: Sonradan Kazmet adını alan topların monte edildiği alt güverte.



serasker Rıza Paşa'nın oğlu Süreyya vardı<sup>27</sup>. Fakat polemik kara ve deniz askerî dergilerinde çok uzun sürmüştü. Dikkate şayan olanı Genelkurmay Başkanı Ahmet İzzet Paşa'nın ilk önce demiryolu lehine yazdırması, sonra polemiği kesiniz diye emir vermesi idi<sup>28</sup>.

Demiryolunu tercih edenler Donanmayı sadece askerî bir kuvvet ve cephe vasıtası olarak düşünenlerdi. Nitekim şunlar söylenmişti: "Kıyıları top koyarak da savunabiliriz<sup>29</sup>; düşman çıkarmalarına karşı da seyyar ordu kullanırız. Yeter ki demiryolu yapılp kara kuvvetlerinin stratejik manevra gücü arttırılsın..."

Halbu ki donanmanın ilk vazifesi savaş ekonomisinin güvenliğini sağlamaktı. Kara kuvvetlerine de beslenme ve stratejik manevra yapmak olanağını sağlayacaktı. Kara kuvvetlerinin kısa sürecek savaşın silâhı olmasına karşılık deniz kuvveti uzun sürecek savaşın silâhı oluyordu<sup>29</sup>. Savaşların kesin sonucu karalarda alınıyordu ama; uzun süren savaşlarda denizlere eğemen olmayan kara kuvvetleri bu neticeyi alamıyor ve savaşı zafere ulaştıramıyordu. Örneğin kısa süren 1897 savaşını zafere ulaştıran Osmanlı kara kuvvetleri, sırf, cepheleri besleyecek denizyollarına güvenlik sağlanamadığı için Balkan savaşında (1912-1913) yenilmişti.

Bundan ötürü Osmanlı devleti 1897 savaşının zafer şenliğini yaparken Yunanistan Patrikhane aracılığı ile İstanbul'daki Rum vatandaşlara haber yollamaktan çekinmemişti: "Varsın Osmanlı kara kuvvetleri kuvvetli olsun. Deniz kuvvetimiz üstün oldukça er ya da geç İstanbul'u alacağız"<sup>30</sup>.

#### *Sultan Hamit II'nin Yaptığı Donanma:*

Sultan Hamit 1897 savaşından sonra bazı kruvazör ve torpitobot ısmarlamıştı. Lakin yabancı kaynaklara göre bu ısmarlama politik nedenlere dayanıyordu<sup>31</sup>: Ermeni tehcirinden zarar gören Ermeniler Amerika, İngiltere, Fransa ve İtalya hükümetlerine başvurarak Osmanlı devletinden tazminat almak için onların aracılığını istemişler;

<sup>27</sup> Suadiye pilajını ve Süreyya sinemasını yapan kişi.

<sup>28</sup> Bu dönemi yaşamış emekli deniz albayı Ali Haydar'ın lutfettiği bilgi.

<sup>29</sup> Giuseppe Fioravanzo: I comandi Navali Ön söz.

<sup>30</sup> Teofanidis: Amiral Konduriotis'in yanında (Lutfi Çekiç çevirisi, Deniz Kuvvetleri yayını) S. 25.

<sup>31</sup> Teofanidis: Aynı eser Sayfa 43.

Osmanlı hükümeti de kendini kişilere muhatap görmediği için bu isteği reddetmişti. Nihayet, Osmanlı hükümdarının da kabul ettiği bir hal çaresi bulunmuştu: Osmanlı devleti bu devletlerin tersanelerine, vereceği para gemilerin gerçek değerinden çok fazla olacak gemiler ısmarlayacak; bu devletler de fazla parayı Ermenilere dağıtacaktı.

İngiltere'ye Hamidiye kruvazörü, Amerika birleşik devletlerine Mecidiye kravazörü, İtalya'ya Drama Kruvazörü<sup>32</sup> ve Fransa'ya muhrip ve torpilotbotlar böyle ısmarlanmıştı.

Bu hareket, gemileri yapmalarına rağmen, özellikle İngiltere'yi ikaz edecek ve su devleti Osmanlı donanmasına ilişkin araştırma yapmaya götürecekti: Gizli olarak İstanbul'a Mckerr<sup>33</sup> adlı bir amiral yolluyor ve ondan Osmanlı donanmasına ilişkin rapor istiyordu. İnceleme sonunda Amiral Mckerr: "Türk Donanma ve denizciliğinden söz edilemez; Türk donanması bir kuvvet değildir" diye yazmıştı<sup>34</sup>.

Demek ki Sultan Hamit II'nin savaş gemileri alması donanmayı kuvvetlendirmek isteğine dayanmıyordu. Sadece 1897 savaşına kadar Haliç'te tutulan donanma bundan sonra Çanakkale'de tutulmuş, Midilli adasından öteye gönderilmemiş, savaş eğitimi yapılmamıştı. Bu halin ikinci meşrutiyet sonrası donanmada da etkisi olacak ve bu etkenlerin kaldırılması da çok zorlaşacaktı.

Buna mukabil Yunanistan, malî durumdan ötürü, Osmanlı devletine eşit donanma yapamayacağını anlayarak, yalnız, elindeki üç zırhlıyı tadilen onartmış; fakat bir amiral başkanlığında Fransız deniz eğitim kurulu getirerek kuvvetlerini kifayetli hale sokmak çabasına başlamıştı.

#### *İkinci Meşrutiyet Sonrası :*

İkinci Meşrutiyetten sonra Osmanlı devletinin deniz kuvvetlerini etkileyen âmiller, devletin politikası, İngiliz eğitim kurulu, Meclisi

<sup>32</sup> Osmanlı - İtalya savaşının (1911-12) çıkmak ihtimalinden ötürü, İtalyanlar bu geminin yapımını geciktirmişler, sonra da Osmanlı devletine vermemişlerdi. Bu gemiyi Libya adıyla 1936 yılına kadar kendi donanmalarında kullanmışlardı.

<sup>33</sup> Amiral McKerr Balkan savaşındaki ikinci muharebede Osmanlılara karşı Yunan donanmasına komuta eden amiraldi.

<sup>34</sup> Ricard Hough: The Great Dreadnought (Harper and Row, Publisher, New York) S. 84.



Mebusan'ın tutumu ve büyük Türk milletinin isteği olmak üzere, dört tanedir.

Şimdiye kadar yayınlanan anılardan anlıyoruz ki İkinci meşrutiyeti hazırlayan zamanın genç subayları arasında, birbirine karşı gelen, iki ayrı fikir vardı. Enver Paşa taraflıları İttihad-ı İslâm (dünyadaki müslümanları Osmanlı bayrağı altında birleştirme) politikası peşinde idiler<sup>35</sup>. Atatürk ve Kâzım Karabekir Paşa ise, daha o zaman misak-ı milli politikası istiyorlardı<sup>36</sup>. İktidara Enver Paşa'nın daha fazla yaklaşmasından ötürü İttihad-ı İslâm politikası üstün gelmiş ve bu tarzda, denizde zayıf olmasına rağmen, Osmanlı devleti saldırıya hazırlanan bir devlet halinde görülmüştü.

Bu politika hem çarlık Rusyasını hem de Yunanistanı endişelendirmeli idi ama; bu politika, Anadolu'da yaşadığımızı göre, donanmasız nasıl yürütülebilecekti? Meclis-i Mebusan tutanaklarına göre Harbiye nazırı donanma yapmak taraflısı olmamıştı<sup>37</sup>. Memleketin deniz savunmasını savunan ise Serfice milletvekili Boşu Efendi idi. Bu konuşmaların ışığında donanma yapmanın ne kadar gecikmiş olduğu gayet iyi belli oluyordu<sup>38</sup>.

İkinci Meşrutiyet sonrası silâhlı kuvvet reform çabaları içinde kara kuvvetlerine Alman generalleri, deniz kuvvetlerine de İngiliz amirallarının getirilmesi, bir politika gereği olarak, ön görülmüştü ama Almanya ve İngiltere Avrupa'da birbirine kanlı bıçaklı düşman yaşıyorlardı. Bu halin Osmanlı silâhlı kuvvet işbirliği eğitimine zarar vereceği kimsenin dikkatini çekmemişti. Nitekim Harbiye Nezareti çıkacak bir Balkan savaşında Ege deniz egemenliğinin Yunanlılarda olacağını kabul ettiğini savaş projelerine yazıyor<sup>39</sup>; Balkan savaşında donanmayı Çanakkale müstahkem mevki komutanı generalin emrine

<sup>35</sup> Biz okulda iken bize "Ey sancak, ulu sancak üçyüz milyon Müslüman gene senin olacak" diye şarkı öğretmiş ve yıllarca söyletmişlerdi. Bu şarkı Donanmasız bir deniz imparatorluğunun şarkısı idi.

<sup>36</sup> Kurmay albay, Milletvekili ve Büyükelçi Rahmi Apak anlatmıştı: "Selânik'teki bir toplantıda herkes ittihad-ı islâmdan söz ediyordu. Atatürk'ün susması dikkat çekmişti. Fikri sorulduğu zaman kâğıda içine Selanik ve Hatay ve Musulu alan bir Anadolu haritası çizip, bunun dışında kalan yerlerin bize lüzumu yoktur demişti..

<sup>37</sup> Meclis-i Mebusan zabıt ceridesi: Yıl: 1326-27 Devre: 1 Oturum: 3 Sayfa: 1851

<sup>38</sup> Konu belgelerle Türk Tarihinde, işlenmiştir. S. 8.

<sup>39</sup> Ahmet İzzet Paşa'nın hazırladığı Beş numaralı harekât projesi.



veriyor; deniz savaşını da bir deniz binbaşısının danışmanlığında kendisi idare ediyordu.

Diğer taraftan İngiliz Amiralı Douglas Camble'ın Osmanlı Donanmasını, yetiştirmek için değil, oyalamak için gönderildiğini İngiltere Çarlık Rusyası'na resmen yazmıştı<sup>40</sup>. Nitekim devrin donanmasında üstteğmen olarak çalışan büyüklerimiz de: "Amiral Camble bize sadece gemi hayatı ve gemilerin peşpeşe yürütülmesini ve bir de seyir güvenlik konularını öğretti. Ne muharebe eğitimi yaptık, ne de toplarla talim atışları yaptık..." diyeceklerdi<sup>41</sup>.

Amiral Douglas Camble'nin hurda donanmadan çıkarıp eğitime başlattığı savaş gemileri şunlardır:

- Birinci tümen: Mesudiye eski zırhlısı  
 Âsarı-tevfik eski zırhlısı  
 Hamidiye kruvazörü  
 Mecidiye kruvazörü  
 Peyki-şevket Torpito kruvazörü  
 Berkisgtvet torpito kruvazörü
- İkinci tümen : Avnillâh zırhlı korveti  
 Muini-zafer zırhlı korveti  
 Fethibülend zırhlı korveti  
 İclaliye zırhlı korveti.
- Filotilla : Hamdi-âbat, Sultanhisar, Demirhisar, Sivrihisar, Musul, Tokat, Akhisar, Draç, Kütahya, Ankara, Antalya, Alpagut, Yunus, Berk-efşan torpitobotları.

Bu gemilerin dışında Kıyı güvenlik hizmetleri için ufak ganbotlar İzmir, Selânik, Beyrut, Kızıldeniz'de konuş yapmışlardı<sup>42</sup>.

Bu dönemde Yunan donanması da aşağıdaki gemilerden kurulu idi:

3 eski zırhlı  
 8 büyük muhrip  
 5 yardımcı kruvazör<sup>43</sup>.  
 9 küçük torpitobot.

<sup>40</sup> British documents of the origin of the war 1894-1914 (İngiliz resmî belgeleri) S. 201.

<sup>41</sup> Emekli amiral Hilmi Üler ve Fahri Engin'in lutfettiği bilgi

<sup>42</sup> Deniz müzesi belgesi.

<sup>43</sup> Yardımcı kruvazör: Silâhlandırılmış ticaret gemisi.

Yunanlılar da Fransız amiralını bırakarak, donanma eğitimi için İngiliz Amiralı McKerr'i getirmişlerdi.

Her iki donanmanın da donanmayı besliyecek bir savaş sanayii yoktu. Lakin Yunanistan'ın gerektiği zaman kara kuvvetine stratejik manevra sağlayacak bol sayıda ticaret gemisine malik olmasına karşılık Osmanlı tarafında bu imkân da yoktu.

Yunan donanması sadece eğitimi ile meşgul oluyor; Osmanlı donanması, Girit sularında politik manevra yaparak, Sultan Reşat'ı Selanik'e götürerek, Beyrut'a politik gezi yaparak yıprandıkça yıpranıyordu. Donanma komutanının bu konudaki ikazları da para etmemişti. Olay, Girit sularındaki manavraların<sup>44</sup> Yunanistanı alarm etmesi ve iki devlet arasında deniz silâhlanma yarışına vesile olması idi<sup>45</sup>. Osmanlı tarafında da kamuoyu heyecanlanacak; "Donanma-i Humayun Muavenet-i Milliye Derneği"ni kuracak ve bu suretle yarışı büyük Türk milleti kabul edecekti.

#### *Averoff Hikâyesi:*

Osmanlı - Yunan deniz silâhlanma yarışında ayrıntılar vardı: Yunan hükümetinin donanma konusunda fikir birliği yapmasına karşılık Osmanlı tarafı Donanma mı demiryolu mu polemîği içindeydi. Tek bir Harbiye nazırına karşılık Bahriye nazırı iki yılda dokuz kez değiştirilmiş<sup>46</sup>; bu nazırların çoğunluğu da, sanki bir ek görevmiş gibi, Harbiye nazırı emrindeki kolordu komutanlarına verilmişti. Tabii bu hal de donanma yapımını geciktiren bir unsurdur.

Yunanistan'la politik durum o kadar gerginleşmişti ki hızlı şekilde hazır savaş gemisi satınalmak zorunlu olmuştu ama; Avrupa'da ve Amerika'da satılık gemi de yoktu. Nihayet denizciler İtalya'da inşası tamamlanmak üzere bulunan bir zırhlı kruvazör bulmuşlar ve bunun satın alınmasını Meclis-i Mebusana kadar getirmişlerdi. Fakat Dışişleri bakanı kürsüye çıkacak ve "Yunanlılar blöf yapıyorlar; ne savaş açabilirler ne de bu gemiyi satın alabilirler" diyecekti<sup>47</sup>. Maliye

<sup>44</sup> Teofanidis: adı geçen kitabı (türkçe çevirisi) Sayfa. 15

<sup>45</sup> Vernon: Balkan tarihi (Türkçesi el yazması) Sayfa. 244.

<sup>46</sup> Hâkim amiral Fahri Çoker'in lutfettiği belge.

<sup>47</sup> Cumhuriyet döneminde Bahriye vekâletinin açılması konuşulurken Kastamonu milletvekili Ali Rıza'nın kürsüdeki beyanı (Bu oturumun tutanaklarına bakınız). Bay Ali Rıza eski bir deniz subayı olup İngiliz amiralının tercümanı olarak Averoff olayıyla yakından ilgilenmişti.

nazırı da kendisini destekleyince bu gemiyi satınalmaktan vaz geçilmişti. Bu Dışişleri Bakanı, Balkan savaşında aynı kürsüye çıkıp “denizciler gayrı ciddi savaştlar” diyen<sup>48</sup> aynı bakandı. Hem deniz kuvvetlerinin güçlenmesine mani olmuş hem de denizcileri haksız bir ittihama maruz bırakmıştır.

Buna mukabil Yunanlı milyoner Giorgios Averoff 280 000 sterlin vererek hükümetini tahrik etmiş; Yunan hükümeti de 680 000 sterlin mukabilinde bu zırhlı kruvazörü satın alarak adını Giorgios Averoff koymuştu<sup>49</sup>. Balkan savaşında Osmanlı donanmasının başına dert olan Averoff gemisi işte bu Averoff'tu.

Bu olay Osmanlı hükümetini alarm etmiş ve hazır gemi satınalmaya karar verilmişti. Fakat buluna buluna 1891 yapısı 10 000 tonluk iki alman zırhlısı bulunmuş (Averoff 10 160 tondu) ve satın alınmıştı. Averoff'un topları dakikada üçer mermi atıyor. Bu gemiler ise üç dakikada bir mermi atabiliyordu.

Yunanlılar yeni muhrip satınalmakta da üstün çıkmışlardı; iki tarafın tedarik ettikleri muhriplerin nitelikleri şöyle idi:

Gemi Tipi		Sayı	Tonaj	Silâh
OSMANLI	Muavenetimilliyec	4	616	2 tane 7.5 lik top 2 tane 5.7 lik top 5 tane torpito
	Taşoz	4	290	1 tane 6.5 lik top 6 tane 4.7 lik top 2 tane torpito
YUNAN	Keravnos	2	750	4 tane 8.8 lik top 2 tane torpito
	Leon	4	1 175	4 tane 10 luk top 4 tane torpito
	Thyella	4	400	2 tane 7.6 lik top 2 tane 5.7 lik top 2 tane torpito
	Niki	4	350	2 tane 7.6 lik top 2 tane 5.7 lik top 2 tane torpito

<sup>48</sup> Ali Fuat Türkğeldi: Görüp işittiklerim (Türk Tarih Kurumu yayını seri II sayı 15) Sayfa.

<sup>49</sup> Richard Hoogh: Adı geçen kitabı Sayfa. 68.



Yunan muhripleri büyük, sayıca fazla ve silâhca üstündü. Bunun böyle oluşu onların İngiltere, Amerika ve Almanya'ya heyetler yol- layıp çok uzun süre yerinde incelemeler yapmalarına karşılık bizim acele kararlar bulduğumuzu almamızdandı. Böylece Yunan muhripleri filotilla halinde müstakil hareket yapabilecekler; biz ise kruva- zörlerle muhriplerimizi desteklemek zorunda kalacaktık.

*Donanma Projeleri :*

Eğer Osmanlı devleti büyük donanma yapmağa karar vermekte gecikmemiş olsa, Balkan denizlerine eĝemen olmak açısından, tarihin akışı başka olurdu: Ne Osmanlı devleti yakın tarih savaş badiresine girer, ne de Ege adalarını kaybeder ve devleti besleyen denizyol- larının güvenliği elden giderdi. Ne çare ki bir tarafta Yunan par- lementosunda: "Her cins şartlarda Ege denizine eĝemen olmak ana hedefimizdir"<sup>50</sup> diye haykıran Eleftros Venizelos varken, beri tarafta "Donanma istemezük, demiryolu yapalım" kanısı hüküm sürüyordu<sup>51</sup>. Yani Osmanlı deniz kuvveti, zafere deĝil yenilgiye hazırlanıyordu.

Osmanlı devleti, nihayet, 1911 yılında İngiliz fabrikasına 23 000 tonluk bir muharebe gemisi (zırhlı) ısmarlamış, 6 Ocak 1912 gününde de donanma projesini Meclis-i Mebusandan çıkarmıştı. Bu proje, aşağıdaki gibi idi<sup>52</sup>:

<sup>50</sup> Teofanidis: Adı geçen kitabı S. 33.

<sup>51</sup> Donanma istemezük deyimi zamanın deniz tarihçi ve askerî yazarı Ali Haydar Alpagut'u n bu konu etrafındaki yazısının başlığından alındı.

<sup>52</sup> Deniz kuvvetleri arşivi.

Sayı	Gemi Cinsi	Tonaj	Yaptırılacağı Yıl					Bedeli
			1327	1328	1329	1330	1331	
6	Dretnot	23 000	1	2	1	1	1	2 000 000
4	skaut (53)	5 500	-	2	2	-	-	350 000
20	Distroyer (54)	1 000	-	4	6	5	5	135 000
6	Tahtelbahir (55)	500	-	2	2	1	1	80 000
1	Ana gemisi (56)							
1	Tahlisiye gemisi	1 300	-	-	1	-	-	100 000
1	Lağam gemisi (57)	5 000	-	1	-	1	-	130 000
1	Temirit gemisi		-	1	-	-	-	200 000
1	Büyük havuz		-	1	-	-	-	300 000
2	Küçük havuz (58)		-	1	-	-	1	300 000
1	Muhrip havusu		-	-	-	1	-	50 000
1	mektep sefinesi (59)		-	-	1	-	-	300 000

## Beyanı

18 010 000 Genel toplam

1 800 000 İnşada bulunan dretnot parası

26 210 000 istenecek ödenek

Bu proje hem Yunanistan'ı hem de Çarlık Rusyasını alarm etmiş ve her iki devlet de buna eşit bir donanma yapmak çarelerini araştırmaya başlamıştı. Bunlardan Yunanistan yeter mali imkâna sahip olmadığı için yeni gemi almakta zorluk çekecek; çarlık rusyası ise aşağıdaki benzer projeyi hazırlayacaktı<sup>60</sup>

4 dretnobt, 4 sür'atli kruvazör, muhripler ve denizaltı gemileri.

*Balkan Savaşı:*

Şimdiye kadar Balkan savaşının ciddi bir ilmi araştırması yapılmıydı bundan Türkiye Cumhuriyeti çok yararlanırdı. Çünkü bu

<sup>53</sup> Skaut: Muhriplere önderlik edecek büyük muhrip.

<sup>54</sup> Destroyer: Muhrip.

<sup>55</sup> Tahtelbahir: Denizaltı gemisi.

<sup>56</sup> Ana gemisi: Denizaltı personeli yatak gemisi

<sup>57</sup> Lağam gemisi: Mayın dökücü gemi.

<sup>58</sup> Havuz: Gemi altının bakım ve onarımını yapmak için...

<sup>59</sup> Mektep sefinesi: Okul gemisi.

<sup>60</sup> N. Monasterev (tarafımdan dilimize çevrildi — Deniz kuvveti yayını), S. 1.

savaştaki deniz harekâtı çok değişik renklerde yapılmıştı. Bir tarafta hemen Amirallığa terfi ettirilerek tam yetki ile donanma komutanı yapılan Amiral Konduriotis bulunuyor; diğer tarafta da Başkomutanlığa, Bahriye nezaretine ve Çanakkale müstahkem mevki komutanlığına ayrı ayrı bağlı, hiç bir yetkisi olmayan Albay Tahir (Burak) donanma komutanlığı yapıyordu. Yunanistan donanması teknik olarak tam kifayette idi; Osmanlı donanması ise, savaşa çok büyük bir onarım listesiyle girmişti. Osmanlı tarafında Başkomutanla donanma komutanı arasında çok uzun süre devam edecek yazılı bir çekişme vardı.

Bu ağır duruma rağmen Osmanlı tarafı denizlere daha çok muhtaçtı: Ege adalarını savunacaktı; seferberlik yığınak nakliyatını yapacak ve koruyacaktı; kara kuvvetlerinin beslenmesini sağlayacak nakliyat yapacaktı. Balkan devletleri kara kuvvetleri kolay, güvenli ve kısa yoldan kolayca ikmal yaparken Osmanlı silâh ve cepheanesi Almanya'dan kalkıp trenyoluyla Tuna nehrine, oradan nehriyoluyla Köstenceye, oradan da denizyoluyla İstanbul'a geliyordu.

Bunlar vaktiyle düşünülüp Donanma ve ticaret filosu ihmal edilmeseydi Balkan savaşı kaybedilmezdi. Ama ihmal edenler sonradan hükümete: "top başına 100 mermi kaldı" diye rapor vereceklerdi<sup>61</sup>. Daha acısı donanmanın faaliyet göstermediğini de resmen belirtmeleri idi<sup>62</sup>. Böylece denizcilerin yaptığı büyük hizmetler karanlıklara gömülmüş gitmişti. Hiç bir devlete mensup denizcinin yapamayacağı şekilde Türk denizcisi ya harekât yapıyor, ya kömür, su taşıyor, ya da makina ve silâhlarını onarıyordu. Tek çeşmeden gemisine 400 ton su almak için gemiler birbirleriyle mücadele ediyor, gemiden gemiye tonlarca kömür taşıyordu. Gemilerin günlük faaliyetlerini tespit eden liman defterleri bu insan kudreti üstü çalışmalarını en kuvvetli belgesi idi.

Böylece donanma verilen her vazifeyi yapmış; askeri nakliyatı korumuş, Çatalca ve Bolayır cephelerinin yanlarını desteklemiş, Marmara il ve ilçelerini Bulgar zulmünden kurtarmıştı.

Balkan savaşında Yunan donanmasına karşı yapılan iki muharebeye gelince, bundan hem Başkomutan vekilini hem de donanma komutanını sorumlu tutmak gerekirdi. Başkomutan vekili donanma

<sup>61</sup> Ali Fuat Türkgeldi. Görüp işittiklerim: S. 99.

<sup>62</sup> Ali Fuat Türkgeldi: Aynı eser S. 108.



komutanına sorumluluk vermemiş, savaştan önce donanma gemilerinin onarılması konusunda onun tekliflerine kulak asmamış, Türk-İtalya savaşında onarıma şiddetle muhtaç donanmayı Çanakkale'de âtil tutmuş, Müstahkem mevki komutanı da eğitime izin vermemiş, dolayısıyla donanma komutanının moralini düşürmüştü. Halbuki kendi insiyatifi ile akın harekâtı yapan Binbaşı Hüseyin Rauf, Süleyman Nazif'in diliyle Balkan savaşının tek muzaffer komutanı mertebesine kadar yükselmiş<sup>63</sup>; sonra da Amerikan harp okulu okurlarına "Dünyanın en ünlü denizcisi" diye tanıtılmıştı. Savaştan önce savaş hazırlığı sorumluluğu verilmiş olsaydı donanma komutanı da bu şekilde hareket edebilirdi.

Donanma komutanına gelince düşmanı bir tarafa bırakıp Başkomutan vekiliyle söz düellosuna gireceğine "Savaştan önce sizi o kadar ikaz ettiğim halde donanmama harp kifayeti verecek onarım yaptırmadınız. Ben muharebe yapacak ve öleceğim; günahı size aittir" deyip muharebeye gitseydi başarı kazanması mümkündü. Fakat onun böyle hareket etmemesi Başkomutan vekilinin sorumluluğunu ortadan kaldırmazdı.

Kıyası Yunanistan deniz ve savaşı besleyecek yolların serbest olması mutluluğu içinde savaşmış; Osmanlı devleti ise, sırf bu mutluluğun yoksunluğu yüzünden savaşı kaybetmişti. Yoksa savaşta Yunan donanmasının teknik bir üstünlüğü görülmemişti. Osmanlı tarafı birinci muharebeyi, Yunan tarafı ikinci muharebeyi şahlandırmıştı ama, muharebelerde mermi isabet ettirmek, ya da mermi yarası almak her deniz muharebesinin kaderi idi. Gerçek olan nokta Osmanlı devleti'nin denizyollarının kapalı kalmasından ötürü savaşı kaybetmesi idi. Yoksa ne Kara kuvvetleri ne de deniz kuvvetleri elinde olan sebeplerle savaşı kaybetmemişti.

#### *Balkan Savaşından Sonraki Yarış :*

Balkan savaşında taksitini zamanında vermediği için 1911 yılında İngiltere'ye ısmarlanan ve "Reşadiye" adı verilen dretnotun inşası gecikmişti; gemi 1913 yılında bize teslim edilecekti. Yunanlılar da 23 000 tonluk bir ya da iki dretnota malik olmak istemişlerdi ama, donanma komutanı yaptıkları İngiliz Amirali McKerr denizcilere

<sup>63</sup> Ahmet Emin Yalman: Gördüklerim ve geçirdiklerim : Cilt I S. 190-192; ve Cilt IV. S. 88 ve Cilt II S. 268.

hafif teknelerle yetinmelerini sağlık veriyor ve Yunan kralına şunları söylüyordu: “Muharebe gemisi (zırhlı ya da dretnot) dönemi kapanmak üzeredir. Özellikle Ege denizi gibi dar denizlerde muharebe gemisinin hiç bir yeri yoktur. Çünkü gündüzleri denizaltı gemileri ve geceleri de muhripler bu denizlerdeki muharebe gemilerine iyi bir tehdit teşkil ederler. Yunanistan kruvazör, muhrip, denizaltı ve hatta uçak yapmakla yetinmelidir...”<sup>64</sup>. Nitekim aynı şeyleri İngiliz amiralı Douglas Gamble de bize tavsiye etmiş ve fakat bizi inandıramamıştı<sup>65</sup>. Aslında bu, başka milletlerin dretnot yapmasını önlemeğe özel İngiliz politikası idi. Muharebe gemisi ömrünü İkinci Dünya Savaşına kadar uzatmış ve denizaltı ve muhrip tarafından değil uçak ve uçak gemisi tarafından ölüme mahkûm edilmişti. Birinci dünya savaşında İngilizler Ege denizinde muharebe gemilerini bol bol kullanmışlardı.

Amiral McKerr’in sözlerine inanmakla beraber, Yunan kralı ona bir kez de Venizelos’la konuşmasını sağlık vermişti. Venizelos Kral kadar safdil olmayacak; parlamento kürsüsüne çıkarak “Yunanistan’ın ihtiyacına uyarak, Reşadiye’den daha ufak ve sür’atli iki Drentnot yaptıracağız...” diyecekti<sup>66</sup>. Fakat İngiliz fabrikaları dretnot yapmayı reddettikleri için Yunanlılar ısmarlamalarını Almanların Krupp fabrikalarına yapmışlar ve geminin adını da “Salamın” koymuşlardı.

Bununla beraber Salamin gemisinin yapılması Reşadiye’den sonraya kalacağı için, Yunanlılar bununla da yetinmiyor, hazır gemi satın almak üzere Avrupa ve Amerikaya kurullar gönderiyordu. Almanya ve İngiltere aralarındaki silâhlanma yarışından; Japonya ve Birleşik Amerika devletleri Pasifik dengesinden; İtalya ve Fransa da kendi aralarındaki rekabetten ne Türkiye ne de Yunanistan’a hazır gemi satmıyorlardı. Bundan ötürü Yunanistan güney Amerika devletlerine bile başvurmuştu. Nihayet 2 000 tonluk hazır bir küçük kruvazör bulmuş ve “Helle” adıyla bunu satın almıştı<sup>67</sup>.

<sup>64</sup> Richard Hoogh: The Dreat Dreadnought (Kocaman Dretnot) S. 70.

<sup>65</sup> Balkan savaşı deniz harekâtı (Genelkurmay Harp tarihi Dairesi) S. 13.

<sup>66</sup> Richard Hoogh: aynı kitap S. 71.

<sup>67</sup> Richard Hoogh: aynı kitap S. 71.



*Sultan Osman Hikâyesi:*

Maketini uzun yıllar Heybeliada deniz harp okulunda, sonra da Beşiktaş deniz müzesinde gördüğümüz “Sultan Osman” muharebe gemisinin gerçekten ilgi çekici hikâyesi vardı; :

“Büyük devletler Dretnot tipi gemi icad edip aralarında yarışa başladıkları zaman açık göz İngiliz fabrikaları bu yeni tipten büyük kâr sağlamak istemişlerdi. Çünkü bu yeni tiplerle zırhlı hacmi 10 000 tondan birdenbire 23 - 27 000 tona çıkıyor ve taze dretnotlar pek heybetli görünüyordular. Zengin ve aralarında daimî sınır kavgaları olan Güney Amerika devletleri pek âlâ bu gemilerden yaptırabiliyorlardı. Armstrong İngiliz şirketi pek muhteşem dretnotun plânlarını yapmış ve Brezilya’yı da müşteri bulmuştu. Geminin inşasına da Brezilya hesabına başlamıştı. Geminin o zamanki adı “Rio de Janeiro” idi.

“İngiliz Bahriye nezareti İngiliz fabrikalarının başka devletlere yaptığı gemilerle pek ilgilenmezdi. Lakin İngiliz deniz subayları: “nedir bu gemi?” diyorlardı. Bizim dretnotlarımızın 10 ağır topuna karşılık bu gemide 14 top var ama; zırh güvertesinin zayıflığından ötürü tek mermiye karşı bile mukavemet edemez. Üstelik tek salvo<sup>68</sup> geminin belini çökertir. . .

Bu sırada İstanbul’a Yunan hükümetinin İngiltere’de Şili hükümeti adına yapılmakta olan iki dretnotu satın alacağı haberi gelecek ve Tanin gazetesi: “Bu çok ciddi bir tehlikedir. Bizim de ikinci bir dretnot bulmamız zorunluktur. Bütün iş adamları kazançlarının yarısını Bahriye nezaretine vermeli ve ikinci dretnotun satın alınmasını sağlamalıdır” diye yazı yazacaktı<sup>69</sup>

Tam da bu sırada; yani Ocak 1913 ayında Brezilya Rio de Janeiro’yu almaktan vaz geçmiş; Armstrong şirketi yeni müşteri aramaya koyulmuştu. Güney Amerika devletleri arasındaki rekabet nedeninin sınır olayı olmasına karşılık Osmanlı ve Yunan devletleri arasında gerçek bir savaş ihtimali esdiğinden Armstrong şirketi “kim parayı verirse gemiyi o alır” fitini araya sokmuştu.

Bu sırada, Reşadiye dretnotunun inşasını kontrol amacıyla İngiltere’de bulunan Rauf Orbay hemen Perrier adlı Fransız bankasına başvurarak % 12 faizle 4 Milyon sterlin kredi sağlar. Geminin değeri ise 2 275 000 İngiliz lirasıdır.

<sup>68</sup> Geminin yarı toplarının aynı anda ateş etmesi.

<sup>69</sup> Tanin gazetesi: 1329 koleksiyonu.



Gemiyi satın almak mukavelesi 20 Ocak 1913 günü İngiltere Büyükelçisi Tevfik Paşa ile Armstrong müdürü arasında yapılmıştı.

Sultan Osman dretnotu<sup>70</sup> tezgâhtan denize Türk bayrağı ile indirilmiş ve indirme töreninde şu olay da ceryan etmişti:

“Büyükelçi soruyordu:

“Geminin kafasında asılı şişe nedir?”

“Şampanya efendim. Uluslararası bir usuldür. Gemi şanslı olsun diye patlatılır.

“Olmaz; biz müslümanız. Dinimizde şempanya günahdır; Onun yerine gül suyu şişesi patlatınız”<sup>71</sup>.

Böylece Sultan Osman dretnotu dünya tarihinde ilk ve son olarak kafasında gül suyu patlatılan gemi olmuştü.

#### *Yunanistan'ın Ismarladığı Gemiler :*

Reşadiye ve Sultan Osman dretnotlarının 1914 yılında hizmete girmek ihtimaline karşı, Krupp Alman fabrikasının Salamin dretnotunu 1915 yılında bitirebileceğini söylemesi Yunanistanı sınırlandırmıştır. Venizelos bir taraftan Yunan parlamentosunda “Yunanistanı Ege denizi egemeni yapmakta kararlıyız” diyor, diğer taraftan da Osmanlı devletinin silâhlanmasına yarayacak kredi verdiği için Fransa'yı protesto ediyordu. Fransa ise Yunanistan protestosuna “Yunanistan istiyorsa, kendi fabrikalarımızda, hızlı şekilde onada iki dretnot yapabiliriz” tarzında cevap vermiş ve bu cevap Yunanistanı pek memnun etmişti. Böylece Yunanistan, Türklerin iki dretnotuna karşı 1917 yazında üç dretnota sahip olacaktı. Üstelik Osmanlı devleti bir de Karadeniz'i düşünürken Yunanistan yalnız Ege denizi egemenliği ile meşgul olacaktı.

Bundan sonra, birdenbire Yunanistan'ın karşısına bir şans daha çıkmıştı: Amerika Birleşik Devletleri Cumhurbaşkanı Wodrow Wilson Amerika'daki Yunan kuruluna “Sultan Osman dretnotunun Osmanlı donanmasında hizmete girmesinden sonra sekiz hafta içinde size Missisipi ve İdahu zırhlılarını satabilirim” demişti.

Başkanın bu kararını da Osmanlı devletinin Washington Büyükelçisi protesto etmişti. Wilson, kendisine, “Bu gemileri barışçı amaçla

<sup>70</sup> Geminin asıl adı “Sultan Osman-ı evvel” idi.

<sup>71</sup> Richard Hoogh: adı geçen kitap S. 69.

kullanacaklarına ilişkin Yunanlılardan teminat aldım. Eğer yazılı olarak da garanti vermezlerse satışı onaylamam” diyecekti. Hayretlere düşen Büyükelçi bu cevaba yazılı bir nota ile karşılık vermişti: “Bu gemilerin satışıyla Osmanlı - Yunan politik dengesinin korunabileceği kanısı yanlıştır. Bu iki Amerikan gemisi Sultan Osman’ın yurdumuza gelmesinden önce Yunanistan’a varırsa bu devlet deniz üstünlüğüne malik olur. Sonra gelirse, bu sefer de, biz üstün oluruz. Böylece Amerikan yardımı hedefini kaybeder ve böylece Amerika da Yunanistan tarafını tutmuş olur ve şerefini kaybeder”<sup>72</sup>

Istanbul’da da Bahriye Nazırı Cemal Paşa Amerika Büyük elçisine aynı şeyleri söylemişti. Lakin Amerikalılar Osmanlı teşebbüsünü gülünç bulmuşlardı<sup>73</sup>. Fakat Yunanlılar bu gemiyi daha önce alırlarsa kesinlikle enosis politikasını şiddetlendireceklerdi.

Nihayet Amerikan kongresi 87 muhalif oya karşı 174 oyla gemilerin Yunanistan’a satılmasına karar veriyordu<sup>74</sup>. Yunanlılar bu gemilere “Kalkış” ve “Lemnos” adlarını vereceklerdi<sup>75</sup>.

#### *Suikast Olayı :*

Birinci Dünya savaşından bir ay kadar önce İstanbul limanını ziyaret eden İngiliz Akdeniz filosunun komutanı, onuruna verilen yemekte Bahriye Nazırı Cemal Paşa’nın kulağına eğilmiş ve “Yunanlılar yeni dretnotlarınıza İngiltere’de ya da İstanbul’a gelirken bir suikast yaparlarsa ne yaparsınız?” diye sormuştu<sup>76</sup>.

Bu sorgu pek de temelsiz değildi. Çünkü Amiral Mckerr Yunan subaylarına “Türkiye’ye gelecek olan Reşadiye ve Sultan Osman dretnotlarına nasıl baskın yapılabilir?” diye harp oyunları oynatırken Amiral Limpos da Türklere “Bu gemiler Yunanlıların muhtemel bir baskınına karşı nasıl korunabilir?” konulu harp oyunları oynatıyordu<sup>77</sup>.

<sup>72</sup> Richard Hoogh: Adı geçen kitabı S. 81.

<sup>73</sup> New York Times gazetesi 24 Haziran 1914.

<sup>74</sup> Amerikan kongresi tutanakları.

<sup>75</sup> İngiliz savaş gemileri katalogu.

<sup>76</sup> Cemal Paşa’nın “Hatırat” kitabına bakınız.

<sup>77</sup> Roma’da deniz ateşeliği yaptığım sırada Yunan deniz ateşesi Albay Vuracas’ın beyanı.

Fakat suikast sorunu burada başlamış ve burada bitmişti. Saray-Bosna cinayeti çıkacak; İngiltere Reşadiye ve Sultan Osman dretnotlarını vermeyecek; sonradan da hem Almanya hem de Fransa kendi tezgâhlarında<sup>78</sup> yapılmakta olan Yunan muharebe gemilerinin yapımlarını durduracaklardı. Buna mukabil, savaşın başlama olayları Almanların Goeben muharebe kruvazörünü ve Breslau ağır kruvazörünü İstanbul'a getirecek ve Osmanlı devleti formal olarak bu gemileri satın alacaktı. Şimdi Osmanlı Donanmasını 23 000 tonluk "Yavuz Sultan Selim (Goeben)" muharebe kruvazörü ve 7000 tonluk "Midilli (Breslau)" kruvazörü takviye ederken Yunan donanmasını da 13 000 tonluk Kalkış ve Lemnos eski zırhlıları ve 2000 tonluk "Helle" kruvazörü takviye ediyordu.

Osmanlı devleti Birinci Dünya savaşına girecek; Yunanistan tarafsız kaldığı için, bu savaşta, iki devlet arasında her hangi bir deniz ilişkisi olmayacaktı. Tek ilişki Çanakkale savaşlarından önce Yunanistan'ın geçici olarak Limni adasını İngilizlere vermesi olmuştu.

#### *İstiklâl Savaşımız :*

Mondros Mütareke Andlaşması hükümlerine göre Osmanlı donanması, silâh ve hareket kabiliyetinden tecrit edilerek Haliç'te bağlanmış ve galip devletlerin kontrolüne bırakılmış; cesametinden ötürü Haliç'e sokulamayan, Yavuz muharebe kruvazörü de İzmit, sonra da Tuzla limanında aynı şekilde muhafaza edilmişti. Galip devletler Anadolunun çeşitli bölgelerini işgal etmişler; İzmir'i de Yunanlılara işgal ettirmişlerdi. Padişah ve Osmanlı hükümetlerinin kayıtsızlıkları karşısında çeşitli bölgeleri korumak için yer yer "müdafaa hukuk" cemiyetleri kurulmuş, çeteler faaliyete geçmiş; Atatürk'ün 19 Mayıs 1919 da Samsun'a ayak basmasıyla, bilinen olaylardan sonra "Türkiye Büyük Millet Meclisi" kurulmuştu. Artık yapılan mücadelenin adı "İstiklâl Savaşı" idi. Bu savaşın gerçek manzarası şu oluyordu: Tarih otoritelerimiz şu millet burasını, bu millet de şurasını işgal etti diye yazmışlardı ama; işgal edilen bölgeler Anadolu'nun, insan, sanayi, ticaret, kültür, din, kara ve demiryolu merkezleri idi. Büyük Millet Meclisi hükümetine kalan kısım ise, tek anlamda, yolsuz bir kıraç arazi idi. Bundan ötürü Türk tarafı, savaşını beslemek için Denizyoluna muhtaçtı. Nitekim bu savaşta askerî taşımayı yöneten

<sup>78</sup> Amiral Fahri Engin'in lutfettiği beyan.



kurmay albay (rahmetli orgeneral) Muzaffer Ergüder, Sakarya muharebesinden sonra denizcilere “Sakarya muharebesini kazanmak şerefının büyük kısmı size aittir” diye yazmıştı<sup>79</sup>.

Deniz sorunlarına uzak olan kişiler, daima, “Denizciler çatanalarla malzeme taşındırsa karada da, ihtiyar, kadın ve çocukların katılmasıyla, kağı arabalarıyla taşıma yapıldı” deyip deniz ulaştırmasını küçümsemişlerdi. Lakin karada yapılan taşıma cephe çizgisinin yaptığı tabii güvenlik içinde yapılıyordu; gerçi bu taşımayı da küçümsememek gerekiyordu. Nitekim deniz taşımaya ilişkin tek kelime yazılmadığı halde Kağı arabalarıyla yapılan nakliyata ilişkin yazılar, tefrikalar, destanlar yazılmış ve yayınlanmıştır. Ama; deniz taşıması, düşmanın da yer aldığı uluslar arası bir alanda (denizde) yapıldığı için belli başlı bir harekât konusu idi. İkinci Dünya savaşında dört, malzeme yüklü, ticaret gemisini İtalya’dan Trablusgarb’a götürmek için teknil İtalyan donanması harekât yapmış, gemiler kaybetmiş ve başka bir dört gemiyi İskenderiye’den Malta adasına götürmek için de İngiltere’nin teknil Akdeniz filosu muharebeler vermişti<sup>80</sup>.

İstiklâl savaşında ise, Türk denizcileri, bu harekâtı, muazzam denecek İngiliz, Fransız ve Yunan kuvvetlerine karşı çatanalarla yapmıştı.

Doğrusunu ifade etmek gerekirse, Karadeniz’deki deniz harekâtı konusunda Yunanlılar da zor durumda idiler. Çünkü, Karadeniz harekâtında üs olarak kullanmak zorunda oldukları Boğazlar Türk tarafının harekât yaptığı alana uzaktı; gemiler kömürlerini bu alana gidip gelirken harcıyorlar, harekât alanında pek az kalabiliyorlardı. Bundan başka Türk kıyılarında harekât yapmak zorunluğu onların elinden gizlilik unsurunu kaldırıyordu.

Türk tarafı da bundan yararlanmış, yapılan askerî ulaştırmayı, iyi bir haberalma şebekesi ve kontru ispiyonaja dayamıştı: Komutan güverte binbaşısı Fahri Aczi: “Kim düşmana haber sızmasına neden olursa, onu Divan-ı Harbe değil İstiklâl Mahkemesine veririm...” demişti<sup>81</sup>.

<sup>79</sup> Türk istiklâl harbi Cilt V S. ... (Genelkurmay Başkanlığı Harp tarihi dairesinin yayını).

<sup>80</sup> Amiral Angelo Iachio: Sirte muharebeleri (Bu eser Akdeniz’deki konvoy muharebelerini anlatır el yazması Türkçesi özel kitaplığımdadır).

<sup>81</sup> Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi dairesi arşivi İstiklâl savaşı bölümü.

Bundan ötürü Türk gemilerini yakalayamayan Yunanlılar çareyi devletler hukuku ve insanlık kurallarını dinlemeden, Türk limanlarını yakıp yıkmakta bulmuşlardı <sup>82</sup>.

Türk tarafına gelince, Büyük Millet Meclisi hükümetinin genel-kurmayı, üs yapmağa ve sanayiiyle üs hizmetleri görmeğe elverişli, bir liman var olmamasından ötürü Karadenize savaş gemisi kaçırılmasına ilişkin denizci teklifini reddetmişti. Gerçekten de torpitobotlar kaçırılsaydı hem bunların bakım ve onarımı mümkün olamayacak hem de düşmana daha şiddetli hareket yapmak fırsatı hazırlanacaktı. Bundan ötürü Türk tarafının, karşı taraftaki bol sayıda savaş gemilerine rağmen askerî nakliyatı, silâhlı çatanalarla yapması ve koruması bir zorunluktu.

Fakat Türk denizcisi daha ileri gidip harekâtına taarruzî bir şekil vermeği de ihmal etmemişti. Koskocaman Yunan donanmasının, teknil İstiklâl savaşında, içi boş 85 tonluk ve 6 mil sür'atinde, bir gümrük gemisini batırmasına karşılık Türk denizcisi 8 000 ton tutarında gemiler yakalamış ve kendi bayrağı altında çalıştırmıştı. Bu gemilerin bazıları şunlardı <sup>83</sup>:

Enosis	:	1200 ton, içinde 11 çuval altın ve mücevher yükü var (bu gemi Trabzon adıyla cumhuriyet döneminde bile donanma hizmetinde kullanıldı)
Uranya	:	1800 ton, içinde deri yükü var (bu gemi cumhuriyet döneminde de Samsun adıyla donanma hizmetinde kullanıldı.
Petros	:	180 ton, istiklâl savaşında Batum adıyla kullanıldı
İslavyonya ve İnapa:		100 ton, Amasra ve Ereğli adlarıyla kullanıldı.
Samsun	:	45 ton, Gazal adıyla kullanıldı.
Eski adları yazılmamış olanlar:		
		160 tonluk Mebruke;
		120 tonluk Ayyıldız;
		49 tonluk İnönü; (Filya).
Samolet	:	Selâmet adıyla kullanıldı.

<sup>82</sup> İstiklâl Harbi Cilt V. (Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi yayını) S. 47, 48.

<sup>83</sup> Aynı eser S. 215, 216.

Denizcilerin taşıdıkları silâh, cephane ve kara birliği o kadar çok olmalı idi ki; Kurmay Albay Muzaffer Ergüder vazifeden ayrılırken denizcilere yazdığı resmî yazıda: “Hiç bir devletin tarihinde olmadığı şekilde büyük işler başardık” diyordu<sup>84</sup>.

### *Cumhuriyet Dönemi:*

İstiklâl savaşında büyük bir yenilgiye uğramak Yunanistanı uyarılmış değildi. Anadolu'dan çekilirken ormanlarımızı, köylerimizi, ufak da olsa fabrikalarımızı yakıp yıkması, ekonomimizi zora sokup Enosis politikasına zemin hazırlamak hedefine mâtuf olmalı idi. Bu arada 1923 yılında donanmasını Çanakkale sularına kadar getirip burada manevralar yaptırıyor; Ege adalarının önünde geçen savaş gemilerimize tüfenk ve tabanca atışı yapıyor, telsiz makinalarıyla küfürler yağırdıyordu. Bu işlemlerden bir tanesine de Hamidiye kruvazörüyle biz maruz kalmıştık. Dikkate şayan olan taraf İstiklâl Savaşı sonunda kıyılarımıza bu kadar yakın ve hayatî denizyollarımızın güvenliğinde bu kadar önemli olan Ege adalarını misakı millî sınırları içine almamaktı. Fakat bu karar “Büyük Atatürk’ün, söylemediği ve politikasıyla belli ettiği, Türk - Yunan işbirliğine ve belki de federal devlet isteğine uygun da olabilirdi. Ege adaları alınsaydı Türk - Yunan dostluğunu kurmak çok zor olurdu.

Atatürk dışında Türk ve Yunan deniz politikaları başka başka olmuştu: Mareşal Fevzi Çakmak sadece Çanakkale boğazının savunmasına yarayacak bir donanma ile yetinmek politikasını izlerken Yunanistan Harbiye nazırı General Kıryako “Ege denizindeki Türk denizyollarına egemen olmak hedefimizdir” diyordu<sup>86</sup>. Bundan ötürü altı yıl Yavuz muharebe kruvazörü onarılmamış, yeni savaş gemileri alınmamıştı.

Halbuki Atatürk, politikasında bir orta doğu dengesi sağlayacak ve Balkan ve ortadoğu milletlerini Türkiye’ye dost yapacak yol aradığı

<sup>84</sup> İstiklâl harbi Cilt. V S. ... (Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi yayını).

<sup>85</sup> Mareşal Fevzi Çakmak, 1926 yılında donanmaya yaptırdığı bir manevrenin kritiğinde şunları söylemişti: “Lausanne antlaşmasının boğazları tarafsız bölge haline getirmesi savunmamızı ikiye böldü. Donanma Bursa ovasındaki kolordu komutanı emrinde olarak bu gediği savunacaktır. Bunun için de donanmamız denizaltı, hucumbotu ve mayın silâhından ibaret kalacaktır.....

<sup>86</sup> Bakınız: Cumhuriyet gazetesi mayıs 1926 koleksiyonu.



için, ön hareket olarak Doğu'da İran ve Batıda Yunanistan'ı kazanmak istemişti. Bunlardan bir tanesi Balkan, öteki de Sa'dâbât paktının kurulmasını kolaylaştıracaktı<sup>87</sup>.

Türk-İtalya (1911-12) ve birinci Dünya savaşında (1914-1918) Donanmasızlığın bütün acısını çekmiş olan Atatürk<sup>88</sup> Deniz Kuvveti ihtiyacını şöyle belirtmekte idi: "Boğazları kapadım, çarlık Rusyasını çökmeğe hükümlü ettim. Ne çare ki aynı akibet bizi de bekliyor. Çünkü karşımızda düşman kara kuvvetine stratejik manevra yapmak kudretini veren koskoca bir İngiliz donanması var; bizim de bu donanmayı durduracak bir deniz kuvvetimiz yok<sup>89</sup>". Yalnız bu kadar da değil; Atatürk politikada donanmanın ne kadar önemli bir kuvvet saydığını İngiltere Kralını, İran şahını, Rus mareşallarını karşılamak ve uğurlamak için tek mil donanmayı seferber etmesinden belli etmişti. Bu politikasını gerçekleştirmeden önce Hamidiye kruvazörü ile karadeniz'de uzun bir gezi yapacak, Marmara denizinde de donanmaya bir manevra yaptıracak; denizcilerimizin kudretini yakından ölçecekti. Kararı Balkan sularında kudret ifade edecek bir donanma yapmaktı. Türk milleti ilk kez dostluk yoluyla Yunanistan'ın Enosis politikasını savaşız önleyecek bir devlet adamına kavuşmuştu.

Böylece Yavuz muharebe kruvazörü onarılarak tam kifayete sokulmuş; İtalya fabrikalarına 4 büyük muhrip, 2 denizaltı, 3 avcıbotu ısmarlanmıştı<sup>90</sup>.

Bu sürede Yunanistan da eskidikleri ve kifayetsizlendikleri için Kılış ve Lemnos zırhlılarını kadro dışı bırakmış; İtalyan fabrikalarına dört muhrip ısmarlamıştı.

Türkiye'nin yeni donanması Türk-Yunan dostluğunun ilk aracı oldu. Bu donanma Pire limanını ziyaret ettiği zaman Yunan donanma komutanı Amiral Sakalarius: "Ben ve donanmam Türk donanma komutanının emrindeyiz" diye resmî nutuk veriyor<sup>91</sup>; Yunan dışişleri bakanı da bizim dışişleri bakanımız Tefik Rüştü Aras'a yalvarırcasına deniz silâhlanma yarışına girmememizi sağlık veriyordu<sup>92</sup>.

<sup>87</sup> Rahmetli Tefik Rüştü Aras'ın lutfettikleri beyan

<sup>88</sup> Atatürk ikinci meşrutiyetten sonra da Osmanlı devletinin kudretli bir donanmaya kavuşması lüzumunu savunmuş olmalı idi.

<sup>89</sup> Bakınız: Lord Kinross: Bir milletin yeniden doğuşu — Atatürk.

<sup>90</sup> Gemi adları ve kuvvet oranı için yazı sonundaki eklere bakınız.

<sup>91</sup> Cumhuriyet gazetesi 1936 koleksiyonu.

<sup>92</sup> Tefik Rüştü Aras: Görüşlerim (Yörük Basımevi) S. 188.

Türk - Yunan dostluğunun kurulmasında sırasıyla iki Yunan Başbakanı Venizelos ve Metakasa'sın hizmetleri de az olmamıştı. Bunlardan Venizelos, esasen, Balkan savaşından önce Talât Paşa'ya, Slav tehlikesine karşı Osmanlı devleti ve Yunanistan'ın beraber olmasını teklif etmiş<sup>93</sup>; Metakasa da, Venizelos batı Anadolu'yu işgale karar verdiği zaman, Genelkurmay Başkanı sıfatıyla ona mani olmaya çalışmıştı<sup>94</sup>. Ama; gerek Venizelos'un Talât Paşa'ya yaptığı dostluk teklifinde, gerekse Metakasa'nın Venizelos'a yaptığı teklif de Enosis'e hizmet de vardı. Demek ki Türk - Yunan dostluğu Türkiye Cumhuriyeti çok kuvvetli donanma yapıp bunu gelenekleştirirse uzun ömürlü olacaktır.

Atatürk de böyle bir kanıda olmalı idi ki 1935 yılında donanma yapmanın ikinci kademesine geçmişti: İngiliz fabrikalarına 4 muhrip, 4 Denizaltı gemisi, mayın dökücüler ve askerî nakliyat yapacak araba vapurları; Alman fabrikalarına da 4 denizaltı gemisi ısmarlanmıştı. Burada, Atatürk emrinde olarak, devlete bu gemileri kazandırmış olan deniz müsteşarı Albay Sait Halman'ı (rahmetli tümamiral) saygı ile anmak vicdanî bir vazifedir.

#### *İkinci Dünya Savaşı Sonrası :*

İspanya iç savaşı ve ikinci dünya savaşında Yunanistan oldukça fazla gemi kaybetmişti ama; İngiltere'nin himayesiyle İtalya ve İngiltere'den aldığı gemilerle bu zararını çok kısa zamanda onarmıştı. Üstelik Oniki adayı alarak da Ege denizindeki stratejik durumunu Türklerden üstün bir kuruma getirmişti. Bununla beraber savaş içinde güneş ışığına çıkan yeni gemi tipleri, elektronik aletler ve deniz hava kuvvetleri hem Türk hem de Yunan donanmasını, eskisine oranla, zayıf duruma sokmuştu. İki devletin birleşik olduğu diğer bir konu da her ikisinin birden Komünist saldırı politikasına konu olması idi: Yunanistanda Komünistlerin tahrik ettiği iç savaş çıkacak; Türkiye de Sovyet Rusyanın politik saldırısına uğrayacaktı. Yunanistan'daki iç savaşın felâket doğurmasını İngiltere ve Amerika önleyecek; Türkiye de enerjik politikasıyla varlığını koruyacaktı. Truman doktrini Türk - Yunan ilişkilerini böyle etkilemeğe başlamıştı.

<sup>93</sup> Ahmet Emin Yalman: Gördüklerim ve geçirdiklerim: Cilt. I. S. 185 (Yenilik Basımevi).

<sup>94</sup> Metakasa'nın Venizelos'a verdiği rapor için Bakınız: Celal Bayar: Ben de yazdım Cilt V. S. 1582.



İki devlet arasındaki tarihsel ilişkileri ve bu ilişkiler üzerindeki Ege denizi strateji etkisi iyi incelemeden tespit edilmiş olan Amerika Birleşik devletleri askerî yardım politikası<sup>95</sup> iki devlet arasında deniz kuvvetlerinden yana eşitliği öngörmüştü. Türk tarafına bir iki denizaltı gemisi ve uçak fazla verirken Yunanistana, kara kuvveti için bol sayıda stratejik manevra sağlayacak çıkarma gemisi veriyordu. Halbuki Türk politikası “Yurdda barış, cihanda barış” derken Yunanistan “Enosis” diyecek ve Ege denizindeki stratejik durum da Yunanistan’ı takviye edecekti. İki devlet arasındaki dostluk ise Türkiye cumhuriyetinin çok üstün bir deniz kuvvete malik olmasına bağlı olduğu kadar; Orta doğu politik dengesi ve N. A. T. O. güvenliği de buna bağlı oluyordu.

Diğer taraftan Türkiye Dışişleri, Genel kurmay Başkanlığı ve Deniz kuvvetleri, durumu çok samimî mütalâa ettikleri için bu durumdan ve Yunan çıkarma gemilerinden endişelenmemişler ve karşı tedbir almamışlardı. Türk tarafını alarm eden ilk olay “Kıbrıs olayı” idi. Türkiye’de Türk-Yunan politik, stratejik ilişkileri bundan sonra tekrardan gözden geçirilecekti.

#### E K No. 1

### SULTAN SELİM III ZAMANINDA OSMANLI DONANMASI ( 1789 - 1807 )

Sayın Prof. Enver Ziya Karal’ın verdiği bilgilere göre Selim III döneminden önce donanma ve tersaneler kifayetsizdi; bu kifayetsizliği devlet adamları da biliyordu; onların geliştirilmek ve kifayetlenendirilmek lüzumu ıslahat lâyhalarına yazılmıştı; hükümdar da kişisel olarak tersane ve gemi yapma işlerini izlemişti<sup>96</sup>. Anlatışa göre Selim III’ün donanma yapmaktaki hedefi Karadeniz’de savunma ve ulaştırma güvenliğidir.

Bu hükümdar ilk önce tersaneleri geliştirmek, sonra donanma yapmak istemiştir. Geliştirdiği tersaneler de şunlardır: İstanbul, Gemlik, Çanakkale, Karadeniz Ereğlisi, Sinop, Sohum, Kalas, Silistre, Kemer, Midilli, Bodrum, Rados, ve Kıbrıs...

<sup>95</sup> Belki de Amerika Birleşik devletleri kendi üstün kuvvetleriyle her hangi bir Türk - Yunan savaşına mani olacağını sanıyordu.

<sup>96</sup> Enver Ziya Karal: Selim III Hattı Hümayunları — Nizam-ı cedit. 1789-1807 (Türk Tarih Kurumu yayını) S. 63-71.



Sayın Prof. Karal 1789-1796 yılları arasında, en büyüğü 122 toplu Selimiye kalyonu olmak üzere, 45 parça gemi yapıldığını belirtmiş; fakot bu gemilerin niteliklerini vermemiştir. Rahmetli Feyzi Kurdoğlu da, kitabında<sup>97</sup>, gemi adlarına ilişkin iki belge göstermiş, nitelikleri karanlıklarda bırakmıştır. Bu iki belgenin verdiği bilgi de birbirlerine ters düşmüştür: Örneğin 5 numaralı belgede kalyon sayısı 3 iken 12 numaralı belgede 12 olarak gösterilmiştir. Ayrıca bir belgenin Kalyon diye gösterdiği gemi öteki belgede firkateyn ve hatta korvetlerdir.

Bundan ötürü bizde araştırmacılara hizmet olur diye her iki belgeyi ayrı ayrı sunacağız:

*12 Numaralı Rapor'a Göre Selim III Donanması :*

Kalyonlar: Selimiye, Mesudiye, Mukaddemei-hayır, Mukaddemei-ferah, Mukaddemei-nusret, Tevfiknâma, Sayyad-ıbahri, Aslanıbahri, Ejderibahri,

Firkatenler: Meskeni-gazi, Falihayr, İnayeti-bahri, Saiki-bahri, İdinusret, Bahri-amik, Ti-zihareket, Zü'l-akıl, Sucai-nusret, İskenderiye, Şuari-bahri, Süreyya, Fethiye, Mukaddemei-şeref, Tavusu-bahri, Pertevi-nusret, Asari-nusret, Hey'etendaz, Nimet-hüda

Korvetler : Ateşfeşan, Burcu-zafer, Mevhibei-suphan, Hidayet, Ferahnusa.

*5 Numaralı Rapora Göre Selim III Donanması :*

Kalyonlar: Kühu-revan (84 toplu), Burcu-zafer (70 toplu), Fethibahri (74 toplu).

Firkateynler: Kaidi-zafer, Keyyanı-bahri, Mecrai-zafer, Nusret-aver, Müjderesan, Badii-zafer, Pertevi-nusret, Beşiri-zafer, Pertevi-nusret, Mensai-nusret, Fevzi-nusret (50 toplu), Avnillahı-nusret, Feyzullahı-nusret.

Korvetler: Gurrei-futuh, Feyzipaşa, Mevkibi-cihad, Germii-bahri, Envarı-nusret, İndi-nusret, Tali-ifutuh, Feyzihüda, Feyzi-felek, Nâsırınusret, Muini-cihad, Yümnüncat, Mebdei-nusret, Hilâl-izafer, Tairi-bahri, Nisbi-izafer (34 toplu)

<sup>97</sup> Feyzi Kurdoğlu: 1877-1878 Osmanlı - Rus harbi (Deniz Kuvvetleri yayını) S. 45-55.

Brikler: Hañçerođlu Osman kapudane, Bozcaadalı Hüseyin kapudane, Tüđfan kapudane, Kuzuođlu Hasan kapudane.

Donanma çok büyüktür ama; bu muzzam donanmanın mürettebatını türkleştirmek konusunda çaba harcanmadığı anlaşılmaktadır. Çünkü Yunan ihtilâlinde Rum mürettebat Yunanistan'a kaçınca donanma kifayetsiz kalmıştır<sup>98</sup>. Çengeloeğlu Tahir Paşa bu donanmayı yetiştirdiği zaman da İngiliz ve Fransızlar, barış Őartlarında Navarin'de yatan donanmayı, 20 Ekim 1827 de yakmışlardır. Burada yanan gemiler Şunlardır:

Firkateynler: Müjde-resan, Badi-nusret, idini-usret, Pertevi-nusret, Menbai-nusret.

Korvetler: Gurrei-futuh, Feyzipaşa, Peyki-futuh, Mevki-cihad, Keremi-bahrî, Envarın-usret, Tali-futuh, Feyzi-hüda, Nâsırı-bahrî, Muini-cihad, Yümnü-necat, Menbai-nusret, Hilâli-zafer, Tairi-bahri.

Brikler: Hañçerođlu Hasan-kapudane, Bozcaadalı Hüseyin kapudane, Tüfan kapudane, Kuzuođlu Hasan kapudane.

## E K No. 2

### KURULUŐUNDA YUNAN DONANMASI

Kuruluşundan önceki Yunan donanmasına ilişkin, rahmetli Feyzi Kurdoğlu aşağıdaki bilgiyi verir:

- Yakomi Tombaziz komutasında 36 brik Sisam'dan Sakız adasına hareket etti;
- 136 Brik Specia ve Hydra adalarında toplandı;
- 36 Brik isyanı Anadolu kıyılarına bulaştırmak için, Sisam adasına yollandı;
- 12 Brik Preveze'de bulunan Kapudane beyin filosunu gözetlemek üzere vazife aldı<sup>99</sup>.

<sup>98</sup> Feyzi Kurdoğlu: Navarin baskını (Deniz kuvvetleri yayını S. 13 Adolph Slade de "Rum mürettebat kaçınca jandarmalar, gemici olsun olmasın Galata'nın gemici kahvesinde oturan herkesi sen gemicisin diye alıp götürdü, der (Müşavir Paşa'nın seyahatnamesi Deniz Kuvvetleri yayını).

<sup>99</sup> Feyzi Kurdoğlu: Navarin Baskını: S. 13.

## E K No. 3

SULTAN MAHMUT ZAMANINDA YAPILAN  
YA DA ISMARLANAN GEMİLER

( 1807 - 1839 )

Sultan Mahmut dönemi Osmanlı devleti'nin Yunanistan-ı düşü-  
nerek yaptığı ilk donanmayı temsil eder. Artık Osmanlı devletinin  
deniz kuvvetinden yana kuvvet hedefi, yalnız çarlık Rusya değil  
aynı zamanda Yunanistandır. Bu dönemde Amerika birleşik ve  
İngiltere'den iki tane prototip gemi satın alınmış, Osmanlı tersane-  
lerinde de 14 gemi yapılmaya başlanmıştır:

Midilli	tersanesinde	Avnillâh		
Sinop	tersanesinde	Sinop	kalyonu	( 84 toplu )
Gemlik	tersanesinde	Gemlik	kalyonu	( 80 toplu )
Bodrum	tersanesinde	Bodrum	kalyonu	( 80 toplu )
Ereğli	tersanesinde	Ereğli	kalyonu	( 76 toplu )
Istanbul	tersanesinde	Gidros	firkateyni	( 50 toplu )
		Rodos	firkateyni	( 48 toplu )
		Fatsa	firkateyni	( 46 toplu )
		Samsun	firkateyni	( 46 toplu )
		Amasra	firkateyni	( 46 toplu )
		Bartın	firkateyni	( 46 toplu )
		Akçâşehir	firkateyni	( 46 toplu )
		Midilli	firkateyni	( 46 toplu )

1847 de de Pesendere ve Eseri-nüzhet vapurları ısmarlanmıştı.  
Bu iki geminin yapımı Sultan Mecit zamanında tamamlanmıştı.

## E K No. 4

## SULTAN MECİT ZAMANINDA DONANMA MEVCUDU

( 1839 - 1861 )

Sultan Mecit zamanında donanmanın aşağıdaki gemilerden  
kurulu oluşu anlaşılmaktadır:

*Kalyonlar* : Mahmudiye, Peyki-meserret, Teşrifiye, Pelki-zafer, Mem-  
duhiye, Mukaddemei-hayır.

*Firkateynler* : Nusretiye, Muhbiri-sürur, Avnillâh, Nizamiye, Naviki-  
bahri, Kaidi-zafer, Fazullah, Narini-bahri, Dimyad, Besimi-  
zafer, Nesimi-zafer, Muradı-zafer, Suriye.



*Korvetler* : Necmi-feşan, Gülü-sefit, Feyzi-mabut.

*Vapurlar* : Taif, Eriklik, Feyzi-bari, Mecidiye, Sai-şadi, Ereğli, Pervazi-bahri, Eseri-nüzhet, Eseri-hayır, Eseri-credit, Şeref-resan, Peyki-şevket, İzzettin, Talia, İsmail, Fevait, Medearı-zafer, Resmo, Kandiya, İskenderiye, Hanya.

Bu gemilerden kalyonlar 70 - 84; firkateynler 44-62, korvetler ve vapurlar 22 - 24 toplu idi.

Görüldüğü gibi Sultan Mecit zamanında donanma büyüktür. Fakat, Danışman Amiral Adolph Slaid'in yazdığına göre Haliç'te eğitimden yoksun olarak bekletilmiştir<sup>100</sup>. Donanma mürettebatının büyük bir çoğunluğu çiftçidir; askerin deniz şartlarına uygun giyimi de yoktur. Bir firkateyn filosu bu şartlarda Sinop'a yollanmış, Ruslar tarafından yakılması hazırlanmıştır.

Sinop baskınında yanan ve batan gemiler:

Avnillâh, Fazlı İlah, Navigi-bahri, Nesemi-zafer, Nizamiye, Dimyad, Kaidi-zafer, Necmi-feşan, Gülü-sefit, Feyzi-mesut.

#### E K No. 5

### SULTAN AZİZ ZAMANINDA YAPILAN DONANMA

( 1861 - 1876 )

Sultan aziz döneminin özelliği dünyanın makina dönemine girip zırhlı gemiler yapmaya başladığı ve bir hayli da ilerlediği zamana rastlamasıdır. Donanma, tersane ve okullara yeni baştan uzmanlar ve öğretmenler getirtmiş; İngiltere ve Fransa donanmalarına ve deniz okullarına da öğrenci subaylar yollamıştır.

Bu hükümdarın büyük bir donanma yaptırdığı çeşitli belge ve kitaplarda yazılıdır. Yazılı olmayan onun hangi nedenlerle bu muazzam donanmayı yaptırmış olmasıdır. Bundan ötürü tahminler yürütmek gerekmektedir: Sultan Aziz döneminde Osmanlı Devletini tehdit eden tehlikeler denizlerden gelmektedir: Çarlık Rusya'nın boğazları, Yunanistan'ın Enosis politikasında yaşaması, İngiltere ve Fransa'nın Doğu Akdeniz'e sahip çıkmaları, Osmanlı denizaşırı eyaletlerinin müstemleke kavgalarına hedef olması gibi . . . Demek ki Sultan Aziz donanmasının kuvvet hedefi denizyoluyla gelecek saldırıları deniz kuvvetiyle önlemeğe yetecek bir kuvvet olmalıdır.

<sup>100</sup> Adolph Slaid: Müşavir Paşanın Türkiye seyahatnamesi.

Bunun yanında hükümdarın büyük bir ticaret filosu yapmakta da çaba göstermesi, onun, deniz ekonomisine de önem verdiğini ve devlet kalkınmasının deniz ekonomisiyle mümkün olacağını düşündüğünü ortaya koymaktadır.

Yapılan donanmanın Çarlık Rusyası da Yunanistan donanmasından çok üstün olması ve buna mukabil İngiliz ve Fransız donanmasından zayıf bulunması dikkati çekmektedir. Nitekim bu donanmanın devlet ekonomi ve meki gücüyle tezat teşkil etmese başta başbakan Keçeci Fuat Paşa olmak üzere bir muhalefet meydana getirmiş<sup>101</sup>, ve kamuoyunda da donanma aleyhtarı fikirler ortaya çıkarmıştır.

Fakat bu donanmayı yapmakla Sultan Aziz'in Kapitülasyonları kaldırmak ve bu amaçla İngiltere'yi kazanmak isteyebileceği de düşünülebilecektir. Bu nokta çok önemli bir araştırma konusudur.

Sultan Aziz'in deniz yapım programı, tersaneleri geliştirmek ve onları makinalı gemi yapacak seviyeye çıkarmakla beraber başta İngiltere olmak üzere yabancı devletlere de zırhlı gemi yaptırmak olmuştur. Kademeli şekilde aşağıdaki gemiler ısmarlanmıştır:

- 1861 yılında: İngiltere'de 150 tonluk Sinop, Edirne, İzmir ve Bursa pervaneli korvetleri ve 50 tonluk Şevket-nüma, Sünne, Vardar ve Akkâ silâhlı dubaları, yaptırıldı. Bu dubalar Tuna savunmasında kullanılacaktı.
- 1861 yılında: İzmit tersanesinde 600 tonluk Hüdavendigâr, Ertuğrul pervaneli firkateyni yaptırıldı. Bu gemilerin makinası İngiltere'de kondu.
- 1862 yılında: Gemlik tersanesinde 600 tonluk Nasrül-aziz pervaneli firkateyni yapıldı.
- 1863 yılında: İngiltere'de 2, İstanbul tersanesinde 2, Gemlik tersanesinde 2 tane pervaneli Navi yapıldı. 160 tonluk olan bu teknelerden İskenderiye ve Zuhul İstanbul'da, Meriç ve Utarit Gemlik tersanesinde ve Beyrut ve Seddülbahir de İngiltere'de yaptırılmıştı.
- 1864 yılında: İngiltere'ye Aziziye, Mahmudiye (İkinci Mahmudiye olarak) Osmaniye zırhlı firkateynleri ısmarlandı. Bunlardan Aziziye ve Osmaniye 1866 yılında, Mahmudiye 1867 yılında

<sup>101</sup> Haluk Şehsuvaroğlu: Sultan Aziz S. 3-5.

yurda gelerek hizmete girdi. Aynı tip Orhaniye gemisi 1868 yılında geldi <sup>102</sup>.

Fransız fabrikalarına da, Tuna nehirinde kullanılmak üzere, Fethi-islâm, Semendere, İşkodra, Böğürtlen, Potgoriçe silâhli dubaları ısmarlandı. Gemiler 408 tonluktu. 1866-67 yıllarında yurda gelerek Tuna'da hizmete başladılar.

1866 yılında: İstanbul tersanesinde 600 tonluk Selimiye pervaneli firkateyni yapıldı. Gemlik tersanesinde 50 tonluk Sayyah ve Musul uskunaları yapıldı.

1867 yılında: Fransız fabrikalarına 5600 tonluk Asarı-tevfik zırhlı firkateyni ısmarlandı.

1869 yılında: İngiltere'de 2400 tonluk Avnillâh (ikinci Avnillâh), Muini-zafer zırhlı korvetleri ısmarlandı. Gene İngilizlere 1771 tonluk Lutfu-celil ve Hıfızrahman korvetleri; Fransızlara da 1650 tonluk Necmi-şevket ve Âsarı-şevket zırhlı korvetleri ısmarlandı.

1870 yılında: Avusturya'nın Trieste fabrikasına İclâliye zırhlı korveti ısmarlandı; İngiltere'ye Fethi-bülend zırhlı korveti ısmarlandı. Bu gemiye eş Mukaddeme-i hayır gemisinin yapımına İstanbul tersanesinde başlandı.

Mukaddeme-ihayır dışında gemiler 1872 yılında hizmete girdiler. Mukaddeme-ihayırın yapımı 1880 yılına kadar uzadı.

İstanbul tersanesinde ayrıca Yalıköşkü, Aynalı kavak silâhli dubaları yapıldı.

1875 yılında: İstanbul tersanesinde İstanköy silâhli dubası yapıldı.

İngiltere'ye Memduhiye, Peyki-şeref, Burcu-şeref zırhlı firkateynleri ısmarlandı. Fakat 1877-1878 Osmanlı - Rus savaşının çıkmasıyla bu gemilerin yapımı durduruldu.

1876 yılında: İstanbul tersanesinde Seyfi ve Hizber silâhli dubaları yaptırıldı ve Tuna'ya gönderildi.

Böylece Donanma aşağıdaki gemilerden kurulu oluyordu:

Zırhlı Firkateynler: Aziziye, Osmaniye, Orhaniye, Mahmudiye, Mesudiye, Âsarı-tevfik.

Zırhlı korvetler: Fevziye, Peyki-meserret, Fethi-bülent, Avnillâh, Muinzafer, İclâliye, Necmi-şevket, Âsarı-şevket, Hıfızrahman, Lutfu-celil.



Tuna gemileri: Seyfi, Hizber, Fethi-islam, Semendere, Işkodra, Böğürtlen, Potgoriçe.

Pervaneli firkateynler: Selimiye, Ertuğrul, Hüdavendigâr, Nasru'l-aziz, Muhbiri-surur.

Pervaneli korvetler: Lübnan, Mansure, Muzaffer, Sinop, İzmir, Edirne, Bursa.

Pervaneli naviler: İskenderiye, Zuhâl, Meriç, Utarit, Beyrut, Seddül-bahir.

Pervaneli dubalar: Sayyah, Musul.

Silâhlı dubalar: İstanköy, Yalıköşkü, Aynalı-kavak, Şevket-nüma, Sünne, Varna.

Bu donanmadan batan gemiler de şunlardır:

Lutfu-celil: 1877-78 savaşında, 11 Mart 1877 tarihinde Tuna'da Maçin önünde topçu ateşiyle...

Seyfi: aynı savaşta 24 Mayıs 1877 de Tuna'da mayna çarparak Ertuğrul firkateyni: 18 Eylül 1890 da Japonya'dan dönerken kasırgadan.

Peyki-meserret: 16 Eylül 1889 da Karadeniz'de kayaya çarparak.

E K No. 6

## SULTAN HAMİT II DONANMASI

( 1876 - 1908 )

Sultan Hamit II dönemi, deniz konusunda, henüz belgelerle tespit edilememiş bir dönemdir. Kendisi uzun yıllar donanmayı Haliç'e bağlamakla itham edilmiştir. esasen devlet yönetiminde de "Kızıl Sultan" diye adlandırılmıştır. Lâkin son yıllarda kendisine "Ulu Hakan" denecek ve devlete büyük hizmetler yaptığı iddia edilecektir. Bu kanıda olanların başında Sayın Tarık Yılmaz Öztuna gelir<sup>102</sup>. Fransız yazarından da kuvvet alan sayın Öztuna Sultan Hamit'in donanmaya da önem verdiğini ve gemiler yaptırdığını iddia etmiş; 18 Mart 1915 zaferinin de bu hükümdarın yaptırdığı tahkimatla kazanıldığı fikrini ortaya atmıştır.

Bundan ötürü bu hükümdarın deniz ve donanma anlayışına ilişkin belgeleri ortaya koymak zorunludur.

<sup>102</sup> Tarık Yılmaz Öztuna: Türkiye tarihi Cilt. XII S. 205.

Onun lehindeki belgeler şunlardır:

- Tahta gelir gelmez donanmaya kişisel olarak, manevra yaptırması ve bu manevrada bulunması<sup>106</sup>;
- 1877-78 barışı konuşulurken “Canımı veririm de donanmamı vermem” demesi<sup>104</sup>
- Saraya ve tersaneye yabancı uzman ve işçi getirmesi gerçekten gemi yaptırmayı, eskileri tadilen onartması<sup>105</sup>.

Sultan Hamit'in Saraya getirttiği danışman Amiral iki tanedir: Biri İngiliz amiralı Hobart (Sonra Wood); öteki de Alman Amiralı Ştarki (Sonra Hofmann'dır)<sup>106</sup>; tersaneye de, herçesit millet memuru olarak yüzü geçen yabancı işçi getirmiştir<sup>107</sup>. Yarbay Osmana da (Mareşal Tatar Osman) Çanakkale istihkâmlarını yaptırmıştır<sup>108</sup>.

Sultan Hamidin aleyhindeki belgeler de şunlardır:

- Sultan Hamit zamanında subaylar günlerini, gemilerde değil Kasımpaşa kahvelerinde geçiriyorlardı<sup>109</sup>;
- Sultan Hamit zamanında subaylar strateji ve taktik ilimden habersizdi; gemi komutanlarına Çanakkale'ye nasıl gidileceği 1897 savaşı patladıktan sonra öğretildi<sup>110</sup>;
- Mürettebat gemilere savaş başladıktan sonra verildi.
- Topların atmaz olduğu, makinaların bozuk olduğu savaşın ilânından sonra anlaşıldı<sup>111</sup>;
- Sultan Hamit donanmayı yoketme politikasına tâbi tuttu<sup>115</sup>.

Lehteki belgelerle aleyhteki belgelerin kıyaslanmasını otoritelere bırakarak Sultan Hamit II döneminde yaptırılan gemilere geçeceğiz:

1883 yılında: İstanbul tersanesinde Fırat ganbotu yaptırıldı.

<sup>103</sup> Amiral Mehmet Raşit'in hatıra notları (el yazması)

<sup>104</sup> Başbakanlık arşivinde (tarafımdan Belgelerle Türk tarihi dergisine nakledilmiştir: sayı XII S. 77 ve 78.

<sup>105</sup> Metinde anlatılmıştır.

<sup>106</sup> Bahriye nezareti 1315-1318 salnameleri (deniz müzesinde)

<sup>107</sup> Başbakanlık arşivi yıldız tasnifi.

<sup>108</sup> Mareşal Tatar Osmanın el yazması hatıra notları.

<sup>109</sup> Süleyman Nutku: Ertuğrul Faciası (Eski Türkçe - Deniz müzesinde var).

<sup>110</sup> Amiral Mehmet Raşid'in hatıra notları: Türk Tarih Kurumu Belleten: (1897 Osmanlı - Yunan savaşı için yeni belge) Cilt. XXXVI S. 143.

<sup>111</sup> Donanma komutanı Büyük amiral Hasan Rami: Hatırat

1885 yılında: İstanbul tersanesinde Sultan Aziz zamanında başlatılan ve Nusratiye adı verilen firkateynin yapıyı tamamlandı ve adı "Hamidiye" şeklinde değiştirildi.

1886 ve 1887 yıllarında: İstanbul tersanesinde "Abdülhamit" ve "Abdülmecit" denizaltı gemilerinin monteleri, dalış tecrübeleri yapıldı; sonra her iki gemi diğer donanma gemileri arasına bağlandı.

İstanbul tersanesinde 85 tonluk Seyfi-bahrî, Tîri-zafer, Nâsır, Vesilei-nusret ve Gulyam torpitobotları yapıldı.  
616 tonluk İntibah mayn gemisi alındı.

1890 yılında: İstanbul tersanesinde "Heybetnüma" okul gemisi yapıldı Almanya'dan 585 tonluk Pelengi-derya ganbotu satın alındı.

1892 yılında: İstanbul tersanesinde "Şahin" torpito ganbotu yapıldı. 1313 tonluk Lutfu Hümayun korveti ve "Barikai-zafer" ganbotu satın alındı.

1893 yılında: Almanyaya 270 tonluk "Tayyar" torpitobotu yaptırıldı

1894 yılında: Almanya'ya 270 tonluk Berk-efşan torpitobotu ısmarlandı.

1896 yılında: İstanbul tersanesinde 650 tonluk Zuhâl ve Kilidi bahr ganbotlarının yapımına başladı.

1901 yılında: Almanya'ya 145 tonluk Yunus ve Hamidiye torpitobotları ısmarlandı.

1904 yılında: İngiltere'ye 3850 tonluk Hamidiye Amerika Birleşik devletlerine Mecidiye ve İtalya'ya Drama kurvazörleri ısmarlandı;

Mesudiye, Âsarî-tevfik, Avnillâh, Muîni-zafer ve Fethi-bülend gemileri tadilen onarılmak üzere Almanya ve İtalya'ya gönderildi.

İtalyan Fabrikalarına Antalya, Musul, Kütahya, Tokat, Akhisar, Draç, Alpagot, Ankara torpitobotları ısmarlandı. Gemiler hizmete 1906 ve 1907 yıllarında girdiler. Bu gemiler 165 tonluktu.

1905 yılında: Fransa'ya 305 tonluk Taşoz, Samsun, Basra ve Yarhisar küçük muhripleri ile Demirhisar, Sultanhisar, Sivrihisar ve Hamidi-âbat torpitobotları ısmarlandı Almanya'ya 775 tonluk Peyki-şevket ve Berki-satvet gemileri ısmarlandı.



1906 yılında: Almanya'ya Hızır-reis, İsa-reis, Kemal-reis ganbotları ısmarlandı. Bu gemiler 420 tondu. Fransa'ya Kızıldeniz için, 516 tonluk tahta tekneli Preveze, Aydın-reis, Burak-reis, Sakız Ganbotları ısmarlandı. Her iki tip ganbotlar hizmete 1913 yılında girdiler.

Fransa'ya 213 tonluk Malatya, Taşköprü, Nevşehir, Ayıntap, Seddülbahir, Bafra, Gökçedağ, ordu ve 185 tonluk Kastamoni ve Yozgat ganbotları ısmarlandı. Bu gemiler 1908 yılında hizmete girdiler.

### EK No. 7

#### 1897 SAVAŞINDA OSMANLI VE YUNAN DONANMALARI

##### *Osmanlı Donanmasından Çanakkale'ye Gidenler :*

Donanma Komutanının komuta ettiği birinci filo gemileri:

Hamidiye, Mesudiye, Osmaniye, Aziziye, zırhlı firkateynleri;  
Necmi-şevket zırhlı korveti;  
Hizber gemisi.

##### *İkinci Filo Komutanı Emrindeki Gemiler :*

Orhaniye zırhlı firkateyni;  
Hızırrahman ve Mansure Korvetleri;  
Mekke, Medine, Hüdeyde silâhlı gemileri,  
Mecidiye torpitobotu.

##### *Torpitobotlar Komutanı Emrinde :*

29 Torpitobot.

##### *Komodorluklar (Üs Komutanlıkları) Emrinde :*

Avnillâh, Muini-zafer, Fethi-bülend zırhlı korvetleri;  
7 tane Navi.

##### *Yunan Donanmasından Harekât Yapanlar :*

5000 tonluk 3 zırhlı;  
biri 2030, öteki 1770 tonluk 2 eski zırhlı;  
4 Yardımcı kruvazör;  
12 açık deniz Torpitobotu;  
19 Torpitobot.

E K No. 8

## İKİNCİ MEŞRUTİYETTE DONANMA

( 1908 - 1922 )

İkinci Meşrutiyetten sonra 1909 yılında ve Donanma Komutanlığı makamı verilen İngiliz amiralı Douglas Camble mevcut savaş gemilerinin elverişlilerinden bir eğitim donanması meydana getirmiş; ötekileri kadro dışı bırakmıştı. Meydana getirdiği donanma aşağıdaki gibi idi <sup>116</sup>:

Birinci tümen: Mesudiye zırhlısı, Âsarı-tevfik zırhlısı, Hadmidiye kruvazörü, Mecidiye kruvazörü,

İkinci tümen: Avnillâh zırhlı korveti, Fethi-büled zırhlı korveti, Muini-zafer zırhlı korveti, Peyki-şevket torpito kruvazörü, Berki-satvet torpito kruvazörü.

Filotilla komutanlığı: Samsun, Basra, Taşoz, Yarhisar, Sultanhisar, Sivrihisar, Demirhisar, Hamidi-âbat, Akhisar, Draç, Kütahya, Musul, Alpagot, Antalya, Tokat.

1910 yılında Donanma-i Hümayun Muaveneti Milliye Cemiyetinin topladığı para ile Almanyadan adları aşağıda yazılı olan gemiler âsatın alındı <sup>117</sup> ve bu gemiler derhal hizmete girdi. Buna karşılık Avnillâh, Muini-zafer, Fethi-bülend zırhlı korvetleri donanma kuruluşundan çıkarılarak İzmir, Selânik, Beyrut komodorlukları (Üs komutanlıkları) emrine gönderildi:

- 10 000 tonluk Barbaros Hayrettin zırhlısı
- 10 000 tonluk Turgut-reis zırhlısı
- 616 tonluk Muaveneti-milliyeye muhribi
- 616 tonluk Yadigârı-millet muhribi
- 616 tonluk Numunei-hamiyet muhribi
- 616 tonluk Gayreti-vataniye muhribi
- 3 tane askerî nakliye gemisi.

1911 yılında devlet de İngiliz fabrikalarına 23 000 tonluk Reşadiye muharebe gemisini (Zırhlısını) ısmarlamış ve fakat gerekli taksidin zamanında verilememesinden ötürü geminin yapımı gecikmişti. 1913 de de İngiltere'de Berezilya hesabına yapılmakta olan Rio de Janeiro muharebe gemisi satın alınmış; 27 000 ton olan bu gemiye "Sultan Osmanı evvel" adı verilmişti.

Birinci Dünya savaşının çıkması kader haline gelince İngilizler bu gemileri vermeyip kendi donanmalarında kullanmışlardı. Bunların yerine, gene kader Osmanlı Donanmasına 23 000 tonluk “Yavuz Sultan Selim” muharebe kruvazörüyle “Midilli” kruvazörünü kazandıracaktı.

1913 yılında Türk kuvvetlerine yeni 4 de ganbot katılmıştı: 530 tonluk Preveze, Aydın-reis, Burak-reis, Sakız tahta ganbotları 420 tonluk Kemal-resi, İsa-reis, Hızır-reis Saç ganbotları. 1912 yılında 365 tonluk Nusret Mayn gemisi alındı.

#### E K No. 9

### BALKAN SAVAŞINDA TÜRK VE YUNAN DENİZ KUVVETLERİ

#### *Türk Kuvvetleri :*

- 10 600 tonluk Barbaros Hayrettin zırhlısı
- 10 600 tonluk Turgutreis zırhlısı
- 10 000 tonluk Mesudiye zırhlısı
- 5 600 tonluk Asarı Tefvik zırhlısı
- 3 850 tonluk Hamidiye kruvazörü
- 3 250 tonluk Mecidiye kruvazörü
- 775 tonluk Berki-satvet torpito kruvazörü (Eş gemi Peykişevket Süveys'te idi).
- 616 tonluk Muaveneti-milliye, Yadigârı-millet, Numuneî-hamiyet, Gayretivataniye muhripleri.
- 305 tonluk Samsun, Basra, Taşoz, ve Yarhisar muhripleri
- 97 tonluk Demir-hisar, Sultan-hisar, Sivri-hisar, Hamidi-âbat torpitobbtları.

Üs ve kıyı savunmasına ayrılan kuvvetler de vardı:

- 2 400 tonluk Avnillâh, Fethi-bülend ve Muini-zafer korvetleri.
- 650 tonluk Zuhul ganbotu
- 585 tonluk Pelengi-derya ganbotu



530 tonluk Marmaris ve Malatya ganbotları  
 200 tonluk Yozgat, Nurulbahir, Trabzon, İşkodra, Muhi ganbotları,  
 160 tonluk Akhisar, Draç, Musul, Kütahya torpitobotları.  
 270 tonluk Ber-keşan ve 200 tonluk Yunus torpitobotları  
 2 266 tonluk İclâliye eski zırhlı korveti ile 2 000 tonluk Necmi-şevket korveti de Çatalca Cephesinin yanlarına topçu desteği yapmak için kullanılmıştı.

Balkan savaşında Yunan donanması da aşağıdaki gemilerden kurulu bulunuyordu:

- 10 160 tonluk Averoff zırhlı kruvazörü
- 4 900 tonluk Hydra, Psara, Specia eski zırhlıları.
- 980 tonluk Panthir, Jerax, Leon, Aetos muhripleri
- 750 tonluk Keravnos, Neagena muhripleri
- 400 tonluk Thyella, Sgendomi, Lonchi, Naphratousa muhripleri
- 350 tonluk Doxa, Aspis, Niki, Velos muhripleri
- 125 tonluk Aigli, Thetis, Daphne, Arethusia, Alcyon, Doris torpitobotları.

Yunan donanmasında ayrıca kıyı savunması için 5 yardımcı kruvazör, 4 silâhli gemi, 1 denizaltı gemisi, 2 ganbot ve numaralarla anılan 9 eski torpitobot vardı.

#### E K No. 10

1913-1914 yıllarında inşa halinde ya da satınalma durumundaki

*Türk ve Yunan Gemileri:*

	Osmanlı Kuvvetleri		Yunan Kuvvetleri	
	Sayı	Tonaj	Sayı	Tonaj
Muharebe gemisi	3	71 500	3	66 000
Muharebe kruvazörü	1	23 000	-	-
Eski zırhlı	-	-	2	26 000
Kruvazör	1	7 000	1	2 000

## EK No. 11

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞINDA  
TÜRK VE YUNAN KUVVETLERİ

	Türk Kuvvetleri		Yunan Kuvvetleri	
	Sayı	Tonaj	Sayı	Tonaj
<i>Vurucu Kuvvet :</i>				
Muharebe kruvazörü	1	23 000	—	—
Eski zırhlı	3	29 240	2	26 000
Zırhlı kruvazör	—	—	1	10 170
Ağır kruvazör	1	7 000	—	—
Kruvazör	2	6 190	—	—
Torpito kruvazörü	2	1 550	—	—
Muhrip	4	2 480	12	4 360
Küçük muhrip	4	1 220	—	—
<i>Emniyet Kuvvetleri :</i>				
Torpitobot	13	2 113	9	765
Ganbot	12	4 200	—	—
Yardımcı kruvazör	—	—	5	6 000
<i>Mayn Harbi :</i>				
Mayn dökücü	4	800	3	270

## E K No. 12

YAKIN TARİH SAVAŞLARINDA BATAN  
SAVAŞ GEMİLERİMİZ

1911-1912 Türk - İtalya Savaşında :

- 2 400 tonluk Avnillâh zırhlı korveti (23 Şubat 1912 tarihinde Beyrut limanında çok üstün bir İtalyan filosunun top ateşiyle)
- 160 tonluk Ankara torpitobotu (23 Şubat 1912 tarihinde Avnillâh ile beraber)
- 160 tonluk Alpagot }  
 160 tonluk Tokat } Torpitobotları 29 Eylül 1911 de  
 160 tonluk Antalya } Preveze sularında top ateşiyle ya da  
 200 tonluk Hamidiye } kendi kendini batırarak)

213 tonluk Ordu	} 7 ve 8 ocak 1912 tarihinde Kızıldeniz'de (Konfide) de Top âteşi ya da kendi kendini yakarak.
213 tonluk Bafra	
213 tonluk Ayıntap	
213 tonluk Refahiye	
213 tonluk Kastamoni	

1912 - 1913 *Balkan Savaşında :*

- 4 700 tonluk Asaritevfik eski zırhlısı: 9 Şubat 1913 tarihinde Karadeniz Kısırkaya mevkiinde karaya oturarak.  
2 800 tonluk Fethi-bülend eski zırhlı korveti: Torpitolarak

1914 - 1918 *Birinci Dünya Savaşında :*

- 10 000 tonluk Barbaros Hayrettin zırhlısı: 7 Ağustos 1915 tarihinde İngiliz denizaltısı tarafından torpitolandı.  
9 200 tonluk Mesudiye eski zırhlısı: 13 Aralık 1914 de İngiliz denizaltısı tarafından Çanakkale Karanlık limanda torpitolandı.  
7 000 tonluk Midilli kruvazörü: 20 Ocak 1918 günü İmroz sularında mayna çarptı.  
3 200 tonluk Mecidiye kruvazörü: 3 Nisan 1915 günü Odessa sularında mayna çarparak (Ruslar çıkardılar ve harp dışı olmalarından sonra bize geri verdiler)  
616 tonluk Yedigâri-millet muhribi: 10 Temmuz 1916 günü İstinye koyunda uçak bombasıyle.  
616 tonluk Gayreti-vataniye muhribi: Varna önünde karaya oturarak.  
305 tonluk Yarhisar muhribi: Darıca önünde Denizaltı torpidosu yiyerek  
97 tonluk Sultanhisar torpitobotu: 17 Nisan 1915 günü Marmara'da denizaltı torpitosu yiyerek  
97 tonluk Demirhisar torpitobotu: 16 Nisan 1915 günü Sakız adası sularında karaya oturarak.  
Nilüfer mayn dökücü gemi: Türkiye'yi savaşa sürükleyen Karadeniz'deki baskın hareketinden geri dönmesi.

İngiliz denizaltı gemileri bir, iki tane de ganbot batırmışlardı.



## E K No. 13

## İSTİKLAL SAVAŞINDA TÜRK SİLAHLI GEMİLERİ

Türk kuvvetleri Mondros mütarekesi hükümleri gereğince Haliç'te bağlı . . . Yunan kuvvetleri (Birinci dünya savaşındaki kuvvetlerin aynı) Bu savaşta İstiklal uğruna mücadeleye katılan gemiler şunlardır:

Aydınreis ve Preveze ganbotları

Aydınreis ve Preveze

ganbotları	:	510 ton
Rüsumat vapuru No. 4	:	85 ton
Alemdar kurtarma gemisi	:	362 ton
Trabzon şilebi	:	1200 ton (26 Nisan 1922 tarihinde Yunanlılardan zaptedildi)
Samsun şilebi	:	1800 ton 7 Ekim 1922 tarihinde Yunanlılardan zaptedildi)
Motorganbot No.1 ve No. 11:	:	14 ton Rusyadan alındı, 9 Ekim 1921 de Türk bayrağı çekildi.
Gazal gemisi	:	45 ton (6 Ekim 1920 de Ereğli'de el kondu)
Batum vapuru	:	180 ton 13 mart 1921 de yakalandı
Mebruke motoru	:	90 ton (Ereğli'de el kondu)
Arslan motoru	:	12 ton
Amasra, Ereğli motorları	:	100 zer ton. 16 Nisan 1922 de Zonguldak'ta müsadere edildi.
Ayyıldız motoru	:	120 ton 16 Eylül 1920 de Aydınreis ganbotu yakaladı.
Zonguldak motoru	:	
İninü motoru	:	49 ton 1 Nisan 1921 günü Sinop'ta müsadere edildi.
Filya motoru	:	28 Haziran 1920 günü Giresun'da zaptedildi.
İkdam motoru	:	15 ton
Hüdaverdi motoru	:	6 ton
Selâmet mvtoru	:	13 Aralık 1920 de Rize'de müsadere edildi.
Derya motoru	:	8 ton
Keşşaf motoru	:	
Tecrübe motoru	:	

## E K No. 14

## 1923 YILINDA TÜRK VE YUNAN DENİZ KUVVETLERİ

— *Türk Kuvvetleri :*

1930 yılına kadar Yavuz muharebe kruvazörü onarılmadığı ve Turgutreis zırhlısı da hizmette çok kısa süre bırakıldığı için donanma aşağıdaki şekilde tekmil deniz tarihimizin en küçük donanması halinde idi:

- 3 850 tonluk Hamidiye kruvazörü
- 3 250 tonluk Mecidiye kruvazörü
- 750 tonluk Peyk ve Berk torpito kruvazörleri
- 305 tonluk Taşoz, Basra ve Samsun muhripleri
- 420 tonluk İsa-reis, Kemal-reis, Hızır-reis ganbotları
- 616 tonluk İntibah (sonra Uyanık) Mayn gemisi
- 365 tonluk Nusret mayn gemisi.

— *Yunan Kuvvetleri :*

(Balkan savaşındaki kuvvetler)

## E K No. 14

## 1935 YILINDA TÜRK VE YUNAN DONANMALARI

— *Türk Kuvvetleri :**Vurucu Kuvvet :*

Muharebe kruvazörü	1	23 000	—	—
Zırhlı kruvazör	—	—	1	10 118
Kruvazör	2	6 190	1	2 115
Torpito kruvazörü	2	1 550	—	—
Muhrip	4	4 900	8	9 452
Küçük muhrip	3	900	2	550
Denizaltı gemisi	5	3 330	6	4 400

*Emniyet Kuvvetleri :*

Karakol gemisi	—	—	5	1 200
Torpitobot	3	—	4	580
Avcıbotu	3	90	—	—

*Mayn Harbi*

Mayn dökücü	4	1 850	4	1 755
Mayn tarayıcı	3	1 548	?	?

## E K No. 15

## 1935 YILINDA TÜRK VE YUNAN DENİZ KUVVETLERİ

- 23 000 tonluk Yavuz muharebe kruvazörü  
 1 250 tonluk İtalyan yapısı Adatepe, Kocotepe muhripleri  
 1 206 tonluk İtalyan yapısı Zafer ve Tınaztepe muhripleri  
 1 150 tonluk İtalyan yapısı Dumlupınar denizaltı gemisi  
 940 tonluk İtalyan yapısı Sakarya denizaltı gemisi  
 763 tonluk Alman yapısı Gür denizaltı gemisi  
 518 tonluk Hollanda yapısı Birinci İnönü ve İkinci İnönü denizaltı gemileri  
 3 850 tonluk Hamidiye kruvazörü  
 3 250 tonluk Mecidiye kruvazörü  
 775 tonluk Pey ve Berk torpito kruvazörleri  
 30 tonluk İtalyan yapısı Doğan, Martı - Denizkuşu avcıbotları  
 616 tonluk Uyanık mayn gemisi  
 365 tonluk Nusret mayn gemisi  
 420 tonluk Hızırreis, İsareis, Kemalreis ganbotları (Mayn tarayıcı olarak kullanılmakta).  
 Tersane yapısı Bora, Kadirga, Şimşek, Yıldırım, Tayfun hücumbotları.

## - Yunan Kuvvetleri :

- 10 160 tonluk Giorgios Averoff zırhlı kruvazörü.  
 2 115 tonluk Helle kruvazörü  
 1 350 tonluk Hydra, Psara, Epetsai, Konduriotis muhripleri  
 980 tonluk Pantehir, Aetos, Leon, Jerax muhripleri  
 400 tonluk Thyella, Sfendomi muhripleri  
 350 tonluk Aspis, Niki torpitobotları  
 125 tonluk Aigil, Alcyon, Arethus, Doris torpitobotları  
 700 tonluk Nereus, Proteus, Triton, Glankas denizaltı gemileri  
 775 tonluk Papanigolis Denizaltı gemisi  
 5 karakol ve 4 mayn dökücü gemi.



## E K No. 16

## 1950 YILINDA TÜRK VE YUNAN DENİZ KUVVETLERİ

- *Türk Kuvvetleri*

- 23 000 tonluk Yavuz muharebe kruvazörü
- 1 360 tonluk İngiliz yapısı Sultanhisar, Demirhisar, Muavenet ve Gayret muhripleri
- 1 630 tonluk Amerikan yapısı Gelibolu, Giresun, Gaziantep, Gemlik muhripleri
- 1 526 tonluk Amerikan yapısı Birinci İnönü, İkinci İnönü, Gür, Sakarya, Dumlupınar, Sakarya denizaltı gemileri
- 1 228 tonluk Alman yapısı Saldıray ve Yıldıray denizaltı gemileri
- 861 tonluk İngiliz yapısı Burakreis, Oruçreis, Muradreis denizaltı gemileri
- 775 tonluk Peyk ve Berk gemileri (Mayn dökücü olarak kullanılıyor)
- 350 tonluk İngiliz yapısı Sivrihisar ve Yüzbaşı Hakkı mayn dökücü gemiler
- 365 tonluk Nusret mayn dökücü gemi
- 650 tonluk Alanya, Ayvalık, Antalya, Amasra, Ayancık mayn tarama gemileri
- 890 tonluk İngiliz ya da Amerikan yapısı Çardak, Çarşamba, Çandarlı, Çeşme, Ereğli, Erdemli, Edincik, Edremit mayn tarama gemileri.
- 215 tonluk Amerikan yapısı Kuşadası, Kirte, Kaş, Kerempe, Kilimli, Kozlu, Kemer, Karamürsel mayn tarama gemileri
- 250 tonluk İngiliz yapısı Bafra, Bandırma, Bartın mayn tarama gemileri
- 100 tonluk Kavak ve Çanak mayn tarama botları
  - 8 tane avcıbotu
  - 8 tane liman savunma botu
  - 8 tane mayn tarama motoru

## - Yunan Kuvvetleri :

- 7 283 tonluk İtalyan yapısı Helle kruvazörü  
 1 375 tonluk İngiliz yapısı Navarinon, Salamis muhripleri  
 1 050 tonluk İngiliz yapısı Themistocles, Crete, Aegeon, Misoulis, Pindos, Kanaris, Hasting, Adrias muhripleri.  
 721 tonluk İngiliz yapısı Xifias, Amafitriti muhripleri.  
 735 tonluk İngiliz yapısı Argonaftis, Delphin, Pipinas denizaltı gemileri.  
 1 040 tonluk İngiliz yapısı Armatolos, Navmachos, Polemistis, Pyrpoltis korvetleri  
 1 020 tonluk İngiliz yapısı Apostolis, Sokhtouris, Kriezis, Tombaziz korvetleri  
 250 tonluk İngiliz yapısı Andros, Argyrokastron, Chimarra, Korytsa, Mikonos, Syros, Tepleni, Tinos mayn tarama gemileri  
 223 tonluk Amerikan yapısı Afroessa, İlhaki, Kalumnos, Karteria, Kefallinia, Kerkyra, Lefkos, Leros, Paralos, Patmos, Paxi, Salaminia, Simi, Zakyntos mayn tarama gemileri.  
 Yunan donanmasında ayrıca 7 ganbot, 10 liman savunma botu, 14 avcıbotu vardı.

## E K No. 17

## 1972 YILINDA TÜRK VE YUNAN DENİZ KUVVETLERİ

## - Türk Kuvvetleri :

- 3 000 tonluk Amerikan yapısı Adatepe, Kocatepe, Tınaztepe, Muavenet, Zafer muhripleri  
 2 050 tonluk Amerikan yapısı İçel, İskenderun, İstanbul, İzmir, İzmit muhripleri  
 1 810 tonluk Amerikan yapısı Gaziantep, Gemlik, Giresun, Gelibolu muhripleri  
 1 526 tonluk Amerikan yapısı Birinci İnönü, İkinci İnönü, Sakarya, Çanakkale, Cerbe, Hızırreis, Pirîreis, Preveze, Turgutreis denizaltı gemileri

- 160 tonluk Alman yapısı, Kartal, Şimşek, Pelikan, Meltem, Denizkuşu, Kasırga, Atmaca, Albatros, hücumbotları
- 70 tonluk Doğan, Martı hücumbotları ısmarlanmış durumda roket atan iki hücumbotu
- 280 tonluk Amerikan yapısı Akhisar, Demirhisar, Koçhisar, Sivrihisar, Sultanhisar, Yarhisar refakat gemileri
- 1 882 tonluk Nusret mayn dökücü gemi (Amerikan yapısı)
- 743 tonluk Amerikan yapısı Marmaris, Meriç, Mürefte, Mordoğan, Mersin mayn dökücü gemileri
- 540 tonluk Amerikan yapısı Mehmetcik mayn dökücü gemi
- 390 tonluk Amerikan yapısı Tirebolu, Tekirdağ, Trabzon, Terme mayn tarayıcı gemiler
- 320 tonluk Amerikan yapısı Samsun, Sapanca, Sarıyer, Saros, Seddülbahir, Selçuk, Seymen, Sığacık, Silifke, Sinop, Sürmene, Sincan mayn tarayıcı gemiler

Türkiye Cumhuriyeti donanmasında ayrıca 42 çıkarma vasıtası, 4 karakol gemisi, 2 hidrograf gemisi, 2 yatak gemisi vardır. 1955-60 yılları arasında İngiltere'den Mareşal Fevzi Çakmak tipi dört muhrip satın alınmış ise de Amerika'dan büyük muhrip alınmasından sonra bunlar da kadro dışı bırakılmıştır.

#### *Yunan Kuvvetleri :*

- 2 100 tonluk Amerikan yapısı Aspis, Lnchi, Navarinon, Sfendomi, Theella, Velos, Themistocles muhripleri
- 1 525 tonluk Amerikan yapısı Glankos, Triania, Poseidom denizaltı gemileri
- 1 700 tonluk Amerikan yapısı Niki, Doxa muhripleri
- 1 240 tonluk Actos, Lerox, Leon, Panthir firkateynleri
- 1 030 tonluk Armatolos, Mahitis, Navmaches, Polemitis, Pypralitis korvetleri
- 220 tonluk Calypso, Eunice, Komotothi, Nausthi roket atan hücumbotları
- 8 tane klasik hücumbotu.
- 720 tonluk Aktion, Amvraika mayn dökücü gemiler.
- 20 tane 330 tonluk mayn tarayıcı gemi



Yunan donanmasının denizasıırı savaş için hazırladığı çıkarma gemileri 14 tanedir. Türkiye'nin bu tip 42 vasıtası toplam olarak 2 000 ton ettiği halde Yunanistan'ın 15 gemisi 16 668 ton etmektedir. Demek ki Yunan donanması, Türkiye'ye oranla, daha kısa zamanda daha pek çok kuvvet taşımak imkânına sahiptir. Sadece Türkiye lehine olan konu denizasıırı hedeflerin Türk kıyılarına daha yakın bulunmasıdır.

Yunan donanmasının çıkarma gemileri şunlardır:

1 653 tonluk İkaria, Lesbos, Rodos, Syros

1 625 tonluk Chios, Limnos, Samos

743 tonluk İpopliarkhos, Crystolidis, Roniolos, Grigoro-  
poulos, Merlin, Roussen, Tournos.

Nekroloji :

ÖLÜMÜNÜN BİRİNCİ YILDÖNÜMÜNDE  
ORGENERAL FAHRETTİN ALTAY'I ANIYORUZ

ULUĞ İĞDEMİR

Atatürk'ün silâh arkadaşı, Kurtuluş Savaşı'nın Ünlü Beşinci Süvari Kolordusu Komutanı Fahrettin Altay'ı, 26 Ekim 1974'te kaybetmiştik. Türk ordusunun en yaşlı emekli üyesi olarak gözlerini hayata kapayan Fahrettin Altay'a (1880-1974) ait bir anımı ve onun bana yazdığı bir mektubu bu yıldönümünden yararlanarak yayınlamak istedim.

Asıl konuya girmeden önce Fahrettin Altay'ın kısa biyografisini ve cenaze töreninde Birinci Ordu Komutanı Orgeneral Sayın Hüseyin Doğan Özgöçmen'in çok içli konuşmasından bazı parçaları buraya almayı yararlı buldum.

Fahrettin Altay'ın kısa biyografisi şöyledir:

Babası Piyade Albay İzmirli İsmail Bey, annesi Hayriye Hanım. 1880 yılı Ocak ayının 12 nci günü İzmir'in Urla kentinde doğdu. Babasının Erzincan 4. Ordu Merkezine atanması üzerine Erzincan Askerî Rüştiyesine girerek orta öğrenimini tamamladı ve Erzurum Askerî Lisesine girdi. Bu okulda üç yıl okuduktan sonra İstanbul'da Harbiye'ye geldi ve üç yıl sonra 421 öğrenci arasından birincilikle piyade teğmeni çıkarak Kurmay sınıfına ayrıldı (Sicil sayısı: 1315-1).

Sultan Hamid'in iradesi ile ailece mahkûm edildikleri Bitlis'deki sürgün hayatı hürriyetin ilânı ile son buldu ve Fahrettin Altay Binbaşılığa yükseldi.

Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale, Romanya ve Filistin cephelelerinde görev aldı. Kurtuluş Savaşı başında Konya'da 12 nci Kolordu Komutanı bulunuyordu. Eskişehir, Kütahya Savaşından sonra kurulan Beşinci Süvari Kolordusu Komutanı oldu ve Generalliğe yükseldi.

Başkomutan Meydan Muharebesinden sonra da Yunan ordusundan arta kalan birliklerin Batıya doğru kovalanmasında aynı Kolorduda büyük hizmetler gördü ve 9 Eylül 1922'de İzmir'e ilk

giren birlikler Beşinci Kolordu Süvarileri oldu. Fahrettin Altay Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin birinci döneminde Mersin, ikinci döneminde de İzmir Milletvekilliğine seçildi. Fakat Atatürk'ün komutanların milletvekilliğinden çekilmesini istemesi üzerine 31 Ekim 1924'te milletvekilliğinden çekilerek İkinci Ordu Müfettişliğine atandı.

1933-1943 yılları arasında da Birinci Ordu Müfettişi oldu. 1945'te yaş haddinden emekliye ayrıldı. 1946'da CHP'den Burdur Milletvekili seçildi<sup>1</sup>.

29 Ekim 1974'te İstanbul'da yapılan cenaze töreninde –yıllar sonra Fahrettin Altay'ın Birinci Ordu Komutanlığı makamında bulunan– Sayın Orgeneral Hüseyin Doğan Özgöçmen'in uzun konuşmasından şu parçaları alıyorum:

“Bir insandan çok bir prensibe bağlanmak ana fikrinden hareket ederek Sayın ALTAY'ı kısaca gözden geçirmeye çalışacağız. Yüz yıla çok yaklaşık olan ve uzun sayılan ömrünü (ki, bundan daima şikâyetçi görünmüştür) önce iki bölümde düşünmek, giderek ikinci bölümü de tekrar ikiye ayırarak mütalaa etmek sanırım ki hayli kolaylık sağlar.

1. bölüm: Atatürk'ü tanımadan öncesi,

2. bölüm: Atatürk'ü tanıdıktan sonra ve daha doğrusu anladıkça Atatürk'le dolan, aydınlığa kavuşan, inanç ve bilinçle bağlanan ve ALTAY'ı saygı dolu kişiliğe götüren dönem. Körü körüne, bilinçsiz bir bağlanış ile karşılıklı anlaşmadan doğan sonuç arasında büyük fark vardır. İlkinde kişilik yok olur. Halbuki bir Fahrettin Paşa daima olmuştur.

Bu ikinci bölümü de tekrar iki kısımda incelemek mümkün ve uygun olur kanısındayım.

İlki 10 Kasım 1938'e kadar sürdürülen ve karşılıklı ilgi, sevgi, saygı ile işlenen ve temelinde sınırsız güven unsuru bulunan gıpta, belki de zaman zaman hattâ haset uyandıran devre. Atatürk devrinin ünlü Fahrettin Paşa'sı inkâr edilemez.

Sonra da; 10 Kasım 1938'den 26 Ekim 1974'e kadar olan otuz altı yıllık hasret ve vefa dolu hazin, buruk bekleyiş dönemi. Her fırsatta

<sup>1</sup> Yeni Ortam, 27.X.1974



kapısı çalınan, eşiği aşılın, saygı ile ziyaret edilen ve kendisi hayranlıkla ve istifade ile dinlenen silâh arkadaşı...

Şu anda işte yine bir ve beraberler... Görünürde birisi anıt, diğeri tabut ama... Hakikatte artık kuşkusuz birlikte olan ruhları şu anda başlarımızın üzerinde ve bizleri izlemektedirler. Ve mutlular. Çünkü tekrar buluştular.

Biz işte bu nirengilere değinmekle yetinip bu hazin törenin gerektirdiği ölçülü sınırları aşmamağa ve usulü bozmamağa özellikle dikkat edeceğiz.

Evet insana ve prensiplere bağlılık konusuna çok kısa olarak tekrar döneceğiz ve diyeceğiz ki: Ya bu insan eşsiz Atatürk ise..

Ya prensipleri de onun dünyada durdukça değiştirilmesine imkân görülmeven ve olmayan ilkeleri olursa. (Yani: 1- Bağımsızlık ve özgürlük içinde vatan ve millet bütünlüğü. 2- Milletimizi muasır medenî milletler seviyesinin üstüne çıkarmak esası. 3- Dünyada ve yurttta en büyük nimet olan barışı değışmez şartlar olarak ortaya koymuşsa, Kurtuluş Savaşı'na bağlarken de Millî Misak hükümlerini Millî Siyasetin ve askerî harekâtın gaye prensipleri olarak ortaya koymuş ise.)

Öte yandan prensip koyan ve bunları kabul edenler birlikte yaşıyorlarsa elbette prensip koyucu ile prensiplere bağlılık birbirlerinden ayıramazlar, kaldı ki bu mümkün de değildir.

Atatürk devri böylesine bir devirdir. ALTAY da kendisine düşeni tam bir bağlılık ile ve başarı ile yapmıştır.

.....

Yurt, Millet ve Atatürk ilkeleri aşkını, bütün bir ömrü dolduracak kadar engin, iddialı ve üstün bir zekâyı ve hassas bir kalbi yeterince ve rahatlıkla meşgul edebilecek ölçüde güçlü ve manalı düşünenlerin, kabul edenlerin safında bulunan Sayın ALTAY... Size son bir kez daha sesleniyoruz:

Bu dönülmez yolculukta da elçimiz ol... Ortaklaşa ve ayrıcalıksız âşıkı bulunduğumuz Atatürk'ümüze tükenmez minnet ve şükranlarımızı, ilkelerine karşı her an durmadan artan, güçlenen ve yaygınlaşan soylu ve köklü bağlılıklarımızı, senin inançlı, bilinçli, vefalı ve sadakat örneği tutum ve davranışınla vakar dolu aracılığınla adımıza huşu ile ilet. Bu aynı zamanda senin O'nsuz 36 yıllık yaşantı ve görgüne dayanan ortak ibra belgemiz olsun. İnanıyoruz

ki 10 Kasım 1938'den beri O'nun için sürdürdüğün vefa dolu elçilik görevin artık burada sona ererken bu defa bizlerden verilen bu görev, yapayalnız çıkacağın bu yolculukta hem senin hem de bizim en büyük tesellimiz de olacaktır. Çünkü, onu da üstün başarı ile yapacağına inanıyoruz"<sup>2</sup>.

Birinci Dünya Savaşı'nın en önemli çatışmalarından biri de güçlü bir donanmanın Çanakkale Boğazı'nı zorlaması ve yenilgiye uğrayarak geri çekilmesiyle sonuçlanan 18 Mart 1915 Çanakkale Savaşı'dır.

Bu büyük zaferin 35 inci yıldönümünü kutlamak amacıyla 18 Mart 1950 günü Ankara Halkevi'nde bir tören düzenlenmişti. Bu törende ben -Çanakkaleliler Dayanışma Derneği Başkanı olarak- 18 Mart savaşını anlatan bir konuşma yapmıştım. Törende bulunan Sayın Fahrettin Altay konuşmamı beğenmiş ve beni kutlama inceliğini göstermişti.

Üç gün sonra, o zaman Burdur Milletvekili olan Fahrettin Altay'dan bir mektupla birlikte Çanakkale savaşları alanını içine alan İngilizce bir harita aldım. Bu mektupta Sayın Altay haritanın savaş alanında ellerine geçtiğini, üzerinde sahibinin imzası bulunan bu haritanın yanlış olduğunu, İngilizlerin daha sonra bizim doğru haritalarımızı ellerine geçirerek doğru haritalar bastıklarını söyledikten sonra Atatürk'ün Arıburnu savaşlarını idare ettiği "Kemal yeri" adının kendisi tarafından konduğunu yazmakta idi.

Ölümünün birinci yıldönümünde bu büyük askeri saygı ile anarken o zaman beni çok duygulandıran ve tarihsel bir gerçeği açıklayan bu mektubu da, bir belge olarak, yayınlamayı uygun buluyorum:

Ankara  
21-3-950

Çanakkaleliler Dayanışma dg.  
g. mr. y. Kur. Başkanı  
Sayın B. Uluğ İğdemir

Çanakkale savaşlarında baştan sonuna kadar 3. cü Kor. Kurmay bşk. olarak içinde bulunmuş eski bir asker olduğumdan yapmakta olduğunuz güzel işi takdiren size o muharebeye ait eski bir hatırayı

<sup>2</sup> Sayın Orgeneral Hüseyin Doğan Özgöçmen'in lütfettikleri kopyadan alındı.

takdimden haz duyuyorum: o zamanki düşmanlarımız Arıburnu'nda ilk karaya çıktıkları gün kullandıkları haritadan bir tane harp meydanında elimize geçmişti; işte otuz beş senedir sakladığım o haritayı size sunuyorum; üzerindeki işaretler ve renkler hep kendi yaptıklarıdır, sahibinin imzası da üstündedir; onlar da bizden bir iyi harita ele geçirdikten sonra, örneğini basarak bu eski haritayı iptal etmişlerdir. Şunu da ilave edeyim ki o vakit bilinmeyen "Kemal yeri" ismini o gün ben koymuştum, saygılar.

Burdur Milletvekili  
Em. Orge.

FAHRETTİN ALTAY





U. İğdemir

Ankara  
27-3-950

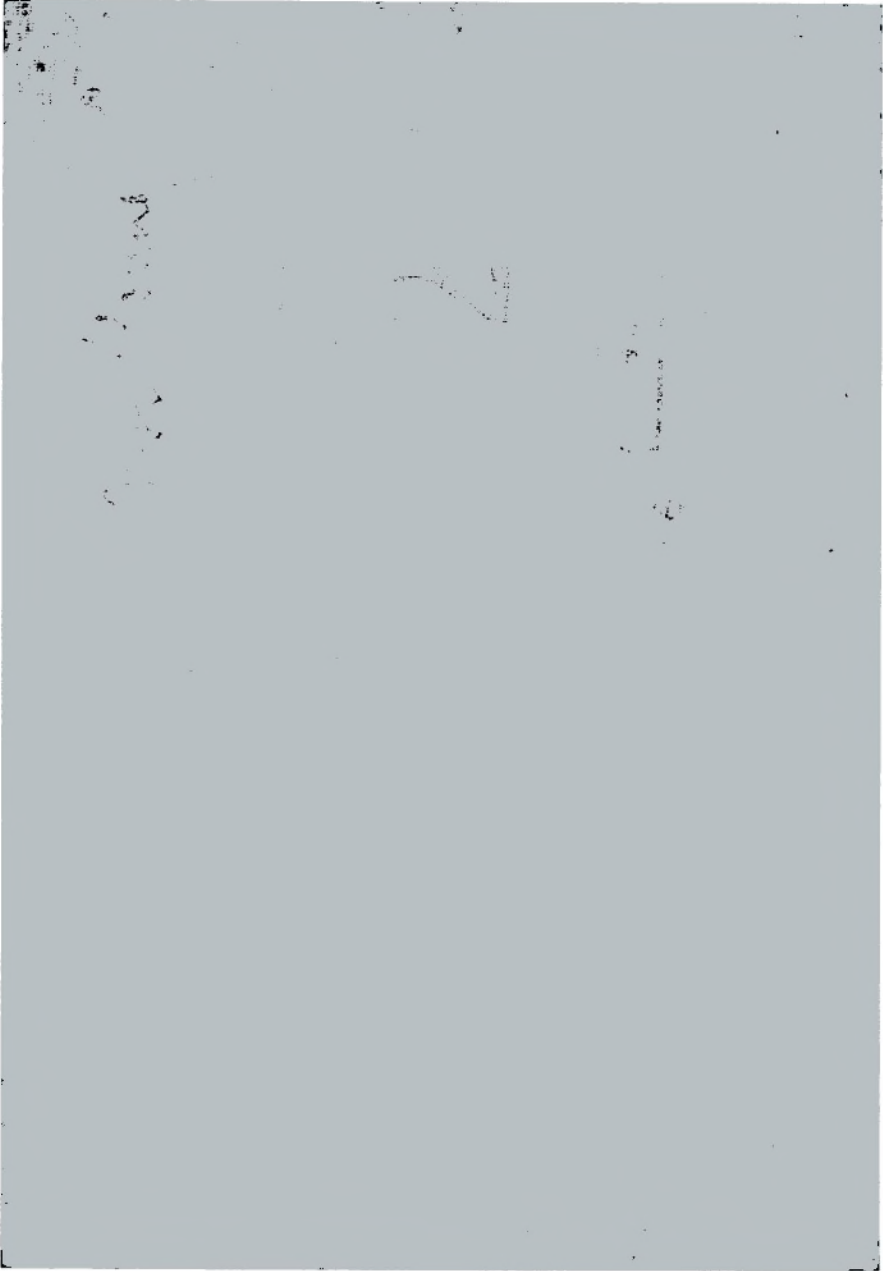
T. B. M. M.  
Ö Z E L

Çanakkaleliler Dayanışma dg.  
g. nr. 4. Kur. başkanı  
sayın B. Ulug İğdemir

Çanakkale savaşlarında baştan sonuna kadar  
3. ci. Kor. Kurmay bşk. olarak işinde bulunmuş eski  
bir asker olduğumdan yapmakta olduğumuz güzel  
işte hakkiren size o muharebeye ait eski bir  
haritayı takdimden haz duşuyorum : o zamanki  
Düşmanlarımız Arı burnunda ilk Karaya  
Çıkışları gün kullandıkları haritadan bir  
kane harp meydanında elimize geçmişti ;  
işte otuz beş senedir sakladığım o haritayı  
size sunuyorum ; üzerindeki işaretler ve  
renkler hep kendiyapılmışlardır , sahibinin  
imzasıda üstündedir ; ~~onlarda~~ bizden  
bir eji harita ile geçirdikten sonra , inşasını  
basarak bu eski haritayı iptal etmişlerdir .  
rünüde ilave edeyim ki o vakit bilinmeyen  
(Kemal yeri) ismini o gün ben koymuştum ,  
sağgılar . <sup>Bunlar imittir ve ileri</sup>  
<sub>am. orgl.</sub> *Fahrettin Altay*

Orgeneral Fahrettin Altay'ın Ulug İğdemir'e mektubu

*U. İğdemir*



Çanakkale'de İngilizlerden alınan haritanın arkasında harita sahibi subayın imzası







## B İ B L İ Y O G R A F Y A

MATERIALIA TURGICA No. 1. 1975 Bochum Ruhr Üniversitesi Türkoloji öğrencilerine yardımcı araştırmalar dergisi (Almanca) 73 sahife. (Yazışma adresi: Dr. HERMANN VARY, Akad. Oberrat Lector für Türksprachen. Bochum, Ruhr-Universität Sprachwissenschaftl. Institut). F. Almanya.

Her altı ayda (sömestrde) çıkacak olan bu değerli dergi bizi özellikle iki bakımdan ilgilendirir:

1 — Ruhr Üniversitesi Türkoloji bölümü öğrencileri, seçtikleri bilim dalında ucuz (belki de meccani) kılavuz kitaba sahip olurlar. Bu kılavuzdaki bibliyografya sayesinde müracaat edecekleri kitap ve dergileri tanırlar. Üniversitenin zengin kütüphanesinde kaynaklar hazırdır. Koridorlarda duran çoğaltma makinalarında istedikleri sahife veya bölümün kopyasını elde edebilirler. Masraf özel kâğıt ücretinden ibarettir.

Sömestrlr yekdiğerini takip ettikçe, öğrenciler özel ihtisas kitaplığına sahip olurlar.

2 — Derginin içindeki incelemeler Türkiye'ye ve Türk dünyasına inhisar ettiği için bizi çok yakından ilgilendirir. Türkoloji bölümü öğrencisi dar bir konuya sapanıp kalmadan Türk dünyasının dili, tarihi, coğrafyası ve günün soruları ile tanışarak geniş görüş ufkuna sahip olur.

Dergide çıkan ve çoğunun Türkçeye çevrilmesi gerekli incelemelerin tahlili tanıtımını geleceğe bırakarak, ancak fihristini sıralamakla yetiniyorum.

*Lars Johanson*, İnceleme konusu olarak konuşulan Türkçe (1-8). Bibliyografya da gösterilmiştir.

*Bernhard Dilger*, Bugünkü Uzbekistan'ın kuruluş şekli (9-11) ve bibliyografya.

*Will J. Egglng*, Kireli. Bir batı Türk köyü. (İstatistiklere dayanan monografya) (12-21).

*Rudolf Grulich*, Yugoslavya'daki Türk zümreleri (22-34). Zengin bibliyografya, notlar harita taslağı ile birlikte.

*Gerhard Emrich*, Fatih Sultan Mehmed II'nin tarih yazarı. Michael Kritobolos. (35-43).

*Jörg Baumgarten*, Türk hikâye anlatış şekli ve masallarının türleri, meddah ve esnafı. (44-55).

*Rudolf Grulich*, Rumanya'daki Türkler. (I. Adakale, II. Yaş, III. Bükreş, IV. Dobruca) İstatistikler ile (56-64).

*Will J. Egglıng*, Ruhr Üniversitesi İسانیyat Enstitüsünün Makedonya gezisi. (65-69) 1969'da Dr. *Váry*, Dr. *Ködderitzsch*, Prof. Dr. *Boretzky* rehberliğinde 5 öğrenci katılmıştır. Türklerin lehçe, kültür ve içtimaî durumları incelenmiştir.

*Kıtap tanıtması* (70-73). Burada Dr. *Werner Kündig-Steiner*'in "Die Türkei" adlı (1974, Horst Erdmann - Verlag, Tübingen und Basel, DM. 48) adlı monografisi tanıtılıyor.

*Ferenc A. Váli*: The Turkish Streits and Nato. Hoover Institution Press. Stamford, California 1972. S. 695.

*Materialia Turcica'yı* yayınlamada başarı gösteren Dr. *Hermann Váry*'yi kutlarız. *H. Váry* memleketinde Eski tarih ve Assyriology ihtisası yaptıktan sonra, Türkiye'yi tanımak için Atatürk Üniversitesi Almanca bölümünde öğretim görevlisi olarak çalışmış, çok iyi Türkçe öğrenmiş, Üniversitenin Dr. H. Koşay idaresinde yaptırdığı *Pulur, Güzelova* (Tufanç), *İkiztepeler* kazılarına arkeolog olarak katılmış, memleketine dönünce Ruhr Üniversitesi İسانیyat bölümünde görev almış ve kendisine "akademik kariyer" olarak Türkoloji'yi seçmiştir.

*Dr. H. Váry*, Erzurum'un *Cunni* mağarasında *Orhon* tipi harflerle kayalara hakkedilmiş damgaları da keşif suretiyle Türk yerleşme tarihine ışık tutmuştur.

Dr. HÂMİR KOŞAY



## ULUSLARARASI AKADEMİLER BİRLİĞİNİN MÜNİH TOPLANTISI

TÜRK TARİH KURUMU BAŞKANLIĞINA

Merkezi Belçika'da Brüksel'de bulunan ve bu yıl 15-21 Haziran 1975 tarihlerinde Federal Almanya'da Münih'te toplanan Uluslararası Akademiler Birliği'nin (Union Académique Internationale) 49. toplantısına Türk Tarih Kurumu delegesi olarak katılmak üzere 14 Haziran 1975 tarihinde Münih'e hareket ettim ve 22 Haziran 1975'te Ankara'ya döndüm.

Ev sahibi Bavyera Akademisi Başkanı Prof. Hans Raupach tarafından 15 Haziran 1975 günü delegeler onuruna verilen kabul resmine katıldım.

16 Haziran 1975 Pazartesi günü yıllık toplantı başkan Prof. Turner tarafından açıldı. Toplantıya 27 ülkenin akademileri delege göndermek suretiyle katıldılar. Bazı ülkeler birden fazla delege ile temsil edilmişler ve ayrıca komisyon çalışmalarına katılmak üzere uzmanlar da göndermişlerdir. Ayrıca UNESCO ve CHIPSH delege göndermek suretiyle çalışmalara katılmış ve bazı ülkeler de gözlemciler göndermişlerdir.

Başkan yıllık toplantıya ilk kez katılan delegeleri ismen selâmladı. Vefat etmiş olan delegelerin anısına saygı duruşuna davet etti.

Yoklama yapıldıktan sonra üzerinde çalışılan projeler hakkında genel bilgi verdi ve projelerin tahakkukunda çekilen maddi güçlüklerden bahsetti. Kendisine cevap veren Bay D'Ormesson genişleme gereğini savundu.

Bundan sonra komisyonlara üye seçimine geçildi ve komisyonlar yeni üyelerle takviye edildi. Tabula Imperii Romani ve Dictionnaires Assyriens komisyonlarına aslı üye seçildim. Birbirleriyle aynı saatlerde toplanmayan diğer bir çok komisyonların çalışmalarına da katıldım.

Tabula Imperii Romani komisyonunda Batı ve Orta Avrupa bölgelerine ait çalışmaların gelişmiş olması memnunluk yarattı. İstanbul paftası ile ilgili çalışmaların henüz başlayamamasının nedenleri üzerinde yaptığım açıklamalar anlayışla karşılandı. Raportörlük görevini yüklenmiş olan Mr. Ward-Perkins Konya ve Ankara paftasının hemen hemen baskıya hazır olduğunu ve Türk Tarih Kurumu'nun bu paftayı basmayı kabul etmesinin büyük memnunlukla karşılandığını bildirdi.

İstanbul ve Trakya paftasının hazırlanmasına Prof. A. Erzen tarafından şimdiki koşullar altında olanak bulunmadığı takdirde başka yollar aranması gerektiğini söyledi. Kendisinin bu maksatla önümüzdeki sonbaharda meseleyi konuşmak üzere Türkiye'ye gelmek istediğini, İstanbul ve Trakya bölgesi ile ilgili olarak İngilizlerin eskiden yapılmış bazı çalışmalarının mevcut olduğunu, arazide yapılması gereken çalışmalarla bunların takviye edilmesi gerektiğini, İstanbul Müzelerinden Bay Nezih Fıratlı ve Bayan Nuşin Asgari tarafından bu çalışmaların yürütülebileceğini ve paftanın tamamlanabileceğini ifade etti.

Dictionnaires Assyriens komisyonunda Chicago Üniversitesi Oriental Institute adına Bayan Erica Reiner'in hazırladığı rapor ile bir İtalyan heyetinin hazırladığı rapor müzakere edildi. Büyük bir kısmı basılmış olan Chicago Sözlüğünün durumu büyük memnunluk yarattı. İtalyan heyetinin yaptığı çalışmalar da ilgi ile izlendi.

18 Haziran Çarşamba günü saat 18'de Bavyera Akademisindeki Thesaurus Linguae Latinae çalışmaları ile ilgili büyük koleksiyon ziyaret edildi. 1893 yılında E. Wölflin ve Th. Mommsen gibi bilim adamlarının girişimleri sonucu hazırlanmasına başlanan bu dil hazineleri 9 milyon fişi ihtiva etmekte ve 22 kişilik yerli ve yabancı bilim adamı tarafından toplanmakta ve yayına hazırlanmaktadır. 1900 yılında yayımına başlanan bu sözlük çalışmalarının yarısı tamamlanmıştır.

19 Haziran 1975 Perşembe akşamı Bavyera Hükümeti Başbakanı Bay Goppel tarafından Bavyera krallarının Münih'teki sarayının muhteşem kabul salonlarından birinde Uluslararası Akademiler Birliği üyeleri onuruna parlak bir kabul resmi düzenlendi. Bavyera Başbakanı ile Başkan arasında nutuklar teati edildi.

20 Haziran 1975 Cuma günü otobüslerle Ammersee gölüne gidildi ve bu gölde bir vapur gezintisi yapıldı. Bu gezide barok tarzındaki Andex ve Dissen kiliseleri ziyaret edildi. Bu gezide de Bavyera Akademisinin konuğu idik. Andex kilise ve manastırının meşhur lokantasında bir yemek verildi. Yemekte Başkan Prof. Raupach ile dostum ve yakın meslekdaşım Bavyera Akademisi üyelerinden Prof. Petschow ve hanımları ile birlikte aynı masada oturduk ve fikir teatisinde bulunduk.

21 Haziran Cumartesi günü Genel Kurulun kapanış toplantısı yapıldı. Bu toplantıda Union Académique Internationale'm genişletilmesi konusunda üye ülkelere Questionnaire'ler gönderilmek suretiyle fikirlerinin alınmasına, bütçenin artırılması için özel fon'un kullanılmasına, üyelik aidatının 45.000 Belçika frangına çıkarılmasına, çeşitli projeler için baskı yardımı yapılmasına, UNESCO ile ilişkilerin sıklaştırılmasına, Gana Akademisi'nin üyeliğe kabulüne karar verildi. Yönetim Kurulu görevini yapan büro'ya yeni üyeler seçildi. Gelecek toplantının 13-19 Haziran 1976 tarihlerinde Brüksel'de yapılması karara bağlandı. Komisyonlarda kabul edilen raporlar gözden geçirildi ve ufak tefek değişikliklerle onaylandı.

Union Académique Internationale'in çalışmalarına katılan üyelerin listesi ile çalışma programı, bütçe tasarısı, sunulan raporlar ve toplantı tutanakları ilişik olarak sunulmuştur.

Saygılarımla,

SEDAT ALP

## V. TÜRK SANAT TARİHİ KONGRESİ

Budapeşte, 21-27 Eylül 1975

Milletlerarası Türk Sanat Tarihi ilmi kongrelerinin birincisi Ankara'da yapılmış, onu takip eden kongreler Venedik (İtalya), Cambridge (İngiltere), Aix-en-Provence'de (Fransa) toplanmıştır. Macaristan'daki Beşinci kongre Dr. Ferenz Fülöp'in başkanlığında tertip edilmiş olup, kongrenin genel sekreterliğini de Dr. Géza Fehér yapmıştır. Programa göre, kongre 21 Eylül günü saat 10'da açıldıktan sonra, 14.00'ten itibaren sekiyonların çalışmaları başlamıştır. Her gün saat 9'dan başlayıp 12'ye kadar, öğleden sonra saat 15.00'den başlayıp en geç saat 18.00'e kadar devam eden bir çalışma düzeni takip edilmiştir. Seksiyonlar dört kısım olarak tertip edilmiş olup, bu sekiyonlar sanat tarihinin ihtisas dallarına göre düzenlenmemiştir. Seksiyonlar çalışırken, tertip komitesi, boş kalan öğle zamanını değerlendirerek, Budapeşte'nin Buda kesimindeki Türk âbidelerini göstermeyi hedef alan bir gezi tertip etmişti (24 Eylül). 25 Eylül'de Peç şehrine bir gezi yapıldı ve bu şehirdeki Türk âbideleri görüldü; bu arada *Macar hükûmeti tarafından restore edilmiş ve bir Türk müzesi haline getirilmiş olan Yakovalı Hasan Paşa camii hizmete açıldı*. Akşam yemeği meşhur Şikloş kalesinde yendi; gece bir kısım ziyaretçi Şikloş, bir kısım ziyaretçi de Harkany adlı mevkide kaldılar. Ertesi gün Zigetvar kalesi ziyaret edildi; birbiri ardına uzanan üç galeri halinde olan kale bir bakıma Türk müzesi gibi idi; kale içinde Kanuni Sultan Süleyman camii, hemen hemen olduğu gibi müzenin parçası olarak muhafaza edilmektedir. 26 Eylül'de Budapeşte'ye avdet edildi. 27 Eylül 1975'te kongrenin kapanış merasimi yapıldı. Türk Sanat Tarihi Daimi komitesinin verdiği karara göre altıncı kongre Batı Almanya'nın Münih şehrinde yapılacaktır.

Kongreye katılanların listesi tetkik edilince 170 kişinin katılacağı kaydedilmiştir. Fakat fiili olarak katılanların sayısı bunun altındadır. Rusya, Bulgaristan gibi devletlerden katılacağını bildirenler gelmemişlerdir; Türkiye'den katılanların bir kısmı eşleri ile geldiklerinden listeye iştirak edecek diye yazılmışlar ve bu da listenin 170'i bulmasına sebep olmuştur. Oysaki, bildiri vererek katılanların sayısı 90'ı bulmakta idi.

TTK adına kongreye katılmış olan bu satırların yazarı "*Town architects*" (şehir mimarları) adlı bir bildiri sunmuş, ayrıca TTK üyelerinden ve Milletlerarası Türk Sanat Tarihi komitesinde bulunan ve İlahiyat Fakültesi adına katılan Prof. Dr. Neşet Çağatay "*A Seljuk Mescid in the village of Mülk in Sivrihisar*" (Sivrihisar'da Mülk köyündeki bir Selçuk mescidi), Kurumun haberleşme üyelerinden ve Hacettepe Üniversitesi adına katılmış olan Prof. Dr. Nejat Göyünç "*XVII. yüzyıla ait bir Osmanlı kervansarayı üzerinde*" adını taşıyan bildirimleri sunmuşlardır. TTK üyesi olup Macaristan kültür bakanlığının davetlisi olarak kongreye katılmış olan Prof. M. Tayyib Gökbilgin de bu arada zikredilmelidir.

Kongre, ilgi çeken bildirimleri dinlemek isteyenleri düşünmeyerek tertip edilmiş intibamı veriyor. Öyle ki, iki sekiyon bir binada, iki tanesi de bir diğer binada top-



lanmakta idi. Bu ise kendilerini ilgilendiren bildirimleri dinlemek isteyenler için kaçınılmaz bir dağınıklık meydana getirmiştir. Sunulan bildirimler arasında ilme gerçekten bir katkı teşkil edenler bulunduğu gibi, böyle bir milletlerarası kongreye nasıl sunulabildiğinden dolayı hayret uyandıran kalitesizler de vardı.

Benim takip ettiğim oturumlarda dinlediğim bildirimler arasında ilme bir yenilik getiren ve ilgi çekici bildirimlerden bir kısmının isimleri şunlardır :

Erdoğan Merçil (Edebiyat Fak., İstanbul) “*Tarihi kaynaklara göre Salguriler devletinde mimari faaliyetler*”, E. Marklinger (Kanada) “*Possible Seljuq influence on the dome of the Gol Gumbad*”, Yılmaz Önge (İlahiyat Fak., Ankara), “*Bursa’ga İrgandı köprüsü*”, A. Hutt (University of London, İngiltere), “*Turkish Architecture in Libya*” (Libya’da Türk mimarisi), M. Kiel (Hollanda), “*Reflections on the Ottoman Architecture in Albania*” (Arnavutluk’ta Osmanlı mimarisi üzerinde mülâhazalar), Abdullah Kuran (Boğaziçi Üniversitesi, İst.), “*The mosques of Sinan*” (Sinan’ın camileri), Oktay Aslanapa (Edebiyat Fakültesi, İst.), “*The Timurid and Herat bookbindings with original inscriptions in the libraries of Istanbul*” (İstanbul kütüphanelerinde orijinal yazıları ile Timur devri kitap ciltleri).

Tertip heyeti sunulan bildirimlerin bir yıl içinde basılacağı vaadinde bulunmuştur. Katılanlar için Budapeşte’nin güzel hatıraları ile dolu olan kongre dört yıl sonra Münih’te toplanmak üzere dağıldı.

CENGİZ ORHONLU

**Propriétaire : LA SOCIÉTÉ TURQUE D'HISTOIRE**

**Directeur responsable : ULUĞ İĞDEMİR**

---

## T A B L E D E S M A T I È R E S

<b>Articles, Etudes :</b>	<b>Page</b>
ATLAN, PROF. DR. SABAHAT: Les monnaies d'Amyntos à Side (8 planches. en turc) .....	575
————— : La traduction en allemand de l'article ci-dessus .....	597
TIGREL, GÜLAY: Un port antique dans le district d'Alanya (12 fig., en turc).	613
————— : Résumé en anglais de l'article ci-dessus .....	629
BOYLE, JOHN ANDREWS: The Evolution of Iran as a National State .....	633
————— : L'article ci-dessus mentionné, traduit en turc par le Doçent Dr. Berin Yurdadoğ .....	645
UZUNÇARŞILI, ORD. PROF. İSMAİL HAKKI: Princes impériaux ottomans, nommés chefs de Sancaks (en turc, 18 photocopies) .....	659
NUTKU, PROF. DR. ÖZDEMİR: Histoires de 'Meddah's (en turc, 7 fig.) .....	697
BÜYÜKTUĞRUL, AMİRAL AFİF: Course aux armements navals entre les Ottomans (Turcs) et les Grecs (en turc) .....	725
<b>Nécrologie</b>	
İĞDEMİR, ULUĞ: Premier anniversaire de la mort d'Orgeneral (Général d'Armée) Fahrettin Altay (en turc, 3 photocopies) .....	775
<b>Bibliographie :</b>	
KOŞAY, DR. HAMİT: Materialia Turcica No. 1 .....	781
<b>Informations :</b>	
ALP, SEDAT: Réunion à Munich de l'Union Académique Internationale (en turc) .....	783
ORHONLU, CENGİZ: Le V <sup>e</sup> Congrès d'Histoire de l'Art Turc (en turc) ...	785
<b>Sur la couverture :</b> Vase en terre cuite du XVIII <sup>e</sup> siècle av. J. Chr., découvert à la couche IB de Kültepe.	

# BELLETEN

PÉRIODIQUE TRIMESTRIEL

REVUE PUBLIÉE PAR LA  
SOCIÉTÉ TURQUE D'HISTOIRE

Tome : XXXIX

No : 156

Octobre 1975



ANKARA — IMPRIMERIE DE LA SOCIÉTÉ TURQUE D'HISTOIRE

1 9 7 5